

स्वर्ण जयन्ती स्मारिका

(Golden Jubilee Smarika)

२०२०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
वन विज्ञान अध्ययन संस्थान
Tribhuvan University
Institute of Forestry

स्वर्ण जयन्ती स्मारिका

(Golden Jubilee Smarika)

२०८०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
वन विज्ञान अध्ययन संस्थान
डीनको कार्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

वन विज्ञान

स्वर्ण जयन्ती स्मारिका Golden Jubilee Smarika

२०८०

सम्पादक : सूर्यबहादुर क्षेत्री

प्रकाशन समिति

- संयोजक : प्रा.डा. ऋदिशकुमार पोखरेल
सदस्य : प्रा.डा. सन्तोष रायमाफी
सदस्य : प्रा.डा. कृष्णराज तिवारी
सदस्य : प्रा.डा. राजकुमार कोइराला
सदस्य : सहप्रा.डा. सोनी बराल
सदस्य : उपप्रा.डा. योगेन्द्र यादव
सदस्य-सचिव : उप-पुस्तकालयाध्यक्ष सूर्यबहादुर क्षेत्री

प्रकाशक

वन विज्ञान अध्ययन संस्थान
डीनको कार्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

Website : www.iof.edu.np

Email : info@iof.edu.np

: dean@iof.tu.edu.np

☎ : +977-1-4333927

पत्र संख्या च. नं.

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
उपकुलपतिको कार्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं, नेपाल

शुभकामना

गौरवमय इतिहास बोकेको त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गतको वन विज्ञान अध्ययन संस्थान स्थापनाको ५० वर्ष पूरा भएको अवसरमा अध्ययन संस्थानले स्वर्ण जयन्ती स्मारिका प्रकाशन गर्न लागेको जानकारी पाउँदा अत्यन्त खुसी लागेको छ।

राष्ट्रको अमूल्य सम्पत्तिको रूपमा रहेको वन सम्पदाको संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि आवश्यक दक्ष प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनमा अध्ययन संस्थानले लामो समयदेखि पुऱ्याउँदै आएको योगदान अविस्मरणीय छ। स्वर्ण जयन्ती अथक अनि अविस्मरणीय यात्राको स्मरण गर्ने, कमीकमजोरी तथा उपलब्धिहरूको समीक्षा गर्ने र समयानुकूल नयाँ-नयाँ योजना र कार्यक्रमहरूका साथ अघि बढ्ने सुखद क्षण पनि हो। यस अवसरमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि तथा योगदानलगायतका विविध विषयवस्तुलाई समेटेर स्वर्ण जयन्ती स्मारिका प्रकाशन गर्नु प्रशंसनीय कार्य हो।

अन्त्यमा, यस कार्यमा संलग्न प्रकाशन तथा सम्पादन समूहका सदस्यहरूलाई बधाई तथा अध्ययन संस्थानको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामनासहित स्वर्ण जयन्तीको पूर्ण सफलताको लागि हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

प्रा.डा. धर्मकान्त वास्कोटा
उपकुलपति

श्रावण, २०८०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
वन विज्ञान अध्ययन संस्थान
डीनको कार्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं, नेपाल

मन्तव्य

वन विज्ञान अध्ययन संस्थान स्थापनाको आधा शताब्दी पूरा भएको छ । अध्ययन संस्थानले स्थापनाकालदेखि वन, वातावरण तथा प्राकृतिक स्रोतसँग सम्बन्धित दक्ष जनशक्ति उत्पादन गरी जैविक विविधता संरक्षण, वन क्षेत्रको दिगो व्यवस्थापन, प्रवर्धन एवं उपयोगमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिएको छ । ५० वर्ष लामो यात्रा पार गरी अध्ययन संस्थान आजको अवस्थासम्म आइपुग्नुमा नेपाल सरकार, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, अन्तर्राष्ट्रिय साभेदार तथा दातृ संस्था, पूर्व एवं वर्तमान पदाधिकारी, प्राध्यापक, कर्मचारी, विद्यार्थी, अभिभावक, शुभचिन्तकलगायत धेरैको योगदान रहेको छ । यस अवसरमा सबै क्षेत्रको अमूल्य योगदानको उच्च मूल्याङ्कन गर्दै हृदयदेखि आभार व्यक्त गर्दछु ।

स्वर्ण जयन्ती संस्थागत उपलब्धि को स्मरण गर्ने र विगतका कमीकमजोरीको समीक्षा गर्दै नयाँ लक्ष्यका साथ गन्तव्यतर्फ बढ्ने शुभ अवसर पनि हो । यस अवसरमा संस्थागत गतिविधिहरूलाई समेटेर स्वर्ण जयन्ती स्मारिका प्रकाशन गरिएको छ । यथासंभव अध्ययन संस्थानका विविध पक्ष र सूचनाहरूलाई समेट्ने चाहना हुँदाहुँदै पनि समयाभावका कारण छोटो अवधिमा जेजति सामग्रीहरू प्राप्त भएका छन्, ती भविष्यका लागि ऐतिहासिक दस्तावेज बन्नुका साथै वन विज्ञानको बारेमा रुचि राख्नेहरूका निम्ति उपयोगी हुने विश्वास लिएको छु ।

स्वर्ण जयन्ती स्मारिकाको लागि प्रा.डा. ऋदिशकुमार पोखरेलको अध्यक्षतामा गठित समितिले सम्बद्ध पक्षहरू बीच समन्वय गर्नुका साथै आवश्यक सामग्री सङ्कलन, व्यवस्थापन तथा सम्पादनको जिम्मेवारी ग्रहण गरी प्रकाशनलाई सफल बनाउने प्रकाशन समिति र सम्पादक सूर्यबहादुर क्षेत्रीलाई विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । यसरी नै आफ्ना अमूल्य लेखरचनाहरू उपलब्ध गराउनुहुने महानुभावहरू तथा विभिन्न तरिकाबाट सहयोग र सुझाव प्रदान गर्नुहुने सम्पूर्णमा हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । साथै भविष्यका चुनौतीहरूको सामना गर्न र नयाँ अवसरको प्राप्तिमा निम्ति सम्बद्ध सम्पूर्ण पक्षबाट रचनात्मक सल्लाह, सुझाव र सहयोग प्राप्त हुने विश्वास लिएको छु ।

प्रा.डा. वीरबहादुर खनाल क्षेत्री

डीन

श्रावण, २०८०

विषय सूची

१. नेपालमा वन शिक्षाको इतिहास र पोखरा क्याम्पसको अवस्था विश्लेषण
सूर्यबहादुर क्षेत्री १
२. वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको शैक्षिक तथा पाठ्यक्रम विकास
ऋदिशकुमार पोखरेल २८
३. त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा वन शिक्षा : विगतदेखि वर्तमानसम्म
वीरबहादुर खनाल क्षेत्री ३६
४. ऐतिहासिक कसीमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थान हेटौँडा क्याम्पस
केशवराज आचार्य, कृष्णप्रसाद दहाल र शंकरप्रसाद लाखे ४६
५. वन विज्ञान अध्ययन संस्थानका शैक्षिक कार्यक्रमहरू
कृष्णराज तिवारी ५५
६. वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले वन क्षेत्रको विकासमा पुऱ्याएको योगदान
सोनी बराल ५८
७. वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको शैक्षणिक गुणस्तरोन्नतिमा परीक्षाको भूमिका
अवधेश सिंह ६६
८. स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट: संक्षिप्त चिनारी
राजेशकुमार राई ७४
९. काठमाडौँ फरेष्ट्री कलेज : संक्षिप्त परिचय
भ्रमकबहादुर कार्की र लीना साह ७६
१०. वन विज्ञानको एक महिने विशेष अनुभव
चिरञ्जीवीप्रसाद उपाध्याय ८५
११. वन विज्ञानका सुखद अनुभूतिहरू
पुष्पा के.सी. भण्डारी १०८
१२. वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको चार दशक
अभयकुमार दास ११९
१३. वन विज्ञानको अतीत र भविष्य नियाल्ने जमर्को
माधवबहादुर कार्की १२४
१४. हटौँडा क्याम्पसको विशेषता र वन शिक्षामा योगदान
योगेन्द्र यादव १२९
१५. नेपालको वन शिक्षामा परिवर्तन
ईश्वरचन्द्र दत्त १३२
१६. When the whole is more than the sum of its parts: The Institute of
Forestry and international collaborative research and teaching
Carsten Smith-Hall १३७

दोस्रो खण्ड : अन्तर्वार्ता

१. तेजबहादुर सिंह महत	१५२
२. सुशीला चटर्जी 'नेपाली'	१५८
३. लक्ष्मीप्यारी (रीता) तपोल	१६३

तेस्रो खण्ड : परिशिष्ट

१. वन विज्ञान अध्ययन संस्थानका वर्तमान पदाधिकारीहरू	१६७
२. वन विज्ञान अध्ययन संस्थानका हालसम्मका डीनहरू	१६८
३. अध्ययन संस्थानअन्तर्गतका क्याम्पस प्रमुखहरू	
(क) हेटौँडा क्याम्पस	१६९
(ख) पोखरा क्याम्पस	१७०
४. डीनको कार्यालय, कीर्तिपुरमा कार्यरत शिक्षक तथा कर्मचारीहरू	१७३
५. हेटौँडा क्याम्पसमा कार्यरत शिक्षक तथा कर्मचारीहरू	१७४
६. पोखरा क्याम्पसमा कार्यरत शिक्षक तथा कर्मचारीहरू	१७६
७. स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्टमा कार्यरत शिक्षक तथा कर्मचारीहरू	१७९
८. आगन्तुक विज्ञहरू	१८०
९. स्थापना अवधिका शिक्षक तथा कर्मचारीहरू (हेटौँडा र पोखरा)	१८२
१०. सेवा निवृत्त प्राध्यापकहरू	१८४
११. विशिष्ट श्रेणीको जिम्मेवारी वहन गर्नुभएका वन विज्ञानका दीक्षितहरू	१८५
१२. अध्ययन संस्थानबाट विद्यावारिधिप्राप्त व्यक्तित्वहरू	१८६
१३. सर्टिफिकेट (सिनियर, जुनियर) तह प्रथम ब्याचका विद्यार्थीहरू	१८६
१४. स्नातक तह प्रथम ब्याचका विद्यार्थीहरू	१८७
१५. स्नातकोत्तर तह प्रथम ब्याचका विद्यार्थीहरू	
(क) वन विज्ञान	१८७
(ख) प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा ग्रामीण विकास	१८८
(ग) जलाधार व्यवस्थापन	१८८
(घ) वन्यजन्तु व्यवस्थापन र जैविक विविधता संरक्षण	१८८
(ङ) पर्वतीय वातावरण र विकास अध्ययन	१८८
(च) सामुदायिक वन	१८९
१६. प्राध्यापक संघका सभापतिहरू (हेटौँडा र पोखरा क्याम्पस)	१८९
१७. कर्मचारी संघका सभापतिहरू (हेटौँडा र पोखरा क्याम्पस)	१९०
१८. स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियनका सभापतिहरू (हेटौँडा र पोखरा क्याम्पस)	१९०

चौथो खण्ड : तस्विरहरू

नेपालमा वन शिक्षाको इतिहास र पोखरा क्याम्पसको अवस्था विश्लेषण

सूर्यबहादुर क्षेत्री

सार

नेपालमा वन शिक्षाको प्रारम्भ वि.सं. २००४ मा भएको हो । प्रारम्भमा वन रक्षक तालिम केन्द्रको नामबाट सञ्चालित यस संस्थालाई पछि नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युट नामकरण गरियो । नयाँ शिक्षा लागू भएपश्चात् वि.सं. २०२९ मा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको सङ्गठनमा आबद्ध भई वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा रूपान्तरित भयो, जुन हाल त्रिभुवन विश्वविद्यालयको प्राविधिक धारअन्तर्गतको वन, वातावरण, प्राकृतिक स्रोत तथा जैविक विविधता संरक्षणसम्बन्धी विषयमा स्नातक, स्नातकोत्तर र विद्यावारिधिसम्मको अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने अग्रणी संस्थाको रूपमा परिचित छ । यस अध्ययन संस्थानअन्तर्गत हाल हेटौँडा, पोखरा र काठमाडौँ गरी तीन ठाउँमा कार्यक्रमहरू सञ्चालित छन् । यो लामो यात्रामा अध्ययन संस्थानले नेपाली अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड मानिएको वन तथा प्राकृतिक स्रोतसँग सम्बन्धित विषयको दक्ष जनशक्ति उत्पादनमा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । वर्तमान समयमा विश्वभर जलवायु परिवर्तन र जैविक विविधता संरक्षणजस्ता सबालहरू प्रमुख चासो र चिन्ताको विषय बनेको छ । यति गहन विषयसँग सम्बन्धित वन शिक्षाको विश्वव्यापी सम्भावना र अवसरहरू जति छन्, समय क्रमसँगै समस्या र चुनौतीहरू पनि चुलिँदै छन् । अब तिनको गहन समीक्षासहित युग सुहाउँदो व्यावहारिक ज्ञान, सीप र प्रविधियुक्त गुणस्तरीय शिक्षाका माध्यमद्वारा तिनको यथोचित सम्बोधन गर्नुपर्ने छ । प्रस्तुत लेखमा नेपालको वन शिक्षा र पोखरा क्याम्पसको ऐतिहासिक पक्ष, अवस्था विश्लेषण, चुनौती र समाधानबारे संक्षिप्त शब्दचित्र प्रस्तुत गरिएको छ ।

शब्दकुञ्जी: वन शिक्षा, अनुसन्धान, नवप्रवर्तन, प्रविधि, प्राविधिक जनशक्ति ।

नेपालमा वन शिक्षाको प्रारम्भ

वन नवीकरणीय प्राकृतिक स्रोत हो । मानव जातिलगायतका समस्त प्राणी जगत्का लागि वनजङ्गलबाट प्राप्त हुने समष्टिगत लाभहरू अपार र अनन्त छन् । वन सम्पदाका आर्थिक लाभदेखि सामाजिक, सांस्कृतिक र पर्यावरणीय मूल्यहरू अझ गहन र दूरगामी महत्त्वका छन् ।

मानव जीवनमा दैनिक आवश्यक पर्ने दाउरा, घाँस, काठ, जडीबुटीको आपूर्ति, वातावरण तथा जैविक विविधता संरक्षण, प्राकृतिक सन्तुलन, बाढी, पहिरो नियन्त्रण, जलवायु परिवर्तनका असरहरूको न्यूनीकरण, मानव एवं पारिस्थितिक प्रणालीलाई अनुकूल बनाउन मद्दत गर्नेजस्ता

अनेकौ क्षेत्रमा वनको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । वन सम्पदा कृषि, उद्योग, पर्यापर्यटन तथा जलस्रोत विकासको आधार पनि हो । नेपालमा वनले ४०.३६% र बुट्यानले ४.३८% गरी कुल क्षेत्रफलको ४४.७४% भू-भाग ओगटेको छ (DFRS, 2015) । नेपाल वन सम्पदा र जैविक विविधतामा धनी मुलुक हो । यसले मुलुकको राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा ठूलो टेवा पुऱ्याएको छ ।

वनको बहुआयामिक महत्त्वलाई दृष्टिगत गरी नेपाल सरकारद्वारा वन सम्पदाको संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि खडा गरिएको वन विभाग (काठ महल) अन्तर्गत वि.सं. २००४ मा राजधानी काठमाडौंमा वन रक्षक तालिम केन्द्र स्थापना गरी वनसम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरिएपश्चात् नेपालमा औपचारिक रूपमा वन शिक्षाको प्रारम्भ भएको हो (कायस्थ, २०२५; तिवारी, २०५९; भट्टराई, २०७६; क्षेत्री, २०७७) । यसभन्दा अघि वनसम्बन्धी तालिमका लागि भारतको देहरादुन जाने प्रचलन थियो । तालिमको प्रावधानले स्वदेशमै मध्यमस्तरको जनशक्ति उत्पादनको ढोका खुले तापनि तत्कालीन समयमा दिगो कार्ययोजनाको अभाव, पाठ्यक्रमसम्बन्धी अस्पष्टता, भौतिक पूर्वाधार तथा तालिम प्रदान गर्ने प्रशिक्षकको अभावजस्ता नीतिगत तथा व्यावहारिक कठिनाइका कारण तालिमले निरन्तरता पाउन सकेन । यस प्रकारको अन्यौल अवस्थाको निराकरणका साथै वनसम्बन्धी प्राविधिक जनशक्तिको राष्ट्रिय आवश्यकतालाई दृष्टिगत गरी तत्कालीन श्री ५ को सरकारको वन नीतिअनुसार वनजङ्गलको व्यवस्थापन गर्न वि.सं. २०१४ असार ७ गते 'नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युट' नामकरण गरी तालिम केन्द्रलाई पुनर्जीवन प्रदान गरियो (कायस्थ, २०२५) । यस

अवधिमा पनि छुट्टै भवन उपलब्ध हुन नसकेकाले वन विभागअन्तर्गतको सि.सि.एफ. अफिस (Chief Conservator of Forest Office) को अनुरोधमा सिंहदरबारस्थित ब्यारेकमा तालिम सञ्चालन गरिएको थियो (कायस्थ, २०२५) । वन विभागअन्तर्गतको उक्त इन्स्टिच्युटमा दुई वर्षको रेन्जर र एक वर्षको फरेष्टर कार्यक्रम सञ्चालन हुन्थ्यो । एक वर्षे फरेष्टरमा आठ कक्षा र दुई वर्षे रेन्जर कार्यक्रममा एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरेकालाई भर्ना लिने चलन थियो (कायस्थ, २०२५; २०५३) । यस प्रकार तालिम प्राप्त दुई थरी जनशक्तिहरूले नेपाल सरकारको वन मन्त्रालयअन्तर्गत रेन्जर, सहायक रेन्जर र अन्य जिम्मेवारी वहन गरी कार्यसम्पादन गर्थे (महत, २०७४; पोखरेल, २०७७) । वन विज्ञानको स्नातक र स्नातकोत्तर तहको अध्ययनका लागि अमेरिका, अस्ट्रेलिया, भारतलगायतका देशहरूमा जाने चलन थियो ।

काठमाडौंमा सञ्चालन भएपछि फरेष्ट्री इन्स्टिच्युटलाई सहरी क्षेत्रमा भन्दा पहाड र तराईका वनहरू नजिक भएमा व्यावहारिक रूपमा उपयुक्त हुने महसुस गरी सरकारी योजना अनुसार वि.सं. २०१६ फागुन १ गते यसलाई सिंहदरबारबाट हेटौंडा सारियो (कायस्थ, २०२५; क्षेत्री, २०७७; पोखरेल, २०७७) । त्यहाँ प्रशिक्षार्थीहरूका लागि बस्ने ठाउँलगायतका अन्य भौतिक पूर्वाधारको असुविधाका कारण इन्स्टिच्युटको स्थायी भवन तयार नहुञ्जेलसम्मका लागि मकवानपुर जिल्लाको भीमफेदीस्थित सुपिड ब्यारेकमा सार्ने सहमति भई वि.सं. २०१७ जेठ १८ गतेदेखि सुपिड ब्यारेकबाट प्रशिक्षण सञ्चालन गरियो (कायस्थ, २०२५) । यो इन्स्टिच्युट करिब पाँच वर्ष आर्मीको सुपिड ब्यारेकमा सञ्चालन भई हेटौंडामा भारत सरकारको सहयोगमा

भौतिक पूर्वाधार बनेपछि वि.सं.२०२२ मङ्सिर १६ गतेबाट यसलाई स्थायी रूपमा भीमफेदीबाट हेटौँडामा सारियो (कायस्थ, २०२५) । यही वर्षदेखि इन्स्टिच्युटमा प्रिन्सिपल राख्ने व्यवस्था भई बबनप्रसाद कायस्थलाई प्रिन्सिपल नियुक्त गरियो (कायस्थ, २०२५; काफूले, २०७४) । यस प्रकार लामो यात्रा पार गरी हेटौँडा आइपुगेपछि मात्र इन्स्टिच्युटले स्थायित्व प्राप्त गर्नुका साथै पूर्ण रूपमा व्यवस्थित बन्न पुगेको देखिन्छ । त्यस बखत भारतीय सहयोग मिसनको आर्थिक सहयोगमा हेटौँडामा प्रशासनिक तथा शैक्षिक भवन, छात्रावास, शिक्षक, कर्मचारीका आवास एवं विश्रामगृहसमेत १५ वटा नयाँ भवनहरू बनेका थिए (कायस्थ, २०२५) । इन्स्टिच्युटका लागि प्रस्तावित सम्पूर्ण संरचनाहरू तयार भई प्रशासनिक तथा शैक्षिक गतिविधिहरू व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन भएपछि तत्कालीन राजा महेन्द्र वीरविक्रम शाहबाट वि.सं. २०२४ असोज १४ गते शनिवारका दिन औपचारिक उद्घाटन गराइएको थियो (शिलालेख, २०२४) । नेपाल सरकार वन मन्त्रालयको मातहतमा सञ्चालित 'नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युट' नामक तालिम केन्द्र २५ वर्षपछि तत्कालीन श्री ५ को सरकार र त्रिभुवन विश्वविद्यालयको नीतिबमोजिम वि.सं. २०२९ साउन १ मा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको सङ्गठनमा गाभिन पुग्यो ।

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको स्थापना

नेपालमा नयाँ राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना (२०२८-२०३२) पश्चात् उच्च शिक्षामा नयाँ आयाम थपियो । राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति कार्यान्वयनसँगै नेपालका विभिन्न जिल्लामा सञ्चालित विद्यालय र कलेजहरू सरकारी

मातहतमा ल्याइनुका साथै महाविद्यालय तथा विभिन्न मन्त्रालयअन्तर्गत सञ्चालित माध्यमिक तहभन्दा माथिका शिक्षालयहरूलाई मिलाएर आवश्यक इन्स्टिच्युटहरू स्थापना गर्ने योजनाबमोजिम नेपाल सरकारको वन मन्त्रालयअन्तर्गत हेटौँडामा सञ्चालित 'नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युट' नामक तालिम केन्द्र वि.सं. २०२९ साउन १ देखि त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा समाहित भई 'वन विज्ञान अध्ययन संस्थान' मा परिणत भयो (शिक्षा मन्त्रालय, २०२८; पोखरेल, २०५३) । राष्ट्रिय शिक्षा योजना-२०२८ मा अध्ययन संस्थानहरूको नेतृत्व डीनले गर्ने, डीन कार्यालयअन्तर्गत फ्याकल्टी बोर्ड रहने र उक्त बोर्डले पाठ्यक्रम निर्माण, भर्ना र परीक्षा सञ्चालन गर्नेजस्ता प्रावधानहरू उल्लेख थियो । यसरी नै अध्ययन संस्थानमा प्रवेश परीक्षाका आधारमा विद्यार्थी भर्ना लिने, ६/६ महिनामा जाँच हुने गरी सेमेष्टर प्रणाली लागु गर्नेजस्ता प्रावधानहरूका साथै वन विज्ञानमा प्रमाणपत्र तह मात्र सञ्चालन गर्ने उल्लेख थियो (शिक्षा मन्त्रालय, २०२८) । सोही आधारमा अध्ययन संस्थानको शैक्षिक तथा प्रशासनिक कार्य सञ्चालनका लागि वि.सं. २०२९ मा हेटौँडामा डीन कार्यालय स्थापना गरी बबनप्रसाद कायस्थलाई डीन पदमा नियुक्त गरियो (कायस्थ, २०५३) । त्रि.वि.मा आएपछि वन विज्ञानमा दुई वर्षे सर्टिफिकेट र एक वर्षे सिनियर सर्टिफिकेट कोर्सको नयाँ पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागु गरियो । यस अघि वन मन्त्रालयअन्तर्गत सञ्चालित एक वर्षे फरेष्टर कोर्सलाई हटाइयो । अध्ययन संस्थानमा प्राविधिक प्रमाणपत्र तह अध्ययनका लागि विज्ञान विषय लिएर एस.एल.सी उत्तीर्ण गरेको हुनुपर्ने प्रावधान राखियो (कायस्थ, २०५३) । विज्ञान, गणित र अङ्ग्रेजी विषय समेटिएको प्रवेश परीक्षा उत्तीर्ण

विद्यार्थीहरूमध्येबाट योग्यता क्रमका आधारमा भर्ना लिने चलन थियो। सुरुमा दुई वर्षे सर्టిफिकेट कोर्ष उत्तीर्ण गरेका र वन विभागमा कार्यरत सहायक रेन्जरहरूले एक वर्षे सिनियर सर्टिफिकेट कोर्ष पढ्थे। वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा गाभिएपछि दुई वर्षे प्रमाणपत्र तहको सिट क्षमता ११० जना कायम गरिएकोमा प्रथम समूह (वि.सं. २०२९-०३१) मा ६२ जना विद्यार्थी भर्ना भएका थिए (प्रमाणपत्र र स्नातक दुबै तह प्रथम ब्याचका तत्कालीन विद्यार्थी र हाल राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागका अवकाशप्राप्त डिजी गोपालप्रसाद उपाध्यायसँग २०८० वैशाख ३० मा गरिएको कुराकानी), जसमध्ये शैक्षिक सत्र २०२९-०३१ को दुई वर्षे सर्टिफिकेट तहमा ४० जना र २०२९-०३० समूहअन्तर्गत एक वर्षे सिनियर सर्टिफिकेट तहमा १४ जना उत्तीर्ण भएको देखिन्छ (IOE, 2031)। त्यस बखत सुरुको दुई वर्षेलाई जुनियर सर्टिफिकेट र यसपछिको एक वर्षेलाई सिनियर सर्टिफिकेट कोर्ष भनिन्थ्यो (IOE, 2030), तर, एक वर्षे सिनियर सर्टिफिकेट कोर्षलाई शैक्षिक सत्र २०३५-०३६ पछि हटाई दुई वर्षे प्राविधिक प्रमाणपत्र तह मात्र कायम गरियो। यसपछि वन मन्त्रालयको विभिन्न सेवा समूह अनुसारको जनशक्ति आपूर्तिमा टेवा पुऱ्याउन दुई वर्षे प्रमाणपत्र तहको पाठ्यक्रममा सुधार गरी 'वन विज्ञान', 'वन्यजन्तु' र 'भू तथा जल संरक्षण' जस्ता ऐच्छिक विषयहरू राखिएको थियो, जुन व्यवस्था स्नातक कार्यक्रम सुरु भएपछि हटाइयो। यही समयमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको नेतृत्व पनि परिवर्तन भयो। नेपाल सरकारद्वारा वन विभागअन्तर्गत भैरहवा सर्कलका कन्जरभेटर मञ्जुरउल हकलाई २०३५ फागुन ११ गतेबाट लागु हुने गरी वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको डीन र अध्ययन संस्थानको पहिलो

डीन बबनप्रसाद कायस्थलाई जनकपुर सर्कलमा कन्जरभेटरको जिम्मेवारीसहित सुरुवा गरिएको थियो (IOE, 2037)।

वन शिक्षाको विस्तार एवं पोखरा क्याम्पसको स्थापना

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, वन विज्ञान अध्ययन संस्थानअन्तर्गत वि.सं. २०३८ असोज ६ (२२ सेप्टेम्बर, १९८१) मा 'पोखरा क्याम्पस' स्थापना भएको हो (कार्की, २०४३; क्षेत्री, २०७७)। क्याम्पसमा स्नातक तहको औपचारिक पढाइ कात्तिक १९ गते बुधवार (०४ नोभेम्बर, १९८१) बाट प्रारम्भ गरिएको थियो (IOEPC, 2022)। तर, अचम्म मान्नुपर्ने विषय के थियो भने वन विज्ञानजस्तो फिल्डमा आधारित प्राविधिक विषयको कार्यक्रम पोखरामा पूर्वाधारविना नै प्रारम्भ गरिएको थियो। यद्यपि जमिनको निक्काल, दातृ संस्थामार्फत आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन तथा सरकारी निर्णयसहित भौतिक पूर्वाधार निर्माणसम्बन्धी प्रक्रिया सुरु भइसकेको थियो। पोखरामा क्याम्पसको आफ्नो भौतिक पूर्वाधार नभएका कारण सुरुमा प्रशासनिक, शैक्षिक तथा छात्रावास प्रयोजनका लागि भीमकालीपाटनमा पृथ्वीनारायण क्याम्पसको उपल्लो गेट अगाडि बहालमा दुई वटा घर लिइएको थियो। उदयबहादुर गुरुङको घरमा कार्यालय र पुस्तकालय सञ्चालन गरिएको थियो भने चम्पासिंह गुरुङको घरको भूइँतलामा कक्षाकोठा र बैठक कक्ष तथा माथिल्लो तला छात्रावासको रूपमा प्रयोग गरिएको थियो। विद्यार्थीहरूको कक्षा र ल्याबसम्बन्धी कार्यहरू पृथ्वीनारायण क्याम्पसमा हुन्थे।

सुरुमा क्याम्पस स्थापनादेखि क्याम्पसको शैक्षिक तथा प्रशासनिक नेतृत्व डीन मञ्जुरउल हकले गरेका थिए भने पढाइ सुरु भएको दुई

महिनापछि सहायक प्राध्यापक शमसुल हकलाई २०३८।०८।२६ मा प्रोग्राम इन्चार्ज नियुक्त गरी क्याम्पस सञ्चालनको जिम्मेवारी प्रदान गरिएको थियो । यसपछि वि.सं. २०४१ मा क्याम्पस प्रमुखको व्यवस्था भयो (क्षेत्री, २०७७) । पोखरा क्याम्पसमा सुरुमा स्नातक कार्यक्रम तीन वर्षको र विद्यार्थीको सिट सङ्ख्या ४० जना तोकिएको थियो । वन विज्ञानमा प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरेकाहरूबाट ३० र विज्ञानमा स्नातक उत्तीर्णहरूबाट १० जना गरी दुई किसिमका विद्यार्थी भर्ना गर्ने व्यवस्था गरिएबमोजिम प्रथम समूह (२०३८-०४१) मा ४० जना विद्यार्थीहरू भर्ना भएका थिए, जसमा चार जनाले बीचैमा अध्ययन छाडेका थिए (भर्ना रजिष्टर, २०३८; क्याम्पसको अभिलेख, २०४४) ।

क्याम्पस स्थापना भएको वर्ष वि.सं. २०३८ मा पाँच जना शिक्षक र १३ जना पूर्णकालीन कर्मचारीहरू संलग्न थिए, जसमध्ये शिक्षणतर्फ एकजना वन विभागबाट काजमा र कर्मचारीतर्फ त्रि.वि.का अन्य निकायबाट २ जना अधिकृतहरू सरुवा भई आएका थिए भने बाँकी अरू अध्ययन संस्थानले नियुक्त गरेको थियो (क्याम्पसको अभिलेख र हाजिरी रजिष्टर, २०३८) । प्रारम्भिक अवस्थामा पढाउने शिक्षकहरूको कमी भएकाले पाठ्यक्रम निर्माणदेखि अध्यापन कार्यमा अमेरिकन विज्ञहरूले सघाएका थिए (Rechlin, 2047; कार्की, २०४३) । यसबाहेक गणित, विज्ञान र अङ्ग्रेजी विषयका कक्षाहरू पृथ्वीनारायण क्याम्पसका शिक्षकहरूले लिनथे र ल्याबसम्बन्धी प्रयोगात्मक कक्षाहरूमा ल्याबका कर्मचारीहरूले सहजीकरण गर्थे ।

पोखरामा वन क्याम्पस स्थापना हुनुको लामो शृङ्खला छ । हेटौँडामा सञ्चालित नेपालको एक

मात्र वन विज्ञान अध्ययन संस्थानबाट फरेष्ट्रीमा प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरेका विद्यार्थीहरू बिएससी फरेष्ट्रीको अध्ययनका लागि विदेश जानुपर्ने बाध्यता थियो । यही सबाललाई लिएर एकातर्फ विद्यार्थीहरूबाट स्नातक कार्यक्रमका लागि जोडदार रूपमा आवाज उठिरहेको थियो भने अर्कातर्फ देशभित्रै उच्चस्तरको दक्ष जनशक्तिको आवश्यकता खट्किरहेको थियो । वन शिक्षामा क्षेत्रीय सन्तुलन र पहुँच विस्तारको सबाल पनि थियो । त्यस बखत वन मन्त्रालयले सामुदायिक वन विकासको अवधारणालाई सफल पार्न उच्चस्तरको दक्ष जनशक्तिको आवश्यकताबारे पैरबी गर्दै आएको थियो भने वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले पनि सक्दो पहलकदमी गरिरहेको थियो । सामुदायिक वन विकासको लागि दक्ष जनशक्ति अपरिहार्य भएकाले वन विज्ञानमा स्नातक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नका लागि वन मन्त्रालयले खेलेको भूमिका सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण रह्यो । यस प्रकार सबैतिरको सकारात्मक पहलकदमीपश्चात् स्वदेशमै कम लगानीमा आवश्यक दक्ष जनशक्ति उत्पादन हुने निष्कर्षसहित पोखरामा फरेष्ट्रीको स्नातक कार्यक्रम सञ्चालनका लागि आवश्यक आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन गर्न तत्कालीन श्री ५ को सरकार र विश्व बैङ्कको इन्टरनेशनल डेभलपमेन्ट एसोसिएसन (IDA) बीच वि.सं. २०३७ जेठ १२ (२५ मे, १९८०) मा सहुलियत दरको ऋण सहयोगका लागि सम्झौता भयो । यसपछि अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (USAID) बीच वि.सं. २०३७ भदौ १५ (३१ अगस्त, १९८०) मा अनुदान सहयोगका लागि सम्झौता भई प्रक्रिया अघि बढेको थियो (क्याम्पसको अभिलेख, २०३८; २०४४) । जग्गाको लागि तत्कालीन श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद्बाट वि.सं.२०३७ पुस ०९ मा निर्णय भइसकेको

थियो, जसको आधारमा वि.सं. २०३९ साउन २१ गते पोखरा वन डिभिजन कार्यालयले पोखराको हरियोखर्कस्थित वनपाले डाँडाको वनसहित १३९४-५-३-१ रोपनी सरकारी जग्गा क्याम्पसका नाममा भोगाधिकार प्रदान गरेको थियो (पोखरा वन डिभिजन कार्यालयको मिति २०३९।०४।२१, प. सं. १५७ को पत्र)। वि.सं. २०३८ मा वनपाले डाँडासँग जोडिएको समथर भागमा सरकारको स्वीकृतिमा जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ बमोजिम स्थानीय व्यक्तिहरूको १७५ रोपनी थप जग्गा अधिकरणमार्फत प्राप्त गरिएको थियो (क्याम्पसको अभिलेख, २०४४)।

तत्कालीन समयमा श्री ५ को सरकार र यी दुई अन्तर्राष्ट्रिय विकास साभेदार संस्थाहरू बीचको समन्वय र सहयोगका आधारमा पोखरा क्याम्पस स्थापनाको ढोका खुलेको हो। त्यस अर्वाधमा विश्व बैङ्कबाट सामुदायिक वन विकास परियोजनामार्फत रु. ६,०५,४०,०००।- ऋण सहयोग प्राप्त भएको थियो, जसबाट पोखरा १५ स्थित हरियोखर्कमा भवनलगायतका भौतिक पूर्वाधार निर्माणदेखि फर्निचर, सवारी साधन तथा उपकरण आदिको व्यवस्थापन गरिएको थियो। यसपछि अमेरिकी सरकारको स्रोत संरक्षण तथा उपयोग आयोजना (आर.सि.यु.पि.) मार्फत पहिलो चरण (२०३८-०४४) मा १ लाख सोह्र हजार एक सय अमेरिकी डलर अनुदान सहयोग प्राप्त भई यसबाट जनशक्ति विकास र शैक्षिक सामग्रीहरू व्यवस्थापन गरिएको थियो (क्याम्पसको अभिलेख, २०३८; २०४४)। वि.सं. २०४५ देखि पुनः दोस्रो चरणको परियोजना लागु भएको थियो।

आर.सि.यु.पि. परियोजना (वि.सं. २०३८-०४४) का खास उद्देश्यहरू- (१) क्याम्पसको लागि

आवश्यक जग्गा अधिकरण गरी निर्माण कार्य सुरु गर्ने, (२) पाठ्यक्रम तयार गर्ने, (३) पूर्व तयारीसहित क्याम्पस स्थापना गरी पठनपाठन सञ्चालन गर्ने, (४) उच्च शिक्षा अध्ययनका लागि शिक्षकहरूलाई विदेश पठाउने, (५) निर्माण कार्य सम्पन्न गरी व्यवस्थित रूपमा पठनपाठन सञ्चालन गर्ने, (६) हेटौँडा क्याम्पसमा थप भौतिक सुविधा जुटाउने, (७) पुस्तकालय र प्रयोगशालाहरूको विकास गर्ने भन्ने थियो (क्याम्पसको अभिलेख, २०४४)।

यस प्रकार पोखरा क्याम्पसको भौतिक पूर्वाधार निर्माण विश्व बैङ्कको ऋण सहयोगमा र समग्र अध्ययन संस्थानको जनशक्ति विकास तथा शैक्षिक सामग्रीहरूको व्यवस्थापन अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (USAID) को अनुदान सहयोगमा भएको थियो।

पोखराबाट हेटौँडा स्थानान्तरण

पोखरामा सुख, दुःखका साथ पढाइ सञ्चालन गरिए तापनि भौतिक तथा शैक्षिक पूर्वाधारको कमीका कारण त्यति सहज महसुस हुन सकेन। क्याम्पसको लागि आवश्यक भौतिक पूर्वाधार तयार हुन लामो समय लामे भएकाले वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको पूर्वाधारयुक्त हेटौँडा क्याम्पसमा उपयुक्त हुने महसुस गरी एक वर्षपछि आपसी सहमतिमा वि.सं. २०३९ कार्तिक महिनामा क्याम्पसलाई हेटौँडामा स्थानान्तरण गरियो र मङ्सिर ०३ गतेबाट कक्षा सञ्चालन गरियो (क्याम्पसको अभिलेख, २०३९; कार्की, २०४३)। पोखरा क्याम्पसको जग नै हेटौँडा क्याम्पस भएकाले त्यहाँ सरेपछि जनशक्ति व्यवस्थापन, कक्षाकोठा, प्रयोगशाला, उपकरण र फिल्ड भ्रमण आदि कुराहरू सहज भयो। नियमित

कक्षा, ल्याब, शारीरिक व्यायाम, खेलकुद सबै हेटौँडा क्याम्पसभित्र हुन्थ्यो । विद्यार्थीहरूलाई बस्नका लागि क्याम्पस बाहिर हुप्राचौर, टिसिएन रोड, खानेपानी ट्याङ्की, चिसापानी र सङ्गमचोकमा घर बहालमा लिइएको थियो । ती प्रत्येकमा मेस सञ्चालन हुन्थ्यो र मेसमा खाना बनाउनका लागि क्याम्पसका कर्मचारीहरू खटिन्थे । विद्यार्थीहरूलाई होस्टेलबाट क्याम्पसमा ल्याउने र पुनः होस्टलमा पुऱ्याउनका लागि दुई वटा बसहरू थिए । बिहान ६:०० बजेदेखि १ घण्टा पि.टि. हुन्थ्यो । नियमित कक्षाहरू बिहान ८:००-१२:०० र दिउँसो २:००-५:०० बजेसम्म गरी दुई चरणमा हुन्थे । कक्षा सकिएपछि साँझ खेलकुद हुन्थ्यो । दिउँसो दुई घण्टा खाना खाने छुट्टी हुन्थ्यो । प्रत्येक शुक्रवार विद्यार्थीहरूलाई रूख बिरुवाको पहिचानका लागि क्याम्पस वरपरको वनमा एक्सकर्सन गराइन्थ्यो भने नेपाल र भारतका विभिन्न ठाउँमा लामो अवधिको शैक्षिक भ्रमणहरू सञ्चालन हुन्थे ।

पोखरा र हेटौँडा क्याम्पस दुबैतर्फ पढाउनका लागि अध्ययन संस्थानका शिक्षकहरूदेखि अमेरिकन विज्ञहरू र वन मन्त्रालयका कर्मचारीहरू संलग्न थिए । वि.सं. २०४० को दशकका आगन्तुक विज्ञहरू (Visiting Scholar) मा अमेरिकी डा. बब एडम्स, डा. रबर्ट म्याक्ल्वी, डा. डान एफ एमोस, डा. केरी लिभेनगुड, डा. जोन टी डेवनपोर्ट, सुश्री साली रकेट, जोन हवर्ट थिए भने जोल हाइनन र मार्कियन पेन्नुचो दुई जना पिसकोर स्वयंसेवकहरू थिए (कार्की, २०४३) । यसबाहेक कोलम्बो प्लानअन्तर्गत फोष्ट्री विषयमा उच्च शिक्षा अध्ययन गरेका भारतीय वन सेवाका आर.बि. माथुर र कृषि विज्ञ डा.एच.सी. शर्मा यस अधिदेखि नै संलग्न थिए

(क्याम्पसको अभिलेख, २०४४) । यसप्रकार वन विज्ञानको स्थापना अवधि २०२९ देखि विभिन्न कालखण्डहरूमा आजपर्यन्त स्वदेशी तथा विदेशी आगन्तुक विज्ञ (Visiting Scholar) हरूले अध्यापन कार्यमा सघाउँदै आएको देखिन्छ । अध्ययन संस्थानको शिक्षक अभावलाई परिपूर्ति गर्नका लागि आर.सि.यु.पि. प्रोजेक्टको लक्ष्य अनुरूप जनशक्ति विकासअन्तर्गत पहिलो चरण (वि.सं. २०३८-२०४४) मा अध्ययन संस्थानका १८ जना शिक्षकहरूलाई वन विज्ञानमा पढाइ हुने विभिन्न विषयमा स्नातकोत्तर तहको अध्ययनका लागि अमेरिका र कर्मचारीहरूलाई तालिमका लागि विभिन्न देशहरूमा पठाइएको थियो । प्रथम चरणको कार्यक्रम सम्पन्न भएपछि पुनः वि.सं. २०४५ भदौ १५ (३१ अगस्त, १९८८) मा नेपाल सरकार र अमेरिकी सरकार बीच सम्झौता भई पुनः दोस्रो चरणको परियोजना सञ्चालन भएको थियो (क्याम्पसको अभिलेख, २०४४) । यस अवधिमा थप २५ जना शिक्षकहरूलाई स्नातकोत्तर अध्ययनका लागि अमेरिका लगायतका विभिन्न देशहरूमा पठाइएको थियो । त्यस परियोजनाअन्तर्गत अन्य ८ जनासमेत गरी ५१ जना शिक्षकहरूले उच्च शिक्षा अध्ययनको अवसर प्राप्त गरेका थिए (क्याम्पसको अभिलेख, २०४४; पोखरेल, २०५७) । त्यसबखत वन विज्ञान अध्ययन संस्थानका स्थायी शिक्षकहरूको सङ्ख्या कम रहेकाले काजमा आएका वन मन्त्रालयका कर्मचारीहरूलाई समेत उच्च शिक्षा अध्ययनका लागि अमेरिका पठाइएको थियो । त्यस अवधिमा शिक्षक, कर्मचारी र विद्यार्थीहरूको वृत्ति विकासका लागि थुप्रै कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका देखिन्छ, जुन धेरै पछिसम्म कायम रह्यो ।

पोखरा पुनरागमन तथा वन शिक्षामा योगदान

पोखरा १५ स्थित हरियोखर्कमा निर्माण कार्य सुरु भएको करिब ५ वर्षको अवधिमा आवश्यक सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधारहरू तयार भएपश्चात् पोखरा क्याम्पसलाई वि.सं. २०४३ को पुस मसान्तमा हेटौंडाबाट पोखरामा स्थानान्तरण गरी माघ १ गतेबाट आफ्नै सुविधासम्पन्न भवनहरूमा पठनपाठन सञ्चालन गरिएको थियो (क्षेत्री, २०७७)। हेटौंडाबाट पोखरामा सरेको वर्ष वि.सं.२०४३ देखि वन विज्ञानमा प्रमाणपत्र तहको कार्यक्रमसमेत थप गरी प्रमाणपत्र र स्नातक दुबै तहको कार्यक्रम सञ्चालन गरियो। प्रमाणपत्र तहमा विद्यार्थी सिट क्षमता ८० जना निर्धारण गरिएकोमा विभिन्न कारणले २०४४-०४६ समूहदेखि २०५०-०५२ सम्म असीमित सङ्ख्यामा भर्ना लिएको अभिलेखमा देखिन्छ। शैक्षिक सत्र २०५१-०५३ बाट सिट सङ्ख्या घटाई ८० र २०५८-०६० देखि ४० (विभागीय सिटबाहेक) कायम गरिएको देखिन्छ (भर्ना अभिलेख, २०४३-२०६६)। यसप्रकार पोखरामा २५ वर्षसम्म वन विज्ञानमा

प्रमाणपत्र तहको कार्यक्रम सञ्चालन भई त्रिभुवन विश्वविद्यालयको नीतिबमोजिम वि.सं. २०६८ देखि हटाइयो (क्षेत्री, २०७७)।

पोखरा क्याम्पसमा स्नातक कार्यक्रम सञ्चालन भएको १५ वर्षपछि वि.सं. २०५३ मा पाठ्यक्रमलाई परिमार्जन गरी चार वर्षे बनाइयो र सेमेष्टर प्रणाली लागु गरियो (पोखरेल, २०७७)। स्नातक तहमा वि.सं. २०६७ (२०६७-०७१ समूह) देखि नियमिततर्फका बाहेक पूर्ण शुल्कीयअन्तर्गत ४० सिट थप गरी वार्षिक ८० जना विद्यार्थी भर्ना लिने व्यवस्था गरियो, जुन अहिलेसम्म कायम छ (क्षेत्री, २०७७)। स्नातक तहको भर्ना प्रक्रिया पूर्ण रूपमा समावेशी छ, जसका कारण वन शिक्षामा हरेक समुदाय र भूगोलको प्रतिनिधित्व रहँदै आएको छ (तालिका-५)। क्याम्पसमा चालु शैक्षिक सत्र (वि.सं.२०८०) मा स्नातक तह प्रथम वर्षदेखि चौथो र स्नातकोत्तर तह प्रथम र दोस्रो वर्षमा कुल ५०७ जना विद्यार्थीहरू अध्ययनरत छन्। तिनीहरूको भौगोलिक उपस्थिति हेर्दा ६८ जिल्ला र प्रादेशिक रूपमा सातै प्रदेशको सहभागिता रहेको देखिन्छ।

तालिका १ : व.वि.अ.सं., पोखरा क्याम्पसमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको प्रादेशिक विवरण (वि.सं. २०८०)

प्रदेश	विद्यार्थी सङ्ख्या	प्रतिशत
गण्डकी	२२४	४४.१८
लुम्बिनी	११६	२२.८८
बागमती	४७	९.२७
सुदूर-पश्चिम	३४	६.७०
मधेश	३४	६.७०
कर्णाली	३४	६.७०
कोशी	१८	३.५५
जम्मा	५०७	१००

स्रोत: पोखरा क्याम्पसको विद्यार्थी भर्ना अभिलेख (२०७६-०८०)

प्राविधिक विषय, रोजगारीको अवसर, वन तथा विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रको नियमित भ्रमण, शारीरिक व्यायाम, खेलकुद तथा छात्रावास र छात्रवृत्तिको सुविधाका कारण यस क्याम्पस सुरुदेखि नै विद्यार्थीहरूको विशेष रोजाइमा पर्दै आएको देखिन्छ। तर, यति हुँदाहुँदै पनि पोखरा क्याम्पस स्थापना हुँदासम्म महिलाहरूले वन विज्ञान पढ्ने चलन थिएन। फिल्ट्रमा आधारित अध्ययन भएकाले महिलाहरूले खासै चासो राख्दैनथे। अर्को पक्ष तत्कालीन परिवेश पनि महिलामैत्री थिएन। यसको प्रभाव स्नातक तह प्रथम ब्याच (२०३८-०४१) को भर्नामा पनि देखियो, जहाँ एक जना पनि महिला थिएनन् (भर्ना अभिलेख, २०३८)। वन शिक्षाको इतिहासमा वि.सं. २००४ देखि २०३८ सम्म आइपुग्दा एक जना पनि महिला विद्यार्थीको सहभागिता पाउँदैन। यो अवस्थामा परिवर्तन ल्याई वन शिक्षामा महिला सहभागिता गराउनका लागि युएसएआइडीको आर.सि.यु.पि. परियोजना सुरु भएपछि वि.सं. २०३९ देखि १० प्रतिशत महिला आरक्षण कोटा र सबैलाई छात्रवृत्तिको सुविधासहित वन शिक्षाको महत्त्व र सम्भावनाबारे व्यापक रूपमा प्रचार-प्रसार गरेपश्चात् महिला विद्यार्थीहरूको सहभागिता क्रमशः हुन थालेको हो। दोस्रो समूह (२०३९-०४२) मा कुल विद्यार्थी सङ्ख्या ३९

मा एक जना सुश्री लक्ष्मी तपोल (रिता) र तेस्रो समूह (२०४०-०४३) मा कुल विद्यार्थी सङ्ख्या ४२ मा श्रीमती विन्दु मिश्र एक जना मात्र महिला विद्यार्थी भर्ना भएको देखिन्छ (कार्की, २०४३; क्याम्पसको अभिलेख, २०४४)।

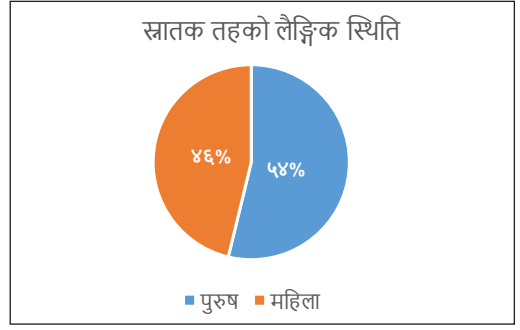
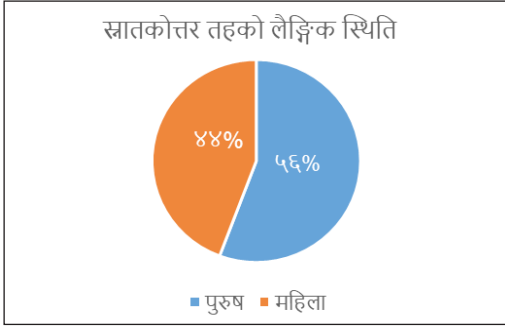
पोखरा क्याम्पसमा सञ्चालित प्रमाणपत्र तहको प्रथम समूह २०४३-०४५ मा ७७ जना विद्यार्थी भर्ना भएकोमा ९ जना छात्राहरू थिए (क्याम्पसको भर्ना अभिलेख, २०४३)। यसअघि हेटौँडा क्याम्पसमा प्रमाणपत्र तहमा पहिलोपटक २०३९-०४१ समूहमा ६ जना छात्राहरू भर्ना भएका थिए। यसरी सुरु भएको महिला सहभागिता क्रमशः वृद्धि भई हाल ४५% पुगेको छ। अर्को सबैभन्दा सुखद पक्ष पोखरा क्याम्पसमा पछिल्लो दश वर्षको तथ्याङ्क अध्ययन गर्दा विद्यार्थीहरूको वार्षिक उत्तीर्ण दर ९८% देखि १००% रहेको देखिन्छ (क्षेत्री, २०७७; क्याम्पसको अभिलेख, २०७९)।

उत्पादित जनशक्तिहरूको अवस्था हेर्दा स्नातक तहअन्तर्गत प्रथम समूह २०३८-०४१ देखि पछिल्लो समूह २०७५-०७९ सम्म आइपुग्दा ३८ ब्याच पासआउट भएको र यस अवधिमा पोखरा क्याम्पसबाट मात्र बाट करिब १७०० जना स्नातक जनशक्ति उत्पादन भएको देखिन्छ।

तालिका २ : पोखरा क्याम्पसमा अध्ययनरत छात्र-छात्राहरूको लैङ्गिक अवस्था (वि.सं. २०८०)

क्र.सं.	तह	पुरुष	महिला	जम्मा
१	स्नातक	२०७	१७८	३८५
२	स्नातकोत्तर	६८	५४	१२२
३	जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या	२७५	२३२	५०७

स्रोत: पोखरा क्याम्पसको विद्यार्थी भर्ना अभिलेख (२०७६-०८०)

चित्र नं. १ : विद्यार्थीहरूको लैङ्गिक स्थिति

पोखरा क्याम्पसमा जनशक्ति व्यवस्थापनको लैङ्गिक अवस्था अध्ययन गर्दा क्याम्पस स्थापना भएको वर्ष वि.सं. २०३८ मा हेड असिस्टेन्ट (नासु) स्तरका दुई जना कर्मचारीहरू श्रीमती सविता रायमाझी र सुश्री उर्मिला पौडेल तथा शिक्षणतर्फ एक वर्षपछि वि.सं. २०३९ मा अङ्ग्रेजी शिक्षकका रूपमा सुश्री अञ्जना श्रेष्ठ नियुक्त भएको देखिन्छ। प्रशासनिकतर्फ महिलाहरूको सहभागिता सुरुदेखि नै भए

तापनि शिक्षणतर्फ विशुद्ध वन प्राविधिकका लागि करिब २२ वर्ष पर्खनुपयो। वि.सं. २०६१ मा पुष्पा के.सी. भण्डारीको प्रवेशसँगै महिला वन प्राविधिकहरूको सहभागिता सुरु भएकोमा यसपछि वन प्राविधिकहरूसहित महिला शिक्षकहरूको सङ्ख्या क्रमशः वृद्धि भई हाल २६ प्रतिशत पुगेको छ। संलग्न तालिकामा उल्लेखित ११ जना महिला शिक्षकहरूमध्ये १० जना वन प्राविधिक रहेका छन्।

तालिका ३ : पोखरा क्याम्पसमा २०८० साउन १५ सम्म कार्यरत शिक्षक, कर्मचारीहरू

शिक्षक				कर्मचारी			
पद	पुरुष	महिला	जम्मा	पद	पुरुष	महिला	जम्मा
प्राध्यापक	६	-	६	अधिकृतस्तर	६	१	७
सह-प्राध्यापक	८	२	१०	मुख्य कार्यालय सहायक	११	१	१२
उप-प्राध्यापक	१७	९	२६	कार्यालय सहायक	४	२	६
सहायक प्रशिक्षक (खेलकुद)	१	-	१	कार्यालय सहयोगी	१८	३	२१
	३२	११	४३		३९	७	४६

नोट: पोखरा क्याम्पसमा दरबन्दी भई हाल डीन कार्यालयअन्तर्गत काजमा रहेका शिक्षकहरूलाई समेत समावेश गरिएको।

स्नातकोत्तर कार्यक्रम सञ्चालन

अनुसन्धान तहको विद्यावारिधि र स्नातकोत्तर तहका विभिन्न तीन वटा कार्यक्रमहरू डीन कार्यालयको मातहतमा सञ्चालित थिए। वि.सं. २०६८ मा डीन कार्यालयले आफ्नो मातहतमा सञ्चालित विद्यावारिधिको कार्यक्रमबाहेक स्नातकोत्तर तहका सम्पूर्ण कार्यक्रम सञ्चालनको

जिम्मेवारी पोखरा क्याम्पसलाई हस्तान्तरण गरेपश्चात् सोही वर्षदेखि पोखरा क्याम्पसमा स्नातकोत्तर तहका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको हो (क्षेत्री, २०७७)। वि.सं २०७६ मा सामुदायिक वनको कार्यक्रम थप गरिएपश्चात् पोखरा क्याम्पसमा हाल स्नातकोत्तर तहका चार वटा कार्यक्रमहरू सञ्चालित छन् (तालिका-६)।

तालिका ४ : नेपालमा वन शिक्षाको कालक्रमिक विकास

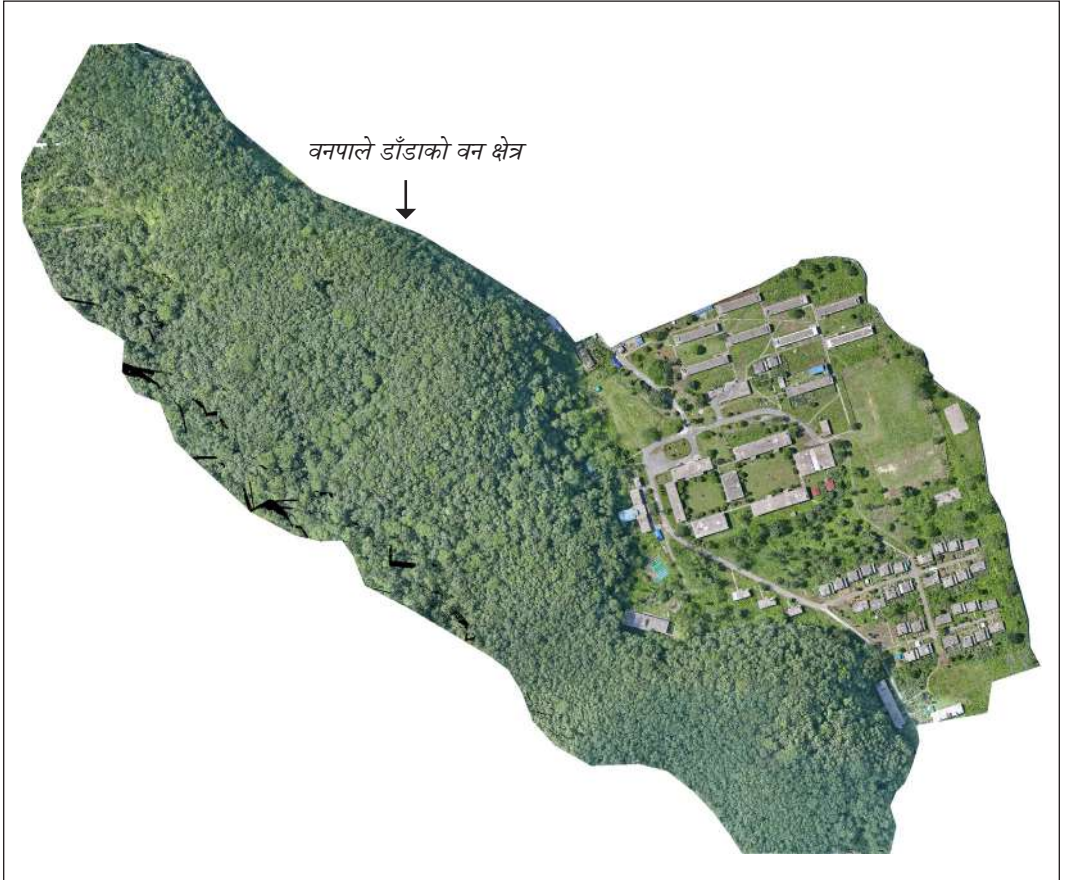
- वि.सं. २००४ - राजधानी काठमाडौंमा वन रक्षक तालिम केन्द्रको स्थापना ।
- वि.सं. २०१४ - नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युट नामकरण (दुई वर्षे रेन्जर र एक वर्षे फरेष्टर कोर्ष सञ्चालन)
- वि.सं. २०१६ - फरेष्ट्री इन्स्टिच्युटलाई सिंहदरबारबाट हेटौंडा स्थानान्तरण ।
- वि.सं. २०१७ - मकवानपुरको भीमफेदीस्थित सुपिड ब्यारेकमा स्थानान्तरण/सञ्चालन ।
- वि.सं. २०२२ - इन्स्टिच्युटलाई स्थायी रूपमा हेटौंडा स्थानान्तरण ।
- वि.सं. २०२९ - त्रि.वि.को सङ्गठनमा आबद्ध भई 'वन विज्ञान अध्ययन संस्थान' मा रूपान्तरित ।
- वि.सं. २०२९ - हेटौंडामा डीन कार्यालय स्थापना तथा दुई वर्षे सर्टिफिकेट र एक वर्षे सिनियर सर्टिफिकेट गरी तीन वर्षे कार्यक्रम सञ्चालन ।
- वि.सं. २०३६ - एक वर्षे सिनियर सर्टिफिकेट हटाई दुई वर्षे प्राविधिक सर्टिफिकेट कोर्ष कायम ।
- वि.सं. २०३८ - पोखरा क्याम्पसको स्थापना (तीन वर्षे स्नातक कार्यक्रम सञ्चालन) ।
- वि.सं. २०३९ - पोखरा क्याम्पसलाई पोखराबाट अस्थायी रूपमा हेटौंडा स्थानान्तरण ।
- वि.सं. २०४३ - पोखरा क्याम्पसलाई हेटौंडाबाट स्थायी रूपमा पोखरा स्थानान्तरण ।
- वि.सं. २०४३ - प्रमाणपत्र तहको कार्यक्रमसमेत थप गरी पोखरामा प्रमाणपत्र र स्नातक दुबै कार्यक्रम सञ्चालन ।
- वि.सं. २०४४ - हेटौंडामा रहेको डीन कार्यालय पोखरामा स्थानान्तरण ।
- वि.सं. २०४४ - पोखरा क्याम्पसलाई २०४४ असार ५ देखि केन्द्रीय क्याम्पस नामकरण ।
- वि.सं. २०५३ - पाठ्यक्रम परिमार्जनसहित सेमेष्टर प्रणालीको चार वर्षे स्नातक कार्यक्रम लागु ।
- वि.सं. २०५३ - हेटौंडा क्याम्पसमा स्नातक तहको कार्यक्रम सञ्चालन ।
- वि.सं. २०५८ - 'वन विज्ञान' विषयमा स्नातकोत्तर कार्यक्रम सञ्चालन (डीन कार्यालयको मातहत) ।
- वि.सं. २०६१ - 'जलाधार व्यवस्थापन' र 'प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा ग्रामीण विकास' मा स्नातकोत्तर कार्यक्रम सञ्चालन (डीन कार्यालयको मातहत) ।
- वि.सं. २०६२ - त्रि.वि.को सम्बन्धनमा निजीस्तरमा काठमाडौंमा 'काठमाडौं फरेष्ट्री कलेज' स्थापना ।
- वि.सं. २०६३ - विद्यावारिधि कार्यक्रम सञ्चालन (डीन कार्यालयको मातहत) ।
- वि.सं. २०६८ - डीन कार्यालयबाट स्नातकोत्तर तहका तीनवटै कार्यक्रम पोखरा क्याम्पसलाई हस्तान्तरण ।
- वि.सं. २०६८ - त्रि.वि.को नीतिबमोजिम प्रमाणपत्र तहको कार्यक्रम हटाइएको ।
- वि.सं. २०७२ - हेटौंडा क्याम्पसमा 'वन विज्ञान' मा स्नातकोत्तर कार्यक्रम सञ्चालन ।
- वि.सं. २०७३ - डीन कार्यालय पोखराबाट कीर्तिपुर स्थानान्तरण ।
- वि.सं. २०७४ - कीर्तिपुरस्थित डीन कार्यालयको मातहतमा 'वन्यजन्तु व्यवस्थापन र जैविक विविधता संरक्षण' विषयमा स्नातकोत्तर कार्यक्रम सञ्चालन ।
- वि.सं. २०७५ - वन विज्ञान अध्ययन संस्थानअन्तर्गत कीर्तिपुरमा 'स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट' स्थापना ।
- वि.सं. २०७६ - स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्टअन्तर्गत 'वन्यजन्तु व्यवस्थापन' सहित थप 'पर्वतीय वातावरण र विकास अध्ययन' विषयमा स्नातकोत्तर कार्यक्रम सञ्चालन ।
- वि.सं. २०७६ - पोखरा क्याम्पसमा 'सामुदायिक वन' विषयमा स्नातकोत्तर कार्यक्रम सञ्चालन ।
- वि.सं. २०७८ - हेटौंडा क्याम्पसमा 'वन्यजन्तु व्यवस्थापन तथा जैविक विविधता संरक्षण' विषयमा स्नातकोत्तर कार्यक्रम सञ्चालन । (स्कुल अफ फरेष्ट्रीबाट हेटौंडा क्याम्पसलाई हस्तान्तरण गरिएको) ।
- वि.सं. २०७८ - कीर्तिपुरमा स्कुल अफ फरेष्ट्रीअन्तर्गत 'वन विज्ञान' मा स्नातकोत्तर कार्यक्रम सञ्चालन ।

जमिन र भौतिक पूर्वाधाहरूको अवस्था

पोखरा क्याम्पस आवासीय हो । यो क्याम्पस गण्डकी प्रदेशको राजधानी पोखराको वडा नं. १५ स्थित हरियोखर्कमा १५७० रोपनी क्षेत्रफलमा फैलिएको छ । क्याम्पसभित्र विद्यार्थीहरूको बसोवासका लागि हाल १० वटा छात्रावास (पुरुष ६ र महिला ४), एक चमेनागृह, शिक्षक तथा कर्मचारीका लागि एकल र सामूहिक गरी ३९ वटा आवास (७० परिवारको क्षमता भएका) र २ वटा अतिथिगृह छन् । शैक्षिक तथा प्रशासनिक प्रयोजनका लागि दुई वटा प्रयोगशाला, एक-एक वटा शैक्षिक, प्रशासनिक, पुस्तकालय, प्राध्यापक

भवन, वन पैदावार सङ्ग्रहालय, अडिटोरियम, विद्युत, पानी, सबारी साधन पार्किङका छुट्टाछुट्टै भवनहरू तथा खेलमैदान र वन अनुसन्धान नर्सरी रहेका छन् ।

तत्कालीन समयमा क्याम्पसभित्रका यी सम्पूर्ण संरचनाहरू अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिस्पर्धाका आधारमा चीनको चाइना इन्नेशनल वाटर एण्ड इलेक्ट्रिक इन्जिनियरिङ कर्पोरेशन (China International Water & Electric Corp. CWE) ले चार करोड पैतिस लाख रुपैयाँमा ठेकामा निर्माण गरेको थियो (कार्की, २०४३) । उक्त कम्पनीले पाँच वर्षको अवधिमा सम्पूर्ण निर्माण कार्य सम्पन्न गरेको थियो ।

चित्र नं. २ : पोखरा क्याम्पसको भौगोलिक अवस्थिति, २०८०

कन्सल्टेन्सीको काम काठमाडौँस्थित Creative Building Collaborative Pvt. Ltd. ले गरेको थियो । पोखरामा भौतिक संरचना तयार भई क्याम्पस सञ्चालन भएको आठ वर्षपछि नवनिर्मित भवनहरूको औपचारिक उद्घाटन तत्कालीन युवराज दीपेन्द्र वीरविक्रम शाहबाट वि.सं.२०५२ मङ्सिर २१ (७ डिसेम्बर, १९९५) मा गरिएको थियो (ताम्रपत्र, २०५२) । तत्कालीन समय अर्थात् आजभन्दा ४० वर्ष अघि बनेका व्यवस्थित, मजबुत एवं आकर्षक संरचनाभित्र आजसम्म क्याम्पसका सम्पूर्ण कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका छन् ।

यसबाहेक पोखराको वडा नं. ९ स्थित शान्ति वनमा करिब २०० रोपनी जग्गा रहेको छ । नेपाल सरकार मन्त्रीपरिषद्को मिति २०६१/०१/२१ को निर्णयको आधारमा पोखरा उपत्यका नगर

विकास समिति र वन विज्ञान अध्ययन संस्थान बीच सम्झौता भई भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय, सहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग, काठमाडौँको च.नं. ७०/२०६१-०६२, मिति २०६१/०८/२१ को पत्रसाथ वन विज्ञान अध्ययन संस्थानलाई शान्ति वनको भोगाधिकार प्रदान गरिएको थियो । वि.सं.२०७३ मा डीन कार्यालय पोखराबाट कीर्तिपुरमा सरेपछि डीन कार्यालय मातहतको शान्ति वनवाटिका च.नं. ५३१/२०७५-०७६, मिति २०७५।१०।०९ को पत्रसाथ पोखरा क्याम्पसलाई हस्तान्तरण गरिएकाले हाल यसको रेखदेख तथा संरक्षण क्याम्पसले गर्दै आएको छ । यसका अतिरिक्त वनसम्बन्धी अनुसन्धान तथा प्रयोगात्मक अभ्यासका लागि कास्कीका विभिन्न ठाउँ र अन्य जिल्लामा अनुसन्धान क्षेत्र (Research Site) हरू सञ्चालित छन् ।

चित्र नं. ३ : पोखरा क्याम्पस परिसर, २०८०

अनुसन्धान र परियोजनाहरू

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले स्थापनाकालदेखि नै अनुसन्धानलाई प्राथमिकतामा राख्दै आएको छ । विशेष गरी वि.सं. २०३८ मा स्नातक कार्यक्रम सञ्चालन भएपश्चात् अन्तर्राष्ट्रिय विश्वविद्यालयहरू तथा दातृ संस्थाहरूसँगको सहकार्यमा छोटो र लामो अवधिका थुप्रै अनुसन्धान परियोजनाहरू सञ्चालनमा रहे । अनुसन्धानका लागि अध्ययन संस्थानमा वि.सं. २०३८ मा डीनको अध्यक्षतामा अनुसन्धान समिति गठन भई उक्त समितिमार्फत २०३८ देखि २०४४ सम्म २१ वटा अनुसन्धान परियोजना सञ्चालन भएको देखिन्छ (क्याम्पसको अभिलेख, २०४४) । सुरुमा शैक्षिक सामग्री तथा जनशक्ति विकासका लागि युएसएडअन्तर्गतको आर.सि.यु.पि. प्रोजेक्ट सञ्चालनमा थियो, जुन दुई चरणमा गरी १० वर्षभन्दा बढी अवधिसम्म कायम रह्यो । यसपछि आइ.डी.आर.सी. फार्म फरेष्ट्री प्रोजेक्ट र फोडर ट्री म्यानेजमेन्ट प्रोजेक्ट सञ्चालित थिए । यसपछि अध्ययन संस्थानले अमेरिका, नर्वे, डेनमार्क, स्विडेन, अस्ट्रेलिया, फिनल्याण्ड, जर्मनी, जापान, चाइना, यु.के., मलेसिया, भारतलगायतका देशहरूसँग सम्बन्ध विस्तार एवं सहकार्य गरेको थियो । विभिन्न कालखण्डहरूमा सञ्चालित परियोजनाहरूमध्ये Institute of Forestry Project 1982-1995; International Tropical Timber Organization (ITTO) 1994-2000; Community Based Forest Management in the Himalaya (ComForM Project) 2003-2014; (NUFU), NORAD 2007-2012; Australian Centre for International Agricultural Research (ACIAR) 2013-2017; Yale-IOF Project, Ford Foundation Social Forestry Project,

United States Agencies for International Development (USAID); NORAGRIC; SCIFOR project; आदि लामो अवधिका विशेष महत्त्वका परियोजनाहरू हुन् (TU Today, 2080) । यीबाहेक अरू थुप्रै परियोजनाहरू थिए भने विभिन्न नाम र उद्देश्यका परियोजनाहरू अहिले पनि सञ्चालित छन् । गत दुई वर्ष (सन् २०२१-०२३) यता डीनको कार्यालय र यसअन्तर्गतका पोखरा र हेटौँडा क्याम्पसमा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय सहकार्यमा ४० भन्दा बढी अनुसन्धान परियोजनाहरू सञ्चालनमा रहेको देखिन्छ । अध्ययन संस्थानअन्तर्गत सुरुदेखि सञ्चालित परियोजनाहरूले मूलतः विविध विषय क्षेत्रको अनुसन्धानदेखि शैक्षिक पूर्वाधार विकास, संस्थागत क्षमता एवं जनशक्ति विकास, शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूलाई स्नातकोत्तर र विद्यावारिधि अध्ययन, तालिम, गोष्ठी, सेमिनार, जनशक्ति (शिक्षक, कर्मचारी, विद्यार्थी) आदान-प्रदान, जलवायु परिवर्तन, वातावरण, वन तथा प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन, जैविक विविधता संरक्षण र जिविकोपार्जनमा तिनको दिगो उपयोग तथा उच्च शिक्षालाई सुदृढ गर्नेलगायतका विविध विषय क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याएका छन् । क्याम्पसका शिक्षक, विद्यार्थीहरूले स्नातकोत्तर र विद्यावारिधि अध्ययनका साथै विद्यार्थीहरूले छात्रवृत्ति तथा थिसिस/प्रोजेक्ट पेपर लेखनका लागि अनुदान प्राप्त गर्दै आएका छन् । यसबाहेक खुला प्रतिस्पर्धामार्फत प्राप्त हुने अनुदानबाट शिक्षक र विद्यार्थीहरूले विविध विषय क्षेत्रमा अनुसन्धान गर्दै आएका छन् । यसका साथै स्नातक तहका विद्यार्थीहरूलाई नेपाल सरकार/प्रदेश सरकारका वन विभाग तथा गैरसरकारी निकायहरूसँग इन्टर्नशिप अनुदानको व्यवस्था छ । यस सम्बन्धमा नेपाल सरकार, वन तथा वातावरण मन्त्रालयको

२०७६ कात्तिक ०१ गतेको मन्त्रीस्तरीय निर्णयानुसार 'वन विज्ञानका विद्यार्थीहरूको लागि इन्टरनैशियलको व्यवस्था गर्ने कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि निर्देशिका, २०७६' स्वीकृत भई सोही वर्षदेखि विद्यार्थीहरूले अनुदान पाउने व्यवस्था कार्यान्वयनमा आएको छ (निर्देशिका, २०७६) । विविध प्रकाशन, अनुसन्धानात्मक तथा क्षमता विकाससम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न, गराउनको निमित्त क्याम्पसमा अनुसन्धान समिति क्रियाशील रहेको छ । अनुसन्धानलाई संस्थागत गर्न पोखरा क्याम्पसले आन्तरिक रूपमा छुट्टै 'अनुसन्धान कार्यविधि-२०७६' तयार गरी कार्यान्वयन गर्दै आएको छ (कार्यविधि, २०७६) । अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यको दिगोपनका लागि एक करोड रुपैयाँको अनुसन्धान कोष स्थापना गरिएको छ । कोषबाट प्राप्त हुने ब्याजलाई प्रत्येक वर्ष शिक्षक, कर्मचारी र विद्यार्थीको अनुसन्धान एवं क्षमता अभिवृद्धिमा प्रयोग गरिने प्रावधान छ ।

प्रकाशनको अवस्था

वन शिक्षा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको सङ्गठनमा आबद्ध हुनु अघिदेखि नै नेपाल फरेस्ट्री इन्स्टिच्युटबाट प्रथम पटक वि.सं. २०२४-०२५ मा Monal: Annual Journal of Forestry शीर्षकको जर्नल प्रकाशित भएको थियो । वि.सं. २०२९-०३० मा यसको दोस्रो र २०३०-०३१ मा तेस्रो अङ्क प्रकाशित भएको देखिन्छ । वि.सं. २०३१ मा मोनाल (Monal) जर्नलको शीर्षकलाई परिवर्तन गरी FORESTRY : Journal of the Institute of Forestry शीर्षकबाट जर्नल प्रकाशनको कार्यलाई निरन्तरता प्रदान गरेको देखिन्छ (IOF, 2032) । Monal को सङ्गमा पहिलोपटक फरेस्ट्री जर्नल वि.सं. २०३२ मा प्रकाशन गरिएको थियो । Monal

को तेस्रो अङ्कलाई कायम गरी पहिलोपटक प्रकाशित फरेस्ट्री जर्नललाई नं. ४ (Forestry: Journal of the Institute of Forestry Number 4, 2031-032) अङ्क प्रदान गरिएको थियो । वन विज्ञान अध्ययन संस्थान डीनको कार्यालयबाट प्रकाशित हुने FORESTRY जर्नल वार्षिक भए तापनि बीच-बीचमा रोकिएँदै पुनः प्रकाशित हुँदै सन् २०२२ सम्म आइपुग्दा १९ अङ्क प्रकाशित भएको देखिन्छ । डीनको कार्यालय पोखराबाट काठमाडौँस्थित कीर्तिपुरमा स्थानान्तरण भएपश्चात् पोखरा क्याम्पसबाट वि.सं. २०७६ (सन् २०१९) देखि वार्षिक रूपमा Journal of Forest and Natural Resource Management प्रकाशित भएकोमा हाल (सन् २०२३) सम्म ३ वटा अङ्क प्रकाशित भएको छ । समसामयिक प्रकाशनको रूपमा वि.सं. २०४३ देखि 'सिर्जना' प्रकाशित भएकोमा बीच-बीचमा रोकिएँदै २०७२ सम्म आइपुग्दा जम्मा ८ अङ्क प्रकाशित भएको देखिन्छ । वि.सं. २०७७ साउनदेखि अर्धवार्षिक रूपमा 'पोखरा क्याम्पस बुलेटिन' प्रकाशित भइरहेको छ । अहिलेसम्म यसको ६ वटा अङ्क प्रकाशित भएको छ । गत वर्ष २०७८ देखि वार्षिक प्रतिवेदन, इमिसको प्रतिवेदन र वार्षिक कार्ययोजनासमेत प्रकाशित भइरहेका छन् । क्याम्पसमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूद्वारा स्थापित हरित संस्थाहरू (Green Organizations) ले पनि विभिन्न शीर्षकका जर्नल तथा समसामयिक प्रकाशनहरूलाई निरन्तरता दिइरहेका छन् । क्याम्पसमा क्रियाशील हरित संस्थाहरूमध्येको पुरानो स्वयंसेवी वातावरण जागरण समूह (Self-Help Environment Awareness Camp-SHEAC) ले वि.सं. २०५१ देखि २०६६ (सन् २००९) सम्म Greenery शीर्षकको

जर्नल ७ अङ्क प्रकाशित गरेको देखिन्छ भने अर्को संस्था वातावरण संरक्षण तथा वन अनुसन्धानको लागि विद्यार्थी मञ्च (Student for Forestry Research and Environment Conservation-SUFFREC) ले सन् २००९ सम्म 'The Initiation' जर्नलको तीन वटा अङ्क प्रकाशित गरेको देखिन्छ। यसबाहेक क्याम्पसमा क्रियाशील विभिन्न विद्यार्थी सङ्गठनहरूमा नेपाल विद्यार्थी संघले वि.सं. २०७८ सम्म 'बिम्ब' को २३ अङ्क, अनेरास्ववियुले २०७८ सम्म 'प्रभात' को १८ अङ्क र अखिल क्रान्तिकारीले वि.सं. २०६८ सम्म 'The Nature' को २ वटा अङ्क प्रकाशित गरेको देखिन्छ। स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियनले वि.सं. २०७५ मा 'The Green Voice' को एउटा अङ्क प्रकाशित गरेको थियो। यसबाहेक विभिन्न समयमा सयौं शीर्षकका परियोजना प्रतिवेदन, टेक्निकल पेपर, प्रोसिडिङ, गोष्ठीपत्र तथा शिक्षण सामग्रीहरू प्रकाशित भएको देखिन्छ। वन विज्ञान अध्ययन संस्थान पोखरा क्याम्पसअन्तर्गत प्रकाशित हुने यी विभिन्न शीर्षकका प्रकाशनबाहेक राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय जर्नलहरूमा शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूका लेखहरू प्रकाशित हुँदै आएको देखिन्छ। हालको पछिल्लो एक वर्ष (वि.सं. २०७९) को तथ्याङ्कअनुसार विभिन्न जर्नलहरूमा शिक्षकका एकल र सामूहिक गरी ५० भन्दा बढी अनुसन्धानमूलक लेख प्रकाशित भएको देखिन्छ। जर्नलबाहेक पत्रपत्रिका, स्मारिका, बुलेटिन तथा अन्य समसामयिक प्रकाशनहरूमा पनि शिक्षक, कर्मचारी र विद्यार्थीका लेखहरू प्रकाशित भइरहेका छन्। यीबाहेक शिक्षकहरूले विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाहरू र सरकारी निकायहरूसँगको समझदारी (MOU) का आधारमा अनुसन्धान

गरी तयार गर्ने अनुसन्धान प्रतिवेदनहरू पनि विशेष महत्त्वका छन्। क्याम्पसबाट हाल प्रकाशित हुने जर्नल नेपाल जर्नल अनलाइन (NepJol) <https://www.nepjol.info/> मा र जर्नल तथा बुलेटिनसहितका अन्य प्रकाशनहरू क्याम्पसको वेबसाइट <https://www.iofpc.edu.np/> मा उपलब्ध छन्। यस प्रकार वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको पछिल्लो तथ्याङ्क हेर्दा अनुसन्धान तथा प्रकाशनमा शिक्षक, विद्यार्थीहरूको उपस्थिति उत्साहजनक रहेको देखिन्छ।

क्याम्पसलाई QAA प्राप्त

वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, पोखरा क्याम्पसले विश्वविद्यालय अनुदान आयोगबाट वि.सं. २०७९ भदौ २६ (११ सेप्टेम्बर, २०२२) मा गुणस्तर सुनिश्चितता तथा प्रत्यायन (Quality Assurance and Accrediation-QAA) को प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको छ। विश्वविद्यालय अनुदान आयोगको गुणस्तर सुनिश्चितता तथा प्रत्यायन (क्यूएए) प्रक्रियामा सहभागी भई गुणस्तर मापनका सम्पूर्ण मापदण्डहरू पूरा गरेपश्चात् क्याम्पसले उक्त प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको हो। प्रक्रियागत रूपमा केही समय लागे तापनि नेपालमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय र अन्य विश्वविद्यालयअन्तर्गत सञ्चालित वन विज्ञानतर्फका क्याम्पसहरूमध्ये क्यूएए पाउने पोखरा क्याम्पस पहिलो हो।

डीन कार्यालयअन्तर्गत सञ्चालित कार्यक्रमहरू

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको डीन कार्यालय वि.सं. २०२९ मा हेटौँडामा स्थापना भएको हो। सुरुमा अध्ययन संस्थानका शैक्षिक कार्यक्रमहरू डीनकै नेतृत्वमा सञ्चालन हुन्थे। वि.सं. २०३८ मा पोखरा क्याम्पसको स्थापना भएपछि यसको नेतृत्व

सुरुमा प्रोग्राम इन्चार्ज र यसपछि क्याम्पस प्रमुखले गर्ने व्यवस्था भयो । पोखरा क्याम्पसको भौतिक संरचना तयार भइसकेपछि हेटौँडामा रहेको डीन कार्यालयलाई वि.सं. २०४४ जेठमा पोखरामा स्थानान्तरण गरियो (क्याम्पसको अभिलेख, २०४४) । डीन कार्यालय पोखरा आएको करिब दुई महिनापछि वि.सं. २०४४ असार ५ देखि पोखरा क्याम्पसलाई केन्द्रीय क्याम्पस नामकरण गरियो (रायमाफ्री, २०४५) । डीनको कार्यालय र पोखरा क्याम्पस एउटै परिसरमा रहेको हुँदा तत्कालीन क्याम्पस प्रमुख माधवबहादुर कार्कीको कार्यावधि पूरा भएपछि वि.सं. २०४४ फागुन १४ देखि करिब ७ वर्षसम्म डीनको नेतृत्वमा पोखरा क्याम्पस सञ्चालन भयो । यसपछि वि.सं. २०५१ मा ऋदिशकुमार पोखरेललाई पोखरा क्याम्पसको प्रमुख नियुक्त गरिएपछि डीन प्रशासन र क्याम्पस प्रशासन पूर्ण रूपमा अलग-अलग सञ्चालन भएको हो । त्रिभुवन विश्वविद्यालयको इतिहासमा काठमाडौँ उपत्यका बाहिर सञ्चालनमा रहेको एक मात्र वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको डीन कार्यालयलाई त्रि.वि. कार्यकारी परिषद्को मिति २०७३ मङ्सिर २७ को निर्णय नं. ९३१ को आधारमा वि.सं. २०७३ चैतमा पोखराबाट काठमाडौँस्थित कीर्तिपुरमा स्थानान्तरण गरियो (त्रि.वि.सभा तथा कार्यकारी परिषद्को सचिवालयको च.नं. ३७६/२०७३-०७४, मिति २०७३।०९।०१ को पत्र) । वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको डीन कार्यालय हाल कीर्तिपुरमा सञ्चालन भइरहेको छ ।

मुलुकको आवश्यकता र विद्यार्थीहरूको मागबमोजिम पोखरास्थित डीन कार्यालयअन्तर्गत वि.सं. २०५८ (सन् २००१) देखि 'वन विज्ञान' र वि.सं. २०६१ (सन् २००४) देखि 'प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा ग्रामीण विकास' र ' जलाधार व्यवस्थापन' विषयमा स्नातकोत्तर

तहको कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको थियो । वि.सं. २०६३ (सन् २००६) देखि विद्यावारिधिको कार्यक्रम सञ्चालन गरियो । विद्यावारिधिअन्तर्गत हाल वन, सामुदायिक वन, वन्यजन्तु संरक्षण, जलाधार व्यवस्थापन, प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन र ग्रामीण विकास, वन्यजन्तु व्यवस्थापन र जैविक विविधता संरक्षणजस्ता विषय क्षेत्रहरू समेटिएका छन् । विद्यावारिधिको कार्यक्रमबाहेक स्नातकोत्तर तहका तीनवटै कार्यक्रम सञ्चालनको जिम्मेवारी डीन कार्यालयले वि.सं. २०६८ मा पोखरा क्याम्पसलाई हस्तान्तरण गरेपश्चात् उक्त कार्यक्रमहरू पोखरा क्याम्पसमा सञ्चालन भइरहेका छन् ।

डीनको कार्यालय काठमाडौँ सरेपछि छुट्टै शैक्षिक कार्यक्रमको आवश्यकता महसुस गरी वि.सं. २०७४ मा डीन कार्यालयद्वारा कीर्तिपुरमा 'वन्यजन्तु व्यवस्थापन र जैविक विविधता संरक्षण' विषयमा स्नातकोत्तर कार्यक्रम सञ्चालन गरियो । यसपछि त्रि.वि.ले अवलम्बन गरेको स्कुलको अवधारणाबमोजिम मिति २०७५।०५।२६ को त्रि.वि.कार्यकारी परिषद्को निर्णय नं. २१०८ द्वारा 'स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट सञ्चालन कार्यविधि-२०७५' स्वीकृत भई सोही आधारमा अध्ययन संस्थानअन्तर्गत वि.सं.२०७५ मा 'स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट' स्थापना गरियो (त्रि.वि. सभा तथा कार्यकारी परिषद्को सचिवालयको च.नं. २००/२०७५-०७६, मिति २०७५।०५।३१ को पत्र) । स्कुल अफ फरेष्ट्रीको स्थापनासँगै यस अघि डीन कार्यालयअन्तर्गत सञ्चालित 'वन्यजन्तु व्यवस्थापन र जैविक विविधता संरक्षण' कार्यक्रमलाई स्कुलअन्तर्गत राखिनुका साथै वि.सं. २०७६ मा स्नातकोत्तर

तहको नयाँ 'पर्वतीय वातावरण र विकास अध्ययन' सञ्चालन गरियो । स्कुलअन्तर्गतका यी दुई वटा कार्यक्रममध्ये वि.सं. २०७८ मा 'वन्यजन्तु व्यवस्थापन र जैविक विविधता संरक्षण' विषयको पठनपाठन गर्ने जिम्मेवारी हेटौँडा क्याम्पसलाई हस्तान्तरण गरी स्कुलअन्तर्गत 'वन विज्ञान' विषयको थप कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ । हाल वन विज्ञान अध्ययन संस्थान संस्थान र यसअन्तर्गतका क्याम्पस र स्कुलहरूमा सञ्चालित स्नातकोत्तर कार्यक्रमहरू र विद्यार्थी सिट क्षमता तालिका-७ मा उल्लेख गरिएको छ ।

वन शिक्षाको अवसर

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानबाट उत्पादित जनशक्तिहरू स्वदेश र विदेशमा विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी निकाय, विश्वविद्यालय तथा अन्य संस्थाहरूमा सम्मानजनक भूमिकामा क्रियाशील रहेको देखिन्छ । थोरै जनशक्ति स्वरोजगारमा संलग्न रहेको देखिन्छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा मूलतः वन, वातावरण, वन्यजन्तु, जलाधार, निकुञ्ज, स्थानीय विकासजस्ता क्षेत्रमा दक्ष प्राविधिकलगायत नीति निर्माण तहमा संलग्न रहेको पाइन्छ । राजनीतिक क्षेत्रमा नगन्यबोहक खासै उपस्थिति देखिँदैन । पोखरा क्याम्पसबाट स्नातक उपाधि प्राप्त सरदर १०% विद्यार्थीहरू प्रत्येक वर्ष छात्रवृत्तिमा स्नातकोत्तर तहको अध्ययनका लागि विकसित देशहरूमा जाने गरेको र करिब त्यति नै सङ्ख्यामा स्नातकोत्तर विद्यार्थीहरू विदेशी विश्वविद्यालयमा विद्यावारिधिमा संलग्न रहेको देखिन्छ (क्षेत्री, २०७७) । वन शिक्षाको सबैभन्दा सुखद र सकारात्मक पक्ष भनेको उच्च शिक्षा (स्नातकोत्तर र विद्यावारिधि) अध्ययनका लागि विदेश जाने भनेको नै छात्रवृत्तिमा हो । किनभने

वन विज्ञानसँग सम्बन्धित विषय विश्वव्यापी रूपमा प्राथमिकताको क्षेत्रमा पर्दछ ।

रोजगारीको अवस्था विश्लेषणका लागि पोखरा क्याम्पसबाट स्नातक र स्नातकोत्तर उत्तीर्ण गरेका विद्यार्थीहरू बीच जनवरी २०२२ मा गरिएको सर्वेक्षणले ७५% विभिन्न निकायहरूमा कार्यरत रहेको, १०% आफ्नै स्वरोजगारमा संलग्न रहेको र १५% बेरोजगार अर्थात् रोजगारीको खोजीमा रहेको देखाएको छ । विभिन्न क्षेत्र (गैरसरकारी समेत)मा रोजगारीमा संलग्न हुनेहरूमध्ये ८०% नेपालमा कार्यरत रहेको र तीमध्ये ४५% जनशक्ति सरकारी सेवामा संलग्न रहेको देखियो । बाँकी २०% मध्ये विदेशमा उच्च शिक्षा अध्ययन वा रोजगारीमा रहेको भन्ने बुझिन्छ (IOFPC, 2078) । समग्रमा वन विज्ञान विश्वव्यापी रूपमा व्यापक र सम्भावना भएको विषय क्षेत्र भए तापनि मुलुकभित्र रोजगारीको पछिल्लो अवस्थालाई हेर्दा गम्भीर बन्नुपर्ने देखियो ।

प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

नेपालमा वन शिक्षाले हासिल गरेका गौरव गर्न लायक उपलब्धिका बाबजुद थुप्रै समस्या र चुनौतीहरू पनि छन् । आधा शताब्दी वन शिक्षामा एकल नेतृत्व गरेको जेठो संस्थाको रूपमा परिचित वन विज्ञान अध्ययन संस्थानका अलावा हाल अरू विश्वविद्यालयमा पनि वन विज्ञानसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गरिएकाले मुलुकभित्र प्रतिस्पर्धा बढ्दो छ । वन विज्ञान अध्ययन संस्थानअन्तर्गतका तीन वटा क्याम्पसहरू (पोखरा, हेटौँडा र काठमाडौँ) बाट मात्र वार्षिक २०० भन्दा बढी स्नातक जनशक्ति उत्पादन हुने गरेका छन् ।

हाल वार्षिक रूपमा वन विज्ञान अध्ययन

संस्थानसमेत कृषि तथा वन विश्वविद्यालय र पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालयबाट स्नातक गर्नेहरूको सङ्ख्या ४०० को हाराहारीमा रहेको देखिन्छ । वर्तमान अवधिमा ती प्रत्येक स्नातकहरूले देशभित्र समयमै रोजगारी पाउने अवस्था नभएकाले विदेशिनुपर्ने बाध्यता छ । छात्रवृत्तिमा उच्च शिक्षा अध्ययनका लागि विदेश गएका विद्यार्थीहरू स्वदेश फर्कन तयार छैनन् । वन विज्ञानको पुरानो तथ्याङ्क हेर्ने हो भने उच्च शिक्षा अध्ययनका लागि विदेश गएका शिक्षकहरूमध्ये आधाभन्दा बढी पलायन भएको देखिन्छ (पोखरेल, २०५७) । क्याम्पसको सिफारिस र सुविधामा विद्यावारिधिका लागि विकसित देशहरूमा गएका केही शिक्षकहरू अहिले पनि पलायन भइरहेको अवस्था छ ।

पोखरा क्याम्पसमा ४० वर्ष अघि स्नातक कार्यक्रमका लागि लक्षित गरी बनाइएका भौतिक पूर्वाधारहरू क्रमशः जीर्ण बन्दै गएका छन् । नियमित शैक्षिक भ्रमण तथा एक्सकर्सन सञ्चालनका लागि प्रयोग गरिएका सबारी साधनहरू अधिकांश थन्किसके भने बाँकी रहेका पनि जीर्ण अवस्थामा छन् । क्याम्पस वरपर मानव बस्तीको विकास र सडक विस्तारजस्ता कार्यले क्याम्पसको जमिन, सिमाना पर्खाल र जङ्गल दिन प्रतिदिन अतिक्रमणको चपेटामा छन् । स्थानीयहरूद्वारा जबरजस्त क्याम्पसभित्र ढल विसर्जन गराइएको छ । शान्ति वनको जग्गा र रामबजारस्थित खानेपानीको पुरानो रिजर्भ ट्याङ्की रहेको जमिनको व्यवस्थापन र संरक्षण कार्य त्यति नै जटिल बनेको छ । उमेरको हद र सरुवाका कारण दिनप्रति दिन घट्दो दरमा रहेको जनशक्तिको पदपूर्ति गर्ने कार्य त्यत्तिकै चुनौतीपूर्ण छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय दातृ संस्थाहरूसँग सहयोग लिने कार्य सहज छैन । नेपाल सरकार र त्रिभुवन विश्वविद्यालयले आर्थिक स्रोतको दायरा घटाउँदै लगेको अवस्था छ । वन विज्ञानजस्तो प्राविधिक शिक्षा बढी नै खर्चिलो हुन्छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयको वि. सं. २०७५ को आर्थिक/प्राज्ञिक तथ्याङ्कअनुसार नेपालमा प्राविधिक धारतर्फ एक जना स्नातक तहको जनशक्ति उत्पादन गर्नका लागि कृषितर्फ करिब रु. ६,७५,०००।- वन विज्ञानमा रु. ७,५०,०००।- इन्जिनियरिङमा रु. १०,००,०००।- र मेडिकलमा रु. १५,००,०००।- सम्म लगानी भएको देखिन्छ (अंगाई, २०७९) । यस्तो अवस्था भए तापनि त्रिभुवन विश्वविद्यालयले क्याम्पस सञ्चालनका लागि अहिले दिने भनेको स्थायी शिक्षक, कर्मचारीको तलबभत्ता मात्र हो । बाँकी अन्य सबै प्रकारका सञ्चालन खर्च क्याम्पस आफैले जुटाउनुपर्छ । क्याम्पसले आन्तरिक रूपमा जुटाउने भनेको स्नातक तहको पूर्ण शुल्कीय कार्यक्रमका ४४ जना विद्यार्थीहरूबाट लिने न्यून शुल्क मात्र हो, जसले सामान्य खर्च मात्र धान्न सक्छ । यस्तो अवस्थामा क्याम्पसको परिकल्पना, ध्येय, लक्ष्य र उद्देश्यमा भनिएजस्तो गुणस्तरीय, सीपमूलक एवं जीवनोपयोगी शिक्षाको माध्यमद्वारा वन, प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा जैविक विविधता संरक्षणका क्षेत्रमा देखापरेका समस्याहरूको सम्बोधन गर्न सक्षम, आत्मनिर्भर एवं प्रतिस्पर्धी जनशक्ति उत्पादन गर्ने र आर्थिक रूपमा स्वनिर्भर संस्थाको रूपमा विकास गर्ने भन्ने विषय चानचुने होइन ।

वन पैदावारमा आधारित उद्योग व्यवसायको प्रवर्धनका लागि ज्ञान, सीप, उत्प्रेरणा र लगानीमैत्री वातावरणको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । विद्यार्थीहरूको आवश्यकता र सामाजिक

आयामलाई सम्बोधन गर्ने गतिशील पाठ्यक्रम अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । पछिल्लो समयमा वन शिक्षामा विद्यार्थीहरूको आकर्षण घट्दो दरमा छ । वन विज्ञान अध्ययन संस्थानअन्तर्गत सञ्चालित स्नातकोत्तर तहका कतिपय कार्यक्रमहरूमा विद्यार्थी भर्ना नभएका कारण कार्यक्रम बन्द गर्नुपर्ने अवस्था सृजना हुनु निश्चय पनि सुखद विषय होइन । राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय सहकार्य तथा पारस्परिक सहयोगका आधारमा गरिने शिक्षक, कर्मचारी र विद्यार्थी आदान-प्रदानले ज्ञानको दायरा फराकिलो बनाउँछ । शिक्षक र विद्यार्थीका निमित्त पठन संस्कृतिको विकास र नियमित अनुसन्धान अनिवार्य सर्त हुन् । समयले नयाँ-नयाँ अनुसन्धान र नवप्रवर्तन खोजिरहेको छ तर त्यसतर्फ कसैलाई चासो र चिन्ता छैन । त्रि.वि.को सिङ्गो सङ्गठनभित्र राजनीतिक भागवण्डाको संस्कृति मौलाउँदो छ । संस्थागत विकासमा के योगदान गर्न सकिन्छ भन्नेतर्फ चिन्तन र प्रयास गर्ने भन्दा जागिरे प्रवृत्ति मौलाउँदो छ । यस्ता अनेकौं सबालहरूमा गम्भीर समीक्षा गरी सहस्राब्दीको लक्ष्य हासिल गर्नु सबभन्दा ठूलो चुनौती हो ।

पछिल्लो समयमा गुणस्तर सुनिश्चितता एवं प्रत्यायन (QAA) प्राप्तपश्चात् जे जति आशा र विश्वास जगाएको छ, यसको मर्मअनुकूल समग्र सेवा, सुविधामा सुधार, सुशासन, शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि, दिगो आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन, वृत्ति विकास र अन्य सुविधाबाट शिक्षक, कर्मचारी र विद्यार्थीहरूलाई प्रोत्साहित गर्नु र पेसागत जवाफदेही सुनिश्चित गर्नेजस्ता कार्यहरू त्यति नै चुनौतीपूर्ण छन् ।

निष्कर्ष तथा सुझाव

वि.सं. २०३८ मा स्थापित पोखरा क्याम्पसले

अनेकौं आरोहअवरोह पार गर्दै मुलुकलाई आवश्यक पर्ने दक्ष वन प्राविधिक तथा विज्ञ जनशक्तिहरू उत्पादन गर्दै आएको छ । यस ऐतिहासिक यात्रालाई नियाल्दा क्याम्पसबाट उत्पादित जनशक्तिहरू देशभित्र र बाहिर रोजगारीमा स्थापित छन् । विविध कारणले बीचैमा अध्ययन छाडेका बाहेक प्रत्येक शैक्षिक सत्रमा विद्यार्थीहरूको उत्तीर्ण दर सतप्रतिशत रहेको देखिन्छ । वन शिक्षामा महिला सहभागिता उत्साहजनक रूपमा वृद्धि भएको छ । भर्ना प्रक्रिया समावेशी छ । अध्ययन संस्थानअन्तर्गत सञ्चालित परियोजनाहरू र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा खुला प्रतिस्पर्धामार्फत शिक्षक, विद्यार्थीहरूले धेरथोर अनुसन्धान वृत्ति प्राप्त गर्दै आएका छन् । अध्ययन, अनुसन्धानमा संस्थागत सहकार्यको संस्कृतिलाई कायम गर्न यथासंभव प्रयास गर्दै आएको छ । अनुसन्धान र प्रकाशनको अवस्था औसतमा सन्तोषजनक नै छ । यस प्रकार अध्ययन संस्थानमा आजसम्म जे जति उपलब्धिहरू भए तिनलाई सन्तोषजनक मान्नुपर्छ । तर, अब विश्वव्यापी रूपमा आएको परिवर्तनलाई आत्मसात् गर्दै संस्थागत सुधार, सुशासन, आत्मनिर्भरता, शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि एवं रोजगारीको सुनिश्चितताजस्ता गम्भीर विषयमा समीक्षा गरी समाधानमा लाग्ने बेला भएको छ ।

अध्ययन संस्थानको जिम्मेवारी विद्यार्थीहरूलाई प्रमाणपत्र दिने मात्र नभई ज्ञान, सीप र प्रविधिको विकास गर्न सिकाउने, सिक्ने र मिलेर नयाँ-नयाँ खोज गर्नु पनि हो । अबको युगमा शिक्षालाई प्रविधि, उत्पादन र श्रमसँग जोड्न सकिएन भने कर्मकाण्डी हुन्छ । वन शिक्षाले उद्यमशील संस्कृतिको विकास र राज्यले लगानीमैत्री वातावरण निर्माण गरी युवाहरूलाई उद्यमशील बन्न उत्प्रेरित गर्नुपर्छ । स्वदेश र विदेशमा आर्जन

गरेका ज्ञान, सीप र अनुभवलाई उचित व्यवस्थापन गरी मुलुकभिन्ने रोजगारीको अवसर सिर्जना गर्न सकिन्छ । तर, अहिलेको हाम्रो सैद्धान्तिक पक्ष केन्द्रित पाठ्यक्रमले त्यसलाई सम्बोधन गर्न नसक्ने हुँदा विद्यार्थीहरूमा प्राविधिक एवं व्यावसायिक सीप विकासका साथै सामाजिक आयामलाई सम्बोधन गर्ने गरी पाठ्यक्रमलाई परिमार्जन गर्दै जानुपर्छ । अर्को अर्थमा सीपमूलक र नवप्रवर्तनमा आधारित हुनुपर्छ । किनभने पाठ्यक्रम भनेको अत्यन्तै गतिशील विषय हो । त्यसैले यसमा अब हुने परिमार्जनमा सैद्धान्तिक-४०% र अभ्यास कार्यलाई ६०% र त्यसमा उद्यमशील शिक्षालाई समावेश गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्छ । विद्यार्थीहरूमा अध्ययन संस्कृति र सृजनशील क्षमताको विकास गराउनुपर्छ । विद्यार्थीहरूको आकर्षण नभएको र बजारको मागसँग मेल नखाने विषयहरू तत्काल हटाई समसामयिक नयाँ विषयलाई समावेश गर्दै जानुपर्छ । दुई वा दुईभन्दा बढी विषयका राम्रा र उपयोगी विषयलाई मिलाएर छुट्टै विषय नामकरण गरी सञ्चालन गर्न उपयुक्त हुन्छ । अब सञ्चालन गरिने नयाँ विषयको स्नातकोत्तर कार्यक्रमहरूमा वन विज्ञान बाहेकका अन्य मिल्दोजुल्दो विषय क्षेत्रका क्षमतावान विद्यार्थीहरूले पनि प्रवेश पाउने व्यवस्था गर्नुपर्छ । हाल कायम रहेका कम पाठ्यभार (Credit hour) का विषयहरू मिलाएर गर्नुका साथै क्रेडिट ट्रान्सफरको व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्छ । यसका साथै हाल विश्वव्यापी प्रचलनमा रहेको अक्षराङ्कन (ग्रेडिड) प्रणाली लागु गर्न उपयुक्त देखिन्छ । क्याम्पस र सम्बन्धित सरकारी निकायहरू बीच अध्ययन, अनुसन्धान तथा नीति निर्माणदेखि रोजगारीका अवसरसम्मका सबालहरूमा निरन्तर सहकार्य हुनु जरुरी छ । वर्तमान विश्वव्यापीकरणको अवधिमा प्रतिभा पलायनलाई रोक्न नसकिए तापनि सरकारले

उत्पादित जनशक्तिलाई मुलुकभिन्ने रोजगारीको अवसर सुनिश्चित गर्नुका साथै स्वरोजगारको लागि उपयुक्त वातावरण निर्माण गर्नुपर्छ ।

अध्ययन संस्थानले विषयगत अनुसन्धानका लागि उपयुक्त ठाउँहरूमा उपकरण तथा प्रविधिले सुसज्जित दीर्घकालीन अनुसन्धान क्षेत्र (Long Term Research Site) हरूको स्थापना गरी अनुसन्धानलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गको रूपमा स्थापित गर्नुपर्छ । अनुसन्धान अहिलेको सबैभन्दा प्राथमिकताको विषय हो । विकसित देशका विश्वविद्यालयहरूसँग पारस्परिक सहकार्य गरी असल अभ्यासको आदान-प्रदानका लागि शिक्षक, कर्मचारी र विद्यार्थीहरूलाई नियमित रूपमा अध्ययन भ्रमणको व्यवस्था गर्नुपर्छ । टिम वर्कको संस्कृतिलाई सशक्त तुल्याउनुपर्छ । दलीय भागवण्डाको आधारमा नभई नेतृत्व कौशल, संस्थागत हितमा काम गर्न सक्ने, दृढ इच्छाशक्ति, दूरदृष्टि र विषयगत विज्ञताको आधारमा संस्थागत नेतृत्व छनोट गर्ने परिपाटीलाई स्थापित गर्नुपर्छ ।

नेपाल सरकार र त्रिभुवन विश्वविद्यालय दुबै पक्षले साधारण शिक्षा र वन विज्ञानजस्तो प्राविधिक विषयलाई एउटै श्रेणीमा राखेर व्यवहार गर्नुहुँदैन । अनुसन्धान र नवप्रवर्तनमार्फत अध्ययन संस्थानलाई उत्कृष्ट प्राज्ञिक थलोका रूपमा स्थापित गर्नका लागि सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण पक्ष आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन नै हो । वन शिक्षाको प्रभावकारी सञ्चालन, व्यवस्थापन र गुणस्तरीयताको निम्ति सरकार र त्रिभुवन विश्वविद्यालयले आर्थिक सहयोगको दायरा बढाउनुपर्छ । सँगसँग साभेदार संस्थाहरूसँग सहकार्यका साथै आन्तरिक रूपमा क्याम्पसले आय आर्जनका उपायहरू खोजी गर्नुपर्छ ।

वनपाले डाँडा र शान्ति वन क्याम्पसका बहुमूल्य

सम्पत्ति हुन् । तिनलाई ढिला नगरी अध्ययन-अनुसन्धान, अवलोकन र मनोरञ्जन स्थलका साथै आय आर्जनको रूपमा सदुपयोग गर्नुपर्छ । गण्डकी प्रदेश सरकारका सम्बद्ध मन्त्रालयहरू र पोखरा महानगरपालिकासँग सहकार्य गरी पोखराको मुटुमा रहेको शान्ति वनवाटिकालाई पोखराको सुन्दर बोटानिकल गार्डेनको रूपमा विकसित गर्न सकिएमा विद्यार्थीहरूलाई सीप सिकाइ केन्द्र र पोखरावासीका लागि प्रमुख मनोरञ्जन केन्द्र बन्न सक्छ । यतिखेर शान्ति वनमाथि धेरैको आँखा परेको हुँदा कुनै पनि मूल्यमा यसलाई जोगाउन र उचित व्यवस्थापन गर्नुपर्छ । यसका साथै क्याम्पसभित्र छुट्टै 'सामुदायिक वन अध्ययन केन्द्र' स्थापना गरी दीर्घकालीन रूपमा स्वदेशी तथा विदेशीहरूले थप अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने थलोका रूपमा विकसित गर्नुपर्छ, जुन क्याम्पसका लागि मात्र नभई गण्डकी प्रदेशको थप आकर्षणको केन्द्र बन्न सक्छ ।

नेतृत्व वर्गले क्याम्पसको आर्थिक, भौतिक, शैक्षिक एवं प्रशासनिक सुधारका योजनाहरूलाई विशेष प्राथमिकताका साथ अगाडि बढाउनुपर्छ । गुणस्तर सुनिश्चितता एवं प्रत्यायन (QAA) को मर्मका साथै क्याम्पसको परिकल्पना, ध्येय, लक्ष्य र उद्देश्यबमोजिम समग्र सेवा, सुविधालाई प्रभावकारी तुल्याउन, सुशासन कायम गर्न,

गुणस्तरीय, सीपमूलक, उद्यमशील एवं जीवोपयोगी शिक्षाका माध्यमद्वारा वन, वातावरण, प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन र जैविक विविधता संरक्षणका क्षेत्रमा देखापरेका सबालहरूको सम्बोधन गर्न सक्षम तथा प्रतिस्पर्धी जनशक्तिको उत्पादनमा सफल हुन यथास्थितिबाट माथि उठ्नुपर्छ । अब ढिला नगरी त्रि.वि.को वृहत् संरचनाभित्र हराइरहेको र अतिक्रमणको चपेटामा परेको वन विज्ञान अध्ययन संस्थानलाई नवीन ढङ्गले द्रुत गतिमा विकास गर्न छुट्टै विशिष्टकृत 'वन तथा वातावरण विश्वविद्यालय' को रूपमा विकसित गर्नेतर्फ प्रक्रिया अघि बढाउनुपर्छ । दोस्रो विकल्प विश्वविद्यालय अनुदान आयोगले हालसालै अघि सारेको मर्जरको नीतिअनुरूप त्रि.वि.को वन विज्ञान अध्ययन संस्थान र कृषि तथा वन विश्वविद्यालयलाई एकीकृत गरी मुलुकमा एक मात्र 'कृषि तथा वन विश्वविद्यालय' सञ्चालन गर्नेतर्फ लाग्नुपर्ने देखिन्छ । यी दुई विकल्पमध्ये एक वा अन्य उपयुक्त विकल्पबारे दुबै संस्थाका नेतृत्व वर्गले अविलम्ब पहलकदमी गर्नुपर्ने देखिन्छ । समसामयिक सोच, योजना, लगनशीलता, जिम्मेवारीबोध, जवाफदेहिता, समन्वय र सहकार्यले व्यक्ति, संस्था र राष्ट्र सबैलाई हित गर्छ, जुन बाटोमा सरोकारवालाहरू सबै पक्ष दृढ सङ्कल्पित भएर लाग्नुपर्ने बेला भएको छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- अंगाई, लालप्रसाद. (२०७९, माघ २४). नेपालमा कृषि विज्ञान उच्च शिक्षा: यथार्थपरक वस्तुगत विश्लेषण. *हाम्रो पत्र डट कम*. <https://www.hamropatra.com/news/detail/1739>
- काफ्ले, गोविन्दप्रसाद र अन्य (सम्पा.). (२०७४). सादा जीवन उच्च विचार, *वनकर्मीका स्मृतिका पानाहरू*, काठमाडौं : फरेष्ट रिसर्च इन्स्टिच्युट देहरादुन, आलमनाइ, नेपाल ।
- कायस्थ, बबनप्रसाद. (२०५३). शिक्षण संस्थाहरू राजनैतिक हस्तक्षेपबाट मुक्त हुनुपर्छ, *सिर्जना*, ४८-५१, पोखरा : वन विज्ञान अध्ययन संस्थान केन्द्रीय क्याम्पस ।

वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, स्वर्ण जयन्ती स्मारिका-२०८०

कायस्थ, बबनप्रसाद. (सम्पा.) (२०२५). नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युटको उद्घाटन समारोह, मोनाल: एनुअल जर्नल अफ फरेष्ट्री, ७-१२, हेटौंटा : नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युट ।

कार्की, माधवबहादुर. (२०४३). पोखरा क्याम्पस: अतीतलाई नियालेर हेर्दा. *सिर्जना, १(१), १-९*, हेटौंटा: वन विज्ञान अध्ययन संस्थान ।

क्षेत्री, सूर्यबहादुर. (२०७७). पोखरा क्याम्पस : ऐतिहासिक सिंहावलोकन, *पोखरा क्याम्पस बुलेटिन, १(१), २-१०*, पोखरा : वन विज्ञान अध्ययन संस्थान पोखरा क्याम्पस ।

तिवारी, कृष्णबाबु. (२०५९). *नेपालको वन व्यवस्थापनको ऐतिहासिक सिंहावलोकन*, दोस्रो सं., काठमाडौं : रामी तिवारी ।

पोखरेल, ऋदिशकुमार. (२०७७). नेपालको वन विज्ञानमा उच्च शिक्षाको विकास: एक छोटो चिनारी, *त्रिभुवन विश्वविद्यालय ६१ औं वार्षिक दिवस विशेषाङ्क, १-५*, कीर्तिपुर : त्रि.वि. सूचना तथा जनसम्पर्क महाशाखा ।

पोखरेल, ऋदिशकुमार. (२०५७, जेठ २). कमजोर व्यवस्थापनका कारण वन विज्ञानमा खस्कंदो गुणस्तर, *कान्तिपुर दैनिक, पृष्ठ ७* ।

पोखरेल, ऋदिशकुमार. (२०५३). वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, केन्द्रीय क्याम्पस: छोटो चिनारी, *सिर्जना, ३-८*, पोखरा : वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, केन्द्रीय क्याम्पस ।

भट्टराई, टीका; पौडेल, कृष्णप्रसाद; थापा, सारदा. (२०७६). *नेपालमा कृषि शिक्षा : एक विहङ्गावलोकन*, काठमाडौं: खाद्यका लागि कृषि अभियान, शिक्षा नीति तथा अभ्यास केन्द्र ।

महत, तेजबहादुर सिंह. (२०७४). नेपालको वैज्ञानिक वन परिपाटी अपनाउने प्रयासमा जनशक्ति आपूर्ति र फ्रिडा, *वनकर्मीका स्मृतिका पानाहरू*, काठमाडौं : फरेष्ट रिसर्च इन्स्टिच्युट देहरादुन, आलमनाइ, नेपाल ।

रायमाझी, ज्योति नरसिंह. (सम्पा.) (२०४५). क्याम्पसको सङ्क्षिप्त परिचय, *सिर्जना, २(२), ५४-५५*, पोखरा: वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, केन्द्रीय क्याम्पस ।

वन तथा वातावरण मन्त्रालय. (२०७६). *वन विज्ञानका विद्यार्थीहरूको लागि इन्टर्नशिपको व्यवस्था गर्ने कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि निर्देशिका, २०७६*, काठमाडौं: वन तथा वातावरण मन्त्रालय ।

वन विज्ञान अध्ययन संस्थान पोखरा क्याम्पस. (२०७६). *अनुसन्धान कार्यविधि २०७६*, पोखरा: वन विज्ञान अध्ययन संस्थान पोखरा क्याम्पस ।

वन विज्ञान इन्स्टिच्युट. (२०३०). *मोनाल: एनुअल जर्नल अफ फरेष्ट्री, (३), भू- ज* ।

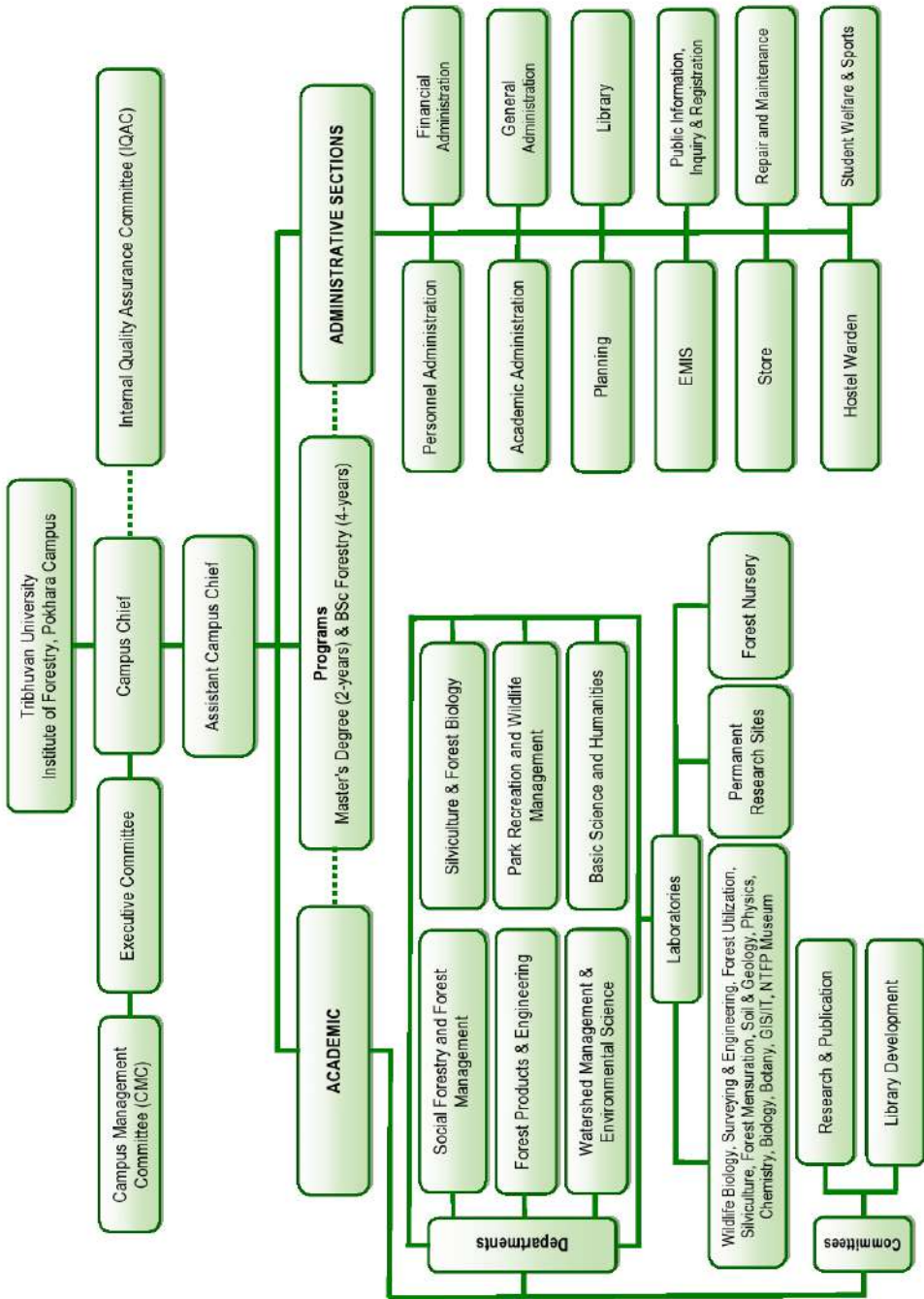
शिक्षा मन्त्रालय. (२०२८). *राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति २०२८-२०३२ सम्मको योजना*, काठमाडौं : शिक्षा मन्त्रालय ।

शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय. (२०७६). *राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६*, काठमाडौं: शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय ।

DFRS. (2015). *State of Nepal's Forests*. Kathmandu: Department of Forest Research and Survey.

Institute of Forestry. (2032 B.S.). Annual Progress Report of IOF, *Forestry: Journal of Institute of Forestry*, Hetauda: Institute of Forestry.

- Institute of Forestry. (2037 B.S.). News and Events, *Forestry: Journal of Institute of Forestry*, (8), pp. 45 2036-037, Hetauda: Institute of Forestry.
- Institute of Forestry. (2019). *Curricula: Master's Degree Programs*, Kathmandu: Institute of Forestry.
- IOF Pokhara Campus. (2022). *Self-Study Report for Quality Assurance and Accreditation Award*, Pokhara: IOF Pokhara Campus.
- IOF Pokhara Campus. (2079 B.S.). *Annual Report 2078/079*, Pokhara: IOF Pokhara Campus.
- IOF Pokhara Campus. (2078 B.S.). *Tracer Study Report*, Pokhara: IOF Pokhara Campus.
- IOF Pokhara Campus. (2019). *Five-year strategy plan 2019-2024*, Pokhara: Institute of Forestry, Pokhara Campus.
- Institute of Forestry. (2030). *Monal: Annual Journal of Forestry*, Hetauda: Nepal Forestry Institute, 2.
- Institute of Forestry. (2031). *Monal: Annual Journal of Forestry*, Hetauda: Nepal Forestry Institute, 3.
- Rechlin, Michael A. (2047). Institute of Forestry project, *Srijana*, 4(4), pp. 96, Pokhara: IOF Central Campus.
- Tribhuvan University. (2080). *TU Today*, Kirtipur: Information and Public Relation Division.

चित्र नं ४ : व.वि.अ.सं. पोखरा क्याम्पसको सङ्गठनात्मक स्वरूप

तालिका ५ : वन विज्ञान अध्ययन संस्थानअन्तर्गत सञ्चालित स्नातक तहको विद्यार्थी सिट क्षमता

नियमित र समावेशी सिटहरू	आङ्किक क्याम्पस		साधारण क्यापिटेशन र समावेशी क्यापिटेशन सिट		सम्बन्धनप्राप्त काठमाडौं फरेष्ट्री कलेज
	पोखरा	हेटौंडा	पोखरा	हेटौंडा	
साधारण	२७	१९	३१	३८	पूर्ण शुल्कीय- ४५ र विभागीय- ५ सिट
महिला	२	१	२	२	
आदिवासी, जनजाति	१	१	१	२	
मधेसी	१	१	१	१	
दलित	१	१	१	१	
पिछडिएको दुर्गम क्षेत्र	१	१	१	१	
मुस्लिम	१	१	१	१	
थारु	१	१	१	१	
स्टाफ (वन विज्ञान र त्रि.वि.)	१	१	१	१	
विभागीय	-	-	४	५	
जम्मा	३६	२७	४४	५३	५०
दुबैतर्फको जम्मा सिट	८०	८०			५०

तालिका ६ : वन विज्ञान अध्ययन संस्थानअन्तर्गत सञ्चालित स्नातकोत्तर कार्यक्रम र भर्ना सिट क्षमता

शैक्षिक कार्यक्रम	सिट वर्गीकरण	सिट विभाजन			
		स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट	पोखरा क्याम्पस	हेटौंडा क्याम्पस	काठमाडौं फरेष्ट्री कलेज
वन (जनरल फरेष्ट्री)	साधारण	१०	१०	१०	-
	पूर्ण शुल्कीय (नेपाली/विदेशी)	५	५	५	-
	पूर्ण शुल्कीय (विभाग/परियोजना)	३	३	५	-
	पूर्ण शुल्कीय (अन्तर्राष्ट्रिय विद्यार्थी)	२	२	-	-
	जम्मा	२०	२०	२०	-
सामुदायिक वन	साधारण	-	८	-	-
	पूर्ण शुल्कीय (नेपाली/विदेशी)	-	४	-	-
	पूर्ण शुल्कीय (विभाग/परियोजना)	-	२	-	-
	अन्तर्राष्ट्रिय	-	१	-	-
	जम्मा	-	१५	-	-
जलाधार व्यवस्थापन	साधारण	-	८	-	-
	पूर्ण शुल्कीय (नेपाली/विदेशी)	-	४	-	-
	पूर्ण शुल्कीय (विभाग/परियोजना)	-	२	-	-
	अन्तर्राष्ट्रिय	-	१	-	-
	जम्मा	-	१५	-	-

प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा ग्रामीण विकास	साधारण	—	८	—	—
	पूर्ण शुल्कीय (नेपाली/विदेशी)	—	४	—	२०
	पूर्ण शुल्कीय (विभाग/परियोजना)	—	२	—	—
	अन्तर्राष्ट्रिय	—	१	—	—
	जम्मा	—	१५	—	२०
वन्यजन्तु व्यवस्थापन र जैविक विविधता संरक्षण	साधारण	—		८	
	पूर्ण शुल्कीय (नेपाली/विदेशी)	—		५	
	पूर्ण शुल्कीय (विभाग/परियोजना)	—		५	
	अन्तर्राष्ट्रिय	—		२	
	जम्मा	—		२०	
पर्वतीय वातावरण र विकास अध्ययन	साधारण	८			
	पूर्ण शुल्कीय (नेपाली/विदेशी)	६			
	पूर्ण शुल्कीय (विभाग/परियोजना)	३			
	अन्तर्राष्ट्रिय	३			
	जम्मा	२०			
सबै क्याम्पसको जम्मा		४०	६५	४०	२०
जम्मा : १६५ (एक सय पैसटूठी जना)					

(नोट: काठमाडौंस्थित स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्टमा सञ्चालित स्नातकोत्तर तहको 'वन्यजन्तु व्यवस्थापन र जैविक विविधता संरक्षण' विषयको कार्यक्रम २०७८ देखि हेटौंटा क्याम्पसलाई सञ्चालनको जिम्मेवारी प्रदान गरिएको ।)

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको शैक्षिक तथा पाठ्यक्रम विकास

प्रा.डा. ऋदिशकुमार पोखरेल

सार

‘हरियो वन नेपालको धन’ भनेर चिनिने वन सम्पदालाई संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न आवश्यक जनशक्ति उत्पादन गर्ने लक्ष्यका साथ सुरु गरिएको वन शिक्षाले करिब आठ दशक र त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा गाभिएपछि पाँच दशक लामो अवधि पार गरेको छ। त्रिभुवन विश्वविद्यालयको वन विज्ञान अध्ययन संस्थानअन्तर्गत हाल दुई वटा आङ्गिक, एक स्कुल र एक सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसहरू तथा तिनमा वन विज्ञानसहित यससँग सम्बन्धित विविध विषयहरूमा स्नातक, स्नातकोत्तर र विद्यावारिधिसम्मका शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालित छन्। वन, वातावरण तथा प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी विषयलाई विश्वमा अधिक सम्भावनायुक्त क्षेत्र मानिन्छ। अहिले संसारभर जलवायु परिवर्तन प्रमुख मुद्दाको रूपमा रहेको छ। यस कारण पनि वन विज्ञान विषयको दायरा झन फराकिलो भएको छ। यस क्षेत्रको बदलिँदो अवस्थालाई सम्बोधन गर्न सक्ने बजारमुखी, व्यावसायिक सीप र प्रविधियुक्त गुणस्तरीय शिक्षा आजको आवश्यकता हो। गुणस्तरीय शिक्षाको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण आयाम पाठ्यक्रम हो, जुन अत्यन्तै गतिशील छ। यसलाई समयानुसार क्रमशः परिमार्जन गर्दै प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अवस्था छ। अधिक सम्भावना भएको वन विज्ञानको विकासक्रम, पाठ्यक्रम विकास, सम्भावना र चुनौतीलाई यस लेखमा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिम केन्द्रदेखि वन विज्ञान अध्ययन संस्थानसम्म

नेपालमा वन शिक्षाको सुरुवात वि.सं. २००४ बाट भएको पाइन्छ। सरकारीस्तरबाट पहिलोपटक वि.सं. २००४ मा काठमाडौंको थापाथलीस्थित वागमती पुलसँगैको सत्तलमा वन सम्बन्धी तालिम सुरु भई त्यसको केही महिनापछि सिंहदरबारमा ‘वन तालिम केन्द्र’ को स्थापना भएको देखिन्छ (पोखरेल, २०५३; महत, २०७४)। वन सम्बन्धी तालिममार्फत दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने क्रमलाई

थप व्यवस्थित तुल्याउन वि.सं. २०१४ मा ‘नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युट’ नामकरण गरियो (कायस्थ, २०२५; क्षेत्री, २०७७)। उक्त इन्स्टिच्युटमा एक वर्षे फरेष्टर तथा दुई वर्षे रेन्जर कोर्स सञ्चालन हुन्थे। एक वर्षे फरेष्टर कोर्सका लागि आठ कक्षासम्म पढेको र दुई वर्षे रेन्जर कोर्सका लागि एस.एल.सी.उत्तीर्ण गरेकालाई भर्ना लिने प्रावधान रहेको थियो। तालिम प्राप्त जनशक्तिहरूले

नेपाल सरकारको वन मन्त्रालयअन्तर्गत रेन्जर र फरेष्टरको जिम्मेवारी वहन गरी कार्यसम्पादन गर्दथे (महत, २०७४; पोखरेल, २०७७) । फरेष्ट्री इन्ष्टिच्युट सहरी क्षेत्रमा भन्दा पहाड र तराईका वनहरू नजिक भएमा व्यावहारिक रूपमा बढी उपयोगी हुने महसुस गरी सरकारी योजना अनुसार वि.सं. २०१६ फागुण १ गते यसलाई सिंहदरबारबाट हेटौँडामा सारियो (कायस्थ, २०२५; पोखरेल, २०७७) । हेटौँडामा भौतिक पूर्वाधारको अभावका कारण इन्ष्टिच्युटको भौतिक पूर्वाधार नबनुज्जेलसम्मका लागि भीमफेदीको सुपिड ब्यारेकमा सार्ने सहमति भई वि.सं. २०१७ जेष्ठ १८ गतेदेखि उक्त ब्यारेकमा प्रशिक्षण सञ्चालन गरियो । त्यसपछि हेटौँडा भारतीय सरकारको आर्थिक सहयोगमा भौतिक पूर्वाधारहरू तयार भई वि.सं. २०२२ साल मङ्सिर १६ गतेबाट इन्ष्टिच्युटलाई हेटौँडामा सारियो (कायस्थ, २०२५; पोखरेल, २०५३; क्षेत्री, २०७७) ।

नेपाल सरकारको राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति २०२८ अनुसार सरोकारवाला मन्त्रालय र विभागबाट आ-आफ्नो आवश्यकता अनुसार सञ्चालन गरिएका शैक्षिक संस्थाहरूलाई समेत त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा राख्ने निर्णय गरियो र सोही अनुरूप 'नेपाल फरेष्ट्री इन्ष्टिच्युट' लाई वि.सं. २०२९ साउन १ गते त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा गाभेर 'वन विज्ञान अध्ययन संस्थान' नामकरण गरियो (पोखरेल, २०७७, २०५३; त्रि.वि., २०७६) । अध्ययन संस्थानको प्रशासनिक कार्य सञ्चालनका लागि हेटौँडामा डीनको कार्यालय स्थापना गरी पहिलो डीनको रूपमा बबनप्रसाद कायस्थलाई नियुक्त गरियो । तत्कालीन समयमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थान उपत्यका बाहिर सञ्चालन हुने त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गतको

पहिलो प्राविधिक अध्ययन संस्थान बन्न पुग्यो । नेपाल सरकार वन विभागबाट त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा गाभिएपछि पाठ्यक्रममा आमूल परिवर्तन गरियो । सर्टिफिकेट र सिनियर सर्टिफिकेट कोर्षको प्रशिक्षण सञ्चालन गरियो । सर्टिफिकेट कोर्ष पढ्नका लागि विज्ञान विषय लिएर एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरेको हुनुपर्ने प्रावधान राखियो । सिनियर सर्टिफिकेट कोर्षमा प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरेकाहरूमध्ये योग्यता क्रमअनुसार लिने व्यवस्था गरियो र यसभन्दा पहिले सञ्चालनमा रहेको फरेष्टर कोर्षलाई हटाइयो ।

यसरी राजधानी काठमाडौँ बाहिर सञ्चालनमा रहेको अध्ययन संस्थानको कार्यालय समय बिहान ८:०० देखि १२:०० बजेसम्म र दिउसो २:०० देखि ५:०० बजेसम्म कायम गरिएको थियो । बिहान ८:०० बजेबाट नियमित कक्षाहरू सञ्चालन हुन्थे । शिक्षक, कर्मचारी र विद्यार्थीहरूलाई बस्नका लागि क्याम्पसभित्र आवासको व्यवस्था थियो । वन क्षेत्रमा काम गर्ने जनशक्ति शारीरिक रूपमा पनि स्वस्थ र फुर्तिलो हुनुपर्छ भन्ने मान्यताका आधारमा विद्यार्थीहरूलाई दैनिक बिहान ६:०० देखि ७:०० बजेसम्म पि.टि. र बेलुकी ५:०० देखि ६:०० बजेसम्म १ घण्टा खेलकुद गराइन्थो । यस कार्यका लागि छुट्टै खेल प्रशिक्षक हुन्थे । पि.टि., खेलकुद र कक्षामा सहभागी हुँदा तोकिएको पोशाक अनिवार्य थियो । प्रत्येक शुक्रवार एकसकर्सन गरिन्थ्यो, जहाँ विद्यार्थीहरूलाई रूख-बिरुवाको पहिचान, सरसफाइ र आवश्यकता अनुसार वृक्षारोपणजस्ता कार्यमा सहभागी गराइन्थो । विद्यार्थीहरूले हरेक शैक्षिक भ्रमण र एकसकर्सनमा अभिरुचिका साथ भाग लिन्थे । यस किसिमको फरक प्रकृतिको पढाइका कारण त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गत वन विज्ञानको अलग पहिचान थियो ।

सन १९८०/८१ मा आएर वन मन्त्रालयले सामुदायिक वन विकासको नयाँ अवधारणा अघि बढाउन दक्ष जनशक्तिको आवश्यकतालाई महसुस गरी वन विज्ञान विषयमा स्नातक तहको पठनपाठन सञ्चालन गर्ने प्रस्ताव गर्‍यो । सोही अनुरूप वन मन्त्रालयको सहकार्यमा पोखरामा वि.सं. २०३८ असोज ६ गते 'पोखरा क्याम्पस' को स्थापना भयो (कार्की, २०४३; पोखरेल, २०५३; क्षेत्री, २०७७) । स्थापना हुँदाका बखत भौतिक पूर्वाधार नभएका कारण पोखराको भीमकालीमा भाडाको घरमा सञ्चालन गरिएको थियो । उक्त घरलाई कार्यालय र विद्यार्थीहरूको सैद्धान्तिक कक्षा सञ्चालनको रूपमा प्रयोग गरिएको थियो भने व्यावहारिक कक्षाहरू पृथ्वीनारायण क्याम्पसको विज्ञान भवनमा सञ्चालन गरिन्थ्यो । यसरी पोखरामा सञ्चालन भएको करिब एक वर्ष भौतिक पूर्वाधारको कमी महसुस भएकाले पूर्वाधार तयार नहुन्जेलसम्म स्नातक तहको कार्यक्रमलाई हेटौँडामा लाने निर्णय गरियो र सोही अनुरूप वि.सं. २०३९ मा हेटौँडामा सारी हेटौँडा क्याम्पसमा स्नातक तहको पठनपाठन सञ्चालन गरियो । विश्व बैङ्कको ऋण सहयोगमा पोखराको हरियोखर्कमा पोखरा क्याम्पसका लागि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधार तयार भएपछि स्नातक तहको कार्यक्रमलाई वि.सं. २०४३ माघ १ गतेबाट पुनः पोखरामा सञ्चालन गरियो । पोखरा क्याम्पस, पोखरामा स्थायी रूपमा सञ्चालनमा आएपछि सोही क्याम्पसमा प्रमाणपत्र तहको कार्यक्रम पनि सञ्चालन गरियो ।

व्यवस्थापकीय हिसाबले सहज बनाउने उद्देश्यले त्रिभुवन विश्वविद्यालयले स्वायत्तता दिने नीति अवलम्बन गरी स्कुलको अवधारणा

अघि साँच्यो । वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले वन शिक्षाको विस्तार गर्ने क्रममा सो अवधारणालाई आत्मसात गर्दै वन विज्ञान अध्ययन संस्थानअर्न्तगत 'स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट' को संरचनाको प्रस्ताव अगाडि बढायो र सो प्रस्ताव त्रि.वि. कार्यकारी परिषद्द्वारा वि.सं.२०७५ आषाढ २० मा स्वीकृत भयो (पोखरेल, २०७७) । फलस्वरूप काठमाडौँमा 'स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट' स्थापना भई स्कुलले प्राकृतिक स्रोत, वन तथा वातावरण सम्बन्धी स्नातकोत्तर तहका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ ।

पाठ्यक्रम विकास

विश्वविद्यालयस्तरमा कुनै पनि विषयमा पाठ्यक्रम विकास गर्न प्रत्येक अध्ययन संस्थान वा सङ्कायको माथिल्लो तहमा विद्यापरिषद् रहन्छ र उक्त परिषद्को सिफारिसअनुसार त्रि.वि. प्राज्ञिक परिषद्ले स्वीकृत गरेपछि विकसित पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन गरिन्छ । वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा पनि डीनको अध्यक्षतामा विद्यापरिषद् रहेको छ र यस परिषद्को सिफारिसअनुसार पाठ्यक्रमको विकास र परिमार्जन गरिन्छ । वन शिक्षा सुरु हुँदाको बखतमा प्राविधिक जनशक्ति (फरेष्टर र रेन्जर) उत्पादनका लागि एक वर्षे र दुई वर्षे कोर्षहरू सञ्चालन गरिएको थियो । त्रिभुवन विश्वविद्यालयअर्न्तगत सञ्चालन भएपछि कोर्षहरूमा आमूल परिवर्तन गरियो । वि.सं. २०२९ बाट वन विज्ञानको पठनपाठनलाई दुई वर्षे र एक वर्षे पाठ्यक्रम निर्धारण गरी सर्टिफिकेट र सिनियर सर्टिफिकेट कार्यक्रम सञ्चालन गरियो । वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा आएपछि एक

वर्षे फरेष्टर कोर्षलाई हटाइयो र यस अध्ययन संस्थानमा अध्ययन गर्न कम्तीमा एस.एल.सी उत्तीर्ण गरेको हुनुपर्ने प्रावधान राखियो । त्रिभुवन विश्वविद्यालयको मातहतमा आएको करिब एक दशकपछि स्नातक तहको तीन वर्षे पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यन्वयनमा ल्याइयो । स्नातक तहको कार्यक्रममा पहिलो प्राथमिकता वन तथा प्राकृतिक स्रोतसँग सम्बन्धित प्राविधिक विषयहरू र यसपछि सामाजिक पक्षका नगन्य विषयहरूसमेत राखेर पाठ्यक्रम निर्माण गरी वार्षिक प्रणालीअनुसार सञ्चालन गरियो । सुरुमा पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने क्रममा अमेरिकी विशेषज्ञहरूले सहयोग पुऱ्याएका थिए (क्षेत्री, २०७७) । सो पाठ्यक्रममा अध्ययन भ्रमण पनि समावेश गरिएको थियो । विद्यार्थीहरू हरेक अध्ययन भ्रमणमा जाँदा वनभित्र टेन्ट (पाल) गाडेर सोही पालभित्र सुत्थे । बस्ने बेलामा आफ्नो पाल गाड्ने र हिँड्ने बेलामा पाल खोलेर प्याक गर्नेसम्मको जिम्मा विद्यार्थीकै हुन्थ्यो । समय तालिका अनुसार तोकिएको समयमा सबथोक गर्नुपर्ने भएकाले उनीहरूलाई समय व्यवस्थापनबारे राम्रो हेक्का हुन्थ्यो । विद्यार्थीहरूको बसोवासका साथै खाना पकाउने र खुवाउने व्यवस्था पनि जङ्गलभित्र नै गरिन्थ्यो, जसले गर्दा उनीहरूलाई वनसम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान गर्न सहज हुन्थ्यो । विद्यार्थीहरूले वनको आनीबानी थाहा पाउन रूखको नापजाँच (गोलाइ, उचाइ, आयतन आदि) गर्नुका साथै रूख ढाल्ने तरिका सिक्थे र सिकेका कुराको परीक्षा अध्ययन स्थलमै दिन्थे अध्ययन भ्रमणको अन्तिम दिन क्याम्प फायर गरी रमाइलो गरिन्थ्यो । क्याम्प फायरमा फिल्डका सहजकर्ताहरूलाई समेत आमन्त्रण गरिन्थ्यो । यसरी सबैजना सँगै खाने, बस्ने र हिँड्ने गर्दा एक आपसमा पारिवारिक

सम्बन्ध कायम हुन्थ्यो । विद्यार्थीहरूले शिक्षक, कर्मचारीहरूप्रति आदरभाव देखाउदथे, जुन कुरा यस पङ्क्तिकारलाई अहिले पनि स्मरण भइरहन्छ । अध्ययन भ्रमणका क्रममा भएका यस्ता गतिविधिहरूका कारण विद्यार्थीहरूलाई कार्यस्थलमा काम गर्न सहज हुन्थ्यो । यस किसिमको अध्ययन भ्रमण विद्यार्थीहरूको निम्ति व्यावहारिक ज्ञान र दिगो सिकाइको लागि निकै प्रभावकारी मानिन्छ । अवसर नभई अनुभव हुँदैन र अनुभव नभई व्यावहारिक ज्ञान प्राप्त गर्न सकिँदैन । त्यसैले वनजस्तो प्राविधिक शिक्षामा अध्ययन, अवलोकन भ्रमणको ठूलो महत्त्व रहन्छ ।

यसरी सुरु भएको स्नातक तहको कार्यक्रमको अध्ययन, अध्यापनमा गहनता र स्तरीयता ल्याई यसको पाठ्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने उद्देश्यका साथ सरकारको सम्बन्धित विभाग र त्रिभुवन विश्वविद्यालयका शिक्षकहरूलाई उच्च शिक्षा अध्ययनका लागि विदेश पठाउने प्रावधान राखियो । सो क्रममा अमेरिकी सरकारको अनुदान सहयोगमा सरकारको सम्बन्धित विभाग र त्रिभुवन विश्वविद्यालयका शिक्षकहरूलाई विभिन्न मुलुकमा उच्च अध्ययनका लागि पठाइएको थियो । सो प्रावधान अनुसार ५१ जना शिक्षकहरूले विभिन्न देशहरूमा उच्च अध्ययनको लागि अवसर प्राप्त गरेका थिए । तर सुविधामा उच्च शिक्षा अध्ययनका लागि विदेश गएकाहरूमध्ये आधाभन्दा बढी शिक्षकहरू विदेशमै पलायन भएको देखिन्छ (पोखरेल, २०५७) । त्यसैगरी सो परियोजनाले विद्यावारिधिको लागि छुट्याएको ५ वटा सिटमा कसैलाई पनि पठाएन, जसले गर्दा परियोजनाको अवाधिमा विद्यावारिधि गर्नेको सङ्ख्या नगन्य रह्यो

(पोखरेल, २०६१)। तत्कालीन समयमा अध्ययन संस्थानले जनशक्ति विकास कार्यक्रमअन्तर्गत यस प्रकारको समस्या भोग्नुपरेको थियो।

सुरुमा स्नातक तहका लागि ४० जनाको कोटा निर्धारण गरिएको थियो, जसमध्ये प्रमाणपत्र (सर्टिफिकेट कोर्स) उत्तीर्ण गरेकामध्ये योग्यता क्रमअनुसार ३० जना र विज्ञानमा स्नातक तह उत्तीर्ण गरेकामध्ये योग्यता क्रमअनुसार १० जनालाई भर्ना लिने निर्णय गरिएको थियो। वनतर्फतको प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण विद्यार्थीहरूलाई एक वर्षसम्म विज्ञान विषयको पठनपाठन गराइन्थ्यो भने विज्ञान समूहबाट आएकाहरूलाई तीन महिना क्यापसुल कोर्स भनी वन विज्ञान विषयहरूको पठनपाठन अलग्गै गराइन्थ्यो र दोस्रो वर्षबाट प्रमाणपत्र तहबाट आएका र विज्ञानमा स्नातक तहबाट आएका विद्यार्थीहरूलाई एउटै कक्षामा राखेर पठनपाठन गराइन्थ्यो। स्नातक तहको कार्यक्रम सञ्चालन हुँदासम्म वन शिक्षामा महिलाहरूको सहभागिता शून्य थियो। महिलाहरूको सहभागिता वन शिक्षामा बढाउनको लागि भर्ना सङ्ख्याको १० प्रतिशत छुट्ट्याउने नीतिसहित छात्रवृत्ति दिने व्यवस्था गरियो, जसले गर्दा महिलाहरूको आकर्षण हुन गई वन शिक्षामा सहभागिता बढ्न थाल्यो। पछिल्लो समयमा वन शिक्षामा महिला विद्यार्थीको सङ्ख्या ४५ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ (क्षेत्री, २०७७)।

नियमित शैक्षिक कार्यक्रमबाहेक आवश्यकताका आधारमा छोटो अवधि (एकदेखि तीन हप्तासम्म) का पेसागत तालिमहरूको पनि पाठ्यक्रम निर्माण गरी सञ्चालनमा ल्याइयो। यस प्रकारको कार्यक्रम वि.सं. २०४५ देखि २०५३ सम्म सञ्चालनमा ल्याइएको थियो। पेशागत तालिमकै क्रममा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले

वि.सं. २०५३ मा RECOFTC (Regional Community Forestry Training Center for Asia & the Pacific) सँग सहकार्य गरी 'सामुदायिक वन योजना तथा प्रचार प्रसार' को पहिलो अन्तर्राष्ट्रिय तालिमसमेत सञ्चालन गरेको थियो। वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले यस प्रकारका तालिमहरू सञ्चालन गरेर अनुभव बढुलेको भए पनि पछिल्ला दिनहरूमा यस्ता कार्यक्रमहरूले निरन्तरता पाउन सकेका छैनन्।

स्नातक तह सञ्चालन भएको १५ वर्षपछि पाठ्यक्रम परिमार्जन गर्न सुरु गरियो। पाठ्यक्रम परिमार्जन गर्दा निम्न कुराहरूलाई ध्यानमा राखियो : देशको वन क्षेत्रको आवश्यकता, अन्तर्राष्ट्रिय मापन र सेमिष्टर प्रणाली। यिनै आधारलाई ध्यानमा राखेर गरिएको पाठ्यक्रम परिमार्जनलाई ३ वर्षबाट ४ वर्ष (८ सेमिष्टर) मा परिणत गरिनुका साथै १०८ क्रेडिट आवरको बनाइयो र यसलाई वि.सं. २०५३ को शैक्षिक सत्रबाट कार्यान्वयनमा ल्याइयो। नेपाल सरकारको वन सम्बन्धी नीति खासगरी सामुदायिक वनको अवधारणालाई ध्यानमा राख्नुका साथै अमेरिकी विशेषज्ञहरूको सल्लाह अनुसार केही सामाजिक पक्षहरूसमेत समावेश गरी यस्ता विषयहरूको पाठ्यभार १७ प्रतिशत राखियो। त्यसै गरी साधारण विज्ञान विषयहरूलाई २७ प्रतिशत र वन विज्ञान विषयहरूलाई ५६ प्रतिशत पाठ्यभार दिइनुका साथै अध्ययन भ्रमणलाई पनि निरन्तरता दिइयो। यसै गरी ४ वर्षे पाठ्यक्रमलाई क्रमशः वि.सं. २०५७, २०७१, २०७४ र २०७९ मा परिमार्जन गरियो। पटकपटक पाठ्यक्रमलाई परिमार्जन गरिए तापनि सोचेअनुरूप बजारमुखी पाठ्यक्रमको विकास हुन नसकेको महसुस गरिएको छ। त्यसै गरी अध्ययन भ्रमण र एकर्सन

पनि प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन नभएको गुनासाहरू आइहेका छन् । पछिल्लो समयमा विद्यार्थीहरूलाई वन क्षेत्रको अध्ययन भ्रमणमा जाँदा वन क्षेत्रको अवलोकन गराई सहरमा ल्याएर बास बसाउने गरिन्छ । वन क्षेत्रमा नबसी छोटो समयको लागि वनको अवलोकन गर्दा वनको आनीबानी थाहा पाउन गाह्रो हुन्छ र व्यावहारिक ज्ञानमा पनि कमी आउँछ । यसरी अध्ययन भ्रमणको अवधिमा सहर केन्द्रित बसाइ गरी छोटो समयमा वनको अवलोकन गर्दा व्यावहारिक ज्ञान र दिगो सिकाइमा असर परेको देखिन्छ ।

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा प्रमाणपत्र, स्नातक र छोटो अवधिका पेसागत तालिम सञ्चालनको अनुभवपश्चात वन विज्ञानमा स्नातकोत्तर तहको दुई वर्षे पाठ्यक्रम तयार गरी वि.सं २०५८ बाट यसलाई कार्यान्वयनमा ल्याइयो । त्यसैगरी वि.सं. २०६१ बाट डीन कार्यालयले सञ्चालन गर्ने गरी वन विज्ञानमा विद्यावारिधिको पढाइ पनि सञ्चालन गरियो र उक्त उपाधि लिन कम्तीमा तीन वर्ष लाग्ने व्यवस्था गरियो । हाल डीन कार्यालयले वि.सं. २०७५ बाट विद्यावारिधिको लागि भर्ना भएको विद्यार्थीहरूले कम्तीमा १५ क्रेडिटको कोर्ष लिनुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गरिएको छ र उक्त कोर्ष र अन्य आवश्यकता पूरा गरेपछि मात्र विद्यावारिधिको उपाधि पाउने व्यवस्था गरिएको छ । नेपाल सरकारको नीतिअनुरूप उच्च शिक्षा स्नातक, स्नातकोत्तर, एमफिल र विद्यावारिधिलाई मात्र मानिएको हुँदा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले पनि प्रमाणपत्र तहको कार्यक्रमलाई वि.सं. २०६८ बाट समावेश नगरी अन्य तहका कार्यक्रमहरूमा विद्यार्थी भर्ना लिई प्रमाणपत्र तहको कार्यक्रमलाई खारेज गरेको छ । प्रमाणपत्र तहको कार्यक्रम खारेज भएपश्चात स्नातक तहमा विद्यार्थी सङ्ख्यालाई वृद्धि गरी ४०

बाट ८० पुऱ्याइयो । यसरी वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा स्नातक तहमा ८० र प्रत्येक स्नातकोत्तर कार्यक्रमहरूमा १५ देखि २० जना तोकिएको छ । हाल स्नातक तहमा एक, स्नातकोत्तर तहमा छ (Forestry, Natural Resource Management and Rural Development, Community Forestry, Watershed Management, Wildlife management and Biodiversity Conservation, and Mountain Environment and Development Studies) / विद्यावारिधिमा पाँच विषयका कार्यक्रमहरू (Forestry, Watershed, Natural Resource Management and Rural Development, Wildlife Management and Biodiversity Conservation, and Community Forestry) सञ्चालित छन् ।

वन शिक्षाको सम्भावना र चुनौती

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानबाट शिक्षा प्राप्त गरेका जनशक्तिहरू देशभित्र वन, वातावरण, वन्यजन्तु, जलाधार, स्थानीय निकायजस्ता संस्थाहरूमा क्रियाशील रहेको देखिन्छ । कतिपय जनशक्तिहरू विदेशस्थित विश्वविद्यालयहरूमा अध्यापन तथा अनुसन्धान र गैरसरकारी संस्थाहरूमा संलग्न रहेको पाइन्छ । स्नातक तह उपाधि प्राप्त विद्यार्थीको सरदर दश प्रतिशत प्रत्येक वर्ष स्नातकोत्तर तह अध्ययन गर्न छात्रवृत्तिमा विकसित देश जाने गरेका र त्यतिनै सङ्ख्यामा स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्त गरेकाहरू विद्यावारिधिको लागि गएको देखिन्छ । अध्ययन संस्थानबाट उत्पादित जनशक्तिहरू करिब ५० प्रतिशत सरकारी सेवामा र बाँकी विभिन्न गैरसरकारी संस्था र विदेशमा कार्यरत रहेको र केही निजी व्यवसायमा संलग्न रहेको देखिन्छ (क्षेत्री, २०७७) ।

जलवायु परिवर्तनका कारण देखिएको असरलाई न्यूनीकरण गर्न वनजङ्गलको ठूलो भूमिका रहन्छ । अहिले संसारभर जलवायु परिवर्तन एक प्रमुख मुद्दाको रूपमा रहेको देखिन्छ । यस कारण पनि वन विज्ञान विषयको अवसरको दायरा झन फराकिलो भएको छ । उत्पादित जनशक्ति राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय श्रम बजारमा संलग्न भई काम गर्नुका साथै अवसर बढेका कारण पनि वन विज्ञान विषयप्रति विद्यार्थीहरूको आकर्षण बढ्दो छ । यस किसिमको विद्यार्थीहरूको आकर्षणले गर्दा अन्य विश्वविद्यालयहरूले पनि वन विज्ञान विषय सञ्चालन गरिरहेका छन् । यसरी वन विज्ञानमा उत्पादित जनशक्ति बढ्दो छ र अवसर बढे पनि सोचेजस्तो सीपमूलक जनशक्ति उत्पादन हुन सकेको महसुस गर्न सकिएको छैन । आजको आवश्यकता भनेको सीपमूलक गुणस्तरीय शिक्षा हो । यस प्रकारको शिक्षाले रोजगारी बढाउनुका साथै अन्तर्राष्ट्रियस्तरको श्रम बजारमा प्रतिस्पर्धा गरी अवसरको फाइदा लिन सक्ने बनाउँछ । समयले नयाँ-नयाँ अनुसन्धान र नवप्रवर्तनको खोजी गरिरहेको हुँदा यही अनुरूपको शिक्षालाई अगाडि बढाउनुपर्ने देखिन्छ (क्षेत्री, २०७७) तर अहिलेको अवस्थाको मूल्याङ्कन गर्दा अपेक्षित अवस्था नदेखिनुका साथै बजार मुखी विषय समावेश गरिएको देखिँदैन । अध्ययन भ्रमणहरू पनि प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन हुन सकेको देखिँदैन, जसले गर्दा विद्यार्थीहरूको व्यावहारिक ज्ञान र दिगो सिकाइमा असर गर्ने कुरालाई नकार्न सकिँदैन ।

निष्कर्ष

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले शैक्षिक विकासमा ठूलो फड्को मारेको छ । तालिम केन्द्रका रूपमा स्थापित यो संस्था विभिन्न चरण पार गर्दै विद्यावारिधिसम्मको उपाधि दिने संस्थाको रूपमा उभिएको छ । त्यसै गरी पाठ्यक्रममा पनि क्रमशः सुधार गर्दै आएको छ तापनि बदलिँदो बजारको मागअनुरूप विकास हुन सकेको अनुभूति भने हुन सकेको छैन । एकातिर शैक्षिक कार्यक्रमहरू विस्तार भएको देखिन्छ भने सोहीअनुरूप भौतिक पूर्वाधार र शिक्षकहरूको वृत्ति विकासमा भने खासै विकास भएको देखिँदैन । यस्तो परिस्थितिमा सीपमूलक गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने काम चुनौतीपूर्ण देखिन्छ ।

सीपमूलक गुणस्तरीय शिक्षा आजको आवश्यकता हो । वन विज्ञान विषयको अवसरका दायरा फराकिलो भएको बेला सीपमूलक गुणस्तरीय शिक्षा दिन सके अन्तर्राष्ट्रियस्तरबाट पनि विद्यार्थी आउन सक्ने सम्भावना रहन्छ । तसर्थ बदलिँदो बजारको मागअनुरूप पाठ्यक्रममा समसामयिक र सान्दर्भिक विषय समावेश गर्दै जानुपर्छ । व्यावहारिक ज्ञानका लागि सञ्चालित अध्ययन भ्रमणहरूलाई प्रभावकारी तुल्याउनुपर्छ । गुणस्तरीय शिक्षा र दिगो सिकाइले मात्र विद्यार्थीहरूले अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा प्रतिस्पर्धा गरी अवसरको फाइदा लिन सक्छन् । समयको मागअनुसार अध्ययन संस्थानलाई व्यवस्थित तुल्याउँदै अगाडि बढ्न सकिँएमा वन शिक्षामा विद्यार्थीहरूको आकर्षण बढ्ने छ र वन शिक्षाको भविष्य पनि उज्वल हुनेछ ।

सन्दर्भ सामग्री

- कायस्थ, बबनप्रसाद. (सम्पा.) (२०२५). नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युटको उद्घाटन समारोह, *मोनाल: एनुयल जर्नल अफ फरेष्ट्री*, ७-१२, हेटौडा : नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युट ।
- कार्की, माधवबहादुर. (२०४३). पोखरा क्याम्पस: अतीतलाई नियालेर हेर्दा, *सिर्जना*, १ (१), १-९, हेटौडा: वन विज्ञान अध्ययन संस्थान ।
- क्षेत्री, सूर्यबहादुर. (२०७७). पोखरा क्याम्पस: ऐतिहासिक सिंहावलोकन, *पोखरा क्याम्पस बुलेटिन, वर्ष १ (१)*, २-८, पोखरा: वन विज्ञान अध्ययन संस्थान पोखरा क्याम्पस ।
- पोखरेल, ऋदिशकुमार. (२०७७). नेपालको वन विज्ञानमा उच्च शिक्षाको विकास: एक छोटो चिनारी, *त्रिभुवन विश्वविद्यालय ६१ औं वार्षिक विशेषाङ्क*, १-५, कीर्तिपुर: त्रि.वि. सूचना तथा जनसम्पर्क महाशाखा ।
- पोखरेल, ऋदिशकुमार. (२०६१). वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा अस्तित्वको सङ्कटमा, *कान्तिपुर*, ५ असोज २०६१ पृ ७ ।
- पोखरेल, ऋदिशकुमार. (२०५७, जेठ २). कमजोर व्यवस्थापनका कारण वन विज्ञानमा खस्कंदो गुणस्तर, *कान्तिपुर दैनिक*, पृष्ठ ७ ।
- पोखरेल, ऋदिशकुमार. (२०५३). विज्ञान अध्ययन संस्थान केन्द्रीय क्याम्पस: छोटो चिनारी, *सिर्जना*, ३-८, पोखरा : वन विज्ञान अध्ययन संस्थान केन्द्रीय क्याम्पस ।
- महत, तेजबहादुर सिंह. (२०७४). नेपालको वैज्ञानिक वन परिपाटी अपनाउने प्रयासमा जनशक्ति आपूर्ति र फ्रिडा, *वनकर्मीका स्मृतिका पानाहरू*, झ-ल, काठमाडौं: फ्रिडा ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा वन शिक्षा: विगतदेखि वर्तमानसम्म

प्रा.डा.वीरबहादुर खनाल क्षेत्री

नेपालमा वि.सं २०१६ मा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको स्थापनासँगै उच्च शिक्षाले औपचारिक रूपमा संस्थागत स्वरूप ग्रहण गरेको हो। यद्यपि उच्च शिक्षाको औपचारिक सुरुवात भने वि.सं. १९७५ मा चित्रन्द्र कलेजको स्थापनासँगै भएको हो। नेपालमा बहुविश्वविद्यालयको अवधारणापश्चात् विभिन्न विश्वविद्यालयहरू स्थापना भए तापनि त्रिभुवन विश्वविद्यालयले उच्च शिक्षामा विद्यार्थी सङ्ख्याको करिब ८०% भार वहन गर्दै आएको छ। नेपालको जेठो, विश्वव्यापी परिचित, सर्वसाधारणको सहज पहुँच, सर्वसुलभ एवं तुलनात्मक रूपमा गुणस्तरीय शिक्षाका कारण उच्च शिक्षामा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको वर्चस्व रहेको देखिन्छ। राष्ट्रको आर्थिक, सामाजिक, प्राविधिक, सांस्कृतिक तथा प्रशासनिक क्षेत्रको समयानुकूल विकासका लागि आवश्यक दक्ष जनशक्ति उत्पादनमा यस विश्वविद्यालयको महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको छ। नेपालको संविधान २०७२ ले परिकल्पना गरेबमोजिमको न्याय र नैतिकतामा आधारित स्पष्ट, सभ्य एवं सुसंस्कृत समाज निर्माणमा समेत त्रिभुवन विश्वविद्यालयको महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको छ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गत प्राविधिक र साधारणतर्फ विभिन्न तहका शैक्षिक कार्यक्रम,

अनुसन्धान, परामर्श सेवा तथा प्राज्ञिक कार्य सञ्चालन गर्न वन विज्ञान अध्ययन संस्थानसहित पाँच वटा अध्ययन संस्थान, चार वटा सङ्काय र चार वटा अनुसन्धान केन्द्रहरू सञ्चालित छन्। त्रिभुवन विश्वविद्यालयको वृहत् सङ्गठनभिन्न हाल ६२ वटा आङ्गिक क्याम्पसहरू र १०६२ वटा सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसहरू छन्। वन विज्ञान अध्ययन संस्थान वन क्षेत्रको प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनमा समर्पित नेपालको एक अग्रणी संस्था हो।

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको स्थापना र शैक्षिक कार्यक्रमहरू

नेपाल सरकारको नीतिअनुरूप वनको दिगो व्यवस्थापनका लागि दक्ष वन प्राविधिक जनशक्ति तयार गर्ने उद्देश्यले वि. सं. २००४ देखि काठमाडौँमा वन प्रशिक्षण केन्द्र स्थापना गरी स्वदेशमै जनशक्ति उत्पादन गर्न थालिएको हो। यस्तो तालिमका लागि यस अघि भारतको देहरादुनमा पठाउने चलन थियो। नेपालमा सुरुमा दुई वर्षे रेन्जर र एक वर्षे फरेष्टर कोर्स सञ्चालन गरी मध्यम र निम्न-मध्यमस्तरीय वन प्राविधिक तयार गरिन्थ्यो (क्षेत्री, २०७७)। यस तालिम केन्द्रलाई वि.सं. २०१४ मा नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युटको नामबाट सञ्चालन गरियो।

नेपाल सरकारको वन मन्त्रालयअन्तर्गत सञ्चालित नेपाल फरेष्ट्री इन्टिच्युटलाई नेपालमा नयाँ शिक्षा लागु भएपछि थप भौतिक पूर्वाधार तथा जनशक्तिले सुसज्जित गरी वि.सं. २०२९ मा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको सङ्गठनमा आबद्ध गरी वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको रूपमा सञ्चालन गरियो । त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गतको वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको प्राज्ञिक एवं प्रशासनिक नेतृत्वका लागि बबनप्रसाद कायस्थलाई डीन पदमा नियुक्त गरी शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरियो । वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा प्रारम्भमा हेटौँडामा प्रमाणपत्र तहको शैक्षिक कार्यक्रम मात्र सञ्चालनमा थियो । करिब एक दशकको लामो अवधिसम्म पनि वन विषयमा स्नातक तहको कार्यक्रम नभएकाले प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण विद्यार्थीहरू उच्च शिक्षा अध्ययनका लागि विदेशिनुपर्ने अवस्था थियो । यसै अवस्थालाई मध्यनजर गरी वन मन्त्रालयसँगको सहकार्यमा विश्व बैङ्कको ऋण सहयोग तथा अन्तर्राष्ट्रिय विकास एजेन्सी र अमेरिकी विकास नियोगको अनुदान तथा प्राविधिक सहयोगमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानअन्तर्गत वि.सं. २०३८ मा पोखरा क्याम्पसको स्थापना गरिएको हो ।

पोखरामा स्थापना गरिएको क्याम्पसमा पहिलो पटक तीन वर्षे स्नातक तह (बिएससी फरेष्ट्री) कार्यक्रमको सुरुवात गर्दा हेटौँडाबाट वन विषयअन्तर्गत प्रमाणपत्र उत्तीर्णहरूमध्येबाट ३० जना र विज्ञानमा स्नातक उपाधि प्राप्त गरेकाहरूबाट १० जना गरी दुई किसिमका विद्यार्थीलाई भर्ना लिने व्यवस्था अनुरूप प्रथम समूह (२०३८-०४१) मा ३६ जना विद्यार्थीहरू भर्ना भएका थिए (कार्की, २०४३) । क्याम्पसको भौतिक पूर्वाधार तयार नभएकाले पहिलो

एक वर्ष भीमकालीपाटनस्थित पृथ्वीनारायण क्याम्पस नजिक भाडामा दुई वटा घर लिएर कक्षा सञ्चालन गरिएको थियो । उक्त भाडाको घरमा कार्यालय र छात्रावास सञ्चालन गर्नुका साथै सैद्धान्तिक तथा ल्याब सम्बन्धी प्रयोगात्मक कक्षाहरू पृथ्वीनारायण क्याम्पसमा हुन्थ्यो । पोखरामा पूर्वाधार तयार हुन समय लाने भएपछि आपसी सहमतिमा २०३९ कात्तिक महिनामा पोखरा क्याम्पसलाई हेटौँडामा स्थानान्तरण गरियो । पोखरामा भौतिक पूर्वाधार तयार भएपछि वि.सं. २०४३ माघ १ गते पोखरा क्याम्पसलाई हेटौँडाबाट पोखरामा सारियो (क्षेत्री, २०७७) ।

पोखरा क्याम्पसलाई वि.सं. २०४३ मा पोखरामा स्थानान्तरण गरिएसँगै यस क्षेत्रका विद्यार्थीहरूको हितलाई दृष्टिगत गरी वन विषयमा प्रमाणपत्र तहको कार्यक्रमसमेत सञ्चाल गरियो । पोखरा र हेटौँडा दुबै क्याम्पसहरूमा सञ्चालित प्रमाणपत्र तहको कार्यक्रम भने त्रिभुवन विश्वविद्यालयको नीतिबमोजिम वि.सं. २०६८ देखि हटाइयो (क्षेत्री, २०७७) । हाल वन विज्ञान अध्ययन संस्थानअन्तर्गत दुई वटा आङ्गिक क्याम्पसहरू (पोखरा र हेटौँडा), स्कूल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट (काठमाडौँ) र एक सम्बन्धन प्राप्त काठमाडौँ फरेष्ट्री कलेज (काठमाडौँ) सञ्चालित छन् । डीनको कार्यालय हाल काठमाडौँस्थित कीर्तिपुरको बल्लुमा रहेको छ । पोखरामा रहेको डीन कार्यालय त्रिविको निर्णयका आधारमा वि.सं. २०७३ मा कीर्तिपुरमा सारिएको थियो । अध्ययन संस्थानअन्तर्गतको हेटौँडा क्याम्पस १५० हेक्टर जग्गामा केही वन क्षेत्र र भौतिक पूर्वाधारसहित सञ्चालनमा छ भने पोखरा क्याम्पस वनपाले डाँडाको वन क्षेत्रसहित ५० हेक्टर क्षेत्रफलमा फैलिएको छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयले डीन कार्यालयको

लागि कीर्तिपुरको बल्खुमा ५ रोपनी जग्गा उपलब्ध गराएपश्चात् सोही ठाउँमा आवश्यक भौतिक पूर्वाधार तयार गरिँदैछ। पोखरा र हेटौडा दुबै क्याम्पसहरूमा शिक्षक, कर्मचारी तथा विद्यार्थीहरूका लागि आवासीय सुविधा उपलब्ध छ।

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानअन्तर्गत सञ्चालित सबै तहका कार्यक्रमहरू सेमिष्टर प्रणालीमा आधारित छन्। वि.सं. २०५९/६० मा आएर वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले पाठ्यक्रम विकास गरी वन विज्ञानका विभिन्न विषयहरू विशिष्टीकरणसहित ६ वटा विषयमा स्नातकोत्तर, डीन कार्यालयअन्तर्गत विभिन्न विषय क्षेत्रमा विद्यावारिधिका कार्यक्रमहरू सञ्चालित छन्।

लैङ्गिक दृष्टिकोणबाट नियाल्दा पोखरा क्याम्पसमा स्नातक तहको कार्यक्रम सञ्चालन हुँदाको वर्षमा एक जना पनि महिला विद्यार्थी भर्ना भएको देखिँदैन। त्यस बखत महिला विद्यार्थीहरूलाई पढ्नका लागि उत्प्रेरित गर्नुपर्ने अवस्था थियो। वन शिक्षामा महिलाहरूको सहभागिता विस्तारै बढेको देखिन्छ। पछिल्लो समयमा महिला विद्यार्थीहरूको सहभागिता दर विगत दश वर्षमा २० देखि २५ प्रतिशतले वृद्धि हुँदै आइरहेको छ।

वन विज्ञानमा अनुसन्धान

वन नेपालको महत्त्वपूर्ण प्राकृतिक सम्पदा हो। यसैले 'हरियो वन नेपालको धन' भन्ने उक्ति निकै प्रचलित रहेको पाइन्छ। मानव जातिको सृष्टिकालदेखि नै जनजीवनमा वनको बहुआयामिक र बहुउपयोगी भूमिका रहेको छ। नेपालका बहुसङ्ख्यक समुदायको आर्थिक र सामाजिक जीवनशैली वनमा आधारित रहेको पाइन्छ (महत, २०७४)। नेपाल भौगोलिक, सांस्कृतिक, प्राकृतिक विविधताले भरिएको

मुलुक हो। भूगोल अनुसार नेपालको हावापानी, वन र वनस्पतिहरूसमेत फरक-फरक प्रकृतिका भेटिन्छन्। जनजीवनमा यति धेरै महत्त्व राख्ने वन, प्राकृतिक स्रोत तथा जैविक विविधताको विषय क्षेत्रमा अध्ययन अध्यापन र अनुसन्धानका कार्यक्रमहरूमार्फत ज्ञान र सीप प्रदान गरी राष्ट्रिय आवश्यकता पूरा गर्दै अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने सक्षम जनशक्ति उत्पादन गर्नु अध्ययन संस्थानको प्रमुख उद्देश्य हो। Global warming र वातावरणीय परिवर्तनका कारण वर्तमानमा विश्वलाई चिन्तित बनाइरहेको छ। वातावरणीय परिवर्तनले निम्त्याएको यावत प्रकारका जोखिमहरूको निराकरण, व्यवस्थापनदेखि वन तथा प्राकृतिक स्रोतको दिगो व्यवस्थापनमार्फत आर्थिक समृद्धिको खोजी गर्नुपर्ने अवस्था छ। यसका लागि सक्षम र प्रतिस्पर्धी जनशक्तिको विकासका लागि राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय संघ-संस्थाहरूसँगको सहकार्यमा अध्ययन संस्थानमा सुरुदेखि नै विभिन्न अनुसन्धान परियोजनाहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन्। ती परियोजनाहरूमार्फत शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूले सम्बन्धित विषय क्षेत्रमा थप ज्ञान र सीप आर्जन गर्नुका साथै क्षमता अभिवृद्धिको सुविधा पाएका छन्। विद्यार्थीहरूको नियमित अनुसन्धान र प्रयोगात्मक अभ्यासका लागि कास्की चितवन, मनाङ, गोरखालगायतका जिल्लाहरूमा अनुसन्धान क्षेत्र स्थापना गरी प्रयोगमा ल्याइएको छ।

यस अध्ययन संस्थानले विगत तीन वर्ष यता राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा सरकारी तथा गैरसरकारी संस्था एवं विश्वविद्यालयहरूसँगको सहकार्यका आधारमा डीनको कार्यालयमार्फत सञ्चालन गरिएका Research र Policy Study/ Collaboration/Intern र Exchange Activities देहायबमोजिम छन्।

Research/ Policy Study/Collaboration/ Intern/Exchange Activities in the last three years at the IOF Dean Office

क्र.सं.	विषय/ शीर्षक	दोस्रो पक्ष	समझदारी मिति / सुरुवात मिति	कैफियत
1	Value Chain Analysis of Collection, Production, Processing, Storage, Sale, and Distribution of Forest Products	Ministry of Forests and Environment, REDD implementation centre, Kathmandu	May 2023	Research/ Policy Study
2	Preparation of River System Integrated Resource Management Plan	President Chure-Terai Madhesh Conservation Development Board	May 2023	Research/ Policy Study
3	Development of Curriculum on Natural Resource Safeguards in Infrastructure	ALIGN project, WWF Nepal	May 2023	Curriculum development
4	Development of Curricula on Climate-Resilient SNRM for Local High School Students	Building a Resilient Churia Region in Nepal Babarmahal, Kathmandu	April 2023	Research/ Policy Study
5	Analyzing the situation of demand and supply of wood-based products in the Madhesh Province, and assessing the current status of forest-based enterprises	Forest Research and Training Center Madhesh Pradesh	April 2023	Research/ Policy Study
6	Calculating cost-benefit ratio of Eucalyptus species in Sagarnath Forest, and studying eco-physiology	Forest Research and Training Center Madhesh Pradesh	April 2023	Research/ Policy Study
7	Studying quality/strength of five major tree species of Madhesh Province	Forest Research and Training Center Madhesh Pradesh	April 2023	Research/ Policy Study

क्र.सं.	विषय/ शीर्षक	दोस्रो पक्ष	समझदारी मिति / सुरुवात मिति	कैफियत
8	Community Based Forest Management as a Climate Resilience Approach for the Forest Management in Hindu Kush Region	The University Grants Commission (UGC)	April 2023	Research
9	Development of Bachelor of Science in Forestry at Institute of Forestry in the Context of Changing Scenario	TU/UGC NEHEP Support Unit	March 2023	Curriculum Development
10	Empowerment of Woman Through Forest Solution (WEE_FS)	Forest Action	Jan 2023	Research
11	Economic use of invasive plant species for combating climate Shock: A study from ktm valley	Australian Volunteer's International	Dec 2022	Research
12	Earthquake impact analysis	Chiba and Tokyo University, Japan	Dec 2022	Research
13	Resilient Livelihoods in the Vulnerable Watershed in Nepal: Deelopment of Strategy for Restoration of Degrated Land on DCRI Project Area (DCRI)	Department of Forest and Environment, Kathmandu	Oct 2022	Research/ Policy Study
14	Erasmus+ staff mobility for teaching and training	Georg-August-Universität Göttingen Stiftung Öffentlichen Rechts Göttingen, German	July, 2022	Research collaboration and exchange
15	Economics of Forest Restoration in Chure region of Nepal	Forest Action, Nepal	May 2022	Research/ Policy Study
16	Building a resilience Churia region in Nepal river system	President Chure-Terai Madhesh Conservation Development Board	April 2022	Research/ Policy Study

क्र.सं.	विषय/ शीर्षक	दोस्रो पक्ष	समझदारी मिति / सुरुवात मिति	कैफियत
17	A study of Forests Management Systems of Productive Forests in Lumbini Province	Ministry of Forest, Environmnet and Soil Conservation Province Goverent, Lumbini Province	April 2022	Research/ Policy Study
18	Circulating and Ecological Sphere Concept: Path Making for a Sustainable Transformation through Translating Global Goals into Local Actions	Institute for Global Environmental Strategies, Japan	Feb 2022	Research
19	Internship	National Natural Resources and Fiscal Commission (NNRFC)	Feb 2022	Internship/ Research
20	Promote operation in the teaching, learning and research activities.	The University of North Carolina at Chapel Hill, USA	Feb 2022	Research collaboration
21	Ecosystem Services and Community based Forestry in Hindu Kush Region	Royal University Bhutan (RUB) and University of Natural Resources and Life Sciences, Vienna (BOKU)	January 2022	Resesarch
22	Research in Watershed Sensitivity Assessment and Management activities in Gandaki basin and Bagmati River of Nepal	Department of Forests and Soil Conservation, Kathmandu	Dec 2021	Research
23	Assessing the effects of irregular shelter wood system in the biodiversity at regeneration layer.	The University Grants Commission (UGC)_TU	Dec 2021	Research
24	Ecological Sustainability of Community Forestry in Nepal: A longitudinal analysis	The University Grants Commission (UGC)_TU	Dec 2021	Research

क्र.सं.	विषय/ शीर्षक	दोस्रो पक्ष	समझदारी मिति / सुरुवात मिति	कैफियत
25	Farmers' knowledge, attitude and practice of pesticide use in mountain farming: comparison of household Survey data across the year 2005,2008.2015.2021	The University Grants Commission (UGC)-TU	Dec 2021	Research
26	Towards sustainable urban water management in Hindukush Himalayan (HKH) Region	APN, Japan	Oct 2021	Research
27	Assessment of Moringa cultivation on building climate resiliency in Chure region of Nepal	Tribhuvan University, Directorate of Research, Kirtipur	June 2021	Research
28	Economic Efficiency of Forest Restoration Programme in Nepal - A Case study of Leasehold Forests	SANDEE/ICIMOD	June 2021	Research
29	Water –stress induced migration in Nepal	SANDEE/ICIMOD	June 2021	Research
30	Agreement of Academic Exchange	The University of Tokyo	June 2021	Research
31	Associate partner in Joint Master in Global Environment and Development” (MERGED)	University of Copenhagen, Denmark	June 2021	Resesarch collaboration /exchange
32	Associate partner in Joint Master Degree in Global Forestry	University of Copenhagen, Denmark	April 2021	Resesarch collaboration /exchange
33	Chure related study and Chure Development of 3D Model of 164 River Systems of Chure	President Chure-Terai Madhesh Conservation Development Board	April 2021	Research/ Knowledge Centre s support

क्र.सं.	विषय / शीर्षक	दोस्रो पक्ष	समझदारी मिति / सुरुवात मिति	कैफियत
34	Developing Nature-based Climate Solutions for Nepal Following a Nexus Approach towards Sustaining Forestry, Water Resources and Livelihoods	United Nations Environment Programme (UNEP) and National Natural Science Foundation of China (NSFC)	April 2021	Research Collaboration /Seminar
35	Building Capacity and Generating Evidence for Climate Change Impacts on Soil, Sediments and Water Resources in Mountainous Regions.	International Atomic Energy Agency (IAEA), Vienna.	April 2021	Research/ Equipment support
36	Agreement of Academic Exchange/Research collaboration	The Institute of Statistical Mathematics, Japan	March 2021	Research collaboration /exchange
37	Study of the Severity of Critical Watershed	Department of Forests and Soil Conservation, Kathmandu	Jan 2021	Research
38	वन विज्ञानका विद्यार्थीहरूको लागि इन्टर्नशिपको व्यवस्था गर्न कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि निर्देशिका, २०७६	MoFE/ FRTC	2020 to date	Internship

Source: Institute of Forestry, Dean's Office, Kathmandu

अवसर

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानबाट उत्पादित स्नातक, स्नातकोत्तर र विद्यावारिधि प्राप्त जनशक्तिहरूले देश विदेशमा सक्रिय छन् । मूलतः शिक्षक र विद्यार्थीका अनुसन्धानमूलक लेखहरू राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय जर्नलहरूमा प्रकाशित भइरहेका छन्, जसले अध्ययन अनुसन्धानको क्षेत्रमा थप सहयोग पुगेको छ । कतिपय अनुसन्धानले नयाँ-नयाँ सीप, ज्ञान र तथ्य पत्ता लगाउन सहयोग पुऱ्याएको छ । वन विज्ञान

अध्ययन संस्थानअर्न्तगतको पोखरा क्याम्पसमा रहेको वनपाले डाँडा, शान्ति वनवाटिका लगायतका ठाउँहरूमा विद्यार्थीहरूलाई वनसम्बन्धी अध्ययन तथा प्रयोगात्मक अभ्यासका कार्यहरू लामो समयदेखि गराउँदै आएको छ । वन मन्त्रालय तथा प्रदेशस्तरमा डिभिजन वन कार्यालयहरूदेखि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूसँगको सहकार्यमा अध्ययन, अनुसन्धानका कामहरू भइरहेका छन् ।

यहाँ कार्यरत कतिपय शिक्षकहरूले विद्यावारिधि गरिसकेका छन् । यस संस्थानअर्न्तगत वन पैदावर सङ्ग्रहालय रहेको छ । प्रयोगात्मक अभ्यास र अनुसन्धानका लागि चाहिने सामग्री आवश्यक मात्रामा उपलब्ध छन् ।

चुनौती

समय परिवर्तनशील छ, दिनानुदिन अनुसन्धानका नयाँ-नयाँ क्षेत्रहरू पहिचान भइरहेका छन् । तिनको अध्ययन, अनुसन्धान र सम्बोधन हुनु जरूरी छ । नेपालमा हाल त्रिभुवन विश्वविद्यालयका अतिरिक्त अन्य विश्वविद्यालयहरूले पनि वन विज्ञान सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा ल्याएका छन् । वन विज्ञान अध्ययन संस्थान र अन्य विश्वविद्यालयबाट उत्पादित जनशक्तिहरू सबैलाई देशभित्र रोजगारीको अवस्था सुनिश्चित हुन सकेको अवस्था छैन । उच्च शिक्षाको क्षेत्रमा राज्यको लगानी हरेक वर्ष घटिरहेको छ । विश्वविद्यालयलाई राजनीतिक थलो बनाइएको छ । देशभित्र उत्पन्न अस्थिरताका कारण अवसरका लागि बाहिरी मुलुकमा जाने क्रम दिन प्रतिदिन बढिरहेको छ । वन पैदावरमा आधारित उद्योग व्यवसायको प्रवर्धनका लागि ज्ञान, सीप, उत्प्रेरणा र लगानीमैत्री वातावरणको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ (क्षेत्री, २०७७) । तर यस्तो उचित वातावरणको सिर्जना हुन नसकेका कारण नेपालमा वन शिक्षाका अवसरहरूसँगै चुनौतीहरू पनि बढ्दै गएका छन् ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको वृहत् एवं केन्द्रीकृत संरचनाका कारण अध्ययन संस्थानको व्यवस्थापनमा समेत समस्या परेको छ । समयानुकूल सुविधायुक्त भौतिक संरचनाको निर्माण, स्रोत र साधनको

व्यवस्थापन, सुशासन, समयानुकूल थप शैक्षिक कार्यक्रमहरूको सञ्चालन, जनशक्ति व्यवस्थापन तथा उपलब्ध जनशक्तिलाई सेवाकालीन तालिमजस्ता कार्यक्रममार्फत पठनपाठनलाई स्तरीय तुल्याउनुजस्ता विषयहरू चुनौतीका रूपमा अगाडि आएका छन् ।

निष्कर्ष

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको समग्र उन्नति र विकासका लागि शिक्षक, कर्मचारी र विद्यार्थी तीन वटै पक्षको उत्तिकै महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । यी सरोकारवालाहरू एउटै ओदानका तीन वटा टेका हुन् । एउटा टेको कमजोर हुँदा अध्ययन संस्थानको समग्र पद्धति धरापमा पर्छ । स्थापनाकालदेखि अहिलेसम्म यिनको समन्वयात्मक सहकार्यमार्फत अध्ययन संस्थानले लामो र सफल यात्रा पार गरिसकेको छ । अध्ययन संस्थानको उद्देश्यअनुरूप सञ्चालित आङ्गिक तथा सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसहरूले स्रोत र साधनले पुगेसम्म आफ्ना शैक्षिक, प्रशासनिक एवं अनुसन्धानका क्रियाकलापहरू गरिरहेका छन् र यसलाई प्रयोगात्मक बनाउन तत्पर रहेका छन् । विगतमा कोभिड-१९ का कारण सर्वसाधारणको दैनिकीदेखि विश्वविद्यालयको शैक्षिक क्यालेण्डर नै प्रभावित बनेको अवस्थामा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले अनलाइन प्रविधिमार्फत पठनपाठन र परीक्षा सञ्चालन गरी त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा नै उदाहरणीय कार्य गरेको थियो । त्रिभुवन विश्वविद्यालयअर्न्तगतको गरिमामय निकायको रूपमा सञ्चालित वन विज्ञान अध्ययन संस्थानबाट उत्पादित जनशक्तिले वन क्षेत्रको राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवपुँजी निर्माण र वन तथा प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनका क्षेत्रमा उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गरिरहेको यथार्थ हामी सामु छर्लङ्ग

छ । हालसम्म प्राप्त उपलब्धिको श्रेय अध्ययन संस्थानमा सुरुदेखि हालसम्मका नेतृत्व वर्ग (डीन, क्याम्पस प्रमुख) देखि प्राध्यापक, कर्मचारी, विद्यार्थी, राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय दातृ संस्थाहरू, स्थानीय समुदाय, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल सरकारलगायत सम्पूर्ण शुभेच्छुकहरूलाई नै जान्छ । सबैको सहयोगका कारण अध्ययन संस्थानलाई यस स्थानमा ल्याइपुऱ्याउन सम्भव भएको हो । प्राध्यापक तथा कर्मचारीहरूलाई वृत्ति विकासका कार्यक्रमहरूमा र्फत नियमित

रूपमा अध्ययन, अनुसन्धान र तालिमको अवसर प्रदान गरी पुनर्ताजगी गर्ने, बजारको माग अनुकुल क्रमिक रूपमा पाठ्यक्रममा सुधार, शिक्षणविधिमा प्रविधिको प्रयोगका साथै विद्यार्थीलाई निरन्तर अभ्यास र अनुसन्धानमा प्रेरित गर्न सकियो भने गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ । अबका दिनमा अध्ययन संस्थानले विगतमा आर्जन गरेको साखलाई जोगाउँदै नयाँ सम्भावनाको खोजी गर्नेतर्फ लाग्नुपर्ने भएको छ ।

सन्दर्भ सामग्री

कार्की, माधवबहादुर. (२०४३). पोखरा क्याम्पस: अतीतलाई नियालेर हेर्दा. *सिर्जना*, १, (१), १-९, हेटौडा: वन विज्ञान अध्ययन संस्थान ।

क्षेत्री, सूर्यबहादुर. (२०७७). पोखरा क्याम्पस : ऐतिहासिक सिंहावलोकन. *पोखरा क्याम्पस बुलेटिन*, १(१), २-१०, पोखरा : व.वि.अ.सं. पोखरा क्याम्पस ।

पोखरेल, ऋदिशकुमार. (२०७७). नेपालको वन विज्ञानमा उच्च शिक्षाको विकास: एक छोटो चिनारी, *सिर्जना*, ३-८, पोखरा: वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, केन्द्रीय क्याम्पस ।

महत, तेजबहादुर सिंह. (२०७४). नेपालको वैज्ञानिक वन परिपाटी अपनाउने प्रयासमा जनशक्ति आपूर्ति र फ्रिडा, *वनकर्मीका स्मृतिका पानाहरू*, काठमाडौं: फरेष्ट रिसर्च इन्स्टिच्युट देहरादुन, आलमनाई, नेपाल ।

ऐतिहासिक कसीमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थान हेटौडा क्याम्पस

उप-प्रा. केशवराज आचार्य, सह-प्रा. कृष्णप्रसाद दाहाल र प्रा. शंकरप्रसाद लाखे

पृष्ठभूमि

नेपालमा जनस्तरबाट वनजङ्गलको संरक्षण गरिँदै आएको र संरक्षणको क्रममा विभिन्न प्रकारका परम्परागत ज्ञान र सीपहरूको विकास भएको पाइन्छ । विगतमा वनजङ्गललाई राज्यको सम्पत्तिको रूपमा लिइन्थ्यो र मुलुकको आर्थिक तथा सामाजिक विकासका लागि उपयोग गरिन्थ्यो । लिच्छवीकालीन समयमा नेपालमा वनजङ्गल फँडानी गरी पाटनको बस्ती विकास गरेको र वन व्यवस्थापनको जिम्मेवारी तक्षकदारलाई दिइएको ऐतिहासिक दस्तावेजहरूमा उल्लेख भएको पाइन्छ । राणाकालमा वनजङ्गलको उपयोग राजस्व वृद्धि र सेवकहरूलाई पुरस्कार, पारितोषिक वा बकसको रूपमा दिने गरिएको पाइन्छ । तत्कालीन समयमा वन व्यवस्थापनको आवश्यकता महसुस नै गरेको पाइँदैन र यसबारे बहस भएको पनि देखिँदैन (लाखे, २०१४) । काठ काट्ने र कटाउने प्रयोजनका लागि वन जाँच अड्डा र काष्ठ महल नामक निकाय रहे तापनि अन्य प्राविधिक पक्षमा खासै काम भएको देखिँदैन ।

वि.सं. १९७२ मा चितवन आसपासको क्षेत्रमा जैविक विविधताको संरक्षण गर्न 'गैंडा बचाऊ' अभियान सञ्चालन गरी गैंडा गस्तीको लागि

छुट्टै साङ्गठनिक संरचना तयार गरिएको र त्यस्ता सङ्गठनलाई आवश्यक पर्ने जनशक्ति उत्पादन गर्न तालिमको आवश्यकता महसुस गरी वि.सं. २००४ मा सिंहदरबारमा एउटा कोठाबाट ६० जना प्रशिक्षार्थी भर्ना लिई दश महिने जुनियर सर्टिफिकेट कोर्ष सञ्चालन गरिएबाट वन शिक्षाको प्रारम्भ भएको जानकारीहरू बताउँछन् । त्यति बेला सर्टिफिकेट कोर्षमा भर्ना हुन न्यूनतम आठ कक्षा उत्तीर्ण गरेको हुनुपर्ने प्रावधान राखिएको थियो (व्यक्तिगत कुराकानी- यादव, उपाध्याय र श्रेष्ठ, २०८०) । तत्कालीन समयमा सिंहदरबारभित्र त्रिपाल र जस्ताले छाएको सामान्य कोठामा नेपाली प्रशिक्षकबाट तालिम सुरु गरिनुका साथै पि.टि. र खेलकुद टुँडिखेलमा सञ्चालन गरिएको जानकारीहरूको भनाइ छ ।

यसरी वि.सं. २००४ श्रावण १ गतेदेखि सिंहदरबारको एउटा कोठाबाट सुरु भएको वन शिक्षाको तालिम करिब एक दशकसम्म काठमाडौंको वरपर कहिले सिंहदरबार त कहिले डिल्लीबजार त कहिले कुपण्डोलमा जसोतसो सञ्चालन गरिएकोमा वि.सं. २०१६ फागुन १ देखि मकवानपुर जिल्लाको भीमफेदी गाँउपालिका अन्तर्गतको सुपिङ्ग व्यारेकमा कक्षा सञ्चालन गर्न

थालियो । सुपिडमा कक्षा सञ्चालन गरिएको केही समयपछि १० महिने कोर्षलाई एक वर्षको बनाइयो र यसका लागि दश कक्षा पास हुनेहरूबाट भर्ना लिन थालिएको बुझिन्छ । यसपछि हेटौँडामा भारतीय सरकारको सहयोग अन्तर्गत निर्माण हुन लागेको भवनहरूको तत्कालीन वन तथा कृषि मन्त्री नगेन्द्रप्रसाद रिजालले वि.सं. २०२१ फागुन २८ गते शिलान्यास गरेका थिए (शिलालेख, २०२१) । यसपछि वि.सं. २०२२ मङ्सिर १६ गते इन्स्टिच्युटलाई भीमफेदीबाट हेटौँडामा सारियो । त्यसबखत भारतीय सहयोगमा हेटौँडामा मुख्य भवन, छात्रावास, शिक्षक तथा कर्मचारीका आवास लगायतका १५ वटा भवन बनेका थिए (कायस्थ, २०२५), जसको तत्कालीन राजा महेन्द्र वीरविक्रम शाहले वि.सं. २०२४ असोज १४ गते शनिवारका दिन उद्घाटन गरेका थिए (शिलालेख, २०२४) । तत्कालीन समयमा राष्ट्र प्रमुखको हातबाट फरेष्ट्री इन्स्टिच्युटको उद्घाटन हुनु गौरवको विषय थियो ।

यस प्रकार नेपाल सरकारको पहलमा प्राथमिकताका साथ मुलुकलाई आवश्यक पर्ने मध्यमस्तरीय जनशक्ति उत्पादन गर्दै आएको अभिलेखबाट प्रष्ट हुन्छ । हेटौँडामा इन्स्टिच्युटको लागि आवश्यक सम्पूर्ण पूर्वाधारहरू बनेपछि अध्ययन अध्यापनको कार्य सहज एवं व्यवस्थित बन्न पुग्यो । यसपछि इन्स्टिच्युटका प्रशिक्षार्थी, शिक्षक र कर्मचारीहरू सबैलाई क्याम्पसभित्रै बस्ने व्यवस्था भयो । इन्स्टिच्युटको प्रिन्सिपल नेपाली रहने व्यवस्था गरिनुका साथै सिनियर तथा जुनियर प्रशिक्षकहरू भारतको देहरादुनबाट भिकाइएको थियो । वि.सं. २०२८ मा नयाँ शिक्षा लागू भएपछि यो इन्स्टिच्युट वि.सं. २०२९ श्रावण १ गतेदेखि त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा गाभिएर वन विज्ञान अध्ययन

संस्थानमा परिणत भयो । त्रिविमा आएपछि प्राविधिक प्रमाणपत्र तहको पठनपाठनको सुरु गरियो । शैक्षिक कार्यक्रमलाई दुई वर्षे अवधि कायम गरी एस.एल.सी. उत्तीर्णलाई मात्र भर्ना लिने व्यवस्था गरियो । यसरी दुई वर्षको कोर्ष तयार गर्दा पहिलो वर्ष साधारण विज्ञानसँग सम्बन्धित विषय पढाइ हुने र दोस्रो वर्षमा वन विज्ञानसँग सम्बन्धित विषयको पढाइ गर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । यसरी नेपाल सरकारको पहलमा सुरु भई विश्वविद्यालयलाई हस्तान्तरण गरेपछि वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको आधा शताब्दीको साक्षी हेटौँडा क्याम्पस रहेको छ । सुरुमा प्राविधिक प्रमाणपत्र तहको मात्र अध्यापन गर्दै आएको हेटौँडा क्याम्पसमा क्रमशः स्नातक र स्नातकोत्तर तहसम्मको अध्यापन भइरहेको छ । यसरी वन शिक्षाको सुरुवात भएको ७६ वर्ष र त्रिविअन्तर्गत सञ्चालन भएको ५० औं वर्षगाँठ मनाइरहँदा यसले पार गरेका विभिन्न आरोहअवरोहको लेखाजोखा गर्नु सान्दर्भिक हुने महसुस गरी यो आलेख तयार गरिएको छ ।

हेटौँडा क्याम्पसको गर्विलो इतिहास

तत्कालीन समयमा मकवानपुर जिल्लाको भीमफेदीमा एक मात्र शैक्षिक संस्था भीम आधार पाठशाला (अहिलेको महेन्द्र माध्यामिक विद्यालय) थियो । यसपछि सोही ठाउँमा सञ्चालन गरिएको फरेष्ट्री इन्स्टिच्युट मकवानपुर जिल्लाको पहिलो र एक मात्र उच्च शिक्षा प्रदान गर्ने संस्था बन्न पुग्यो । यति मात्र नभई राजधानी काठमाडौं बाहिर सञ्चालनमा रहेको नेपालको पहिलो प्राविधिक शिक्षालय पनि हो । वि.सं. २०२९ मा त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा गाभिएपछि मुलुकको प्रमुख आकर्षण बन्न पुग्यो । यस अध्ययन संस्थानले नेपाल सरकारलाई आवश्यक

पर्ने हजारौं मध्यम तथा उच्चस्तरीय वन प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन गरिसकेको छ ।

प्रारम्भमा वन तालिम केन्द्र (Forestry Training Institute) नामबाट सञ्चालन भई नेपाल फरेस्ट्री इन्स्टिच्युट नामकरण गरिएकोमा वि.सं. २०२९ सालमा त्रिविमा आएपछि सिनियर सर्टिफिकेट कोर्षको पठनपाठन सुरु गरियो । यसमा एस.एल.सी. उत्तीर्ण १५० जना विद्यार्थीलाई भर्ना लिने र त्यसमध्ये उत्कृष्ट १० प्रतिशतलाई थप एक वर्षको सिनियर सर्टिफिकेट कोर्ष गर्न पाउने व्यवस्था भयो । यो क्रम वि.सं. २०३५/०३६ सम्म कायम रहेको त्यसबेलाका जानकार एवं हाल अवकाश प्राप्त प्राध्यापक चिरन्जीवीप्रसाद उपाध्यायले जानकारी दिनुभयो (व्यक्तिगत कुराकानी- प्राध्यापक चिरन्जीवीप्रसाद उपाध्याय, २०८० वैशाख ३०) । वार्षिक १५ जनाको दरले ८ वर्षको अवधिमा करिब १०० जना सिनियर सर्टिफिकेट उत्तीर्ण रेन्जरहरू उत्पादन गरेको हेटौँडा क्याम्पसका पुराना कर्मचारी बास्कोटाको भनाइ छ (बास्कोटा, २०७९) । वि.सं. २०३६ सालदेखि सिनियर सर्टिफिकेट कोर्ष बन्द गरी दुई वर्षे प्रमाणपत्र तह मात्र कायम गरियो, जुन वि.सं. २०७० सम्म कायम रही यसपछि

हटाइयो । यो लामो अवधिमा पटक-पटक पाठ्यक्रम परिमार्जन भयो । वन विज्ञान अध्ययन संस्थान हेटौँडा क्याम्पसबाट तीन दशक लामो अवधिमा करिब ३००० मध्यमस्तरीय (रेन्जर तह) का जनशक्ति उत्पादन भएको देखिन्छ । तथापि उत्तीर्ण विद्यार्थीको आधिकारिक विवरण भने क्याम्पसबाट उपलब्ध हुन सकेन ।

वि.सं. २०३५/०३६ मा आएर सिनियर सर्टिफिकेट कोर्ष खारेज भई रेन्जर कोर्ष भनिने प्राविधिक प्रविणता प्रमाणपत्र तह (Technical Certificate Level in Forestry) को अध्यापन थालनी भयो । उक्त कोर्ष वि.सं. २०७० सम्म ३० औँ ब्याचबाट करिब ३००० (तीन हजार) जना मध्यमस्तरीय जनशक्ति उत्पादन भएको देखिन्छ । वि.सं. २०७० पश्चात् विश्वविद्यालयको नीतिबमोजिम प्रमाणपत्र तह हटाइयो । प्रमाणपत्र तहमा वि.सं. २०४० बाट प्रत्येक ब्याचमा १० प्रतिशत महिला आरक्षणको व्यवस्था भएअनुसार करिब ३०० जना महिला जनशक्ति उत्पादन गरी वन क्षेत्रमा लैङ्गिक समावेशिताको सुरुवात गरेको हेटौँडाको गर्व गर्न लायक इतिहास छ ।

हेटौँडामा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको

हेटौँडा क्याम्पसको प्रशासकीय भवन

स्थापना भएदेखि नै प्रमाणपत्र तहको पठनपाठन सञ्चालन हुँदै आएकोमा वि.सं २०५३ देखि वन विज्ञानमा स्नातक तह (Bachelor's Degree in Forestry) को पठनपाठन सुरु गरियो । वि.सं. २०५३ देखि २०८० सम्म आइपुग्दा २५ औं ब्याच चलिरहेको छ । सुरुमा जम्मा १५ जना विद्यार्थीहरूबाट स्नातक तहको अध्यापन सुरु गरिएको थियो । यसपछि वि.सं. २०५६ मा सित क्षमता वृद्धि गरी २० र वि.सं. २०६० मा पुन सित सङ्ख्या थप गरी ४० जना कायम गरिएको थियो । वि.सं. २०६८ बाट स्नातक तहमा प्रतिब्याच ८० जना कायम गरियो, जुन हालसम्म कायम रहेको छ । यसरी २०५३ देखि अहिलेसको पच्चिसौं ब्याचसम्म आइपुग्दा हेटौंडा क्याम्पसबाट करिब १००० (एक हजार) को हाराहारीमा स्नातक जनशक्ति उत्पादन भएको देखिन्छ ।

क्याम्पसमा वि.सं. २०७२ मा स्नातकोत्तर कार्यक्रम थप गरी M.Sc. Forestry को पठनपाठन थालनी गरियो । वि.सं. २०७८ देखि पुन M.Sc. Wildlife Management and Biodiversity Conservation थप गरिएपश्चात् हाल दुई वटा विषयमा स्नातकोत्तर तहको पठनपाठन भैरहेको छ । क्याम्पसमा स्नातक तहमा ८० र स्नातकोत्तर तहमा २०/२० गरी जम्मा १२० जनाको कोटा निर्धारण गरिए तापनि हाल सम्पूर्ण तह र वर्षमा गरी कुल ४३८ जना विद्यार्थी अध्ययनरत रहेका छन् । क्याम्पसमा अध्ययन गरेका छात्र तथा छात्रा विद्यार्थीको अनुपात ९०:१० बाट बढेर अहिले ६०:४० कायम रहेको छ । स्नातक तहमा पछिल्ला दुई ब्याचमा छात्रभन्दा छात्राको सङ्ख्या धेरै रहेको थियो । यही दरमा छात्राहरूको सङ्ख्या वृद्धि हुँदै जाने हो भने अबका दिनमा छात्र छात्राको अनुपात ५० : ५० भई लैङ्गिक रूपमा समान हुने आँकलन गर्न सकिन्छ ।

कहाली लाग्दो वर्तमान

देशको राजधानी काठमाडौंबाट सुरु भएको वन शिक्षालाई व्यवस्थित गर्ने क्रममा वि.सं. २०२९ मा त्रिविको सङ्गठनमा आबद्ध भई अविच्छिन्न रूपमा क्रियाशील रहनु गौरवको विषय भए तापनि वर्तमानमा अस्तित्व रक्षाको निमित्त सङ्घर्ष गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना हुनु सुखद विषय होइन । हेटौंडामा वि.सं. २०२९ मा स्थाना गरिएको वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको डीन कार्यालयलाई वि.सं. २०४४ मा हेटौंडाबाट पोखरामा सारिएपछि हेटौंडा क्याम्पस क्रमशः ओभरलमा पर्न थालेको हो । हेटौंडा क्याम्पसमा सञ्चालन गरिएको पोखरा क्याम्पसको कार्यक्रमलाई वि.सं.२०४३ देखि पोखरामा सारेको केही महिनापछि डीन कार्यालयसमेत पोखरामै सारियो । पोखरामा स्नातक पठनपाठन सुरु गरिएपछि पोखरा क्याम्पसलाई केन्द्रीय क्याम्पस र हेटौंडा क्याम्पसलाई 'ख' श्रेणीको दर्जामा राखियो । अझ विडम्बना त हेटौंडा क्याम्पसले हाल दुई विषयमा स्नातकोत्तर तहको पठनपाठन गर्दा समेत यसको दर्जा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको वर्गीकरणअनुसार 'ख' वर्गकै हैसियतमा छ । हेटौंडा क्याम्पसमा स्नातक तथा स्नातकोत्तर तहको कक्षा सञ्चालन भैसकेपछि 'क' श्रेणीमा रूपान्तरण गर्न हेटौंडा क्याम्पसबाट गरिएको पहलकदमीलाई त्रिवि प्रशासनले प्राथमिकतामा नराख्दा यो अवस्था आएको हो । यस विषयमा विश्वविद्यालय र अध्ययन संस्थानका पदाधिकारीहरू सायदै चिन्तित होलान् । पोखरा क्याम्पसलाई केन्द्रीय क्याम्पसको पगरी दिँदै स्नातक तहको कक्षा सञ्चालन गर्दा हेटौंडा क्याम्पसले लामो समयसम्म प्रमाणपत्र तहमै सीमित रहनुपर्छो । पोखरामा स्नातक कार्यक्रम सञ्चालन भएको करिब १५ वर्षपछि हेटौंडामा

स्नातक कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको हो । अझ भन्ने हो भने सम्पत्ति जोगाउने प्रयोजनका लागि विश्वविद्यालयले स्नातक तह सुरु गरेको हो भन्दा फरक नपर्ला । वि.सं. २०५३ मा स्नातक तहको पठनपाठन सञ्चालन गर्दाको अवधिमा क्याम्पस चरम आर्थिक सङ्कटमा थियो भने भौतिक संरचनाहरू मर्मतसम्भारको अभावमा जीर्ण भैसकेका थिए । यो आर्थिक सङ्कटको चरण वि.सं. २०६५/२०६६ सम्म कायम रह्यो, जुन अवधिमा कुनै पनि प्रकारको भौतिक संरचना निर्माण र मर्मतसंभारको काम हुन सकेन । उक्त अवधिमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको न कुनै योजनामा हेटौंडा क्याम्पसको भौतिक पूर्वाधार निर्माणको विषय समावेश थियो न कुनै बजेट नै व्यवस्था गरियो । त्यसैले यतिखेर अध्ययन संस्थान स्थापनाको ५० वर्षको अवसरमा स्वर्ण जयन्ती मनाइरहँदा ६० वर्ष पुरानो भौतिक संरचनाहरूमा कुनै परिवर्तन आउन सकेन । हेटौंडा क्याम्पसमा करिब ६ दशक अघि प्रमाणपत्र तहका लागि बनाइएका भौतिक संरचनाभित्र वि.सं. २०८० को दशमा स्नातकोत्तर तहको कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्दा कति सहज होला भन्ने गम्भीर विषय छ । यस विषयमा त्रिवि, डीन र क्याम्पस प्रशासन कसैलाई पनि चिन्ता छैन । त्रिभुवन विश्वविद्यालयले प्राविधिक अध्ययन संस्थानको विशिष्टता होइन, न्यून विद्यार्थी सङ्ख्याको बहानामा वेवास्ता गर्दै आएको छ ।

समस्या भौतिक पूर्वाधार र आन्तरिक व्यवस्थापनमा मात्र सीमित छैन । विक्रम सम्वत् २०६७ मा कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालय सञ्चालन ऐन जारी भएपछि त भन राजनीतिक लुछाचुँडीको केन्द्र नै बनेको छ । हुन त कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालय नेपाल सरकारको राष्ट्रिय शिक्षा आयोग, २०४९ को प्रतिवेदनले

औंल्याएको बहुविश्वविद्यालयको अवधारणा अनुसार स्थापना भएको हो । देशभित्र थप विश्वविद्यालयहरू स्थापना हुन सुखद विषय भए तापनि समन्वयविना एकै परिसरमा दुई विश्वविद्यालयको कार्यक्रम सञ्चालन गरिनु शैक्षिक अराजकताको पराकाष्ठा नै हो । हेटौंडा क्याम्पस परिसरमा नयाँ कृषि तथा वन विश्वविद्यालय स्थापना गरिएपछि सिर्जना भएको विवाद १४ वर्ष बितिसकदा पनि सार्थक निष्कर्षमा पुग्न सकेको छैन । आज पनि यस विषयमा १० औं मुद्दा सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन अवस्थामा रहँदा अवस्था भन जटिल बन्दै गएको छ । हालै मात्र सर्वोच्च अदालतले कानुनी विवाद त निरूपण गरेको छ तर यसको कार्यान्वयन हुने कुनै विश्वाशिलो आधार छैन । क्याम्पसको शैक्षिक वातावरण तहसनहस बनेको छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयको चिरनिद्रा र कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालयको व्यवस्थापकीय असक्षमताको कारण वर्षेनी विद्यार्थीको आकर्षण घट्दो छ । कृषि तथा वन विश्वविद्यालयमा स्नातक तह अध्ययन गर्न आवेदन दिएकामध्ये करिब ३०० जना मात्र विद्यार्थी प्रवेश परीक्षामा उत्तीर्ण हुँदा पूर्ण क्षमतामा भर्ना नै हुन नसकेको यथार्थ छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गतको हेटौंडा क्याम्पसमा १९ जनाको साधारण सिटमा प्रथम सूचीमा जम्मा ४ जनाको नाम निकाल्नुपर्दा विद्यार्थी र अध्ययन संस्थानको भविष्य कता जादै छ यकिन गर्न गाह्रो छ । अब ५० अङ्कभन्दा कम अङ्क ल्याउने विद्यार्थीहरूलाई समेत भर्ना गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना भएको छ । यसबाट शैक्षिक गुणस्तर कस्तो कायम हुन सक्ला चिन्ताको विषय छ ।

हाल वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको हेटौंडा क्याम्पसमा अध्ययन गरिरहेका विद्यार्थीहरूको

आधिकारिक विवरण हेर्दा पछिल्ला वर्षहरूमा तोकिएको सिट क्षमताभन्दा कम सङ्ख्यामा छन् । स्नातक तह शैक्षिक सत्र २०७९-०८३ बाहेक अरू कुनै पनि वर्ष र सेमेष्टरमा पूर्ण क्षमतामा विद्यार्थी छैनन् । स्नातकोत्तर तहमा त सुरुदेखि नै न्यून क्षमतामा सञ्चालन भैरहेको छ । M.Sc. in Wildlife Management and Biodiversity Conservation विषय सुरु गरेको दोस्रो वर्षमा नै बन्द हुने अवस्थामा पुगेको छ । त्रिवि नियमानुसार

५ जना विद्यार्थी नभई कार्यक्रम सञ्चालन हुन नसक्ने भन्ने छ तापनि अहिले जम्मा दुईजना मात्र विद्यार्थी भर्ना भएको देखिन्छ । त्यसै गरी M.Sc. Forestry मा समेत विद्यार्थी कम छन् । यसरी वन विज्ञानको स्नातक र स्नातकोत्तर तहको प्रवेश परीक्षा प्रतिस्पर्धा नै नहुने अवस्था देखिएको छ । अर्थात् प्रवेश परीक्षामा कम अङ्क ल्याउने विद्यार्थीलाई पनि भर्ना गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना भएको छ ।

तालिका १ : हेटौँडा क्याम्पसमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको विवरण

क्र. सं.	तह	विद्यार्थी भर्ना क्षमता	अध्ययनरत विद्यार्थी			कैफियत
			छात्रा	छात्र	जम्मा	
क.	स्नातक तह					
१.	चौथो वर्ष	८०	३४	४०	७४	
	तेस्रो वर्ष	८०	३५	४१	७६	
	दोस्रो वर्ष	८०	३७	४०	७७	
	प्रथम वर्ष (दोस्रो सेमेष्टर)	८०	३९	३८	७७	
	प्रथम वर्ष (प्रथम सेमेष्टर)	८०	३६	४४	८०	
	स्नातक जम्मा	४००	१८१	२०३	३८४	
ख.	स्नातकोत्तर तह					
१.	Forestry					
	दोस्रो वर्ष	२५	४	२०	२४	
	प्रथम वर्ष	२०	६	१३	१९	
	नयाँ भर्ना	२०	३	७	१०	भर्ना अन्तिम चरणमा रहेको
२.	Wildlife Management and Biodiversity Conservation					
	प्रथम वर्ष	२०	३	९	१२	
	नयाँ भर्ना	२०	२	०	२	भर्ना अन्तिम चरणमा रहेको
	स्नातकोत्तर तहको जम्मा	१०५	१८	४९	६७	
	कुल जम्मा	५०५	१९९	२५२	४५१	

स्रोत: वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, हेटौँडा क्याम्पसको अभिलेख २०८० वैशाख ।

वन विज्ञानको इतिहासमा यति कमजोर अवस्था कहिल्यै भएको थिएन । यस आलेखको पहिलो लेखक वन विज्ञानको प्रमाणपत्र तहको शैक्षिक

वर्ष (२०४८-०५०) मा प्रवेश परीक्षामा सामेल हुँदा २८०० जना आवेदकबाट छनोट भएको कुरा आज अपत्यारिलो लाग्न सक्छ ।

वन विज्ञान जस्तो प्राविधिक विषयमा कमजोर विद्यार्थी भर्ना लिएर पढाइ गर्दा उत्पादित जनशक्तिको गुणस्तर पनि कमजोर नै हुन्छ। यही अवस्था कायम हुने र कुनै ठोस कदम नचाल्ने हो भने यो समस्या M.Sc. Forestry र B.Sc. Forestry मा समेत नआउला भन्न सकिँदैन। यति मात्र होइन एकदिन वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, हेटौँडा क्याम्पस नै बन्द हुने पो हो कि भन्ने आशङ्का उत्पन्न भएको छ।

अर्कोतर्फ देशव्यापी रूपमा वन विज्ञानका स्नातकहरूको सङ्ख्या वृद्धि हुँदै जाँदा गुणस्तरमा भने व्यापक प्रश्नहरू उठ्ने गरेका छन्। देश-विदेशका स्थलगत भ्रमण, एक्सकर्सन र फिल्ड अध्ययनले परिपक्व हुने गरेको वन विज्ञानको अध्ययन कक्षा कोठामै सीमित भएको छ। वन विज्ञानका स्नातकले कार्यस्थलमा आशातित सेवा प्रवाह गर्न नसकेकोमा वन मन्त्रालय र मातहतका विभाग, अन्य सरकारी, गैरसरकारी निकाय र जनस्तरबाट समेत क्याम्पस प्रशासनलाई घचघच्याइरहेका छन्। सैद्धान्तिक ज्ञानको साथै प्रयोगात्मक ज्ञानको वातावरण निर्माणमा सहयोग गर्ने प्रतिबद्धतासहितको लिखित सुभावहरूसमेत आइरहेको अवस्था छ। सिलिभिकल्चर र वन व्यवस्थापनको सामान्य ज्ञानसमेत नभएका विज्ञले वन विज्ञानको नवीन चुनौतीको सामना गर्न न त नीतिगत रूपमा सम्भव छ न त व्यावहारिक रूपमा नै। यसले अन्ततः वन विज्ञानको औचित्यमाथि नै प्रश्न उठ्ने पक्का छ।

अवनतिको यात्रा : कारण र विश्लेषण

राष्ट्र प्रमुखबाट उद्घाटन भई राष्ट्रिय प्राथमिकता र प्रमुख आकर्षण केन्द्र बन्ने सौभाग्य प्राप्त गरेको हेटौँडा क्याम्पस आज कहाली लाग्दो अवस्थामा

कसरी आइपुग्यो ? यसका कारणहरू खोतल्दा व्यवस्थापकीय संरचना र नेतृत्व छनोट प्रक्रियाको लेखाजोखा गर्नुपर्दछ। २०२९ सालमा नेपाल सरकारको वन मन्त्रालय मातहतबाट त्रिभुवन विश्वविद्यालयको स्वामित्वमा आएपछि पञ्चायती व्यवस्थाको अन्त्यसम्म अध्ययन संस्थानमा डीनको नियुक्ति त्रिभुवन विश्वविद्यालयको कुलपतिको इच्छा अनुसार वन विज्ञानमा उच्च शिक्षा हासिल गरेका वन सेवाका उच्च अधिकारीहरूबाट गर्ने परिपाटी थियो। यसले गर्दा वन विज्ञान विषयको अध्ययन, अध्यापन विशुद्ध वन विज्ञको नेतृत्वमा हुने गरेकोमा प्रजातन्त्रको बहालीपछि गैरवन विज्ञ (Non-Forester) हरूलाई त्रि.वि.ले मनोमानी ढङ्गबाट राजनीतिक रूपमा डीन र क्याम्पस प्रमुखमा नियुक्त गर्ने परिपाटीको थालनी गरिएकाले एकातर्फ नेतृत्वमा वन विज्ञानको मर्म थाहा नहुने र अर्कोतर्फ वन मन्त्रालय र वन विज्ञान अध्ययन संस्थान बीच प्राज्ञिक समन्वयको अभाव हुनु अवनतिको प्रमुख कारण बनेको देखिन्छ।

यो वा त्यो बहानामा यस परम्परालाई अभ्रै पनि निरन्तरता दिँदै जाने हो भने भविष्यमा अभ्र विकराल अवस्था आउन सक्छ। यसरी नै एउटै परिसरमा दुई वटा विश्वविद्यालयका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनु हेटौँडा क्याम्पसको अवनतिको अर्को कारण बनेको छ। यस्तो दोहोरो स्वामित्वको कारणले एकातर्फ शैक्षिक तथा प्रशासनिक वातावरण धमिलिएको छ भने अर्कोतर्फ क्याम्पस परिसरमा रहेको करिब १०० हेक्टर वन क्षेत्र व्यवस्थापनको अभावमा क्षयीकृत (Degraded) भइरहेको छ। यसको भित्री कारण क्याम्पस र डीन कार्यालयको नेतृत्व गैरवन प्राविधिक हुनु नै हो भन्ने निष्कर्षमा पुग्न थप अध्ययन गर्नु पर्दैन।

अबको बाटो

हेटौंडा क्याम्पस वन विज्ञान विषयको पठनपाठन गर्ने नेपालको जेठो संस्था हो। हेटौंडाको भौगोलिक अवस्थितिका कारण तराईको उष्णदेखि उच्च पहाडको समशितोष्ण क्षेत्रसम्मको वनस्पतिक अध्ययनको स्थलगत अध्ययन एकै दिनमा गर्न सकिन्छ। देशका महत्त्वपूर्ण जैविध विविधता केन्द्र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र पर्सा राष्ट्रिय निकुञ्ज २ घण्टाको सवारी यात्रामा पुगिन्छ। यति मात्र होइन देशकै ठूलो र एक मात्र सागरनाथ वन विकास परियोजना समेत हेटौंडाको नजिक रहेको छ। नेपालमा वन सम्बन्धी विषयको अध्ययन तथा अनुसन्धानका लागि सबैभन्दा उपयुक्त ठाउँको रूपमा रहेको हेटौंडा क्याम्पसलाई पहिलेकै साखमा फर्काउन अब ढिला भइसकेको छ। यसको लागि सर्वप्रथम हेटौंडा क्याम्पस र यसको पसिरसरमा हाल सञ्चालन गरिएको कृषि तथा वन विश्वविद्यालयलाई अन्यत्र व्यवस्थापन गर्नुपर्छ अर्थात् दुई विश्वविद्यालयको साभ्ना स्वामित्वबाट मुक्त गर्नुपर्दछ। यसको अर्को विकल्प भनेको त्रिभुवन विश्वविद्यालय र कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालयलाई एउटै बनाउने वा यी दुईमध्ये एको नाममा स्वामित्व कायम गर्नुपर्छ। यसको लागि स्थानीय स्तरमा राजनीतिक सहमति र केन्द्रीय स्तरबाट नीतिगत निर्णय हुनु जरूरी छ। जुन विश्वविद्यालय भए तापनि कुनै एक विश्वविद्यालयको पठनपाठन हेटौंडामा गरी अर्को विश्वविद्यालयको कार्यक्रमलाई अन्य उपयुक्त क्षेत्रमा गर्न सकिन्छ। यसो गर्न सकिएमा वन विज्ञानको जनशक्ति उत्पादनमा क्षेत्रीय सन्तुलन कायम हुनुका साथै स्थिरता प्राप्त भई संस्थागत विकास र प्रगतिको मार्ग खुल्दछ।

दोश्रो पक्ष भनेको 'जसको सबाल उसकै नेतृत्व'

को विश्वव्यापी मान्यतामा जानुपर्दछ। अरू जे भए तापनि वन विज्ञान अध्ययन संस्थान र हेटौंडा क्याम्पसको नेतृत्व विनाशर्त वन विज्ञानसँग सम्बन्धित जनशक्ति (Forester) ले नै नेतृत्व गर्ने नीतिगत व्यवस्था गर्नुपर्छ। यसो गर्न सकियो भने आगामी दिनमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा समन्वय र सहकार्यका लागि उचित पहलकदमी हुनुका साथै नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारको वन तथा वातावरण मन्त्रालयजस्ता सम्बन्धित निकायसँग प्रशासनिक, शैक्षिक तथा प्राज्ञिक कार्यमा सहज वातावरण सिर्जना भई वन विज्ञानको साख जोगिन सक्ने देखिन्छ।

तेश्रो पक्ष भनेको समग्र वन विज्ञानको शैक्षिक गुणस्तर कायम गर्ने विषयमा गम्भीर बहस चलाउनुपर्ने आवश्यकता छ। अहिले जनशक्ति उत्पादनको सङ्ख्यात्मक आँकडा हेर्ने हो भने वन विज्ञानमा स्नातक तहको जनशक्ति त्रिविले मात्र वार्षिक २०० को हाराहारीमा, कृषि तथा वन विश्वविद्यालयले १५० र पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालयले ५० को हाराहारीमा उत्पादन गरिरहेको देखिन्छ। समग्रमा वार्षिक सरदर ४०० को हाराहारीमा वन विज्ञान स्नातकहरू देशभित्र उत्पादन भैरहेका छन्। यस बाहेक बाह्य मुलुकबाट अध्ययन गरेर आउनेहरूलाई समेत जोड्दा यो सङ्ख्या अझ बढी हुन आउँछ। CTEVT बाट उत्पादन हुने +२ तहका हजारौंको सख्याका मध्यमस्तरीय जनशक्तिको त लेखाजोखा नै छैन। यसबाहेक अन्य विश्वविद्यालयले समेत वन विज्ञानको कार्यक्रम सञ्चालन गर्न चासो राखेको अवस्था छ। यस विषयमा विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, राष्ट्रिय योजना आयोग र वन तथा वातावरण मन्त्रालय, त्रिवि तथा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको नेतृत्वले आपसमा समन्वय

कायम राखी विस्तृत अध्ययनसहित नीतिगत व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

तत्कालको लागि स्नातक तह र स्नातकोत्तर तहको पठनपाठनका लागि विद्यार्थी सङ्ख्या व्यवस्थापन र पछिल्लो समयमा विश्वविद्यालय

अनुदान आयोगले अगाडि सारेको शैक्षिक संस्था मर्जरको नीतिगत व्यवस्थाबारे पनि बहस गरी उचित निर्णय लिनुपर्ने देखिन्छ । यसका लागि सम्बन्धित सरोकारवालाहरूले तत्काल पहल गर्नु जरुरी छ ।

सन्दर्भ सामग्री

उपाध्याय, चिरन्जीवीप्रसाद. (२०८०). *व्यक्तिगत कुराकानी*, पूर्व प्राध्यापक वन विज्ञान अध्ययन संस्थान ।

कायस्थ, बबनप्रसाद. (सम्पा.) (२०२५). नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युटको उद्घाटन समारोह, *मोनाल: एनुयल जर्नल अफ फरेष्ट्री*, ७-१२, हेटौँडा : नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युट ।

बास्कोटा, महेशप्रसाद. (२०७९). *व्यक्तिगत कुराकानी*, पूर्व लाइब्रेरियन, वन विज्ञान अध्ययन संस्थान ।

यादव, जयनारायण. (२०८०). *व्यक्तिगत कुराकानी*, पूर्व प्राध्यापक वन विज्ञान अध्ययन संस्थान ।

Lakhe, Shankar Prasad. (2014). *Wildlife Biology*, Birjung: Mina Lakhe.

शिलालेख. (२०२१ र २०२४). *शिलालेख*, हेटौँडा: वन विज्ञान अध्ययन संस्थान हेटौँडा क्याम्पस ।

हेटौँडा क्याम्पस. (२०८०). *कार्यालय अभिलेख*, हेटौँडा: वन विज्ञान अध्ययन संस्थान हेटौँडा क्याम्पस ।

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानका शैक्षिक कार्यक्रमहरू

प्रा.डा.कृष्णराज तिवारी

नेपालमा वन तथा प्रकृतिक स्रोत व्यवस्थापन सम्बन्धी विषयमा दक्ष प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन गर्ने कार्यमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको अग्रणी भूमिका रहेको छ । यस अध्ययन संस्थान केही वर्ष अघिसम्म वन विज्ञान सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने देशको एक मात्र संस्था थियो । पछिल्लो समयमा अन्य विश्वविद्यालयहरूले पनि वन विज्ञानको पठनपाठन सुरु गरेका छन् । तथापि देश विदेशका सरकारीदेखि गैरसरकारी क्षेत्रमा प्राविधिक तथा नीतिगत तहमा आजसम्म वन विज्ञान अध्ययन संस्थानबाट उत्पादित जनशक्तिहरूको बाहुल्य रहेको पाइन्छ ।

अध्ययन संस्थानमा सञ्चालित कार्यक्रमहरू

(क) प्रमाणपत्र तह

नेपाल सरकारको वन विभागअन्तर्गत सञ्चालित नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युट नामक संस्था वि.सं.२०२९ मा त्रिविअन्तर्गत वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा परिणत भएपश्चात् हेटौंडामा २ वर्षे प्रमाण तह र एक वर्षे सिनियर प्रमाणपत्र तहका कार्यक्रम सञ्चालन गरियो । अध्ययन संस्थानअन्तर्गत हेटौंडामा प्रमाणपत्र तहको कार्यक्रम सञ्चालन भएको करिब एक दशकपछि पोखरामा वि.सं. २०३८ मा पोखरा क्याम्पसमा स्थापना गरी बिएससी फरेष्ट्रीको पढाइ सुरु

गरिएको थियो । यस क्षेत्रका विद्यार्थीको मागलाई दृष्टिगत गरी वि.सं. २०४३ मा वन विज्ञानमा प्रमाणपत्र तहको कार्यक्रमसमेत थप गरी दुबै तहको कार्यक्रम सञ्चालन गरिएकोमा विश्वविद्यालयको नीति बमोजिम वि.सं.२०६८ देखि पोखरा र हेटौंडा दुबै क्याम्पसबाट प्रमाणपत्र तहको कार्यक्रम हटाइयो ।

(ख) स्नातक कार्यक्रम

नेपालमा वन सम्बन्धी विषयमा दक्ष जनशक्तिको आवश्यकता महसुस गरी अध्ययन संस्थान स्थापना भएको करिब एक दशकपछि वि.सं. २०३८ मा स्नातक तह (BSc Forestry) को कार्यक्रमसहित पश्चिमाञ्चलको सुन्दर नगरी पोखरामा पोखरा क्याम्पसको स्थापना गरियो । क्याम्पस स्थापना हुँदाको समयमा पोखरामा भौतिक पूर्वाधार तयार नभएकोले एक वर्षपछि मकवानपुरको हेटौंडामा सारेर करिब ४ वर्षसम्म हेटौंडामै सञ्चालन गरियो । पोखरामा पूर्वाधार तयार भएपछि वि.सं.२०४३ देखि क्याम्पसलाई पोखरामै सारियो । बिएससी फरेष्ट्रीको तीन वर्षे कार्यक्रमलाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसार वि.सं. २०५३ देखि चार वर्षे बनाइयो । हाल BSc Forestry का कार्यक्रम पोखरा क्याम्पस (पोखरा), हेटौंडा क्याम्पस (हेटौंडा) र सम्बन्धन प्राप्त काठमाडौं फरेष्ट्री कलेज (काठमाडौं) मा सञ्चालित छन् ।

(ग) स्नातकोत्तर कार्यक्रम

अध्ययन संस्थान स्थापना भएको करिब ३० वर्षपछि वि.सं. २०५८ (सन् २००१) मा डीन कार्यालय पोखराबाट सञ्चालन गर्ने गरी MSc Forestry को कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको थियो। वन विज्ञान सम्बन्धी विषयलाई विशिष्टीकरण गर्ने उद्देश्यले वि.सं. २०६१ (सन् २००४) मा थप दुई वटा कार्यक्रमहरू MSc in Watershed Management र Natural Resource Management and Rural Development सुरु गरियो। डीनको कार्यालयद्वारा स्नातकोत्तर तहका सबै कार्यक्रमहरूलाई वि.सं. २०६८ मा पोखरा क्याम्पसलाई हस्तान्तरण गरिएपश्चात् यी कार्यक्रमहरू हालसम्म पोखरा क्याम्पसमा सञ्चालन भइरहेका छन्। हेटौंडा क्याम्पसमा पनि वि.सं. २०७२/७३ बाट वन विज्ञान विषयमा स्नातकोत्तर तहका कार्यक्रम सञ्चालनमा आएको छ। वि.सं. २०७३ मा डीन कार्यालय पोखराबाट काठमाडौंको कीर्तिपुरमा सरेपछि देशको राजधानी काठमाडौंमा एमएससीका नयाँ कार्यक्रमहरूको आवश्यकता महसुस गरी डीन कार्यालयअन्तर्गत वि.सं. २०७४ मा Wildlife Management & Biodiversity Conservation विषयमा स्नातकोत्तर कार्यक्रम सञ्चालन गरियो। वि.सं. २०७५ मा स्कूल अफ फरेस्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट स्थापना भएपछि यसअन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको Wildlife Management & Biodiversity Conservation सहित Mountain Environment and Development Studies कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ।

यसै सिलसिलामा नेपालमा सामुदायिक वन क्षेत्रलाई थप व्यवस्थित गर्न दक्ष जनशक्तिको आवश्यकता महसुस गरी

पोखरा क्याम्पसमा वि.सं. २०७६ देखि MSc in Community Forestry सञ्चालन गरिएको छ। यसरी हाल अध्ययन संस्थानअन्तर्गत हेटौंडा, पोखरा र काठमाडौंमा विभिन्न ६ वटा विषयमा स्नातकोत्तर कार्यक्रमहरू सञ्चालित छन्। यसबाहेक त्रि.वि.को सम्बन्धनमा निजीस्तरको काठमाडौं फरेस्ट्री कलेजमा पनि स्नातकोत्तर तहको Natural Resource Management and Rural Development कार्यक्रम सञ्चालित छ।

(घ) विद्यावारिधि कार्यक्रम

पोखरास्थित वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको डीन कार्यालयमा वि.सं. २०६३ (सन् २००६) मा फरेस्ट्री विषयमा विद्यावारिधिको कार्यक्रम सुरुवात गरिएको हो। अध्ययन संस्थानअन्तर्गत अनुसन्धान तहको कार्यक्रमको आवश्यकता महसुस गरी विद्यावारिधिको कार्यक्रम सञ्चालनमा आएको हो। हाल यस कार्यक्रमअन्तर्गत Forestry, Watershed, Natural resource Management & Rural Development, Wildlife Management and Biodiversity Conservation र Community Forestry जस्ता पाँच वटा विषयमा १५ Credit Hour को कोर्षलाई अनुसन्धान जर्नलमा प्रकाशित गर्ने गरी कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ।

(ङ) अन्य कार्यक्रम

वन विज्ञान विषयमा उच्च शिक्षा हासिल गरेका दक्ष जनशक्तिलाई हालको परिपेक्षमा जागिरभन्दा स्वरोजगार र उद्यमशील बन्न उत्प्रेरित गर्ने उद्देश्यले वि.सं. २०७७ मा त्रिभुवन विश्वविद्यालय प्राज्ञिक परिषद्बाट एक वर्षे पोष्ट ग्राजुयट डिप्लोमा कोर्स सञ्चालन गर्ने गरी स्वीकृति प्राप्त भएको छ। सोही अनुसार अब Natural Resource

Business and Enterprise को कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने तरखरमा छ ।

चुनौतीहरू

मुलुकभित्र दिन प्रतिदिन रोजगारीको अवसर घट्दै जानु, बजारको माग अनुकूल कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुन नसक्नु, आर्थिक स्रोतको अभाव हुनु, शैक्षिक गुणस्तर खस्कँदै जानु, उच्च शिक्षामा राजनीतिक भागवण्डाको संस्कृति मौलाउनु आदि चुनौतीहरू हुन् ।

निष्कर्ष

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले ५० वर्षे यात्रामा प्रमाणपत्र तहदेखि स्नातक, स्नातकोत्तर र

विद्यावारिधिसम्मका कार्यक्रम सञ्चालन गरी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा दक्ष जनशक्ति आपूर्तिमा योगदान दिँदै आएको छ । बदलिँदो परिस्थितिसँगै अबका दिनमा व्यावहारिक ज्ञान, सीप र प्रविधियुक्त, सक्षम, प्रतिस्पर्धी एवं उद्यमशील जनशक्ति निर्माणमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । दिगो विकासको लक्ष्य-२०३० अनुरूप प्राकृतिक स्रोत र सम्पदामा आधारित उद्यमशीलताको विकासका लागि समयानुकूल पाठ्यक्रम परिमार्जन तथा नयाँ-नयाँ कार्यक्रमहरूको विस्तार गरी युवाहरूलाई जोडनुपर्ने देखिन्छ । अनुसन्धानमा आधारित उद्यमशील शिक्षा नै मुलुकको आर्थिक तथा सामाजिक विकासको आधारशीला हो ।

डीनको कार्यालय तथा पोखरा क्याम्पस परिसर, पोखरा

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले वन क्षेत्रको विकासमा पुऱ्याएको योगदान

सह-प्रा.डा. सोनी बराल

पृष्ठभूमि

नेपालमा वि.सं. २००४ भन्दा अघि वन सम्पदा राजस्वको एउटा महत्त्वपूर्ण स्रोत भएर पनि दक्ष जनशक्तिको अभावमा वैज्ञानिक तवरले वन सम्पदाको संरक्षण र व्यवस्थापन हुन सकेको थिएन। वि.सं. २००४ सालमा तत्कालीन श्री ५ को सरकारले वन विभाग (काठ महल) मातहतमा काठमाडौंमा वन रक्षक तालिम केन्द्रको स्थापना गरी वन कर्मचारीहरूलाई तालिम दिने व्यवस्थाको सुरुआत गर्‍यो। यो नै नेपालमा औपचारिक वन शिक्षाको कोसेढुङ्गा हो। देशभित्र दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने उद्देश्यले वि.सं. २०१४ मा वन विभागको मातहतमा नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युटको स्थापना भयो र २ वर्षे रेञ्जर कोर्स र १ वर्षे फरेष्टर कोर्स सञ्चालन भयो (कायस्थ, २०२५)। त्यसपछि वन क्षेत्रमा देशलाई आवश्यक पर्ने प्राज्ञिक जनशक्ति उत्पादन गर्ने उद्देश्यले उक्त इन्स्टिच्युटलाई वन विभागबाट वि.सं. २०२९ साल श्रावण १ गते त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा समायोजन गरी हालको वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको स्थापना हेटौंडामा भयो (पोखरेल, २०५३)। संस्थानले वि.सं. २०३८ मा स्नातक, वि.सं. २०५८ मा स्नातकोत्तर तथा वि.सं. २०६३ देखि विद्यावारिधि स्तरको अध्यापन सञ्चालन गर्दै

आएको छ। अध्ययन संस्थान विविध तितामिठा अनुभव र उतारचढावसहित आधा शताब्दीको यात्रा पूरा गरी ५० वर्षे स्वर्ण जयन्ती मनाउने अवस्थामा आइपुगेको छ। अध्ययन संस्थानको ५० वर्षे शैक्षिक उन्नयनको अवधिमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थान पोखरा क्याम्पस, हेटौंडा क्याम्पस, काठमाडौं फरेष्ट्री र स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट काठमाडौंमा गरी चार स्थानमा शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका छन् भने हेटौंडामा वन म्युजियम सञ्चालनमा छ। देशकै वन विज्ञान विषयमा अध्यापन गर्ने यस संस्थानले ५ दशकमा करिब ५,००० मध्यम र उच्चस्तरीय दक्ष जनशक्ति उत्पादन गरिसकेको छ। यस आलेखमा अध्ययन संस्थानबाट दीक्षित जनशक्तिहरूले वन तथा वातावरण संरक्षण एवम् विकासका अन्य क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदानका बारेमा समीक्षा गर्ने कोसिस गरिएको छ। आलेखमा दीक्षितहरूका सान्दर्भिक भनाइ हुबहु उतार गर्ने प्रयाससमेत गरिएको छ। यो छोटो लेखमा सबैका भनाइ अटाउन सकिएको छैन। पाठकहरूले यस्तो बाध्यात्मक सीमाहरू महसुस गर्नुहुनेछ भन्ने विश्वास लिएको छु।

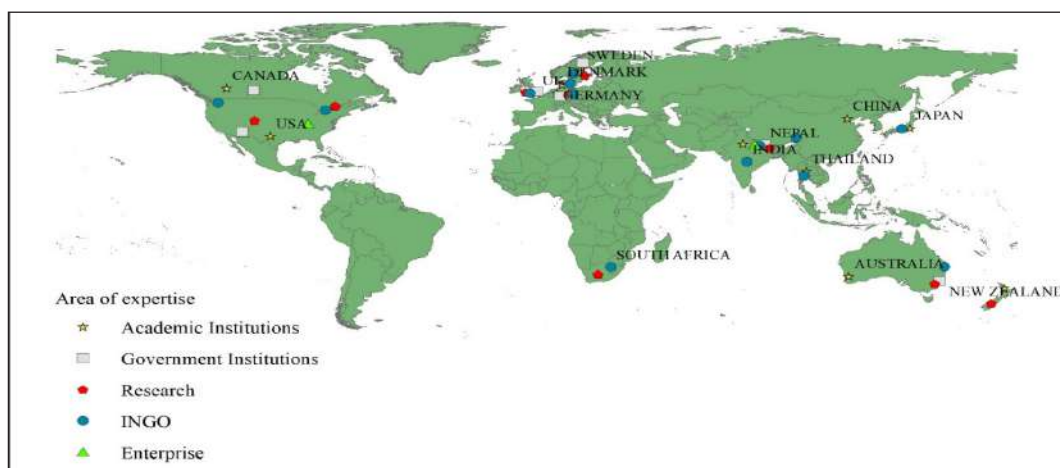
वन क्षेत्रमा संस्थानको योगदान

“हरियो वन नेपालको धन” भन्ने लोकोक्ति ले पनि नेपालको सन्दर्भमा वन क्षेत्रको व्यापक र विशेष महत्त्व रहेको प्रष्ट हुन्छ। यस क्षेत्र व्यापक र अन्तरसम्बन्धित विषय हो र मानव सभ्यताको गतिशील विकासका सन्दर्भमा यसको ज्यादै ठूलो महत्त्व रहेको छ। यस क्षेत्रबाट सरकारी निकायले वन व्यवस्थापन, वन्यजन्तु तथा जैविक विविधता संरक्षण र भू तथा जलाधार संरक्षणमा विशेष योगदान पुऱ्याउने उद्देश्य लिए तापनि यसको सम्बन्ध बृहत्तर छ। वन क्षेत्रले मानव जातिलगायत सबै प्राणी जगत्को जीवन रक्षा गर्नेदेखि लिएर मुलुकको आर्थिक विकास र समृद्धि, आधुनिक मानव सभ्यता अनुरूप मानव कल्याण एवम् सामाजिक विकास र सामाजिक न्यायका साथै मुलुकको प्रशासन, प्राविधिक क्षेत्रको विकास, जलवायु परिवर्तनको असर न्यूनीकरण, अनुकूलन र जलवायु उत्थानशील समाज निर्माण, वातावरण तथा पारिस्थिकीय प्रणाली संरक्षण, शैक्षिक तथा अनुसन्धानमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा योगदान गरेको छ। तसर्थ वन क्षेत्रको अनुपम योगदानका कारण सरकारी, गैरसरकारी र निजी क्षेत्रसहित अन्तर्राष्ट्रिय

जगत्को ध्यानाकर्षण भएको छ।

यस संस्थानबाट मेधावी दीक्षितहरूले विदेशस्थित विश्वविद्यालय, संयुक्त राष्ट्र संघलगायतका अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा नेपाल र नेपालीको पहिचान कायम गर्न सफल भएका छन्। यस किसिमबाट विभिन्न क्षेत्र, विषय र भूगोलमा रही पुऱ्याएको योगदानले संस्थानको छवि अझै उच्च बनाउँदै लगेको छ। तत् तत् क्षेत्रमा रही काम गरिरहेका उनै व्यक्तित्वहरूका भनाइबाट समेत यस कुराको पुष्टि हुन्छ।

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानबाट उच्च शिक्षा प्राप्त जनशक्तिहरू स्वदेशभित्र सरकारी सेवा र यसपछि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विश्वविद्यालय, सरकारी एवं गैरसरकारी संघसंस्थाहरू, विकास संस्थाहरू र उद्यमशील क्षेत्रमा सक्रिय रहेको देखिन्छ। संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा वन, वातावरण, वन्यजन्तु, जलाधार, निकुञ्ज आदि क्षेत्रमा दक्ष प्राविधिक र नीति निर्माणको कार्यमा संलग्न रहेको पाइन्छ। हाम्रा जनशक्तिहरू प्रशासनिक क्षेत्रदेखि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्राज्ञिक एवं शैक्षिक संस्था र नासामा समेत कार्यरत छन्, जुन मुख्य क्षेत्रहरू र देशलाई तलको चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ।

चित्र नं १: क्षेत्रगत योगदान

यसरी अहिले वन विज्ञान अध्ययन संस्थानबाट अध्ययन पूरा गरेका दीक्षितहरूले वन क्षेत्रलगायत प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा अन्य विविध क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदानलाई यस प्रकार विभाजन गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

क) प्रशासनिक तथा व्यवस्थापन क्षेत्र

यस अध्ययन संस्थानबाट अध्ययन पूरा गरेकाहरूमध्ये हालसम्म पाँच जना दीक्षितहरू नेपाल सरकारको विशिष्ट श्रेणी (सचिव स्तर) सम्म पुगेका छन् । ती मेधावी दीक्षितहरू मुलुकको वन प्रशासन सम्बद्ध विषयको प्रभावकारी नेतृत्व गर्न सफल भएका छन् । सबैभन्दा सानो उमेरमा सचिव पदमा पुग्ने रेकर्ड राख्दै देशको वन क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउनुभएका वन विज्ञान अध्ययन संस्थानबाट अध्ययन पूरा गरेका सचिव डा. विश्वनाथ वली भन्नुहुन्छ -

“वन विज्ञान अध्ययन संस्थान मेरो वृत्ति विकासको जग हो र आज मेरो जुन पहिचान बनेको छ, त्यो वन शिक्षाकै देन हो ।”

सचिव डा.कृष्ण आर्चायले वन विज्ञानको विद्यार्थी हुनुमा गौरव गर्नुहुन्छ । वन विज्ञानबाट जीवनको उद्देश्य स्थापित भएको र वन, वातावरण तथा जैविक विविधताको क्षेत्रमा काम गर्ने अवसर पाएकोमा प्रसन्न हुँदै भन्नुहुन्छ : *“आज म जहाँ जे छु, सबै अध्ययन संस्थानको भूमिका हो, यो म कहिल्यै बिर्सने छैन ।”*

त्यस्तै वन प्रशासनका विभिन्न जिम्मेवारी पूरा गर्नुहुने डा. पेम कँडेल भन्नुहुन्छ- *“Institute of Forestry has become the vehicle of my academic and professional career begun ISC and continued to BSC and got final PhD degree in Forestry Science. As a result, reached up Secretary in*

Government job and now working at ICIMOD as the Chief Policy Advisor”.

सचिव डा.दीपककुमार खराल वन विज्ञानको विद्यार्थी हुनुमा गौरव गर्नुहुन्छ । वन विज्ञानबाट जीवनको मार्गदर्शन पाएको र यस क्षेत्रमा काम गर्ने अवसर पाएकोमा प्रसन्न हुँदै भन्नुहुन्छ- *“आर्थिक, सामाजिक तथा वैज्ञानिक सिद्धान्तहरूमा आधारित वन, वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन सम्बन्धी क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरको स्थलगत भ्रमणसहितको शैक्षिक ज्ञान अनुभव प्रदान गरी विश्वस्तरको योग्य, सक्षम, प्रतिस्पर्धी वन प्राविधिक हुन सहयोग पुऱ्यायो ।”*

वन प्रशासनका विभिन्न जिम्मेवारी पूरा गर्दै पहिलो महिला सहसचिव एवम् प्रदेश सचिवसमेत बन्न सफल डा. राधा वाग्ले भन्नुहुन्छ-

“विद्यार्थी जीवनमा मैले एक महिलाको नाताले धेरै प्रकारका चुनौतीहरूको सामना गर्नुपरेको थियो, जसलाई मैले सहजतापूर्वक सामना गरेकी छु । साथीहरू बीचकै प्रतिस्पर्धाबाट अगाडि बढ्न र नेतृत्व गर्ने क्षमताको विकास पनि त्यही अध्ययन संस्थानबाट नै भएको हो ।”

वन विज्ञानका दीक्षितहरूमध्ये देशभित्र अहिलेसम्म २५ जनाभन्दा बढीले प्रथम श्रेणी (सह-सचिवस्तर) को जिम्मेवारी प्राप्त गरिसकेको देखिन्छ र २५ जना जिम्मेवारी सम्हाल्दै देशको वन, वातावरण तथा कृषि र पशु क्षेत्रमा भूमिका निर्वाह गरी तत् तत् प्राविधिक विषयमा नीति, कानून र योजना तर्जुमा गर्नेलगायतका नेतृत्वदायी कार्यमा योगदान दिइरहेको देखिन्छ, जसमध्ये डा. सिन्धु ढुङ्गाना र डा. महेश्वर ढकालले पनि योगदान दिइरहेका छन् ।

सह-सचिवद्वय डा. बुद्धिसागर पौडेल र मोहनराज काफ्ले भन्नुहुन्छ-

“अध्ययन संस्थानले दिएको जीवनोपयोगी शिक्षा हालसम्म अनुसन्धानमूलक कार्यमा प्रयोग भइरहेको र यसक्रममा बनेको सञ्जाल हरबखत उपयोगी तथा सहयोगी रहेको छ।”

त्यस्तै गरी वैज्ञानिक वन व्यवस्थापनमा श्री विजय सुवेदीको ठूलो योगदान रहेको छ।

ख) प्राज्ञिक क्षेत्र

अध्ययन संस्थानका दीक्षितहरूमध्ये हाल प्राध्यापक-८, सहप्राध्यापक-८, उपप्राध्यापक-३६ गरी जम्मा ५२ जना अध्ययन संस्थानभित्रै अध्यापन कार्यमा संलग्न रहेको देखिन्छ, जसमा प्राध्यापक चिरञ्जीवीप्रसाद उपाध्याय पहिलो क्याम्पस प्रमुख तथा डीन हुन्। अध्ययन संस्थानभित्र अहिलेसम्म पाँच जनाले क्याम्पस प्रमुखको जिम्मेवारी सम्हालिसकेका छन्। त्रिभुवन विश्वविद्यालयको खुला विज्ञापनबाट डा. राजेशकुमार राई प्राध्यापक र डा. सोनी बराल सहप्राध्यापकमा छनोट भई अध्यापन तथा अनुसन्धान कार्यमा संलग्न छन्। डा. बराल यस अध्ययन संस्थानबाट उत्पादित पहिलो महिला सहप्राध्यापक तथा सहायक डीन हुन्। यसैगरी डा. ठाकुर सिलवाल यस अघि क्याम्पस प्रमुख र हाल सहायक डीनको रूपमा कार्यरत छन्।

एकातिर नियमित अध्यापनका अतिरिक्त अनुसन्धानकर्ताहरूलाई निर्देशित गरी वर्षेनी ठूलो सङ्ख्यामा विषयगत रूपमा सक्षम जनशक्ति उत्पादनमा योगदान पुऱ्याइरहेका छन् भने अर्कोतिर यिनै प्रतिभाशाली प्राध्यापकहरूको समूहले हरेक वर्ष खोज एवं अनुसन्धानमूलक,

व्यावहारिक तथा वैज्ञानिक लेखहरू प्रकाशन गरी प्राज्ञिक क्षेत्रमा अध्ययन संस्थानलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा सशक्त प्राज्ञिक संस्थाको रूपमा चिनाउँदै आइरहेका छन्। वन विज्ञान अध्ययन संस्थानका उत्पादन प्रा.डा. राजेशकुमार राई आफ्नो धारणा यसरी राख्नुहुन्छ -

“वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको पठनपाठन कक्षाकोठाको सीमाभन्दा धेरै माथि छ। सैद्धान्तिक र व्यावहारिक ज्ञानको सम्मिश्रणले एक सबल वन प्राविधिक बन्न मद्दत गर्‍यो। अध्ययन संस्थानमा सञ्चालित शैक्षिक भ्रमणहरूले सिकाइको साथसाथै भूगोल बुझ्ने मौका दियो। अभ्र छात्रावासको बसाइले एक विशाल परिवारिक सम्बन्ध स्थापित गरिदियो, जसले गर्दा संसारका जुनसुकै कुनामा भ्रमण गर्दा पनि परिवारको सदस्य भेट्ने अवसर सृजना गरेको छ।”

ग) अन्तर्राष्ट्रिय निकाय तथा संस्थाहरू

अध्ययन संस्थानका दीक्षितहरू विभिन्न वैदेशिक विकाससँग सम्बन्धित आयोजना तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्था, निकाय र एजेन्सीहरूमा समेत नेतृत्वदायी भूमिकामा छन्। विजय सिंह यसका ज्वलन्त उदाहरण हुन्, जसले संयुक्त राष्ट्र संघ विकास कार्यालय नेपालको जलवायु, वन तथा वतावरण क्षेत्रमा नेतृत्व गरिरहेका छन्। डा. भीम अधिकारी, डा. शम्भु दंगाल, डा. हीमा उप्रेती, डा. कल्पना गिरी, डा. ज्ञानप्रसाद न्यौपाने, डा. दिनेश पौडेल, डा. सुनिता चौधरी, डा. सिर्जना बराल, डा. विजेन्द्र बस्न्यात, डा. श्याम पौडेल, विजय केशरी, इन्दुविकल सापकोटा, राजेश कोइराला, सन्तोष नेपाल, कान्ता खनाल, गंगामाया न्यौपाने, डा. योगेन्द्र कर्ण, डा. शिशिर गौतम, डा. अम्बिका ढकाल, श्री अम्बिका पौडेल, डा. ऋषि बस्ताकोटीलगायतका अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूमा विज्ञ सल्लाहकारका रूपमा कार्यरत छन्। यहाँ

सबैको नाम लिन सम्भव नभए पनि विभिन्न अन्तर्राष्ट्रियस्तरका विश्वविद्यालयमा अध्यापन गराउनेदेखि विभिन्न अनुसन्धानात्मक तथा विकासे संघ संस्थाहरूमा योगदान गरिरहेका छन् र उच्चस्तरको दक्षता देखाउन सफल भएका छन् । यसै सन्दर्भमा हाल संयुक्त राष्ट्र संघ शान्ति मिसन कार्यालय, UNITAD इराकमा कार्यरत श्री रीता ढकाल जयसवाल वनको पढाइले अन्य क्षेत्रको अध्ययनमा समेत रुचि बढाएको धारणा राख्दै भन्नुहुन्छ-

“laid a strong foundation for my journey. It ignited a passion for environmental stewardship that transcended disciplines. It propelled me toward a successful career as an International Civil Servant at the United Nations dedicated to serving humanity professors, mentors, and fellow students friends shaped me into a resilient, compassionate, globally”-minded professional.

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानका visiting faculty तथा विश्व बैङ्कमा कार्यरत श्री लक्ष्मीदत्त भट्ट वनको पढाइले कार्यक्षेत्र फराकिलो बनाएको धारणा राख्दै भन्नुहुन्छ

“IOF supports to frame me as a science based human resource in contributing to Nepal's forestry sector and it widen my network”

Dil Khatri, Executive Director of Southasia Institute of Advanced Studies (SIAS) and researcher (part-time) at the Swedish University of Agricultural Science (SLU), Uppsala Sweden feels that *“IOF provided a solid ground of basic education in forestry which leveraged to develop myself as instrumental in leveraging research funding and international collaboration”*.

Likewise, Mr. Rupesh Shrestha, Oak Ridge National Laboratory, Tennessee, USA give his opinion as: *“I believe that, at its core, IOF's world-class curriculum is its strength. This has enabled it to consistently produce broadly-trained graduates who are well-prepared to take on the challenges of the 21st century.”*

नेपाल वन प्राविधिक संघ तथा राष्ट्रपति चुरे तराई मधेस संरक्षण विकास समितिका अध्यक्ष डा. किरण पौडेल भन्नुहुन्छ- *“वन विज्ञानको पढाइ (देश विदेशको भ्रमण सहित) ले जीवनको नयाँ आधार उद्देश्य पहिचान र सफलता प्राप्त गर्न मद्दत पुऱ्यायो । देश र विश्वको अर्थ राजनीति र पर्यावरणीय राजनीति बुझ्नमा समेत वन विज्ञानको नै देन छ ।”*

घ) अन्तर्राष्ट्रिय शैक्षिक जगत्मा पुऱ्याएको योगदान

अन्तर्राष्ट्रिय शैक्षिक संस्थाहरूमा अध्ययन अध्यापनमा संलग्न रही विदेशमा नेपालको नाम चम्काइरहेका छन् । संस्थानको पढाइले यस क्षेत्रमा अध्ययन गर्न रुचि बढाएको बारे २०४८ मा यस अध्ययन संस्थानबाट graduate हुनुभई हाल Southern Queensland University, Australia मा अध्यापनरत प्रा.डा.टेक मरासेनीले १०० जना विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न तहबाट सहयोग पुऱ्याइरहनुभएको छ । अनुसन्धानात्मक कामबाट २० वटा जति मुलुकमा जोडिँदै आउनुभएका प्रा. डा.मरासेनी भन्नुहुन्छ -

“यो सबैको श्रेय वन विज्ञान अध्ययन संस्थानलाई जान्छ र म जहाँ पुगुँ हाम्रा उत्पादन जत्तिका कर्मठ अरू कमै पाइन्छ ।”

Australian National University sf Adjunct

Associate Professor हेमन्त ओझा भन्नुहुन्छ -

“मेरो वातावरणीय विज्ञान तथा नीति अनुसन्धानको लामो यात्रा तय गर्न असाधारण शैक्षिक अभिमुखीकरण दिलाउन वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको ठूलो योगदान छ।”

अध्ययन संस्थानले जीवोपयोगी शिक्षा दिएको र अनुसन्धानात्मक शिक्षाको प्रयोग भइरहेकोमा खुसी व्यक्त गर्दै प्रा. डा. प्रेम न्यौपाने भन्नुहुन्छ-

“आत्म/स्वचेतनाको निर्माणमा महत्त्वपूर्ण कोशेदुङ्गो / Comfort zone बाट बाहिर निस्केर शैक्षिक भविष्य तथा व्यक्तिगत जीवनबारे खोज गर्न सक्ने साहसका साथै जगत्बारे सही प्रश्न गर्ने क्षमता पनि बढाएको छ।”

Neelam C. Poudyal, Professor and Director of Graduate Studies, School of Natural resources, University of Tennessee expressed - *“My time at IOF is a big part of who I am today, both professionally and personally. The depth and breadth in its curriculum made me a better thinker, the practical tours and excursions helped me become a problem solver, and the company of charming friends and mentoring by esteemed faculty aspired me to become a better person. Very proud to call myself an alumnum of this cherished institution”*

Prof. Omkar Joshi, Associate Professor [Oklahoma State University, USA] भन्नुहुन्छ- “वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा देशका विभिन्न भागबाट आउने विद्यार्थीहरूसँगको भेटघाटको अवसरले नेपालको बहुआयमिक संस्कृतिलाई बुझ्ने मौका मिल्यो । साथै विदेशबाट आइराख्ने भिजिटिङ्ग स्कलरहरू र

विदेशी विद्यार्थीहरूसँगको चिनजानको अवसरले अनुसन्धानको क्षेत्रमा लाग्न प्रेरणा मिलेको थियो।”

ड) उद्यम क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदान

हिमालयन नेचुरल्सका प्रबन्ध निर्देशक सुशील ज्ञावली हुनुहुन्छ- “वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले जीवोपयोगी शिक्षा दिएको छ, जसका कारण वनसम्बन्धी उद्योग व्यवसाय स्थापना र विकास गर्न सफल भएको छ।”

च) राजनीतिक तथा कुटनीतिक क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदान

माथिका क्षेत्रहरूका अलावा राजनीतिक तथा कुटनीतिक क्षेत्रको योगदानसमेत महत्त्वपूर्ण रहेको छ । डा. निर्मल विश्वकर्मा नेपालको प्रतिनिधित्व गरी दक्षिण अफ्रिकाको राजदूत हुनुभएको छ भने डा. पुष्पा के.सी. भण्डारी गण्डकी प्रदेशको सांसद हुनुभएको थियो । वन क्याम्पसको चौघेराभिन्न गरेको राजनीतिले नेतृत्व विकासमा योगदान पुऱ्याएको धारणा राख्नुहुन्छ डा.निर्मल विश्वकर्मा । त्यस्तै गरी यस अलावा राजनीतिक क्षेत्रमा श्री नगिना यादव सङ्घीय सांसद छन् ।

वन क्षेत्र बाहिर पनि वन विज्ञानका दीक्षितहरूले प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन् । हाल नेपाली सेनामा पवन कुमार खत्री सहायक रथी र नेपाल प्रहरीमा प्रवीणकुमार पोखरेल वरिष्ठ प्रहरी उपरीक्षकमा कार्यरत छन् । यसै गरी नेपाल सरकारको सहसचिवमा गजेन्द्रकुमार ठाकुर, रमेश ढकाल, राजिव पोखरेल, चक्रपाणि पाण्डे र धर्मेन्द्र मिश्र तथा लक्ष्मीप्रसाद प्रसाई नेपाल राष्ट्र बैङ्कको निर्देशक पदका कार्यरत छन् ।

वन शिक्षाको विभिन्न क्षेत्रमा पहुँच सम्भव हुनु पछाडिका कारणहरू

(क) समयानुकूल नयाँ विषय थप र पाठ्यक्रम सुधार

यस अध्ययन संस्थानले समय सापेक्ष पाठ्यक्रममा सुधार गर्दै आएको कारण विश्वमा देखापरेका वातावरणीय सङ्कट समाधानको लागि आवश्यक विश्वस्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने दक्ष जनशक्ति तयार गर्न सहज भएको छ । अध्ययन संस्थानले परिवर्तित सन्दर्भमा स्नातकोत्तरमा थप विषय अध्यापन गराउनाले विद्यार्थीहरूलाई देशभित्रै वन तथा वातावरण क्षेत्रकै नयाँ विषय अध्ययन गर्ने अवसर प्राप्त भएको छ । यस अध्ययन संस्थानमा अध्ययन गरेका दीक्षितहरूले नेपालका साथै अन्य मुलुकमा समेत वन तथा वातावरणको क्षेत्रमा उल्लेख्य योगदान गर्न सफल भएका छन् ।

(ख) अन्तर्राष्ट्रिय अध्ययन संस्थानहरूसँगको सहकार्य

अध्ययन संस्थानले स्थापनाकालदेखि विभिन्न वैदेशिक निकायसँग सहकार्य गरी अनुसन्धानमूलक शिक्षामा जोड दिँदै आएको छ । नेपालमा नै वैदेशिक स्तरको शिक्षा उपलब्ध गराउनसमेत सुरु गरिएको छ । पछिल्लो समय Copenhagen University को सहकार्यमा अध्ययन संस्थानले दुई जना विद्यार्थीलाई "Double degree PhD" उपलब्ध गराएको छ, जुन आफैमा एउटा नवीनतम अभ्यास हो । नेपालमा रही European Standard PhD गराउनमा यस संस्थानका प्राध्यापकहरूको प्रशंसनीय भूमिका छ ।

(ग) शिक्षकको क्षमता विकासमा जोड

यस अध्ययन संस्थानका शिक्षकहरूको वृत्ति विकास तथा पठनपाठन सीप विकासमा समेत जोड दिइएको छ । यस अध्ययन

संस्थानमार्फत हालसम्म २०० भन्दा बढीले वैदेशिक विश्वविद्यालयमा विद्यावारिधि गरेका छन् सोही अनुपातमा गर्ने क्रममा रहेका छन् । यसैगरी हालसम्म ११ जनाले अध्ययन संस्थानबाट विद्यावारिधि गरेका छन् भने १४ जना अध्ययनरत छन् । यसबाट विश्लेषणात्मक सीपको विकास भई अध्ययन अनुसन्धानमा समेत मद्दत पुगेको छ ।

(घ) व्यावहारिक शिक्षा र ज्ञानमा जोड

अध्ययन संस्थानले सैद्धान्तिक ज्ञानको साथसाथै प्रयोगात्मक र व्यावहारिक अध्ययन अनुसन्धानमा प्राथमिकता दिँदै आएको छ । अध्ययन संस्थानअन्तर्गतका प्राध्यापक तथा विद्यार्थीहरू दुबैको मेहनतलाई उच्च सम्मान गर्दै खोजमूलक, अनुसन्धानमूलक लेखहरू प्रकाशन गर्न प्रेरित गर्ने गरिएको छ । इन्टर्नशिप र अनुसन्धानमूलक कार्यबाट मेधावी छात्र छात्रहरूको लेखने तथा सिक्ने क्षमताको विकासमा मद्दत पुग्ने हुनाले यस्तो अवसरका कारण उनीहरू ज्ञानमा आधारित सृजनात्मक अध्ययन तथा अनुसन्धानका क्षेत्रमा थप क्रियाशील भई लागिपरेका छन् । विदेशी विश्वविद्यालयहरू तथा दातृ निकायहरूको सहकार्यमा विभिन्न विषयमा अनुसन्धान गर्नुका साथै नियमित रूपमा अध्ययन संस्थानले जर्नल प्रकाशित गर्दै आइरहेको छ, जसले गर्दा विद्यार्थीहरूले समेत अनुसन्धानमा संलग्न हुने अवसर प्राप्त गरेका छन् ।

(ङ) अध्ययनको फराकिलो दायरामा जोड

अन्तर्राष्ट्रियस्तरबाट समय-समयमा भिजिटिङ्ग स्कलरको रूपमा आउने जाने क्रममा प्रध्यापकहरूलाई ज्ञान आदान-प्रदान गर्न सहयोग भएको छ । त्यसै गरी यस अध्ययन संस्थानमा देशका विभिन्न भागबाट आउने

विद्यार्थीहरूसँगको भेटघाटले विद्यार्थीहरू बीचमा बहुआयमिक संस्कृति बुझ्ने र ज्ञान साटासाट गर्ने अवसर प्रदान गर्दै आइरहेको छ । यस अध्ययन संस्थानले बेला-बेलामा देश विदेशका शैक्षिक संस्था, सरकारी र गैरसरकारी संस्थाहरू, अनुसन्धान केन्द्रहरूसँगको समन्वय र सहकार्यमा आयोजना गरिएको कार्याशाला गोष्ठी र सेमिनार हरूबाट प्राध्यापक र विद्यार्थीहरूको अनुसन्धान तथा लेख प्रस्तुतीकरण र प्रकाशनमा थप सहजता भएको छ । साथै सृजनशीलता र नवप्रवर्तनमा समेत सहयोग पुगेको छ ।

निष्कर्ष तथा सुभावा

वन विज्ञान अध्ययन संस्थान स्थापना भएको पाँच दशकको अवधिमा अध्ययन संस्थान र शैक्षिक संस्थाहरूको लागि आवश्यक प्राज्ञिक जनशक्ति, देशमा माग भएको दक्ष वन प्राविधिकहरूको आपूर्तिमा यस संस्थानले नेतृत्वदायी शैक्षिक उन्नयनको भूमिका निर्वाह गरेको छ । विदेशबाट जनशक्ति मगाउनुपर्ने विगतको बाध्यता अन्त्य मात्र भएको छैन, सयौंको सङ्ख्यामा ख्याति प्राप्त विदेशी विश्वविद्यालय, अनुसन्धान केन्द्र, अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था, निजी क्षेत्रहरू र संयुक्त राष्ट्र संघ र यसका निकायहरू, विकास साभेदारहरूका लागि चाहिने काबिल जनशक्ति उत्पादन हुनु यस संस्थानको लागि गौरवको विषय हो । सीमित स्रोत र साधनका बाबजुद पनि अध्ययन संस्थानले भौतिक विकास र शैक्षिक वातावरण निर्माणमा ध्यान दिएको

छ । समयसापेक्ष पाठ्यक्रममा परिमार्जन, शिक्षण सिकाइ तथा विद्यार्थीहरूको लगनशीलताबाट नै अध्ययन संस्थानले अपेक्षित नतिजा हासिल गर्न सकेको हो । हाल यस संस्थानबाट दीक्षितहरूले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा वन र सो सम्बन्धित क्षेत्रहरूको अध्ययन तथा अनुसन्धानमा पुऱ्याएको योगदानबाट अध्ययन संस्थान सधैं गौरवान्वित भएको छ । देशमा दक्ष वन प्राविधिकहरू संलग्न हुने क्षेत्रहरू व्यापक छ । तर, वन तथा वातावरण क्षेत्रको सक्रिय र दिगो व्यवस्थापनमा आवश्यकता अनुसार हुन नसक्दा यस अध्ययन संस्थानबाट उत्पादित जनशक्ति बेरोजगार वा विदेश पलायन बढिरहेको छ । तसर्थ अध्ययन संस्थानले सङ्घीय वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार र स्थानीय निकायसँग सहकार्य गरेर आवश्यकतालाई ध्यान राखेर वन प्राविधिक उत्पादन गर्नु उपयुक्त हुन्छ । अध्ययन संस्थानको भौतिक पूर्वाधार, प्राज्ञिकहरूको क्षमता विकास, वैज्ञानिक परीक्षा प्रणाली र नयाँनयाँ विषयहरू- जलवायु परिवर्तन, पर्वतीय पारिस्थितिकीय प्रणाली र पर्यापर्यटन विकास, सहरी वन व्यवस्थापन विषयको अध्यापनमा ध्यान दिनुपर्दछ । त्यस्तै गरी वन, वन्यजन्तु तथा वातावरण संरक्षणका लागि आवश्यक पर्ने ज्यावल तथा उपकरणहरूको अध्ययन अनुसन्धान र उत्पादनमा समेत अध्ययन संस्थानको ध्यान जानु पर्दछ । साथै व्यावहारिक ज्ञानमार्फत वन क्षेत्रको व्यवस्थापन हुँदै आएकोमा अध्ययन संस्थानले थप सक्रियता बढाउन आवश्यक छ ।

सन्दर्भ सामग्री

कायस्थ, बबनप्रसाद. (सम्पा.) (२०२५). नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युटको उद्घाटन समारोह, *मोनाल: एनुयल जर्नल अफ फरेष्ट्री*, ७-१२, हेटौँडा : नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युट ।

पोखरेल, ऋदिशकुमार. (२०५३). वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, केन्द्रीय क्याम्पस: छोटो चिनारी, *सिर्जना*, ३-८, पोखरा : वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, केन्द्रीय क्याम्पस ।

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको शैक्षणिक गुणस्तरोन्नतिमा परीक्षाको भूमिका

प्रा. अवधेश सिंह

"Assessment is thinking about what you're doing and doing it better." - Professor John Riker

राष्ट्रको समृद्धि मानवीय पूँजीसँग सम्बन्धित हुन्छ र यो शैक्षिक गुणस्तरमाथि निर्भर गर्छ । त्यसैले विश्वभरका विकसित र विकासोन्मुख देशहरूले शिक्षालाई विकासको प्रमुख साधनको रूपमा अँगालेको पाइन्छ । शिक्षाले नै राष्ट्र निर्माण, आर्थिक समृद्धि, शान्ति, स्वतन्त्रता, सामाजिक न्याय, मानव अधिकार, सामाजिक समावेशिता, वैज्ञानिक विकास, मानवीय विकास आदिको प्राप्तिको सम्भाव्यता देखाउँछ । आजको समाजमा देखिएका राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक विकृति तथा विसङ्गतिहरूलाई शिक्षाले हटाउँछ भन्ने विश्वास गरिन्छ । तसर्थ कुनै पनि देशको भविष्य त्यहाँ दिइने शिक्षामाथि निर्भर हुन्छ ।

देशको लागि यति महत्त्वपूर्ण मानिएको शिक्षाको गुणस्तर परीक्षाद्वारा मापन गरिन्छ । विद्यार्थीले अध्ययन-अध्यापनबाट के सिके भन्ने जानकारी परीक्षाबाट प्राप्त गरिन्छ र सो जानकारी नीति निर्माणमा उपयोगी हुन्छ । यस्ता जानकारीहरू एकातिर विद्यार्थीहरू उत्तीर्ण वा अनुत्तीर्ण भएको र तिनीहरूलाई शैक्षिक प्रमाणपत्र दिने वा नदिनेबारे शैक्षिक निर्णय गर्न, तिनीहरूको उपलब्धि, प्रगति, सबलता र कमजोरीबारे सल्लाह, सुझाव दिन र तिनीहरूलाई उच्च अध्ययनका लागि अभिप्रेरित गर्न उपयोगी हुन्छन् भने अर्कोतिर पाठ्यक्रमको

उपयुक्तता निश्चय गर्न, शिक्षा प्रणालीको उपलब्धिको विवरण तयार गर्न, शैक्षिक संस्थाको प्रभावकारिता मूल्याङ्कन गर्न, शिक्षासम्बन्धी मार्गदर्शक नीति निर्माण गर्न र यस्तै अन्य निर्णय गर्न सहायक हुन्छन् ।

त्रि.वि. वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले देशका लागि वन तथा प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी विषयमा दक्ष र सुयोग्य जनशक्ति उत्पादन गर्ने, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विश्वविद्यालय/अध्ययन संस्थानहरूसँगको प्रतिस्पर्धामा अब्बल साबित हुने, अन्तर्राष्ट्रिय मानक पूरा गर्ने, वन विज्ञान शिक्षा तथा अनुसन्धानको लागि उत्कृष्ट केन्द्रको रूपमा स्थापित हुनेजस्ता उद्देश्यहरू लिएको छ । यी उद्देश्यहरू प्राप्तिका लागि अध्ययन संस्थानले गुणस्तरीय शिक्षा दिँदै आइरहेको छ र समयसापेक्ष गुणस्तर उकास्न हर प्रयास गरिरहेको छ । अनुकूल शैक्षिक वातावरण, समसामयिक गुणस्तरीय पाठ्यक्रम, पठन-पाठन र शिक्षण सिकाइको उचित मूल्याङ्कन गुणस्तरीय शिक्षाका लागि आवश्यक तत्त्वहरू हुन् । यस लेखमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको शैक्षणिक गुणस्तर वृद्धिमा परीक्षाको भूमिकाबारे संक्षिप्त चर्चा गरिएको छ ।

शिक्षण पद्धतिमा विद्यार्थीको सिकाइ, ज्ञान, योग्यता तथा कार्यदक्षता मापन गर्ने साधनका

लागि परीक्षा (examination), मूल्याङ्कन (assessment), जाँच (test) जस्ता विभिन्न शब्दावलीहरू प्रयोग गरिएका छन्, जसका आफ्नै विशेष अर्थ हुन्छन् र आफैमा भिन्न छन्। तर, यस लेखको विशेष प्रयोजनका लागि एउटै शब्द 'परीक्षा' प्रयोग गरिएको छ।

परीक्षा भनेको कुनै विषय वा क्षेत्र विशेषमा कुनै व्यक्तिको ज्ञान, कौशल, योग्यता वा कार्यक्षमताको आधिकारिक मूल्याङ्कन हो। परीक्षा लिखित, मौखिक, प्रयोगात्मक वा यी सबैको संयोजित रूपमा हुन सक्छ। यो साधारणतया शिक्षण संस्थाहरूमा विद्यार्थीहरूको विषय वा पाठ्यक्रको ज्ञान र समझको मूल्याङ्कन गर्नका लागि लिन गरिन्छ। यो उमेदवारहरूको योग्यता र कार्यक्षमताको मूल्याङ्कन गर्न पनि उपयोग गरिन्छ। परीक्षाको परिणामको उपयोग कुनै व्यक्तिको कुनै विशेष विषयमा कुशलताको स्तर निर्धारण गर्नका लागि गरिन्छ, जसले उसको शैक्षिक वा पेशागत करियरमा महत्त्वपूर्ण प्रभाव पार्दछ। यस अर्थमा परीक्षाले शिक्षकको शिक्षण, विद्यार्थीको सिकाइ र शिक्षण संस्थाको प्रभावकारिताको मूल्याङ्कन गरेर यी सबैको गुणस्तर वृद्धिमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ।

परीक्षाका कार्यहरू

(Functions of Examination)

१. निर्धारणात्मक (Diagnostic)

निर्धारणात्मक परीक्षाले विद्यार्थीहरूको सक्षमता र कमजोरी पत्ता लगाउन, सिकाइमा उनीहरूले सामना गर्नुपरेको समस्या निर्धारण गर्न, कुनै विशिष्ट विषय वा अवधारणाको बुझाइ र कार्यसम्पादनमा उनीहरूले भोगेका कठिनाइ निर्धारण गर्न र उनीहरूको समयसापेक्ष प्रगति

मापन गर्न मद्दत गर्दछ, जसले उनीहरूको सिकाइ र कार्यकुशलता विकासका निमित्त उनीहरूलाई र उनका शिक्षकहरूलाई आवश्यक रचनात्मक सुझाव दिन सकिन्छ। निर्धारणात्मक परीक्षाहरूबाट प्राप्त जानकारीका आधारमा शिक्षण संस्थाले आफ्नो शैक्षणिक गुणस्तर उकास्न आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्दछ।

२. रचनात्मक/सुधारात्मक (Formative)

सुधारात्मक परीक्षा, खास गरी आन्तरिक मूल्याङ्कन (Internal Assessment), कुनै पनि शिक्षण संस्थामा अध्ययन अध्यापनको दौरानमा निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हो। शैक्षिक सत्रको आरम्भदेखि सत्रान्त परीक्षा अधिसम्म quizzes, assignment, projects, term papers, class tests, class presentations, multiple choice tests, journals, आदि रूपमा लिइएको आन्तरिक मूल्याङ्कन परीक्षाले विद्यार्थीको सिकाइको अनुगमन गरेर तिनीहरूको सिकाइमा देखिएका कमजोरी हटाउन तिनीहरूलाई आवश्यक सल्लाह सुझाव दिन, उत्प्रेरित गर्न, अध्ययन गर्ने तथा सिक्ने तरिका मिलाउन सहयोग गर्दछ। यी परीक्षाहरूको परिणामले आवश्यक देखाएमा शिक्षकले विद्यार्थीको सिकाइलाई सहज पार्न शिक्षणविधि बदल्छन्, थप शिक्षण सामग्री तयार पार्छन् र अभि आवश्यक भएमा पाठ्यक्रम नै परिवर्तन गर्न सुझाव दिन्छन्।

३. निर्णयात्मक (Summative)

निर्णयात्मक परीक्षा शैक्षिक सत्र वा शैक्षिक वर्षको अन्त्यमा लिइने अन्तिम परीक्षा हो। यस परीक्षामा पाठ्यक्रममा समेटिएका विषयवस्तुका बारेमा छोटो, लामो, निबन्धात्मक, विश्लेषणात्मक तथा समस्या समाधानमूलक लिखित परीक्षा,

प्रयोगात्मक परीक्षा, प्रस्तुतीकरण तथा प्रोजेक्ट पेपरहरूद्वारा विद्यार्थीहरूको ज्ञान, योग्यता, क्षमता तथा कार्यक्षमताको मूल्याङ्कन गरिन्छ। यो अति उच्च जिम्मेवारीपूर्ण परीक्षा हो किनभने यसैको आधारमा विद्यार्थीले अध्ययन गरेको विषयमा उनीहरूको ज्ञान, योग्यता तथा कार्यक्षमताको स्तरको समग्र मूल्याङ्कन गरिन्छ र उनीहरूको दक्षता वा निपूर्णताको स्तर निर्धारण गरिन्छ।

शिक्षणको गुणस्तरान्तिमा परीक्षाको भूमिका

माथि उल्लेखित परीक्षाका कार्यहरूलाई नियाल्दा कुनै शैक्षिक संस्थाको शैक्षणिक गुणस्तरान्तिमा परीक्षाले विभिन्न तरिकाले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ।

विद्यार्थीको सिकाइको मूल्याङ्कन

परीक्षा विद्यार्थीको सिकाइ र विषयवस्तुको बुझाइको मूल्याङ्कन गर्ने महत्त्वपूर्ण साधन हो। परीक्षाबाट प्राप्त परिणामकै आधारमा कुनै विषयमा विद्यार्थीहरूको सिकाइ र समझमा देखिन आएका कमीकमजोरी हटाउन, उनीहरूलाई सल्लाह सुझाव दिन र उनीहरूको सिकाइलाई छरितो बनाउन सकिन्छ।

उत्प्रेरण

परीक्षा विद्यार्थीका लागि उत्प्रेरकको काम गर्दछ। यसले तिनीहरूलाई के कति अध्ययन गर्ने लक्ष्य दिन्छ, जसले तिनीहरूलाई लक्ष्य प्राप्तितर्फ केन्द्रित हुने उत्प्रेरण दिन्छ।

शिक्षणविधिको मूल्याङ्कन

परीक्षाले शिक्षकलाई उनीहरूको शिक्षणविधिको

प्रभावकारिता र शिक्षण सामग्री सम्बन्धमा आवश्यक सल्लाह सुझाव दिन्छ। यो सल्लाह सुझावले तिनीहरूलाई शिक्षणमा सुधार गर्नुपर्ने ठाउँ ठम्याएर त्यहाँ आवश्यक परिवर्तन गरी शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउन मद्दत गर्छ।

मानकीकरण

परीक्षाले शिक्षा पद्धतिको मानकीकरणमा मद्दत गर्दछ। सबै विद्यार्थीहरूका लागि एउटै साभा परीक्षा सेट प्रयोग गरेर मानकीकृत परीक्षाले सबै परीक्षार्थीलाई एउटै मापदण्डको आधारमा मूल्याङ्कन गरिन्छ भनेर आश्वस्त पार्छ।

पाठ्यक्रम परिमार्जन

परीक्षाले पाठ्यक्रममा सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकता भएको क्षेत्र ठम्याउन मद्दत गर्छ। परीक्षाको परिणामको विश्लेषण गरेर शिक्षकले विद्यार्थीलाई कठिनाई भएको शिर्षक पहिचान गर्छन् र पाठ्यक्रममा आवश्यक परिवर्तन गरेर परिष्कृत गर्छन्।

विद्यार्थीको व्यक्तित्व विकासमा परीक्षाको भूमिका

परीक्षाको महत्त्व थाहा नभएका विद्यार्थीहरू परीक्षा शब्द सुनेर दिक्क हुन्छन्। तर, तिनीहरूको जीवनमा यसको अमूल्य योगदानबारे तिनीहरूलाई जानकारी गराईदा तिनीहरूले यसलाई सकारात्मक रूपमा लिन्थे। वास्तवमा परीक्षाको लागि तयारी गर्दा तिनीहरूमा कडा परिश्रम गर्ने बानी बस्छ र परीक्षामा राम्रो अड्क प्राप्त गर्दा उनीहरूमा आत्मविश्वासको विकास हुन्छ। परीक्षा स्वस्थ प्रतिस्पर्धा भएकोले प्रत्येक विद्यार्थीमा अरूभन्दा अब्बल सावित हुन

प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताको विकास गर्दछ। परीक्षाले विद्यार्थीको ज्ञान र सिक्ने क्षमताको मूल्याङ्कन गर्ने भएकाले यसले उनीहरूलाई आफ्नो क्षमता तथा कमीकमजोरी विश्लेषण गर्ने क्षमताको विकासमा योगदान दिन्छ। परीक्षामा राम्रो गर्दा तिनीहरूले प्राप्त गरेको पुरस्कारले तिनीहरू मात्र होइन तिनीहरूका शिक्षकका साथै अभिभावक पनि गौरवान्वित हुन्छन्। अभि गहिरिएर विचार गर्ने हो भने परीक्षाले विद्यार्थीमा धैर्य तथा अनुशासनका साथै चिन्तन गर्ने, तर्क गर्ने, समय र तनाव व्यवस्थापन गर्ने र छिटो निर्णय गर्ने क्षमताको विकास गराउँछ।

वन विज्ञान अध्ययन संस्थान : परीक्षा र शैक्षणिक गुणस्तर

माथिको सन्दर्भबाट के बुझिन्छ भने परीक्षाले कुनै पनि शिक्षण संस्थाको शिक्षण तथा सिकाइ प्रक्रियामाथि असर पार्दछ, जसलाई वाशब्याक (Washback) भनिन्छ। वाशब्याकको असर सकारात्मक वा नकारात्मक हुन सक्दछ। सकारात्मक वाशब्याकको असर तब हुन्छ, जब परीक्षाले कक्षामा पढाइएको विषयवस्तु र सीप प्रतिबिम्बित गर्दछ र प्रत्येक विद्यार्थीको सक्षमता र कमजोरी औँल्याउँछ। यस्ता जानकारीका आधारमा शिक्षकले विद्यार्थीको सिकाइलाई प्रवर्धन गर्न उपयुक्त विधि अपनाउँछन्। उदाहरणको लागि, परीक्षाको परिणामले विद्यार्थीमा अमूर्त अवधारणाहरूको राम्रो ज्ञान भएको तर त्यो अवधारणाको प्रयोगात्मक सीपमा दक्षता नभएको देखाएपछि विद्यार्थीहरूमा आवश्यक व्यावहारिक दक्षताको विकास गर्न शिक्षकले शिक्षणविधि परिमार्जित गर्दछन्। यस्ता सकारात्मक वाशब्याक प्राप्त गर्नका लागि शिक्षकले विभिन्न विषयवस्तु र तिनीहरूको व्यावहारिक दक्षता मूल्याङ्कन

गर्ने विभिन्न विधिहरूको नमूना परीक्षण गर्दछन् (Pizarro, 2010)। अर्कोतिर परीक्षाको विषयवस्तु र प्रकृतिले शिक्षकलाई परीक्षामा प्रायः सधैँ सोधिने विषय वा शीर्षकमा केन्द्रित गराउँदा वाशब्याक नकारात्मक हुन्छ। वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा एउटै विषयका चार-पाँच वर्षका प्रश्नपत्रहरू हेरिए भने धेरै प्रश्नहरू दोहोरिएका पाइन्छन्। यस्तो अवस्थामा विद्यार्थीहरूको अध्ययन निरन्तर सोधिने विषयवस्तुमा केन्द्रित हुन्छ र नजाँचिने गरिएका पाठ्यक्रमका अरु उद्देश्य र विषयसँग सम्बन्धित कार्यदक्षता प्राप्त गर्नबाट तिनीहरू वञ्चित हुन्छन्। पाठ्यक्रमको विवेकहीन काँटछाँट गरिनाले र समालोचनात्मक सोचको विकास गराउनुभन्दा तथ्य र तथ्याँकको रटाइमा बढी जोड दिनाले यस्ता नकारात्मक वाशब्याक असरहरू देखिन्छन्। यसरी परीक्षाले पाठ्यक्रमको उद्देश्य प्राप्त भए नभएको जाँच नगरिँदा विद्यार्थीहरू परीक्षामा उत्तीर्ण त हुन्छन् तर शिक्षा योजनाको उद्देश्य प्राप्त हुन सक्दैन। अतः पाठ्यक्रमको उद्देश्य र परीक्षाको फोकसमा बेमेल हुनुहुँदैन।

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा विद्यार्थीको भर्नाका लागि विद्यार्थी छनोट गर्न मात्र प्रवेश परीक्षाको रूपमा निर्धारणात्मक परीक्षा लिइन्छ। मानकीकृत प्रवेश परीक्षा उत्तीर्ण गरेर भर्ना भएका विद्यार्थीहरूको स्तर एउटै मानिन्छ। तर, फरक-फरक पृष्ठभूमिबाट आएका विद्यार्थीहरूका आ-आफ्नै सक्षमता र कमजोरीहरू हुन्छन्, जसको निर्धारण अध्ययन अध्यापनको दौरानमा निर्धारणात्मक परीक्षाहरूद्वारा गरेर विद्यार्थीहरूलाई आवश्यक सल्लाह सुझाव दिन सकिन्थ्यो। वन विज्ञान अध्ययन संस्थान मात्र होइन, त्रिभुवन विश्वविद्यालयमै निर्धारणात्मक परीक्षा अनिवार्य, औपचारिक र संरचित (structured) छैन।

यसलाई अनिवार्य, औपचारिक र संरचित बनाउन सकियो भने यसले अध्ययन संस्थानको गुणस्तर वृद्धिमा ठूलो योगदान पुने थियो ।

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा कुनै कोर्षको पूर्ण अङ्कभारको २०% आन्तरिक मूल्याङ्कनलाई तोकिएको छ र कोर्षको ५०% भाग पढाइ भइसकेपछि क्याम्पसले तोकेको आन्तरिक मूल्याङ्कन सप्ताहमा जाँच लिइन्छ । कतिपय अवस्थामा त सत्रान्त परीक्षा सुरु हुन लाग्दा जब आन्तरिक मूल्याङ्कनको प्राप्ताङ्क नआएको कारणले विद्यार्थी जाँच दिनबाट वञ्चित हुन्छन्, तब औपचारिकता मात्र पुऱ्याएर परीक्षा नियन्त्रण महाशाखामा प्राप्ताङ्क पठाइन्छ । आन्तरिक मूल्याङ्कन परीक्षामा प्रायः बहुबैकल्पिक प्रकारका प्रश्नहरू सोधिन्छन्, जसले विद्यार्थीले कण्ठस्थ गरेको जानकारीको मात्र मूल्याङ्कन हुन्छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनको उत्तरपुस्तिका परीक्षणपछि विद्यार्थीलाई प्राप्ताङ्क दिइन्छ तर, रचनात्मक सुभावसहित उत्तरपुस्तिका फर्काइँदैन । अर्थात् आन्तरिक मूल्याङ्कन यहाँ सुधारात्मक कम, निर्णयात्मक बढी भएको देखिन्छ । कहिले अधिकतम अङ्क दिन विद्यार्थीबाट शिक्षकलाई दबाव दिइन्छ त कहिले सस्तो लोकप्रियताका लागि शिक्षकबाट सबै विद्यार्थीलाई शतप्रतिशत अङ्क दिइन्छ त कहिले पूर्वाग्रहपूर्ण अङ्क दिइन्छ । यसरी विद्यार्थी र शिक्षकले आ-आफ्ना उत्तरदायित्व वहन नगरिँदा सुधारात्मक परीक्षाको उद्देश्य प्राप्त गर्न सकिँदैन । अध्ययन संस्थानले आन्तरिक मूल्याङ्कनलाई सुधारात्मक बनाउन सक्यो भने यसले अध्ययन संस्थानको शैक्षणिक गुणस्तर उकास्नमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिने थियो ।

निर्णयात्मक परीक्षाले एउटा शैक्षिक संस्थाको

गुणस्तरोन्नतिमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । यसले विद्यार्थीको विषयवस्तुको ज्ञान, सीप, र बुझाइको व्यापक मूल्याङ्कन गरेर विद्यार्थी र शिक्षण संस्था दुबैको सफलता र असफलता पत्ता लगाउन मद्दत गर्दछ । यसले शिक्षकको शिक्षणविधि तथा पाठ्यक्रमको प्रभावकारिता मूल्याङ्कन गर्ने मापदण्डको काम गर्दछ । परीक्षामा विद्यार्थीले राम्रो गर्दा शिक्षकको शिक्षणविधि सफल र पाठ्यक्रम प्रभावकारी रहेको देखाउँछ । तर, विद्यार्थीको लगातारको कमजोर सम्पादन (performance) ले शिक्षकको शिक्षणविधि तथा पाठ्यक्रममा सुधारको आवश्यकता रहेको सङ्केत गर्दछ । निर्णयात्मक परीक्षाको नतिजाले विद्यार्थीले अध्ययन गर्ने र शिक्षकले अध्यापन गर्ने आ-आफ्नो उत्तरदायित्वको कति राम्ररी वहन गरेको हो भन्ने दर्शाउँछ । यी निर्णयात्मक परीक्षामा विद्यार्थीले राम्रो नतिजा प्राप्त गर्दा तिनीहरूको शिक्षण संस्थाले प्रतिष्ठा र मान्यता प्राप्त गर्दछ । यसरी निर्णयात्मक परीक्षाले शिक्षण संस्थाको गुणस्तरोन्नति गराउनुमा सुधारात्मक परीक्षा अर्थात् आन्तरिक परीक्षाले परिपूरकको भूमिका खेलेको हुन्छ ।

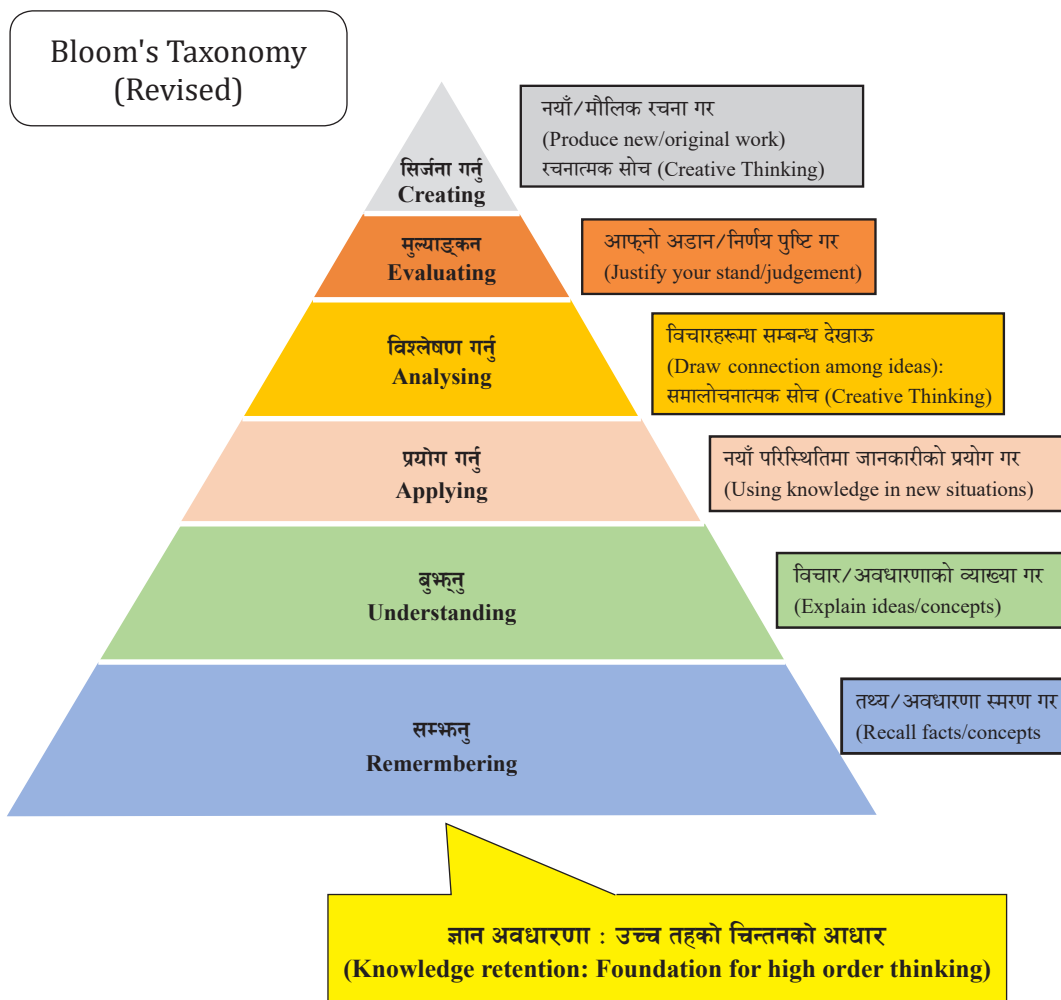
वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा हुने आन्तरिक मूल्याङ्कन, सत्रान्त परीक्षा, निर्धारणात्मक, सुधारात्मक वा निर्णयात्मक सबै परीक्षाहरू विद्यार्थी उत्तीर्ण र अनुत्तीर्ण घोषणा गर्नका लागि मात्र सञ्चालन गरिएको देखिन्छ । विद्यार्थीको सिकाइ वा शिक्षकको शिक्षणबारे यिनीहरूको विश्लेषणत्मक अध्ययन गरिएको देखिँदैन । अध्ययन संस्थानमा सञ्चालित सबै कार्यक्रम र तहका सबै सत्रका सबै विषयका परीक्षाका नतिजाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन गर्नु यस संस्थानको शैक्षणिक गुणस्तर वृद्धिका लागि उपयोगी हुने देखिन्छ । सबैको अध्ययन सम्भव नभए विद्यार्थीको सम्पादन

(performance) कमजोर भएको विषयको नतिजाको अध्ययनले त्यस विषयको शैक्षणिक गुणस्तर सुधारणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्नेछ ।

अन्त्यमा, कुनै विषयमा सिकाइ र निपुणता वा दक्षता प्राप्त गर्न बेन्यामिन ब्लुमद्वारा सन् १९५० को दशकमा विकास गरिएको Bloom's Taxonomy भन्ने मोडेलमा व्याख्या गरिएको संज्ञानात्मक प्रक्रिया (Cognitive Process) बढी उपयोगी सिद्ध भएको छ । Bloom's Taxonomy शैक्षिक उद्देश्य तथा उपलब्धिहरूलाई वर्गीकरण गर्ने एउटा नमूना (Model) हो । यो टैक्सोनोमी

शैक्षिक उद्देश्य, पाठ्यक्रम निर्माण, पठनपाठनका क्रियाकलाप निर्धारण र शैक्षिक मूल्याङ्कन गर्नका लागि एउटा मानक साधन भएको छ ।

यस टैक्सोनोमीमा तल्लो क्रमको चिन्तनदेखि माथिल्लो क्रमको चिन्तनसम्मका जम्मा छ वटा तहहरू शृङ्खलाबद्ध (Hierarchical) गरिएका छन् । यसमा रहेको प्रत्येक तहले सिकाइको दौरानमा विद्यार्थीहरू संलग्न हुने एउटा फरक संज्ञानात्मक प्रक्रिया जनाउँछ । यसका तल्लादेखि माथिल्ला तहहरू निम्नानुसारका छन् :

१. **सम्भन्तु (Remembering):** यो तह तथ्य, शब्द, वा अवधारणाजस्ता तथ्यात्मक जानकारीको स्मरणसँग सम्बन्धित छ । यस तहको सिकाइमा विद्यार्थीहरूले ती तथ्य, शब्द, अवधारणा बुझे पनि न बुझे पनि त्यसको पहिचान गर्न र त्यसलाई स्मरण राख्न सक्ने हुन्छन् । यस तहमा तिनीहरूले define, duplicate, list, memorize, repeat, state गर्न सक्छन् ।

२. **बुझ्नु (Understanding):** यस तहमा विद्यार्थीहरू प्राप्त गरेको जानकारी, तथ्याङ्क, अवधारणा वा विचारको अर्थ बुझेर त्यसलाई classify, describe, discuss, explain, identify, locate, recognize, report, select, translate व्याख्या गर्न सक्ने हुन्छन् ।

३. **प्रयोग गर्नु (Applying):** यस तहमा विद्यार्थीहरू आफ्नो ज्ञान र बुझाइलाई कुनै समस्याको समाधान गर्न वा नयाँ वा पुरानो परिस्थितिमा कुनै कार्यसम्पादन (execute, implement, solve, use, demonstrate, interpret, operate, schedule, sketch) गर्न सक्ने हुन्छन् । तिनीहरूले आर्जन गरेको ज्ञान व्यावहारिक वा वास्तविक जीवनमा प्रयोग गर्न सक्ने हुन्छन् ।

४. **विश्लेषण गर्नु (Analysing):** यस तहमा विद्यार्थीहरू प्राप्त जानकारीलाई चिरफार गर्न सक्ने र त्यसका अवयवहरू बीचको सम्बन्धको परीक्षण गर्न सक्ने हुन्छन् । कुनै अवधारणा होस् वा समस्या, तिनीहरूले त्यसका अन्तर्निहित अवयवहरू छुट्ट्याउन सक्छन्, तिनीहरू बीचको सम्बन्ध केलाउन सक्छन् र समस्याको प्रकृतिको पहिचान गर्न सक्छन् । यस तहका विद्यार्थीहरूको क्षमतासँग सम्बन्धित क्रियाहरू differentiate, organize, relate, compare, contrast,

distinguish, examine, experiment, question, test, आदि हुन् ।

५. **मूल्याङ्कन गर्नु (Evaluating):** ब्लुम्स टैक्सानोमीको यस तहमा विद्यार्थीहरूले कुनै मानक वा मापदण्डको आधारमा कुनै जानकारी, तर्क, सिद्धान्त, विचार वा अवधारणाको समीक्षात्मक मूल्याङ्कन गर्न सक्छन् र तिनीहरूको गुण वा प्रभावकारिताबारे सुझबुझपूर्ण निर्णय गर्न सक्दछन् । यस तहसँग सम्बन्धित क्रियाहरू Appraise, argue, defend, judge, select, support, value, critique, weigh आदि हुन् ।

६. **सिर्जना गर्नु (Creating):** यस सबभन्दा माथिला तहमा विद्यार्थीहरू विभिन्न तत्त्व वा विचारहरूलाई जोडेर नयाँ कुराको सिर्जना गर्न सक्छन् । तिनीहरूले नयाँ परिकल्पना, नयाँ प्रयोग, नयाँ समाधान वा मौलिक कृति सिर्जना गर्न सक्छन् । यस तहका विद्यार्थीहरूको क्षमतासँग सम्बन्धित क्रियाहरू design, assemble, construct, conjecture, develop, formulate, author, investigate आदि हुन् ।

यसरी पिरामिडको रूपमा प्रस्तुत ब्लुम्स टैक्सानोमीको जगमा ज्ञान प्राप्त गरी त्यसलाई सम्भन्तु र सबभन्दा माथिलो तहमा उच्च स्तरको विचार-कौशल/चिन्तन दर्शाउने कुनै सिर्जना गर्नु अविस्थित छ, जसले के देखाउँछ भने विद्यार्थीहरूले शिक्षाको दौरानमा प्रथमतः ज्ञान अवधारण गर्दछन् र तत्पश्चात् क्रमशः जटिलदेखि जटिलतम् संज्ञानात्मक प्रक्रियामा संलग्न हुँदै आफ्नो बौद्धिक क्षमताको विकास गर्दै जान्छन् ।

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले आफ्नो शैक्षिक गुणस्तरोन्नतिका लागि ब्लुम्स टैक्सानोमीको

प्रयोग गरेर शिक्षण र सिकाइका उद्देश्यहरू निर्धारण गर्नु आवश्यक देखिन्छ। यसले अध्ययन संस्थानको पाठ्यक्रम विकास, पाठ योजना तयारी, शैक्षणिक क्रियाकलाप र मूल्याङ्कन

गतिविधि संयोजन गर्नमा मद्दत गर्नेछ। यस मोडेल प्रभावकारी ढङ्गले प्रयोग गर्न शिक्षकहरूलाई अभिमुखीकरण तालिम गराउनु श्रेयस्कर देखिन्छ।

सन्दर्भ सामग्री

- Alderson, J. C., & Wall, D. (1993). Does Washback Exist? *Applied Linguistics*, 14, 115-129. Retrived [May 16, 2023] from <http://dx.doi.org/10.1093/applin/14.2.115>
- AMENGUAL PIZARRO, Marian. "Exploring the washback effects of a high-stakes English test on the teaching of English in Spanish upper secondary schools". *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*. No. 23 (Nov. 2010). ISSN 0214-4808, pp. 149-170
- Bachman, L. (1990). *Fundamental considerations in language testing*. Oxford: Oxford University Press. Retrived [May 18, 2023] from <https://scirp.org/reference/referencespapers.aspx?referenceid=363975>
- Benjamin S. Bloom. (1984). *Taxonomy of educational objectives*. Boston: Allyn and Bacon. Retrived (May 20, 2023) from <https://academiamag.com/six-reasons-why-exams-important/>
- https://inee.org/sites/default/files/resources/Using_Assessment_to_Improve_the_Quality_of_Education.pdf
- <https://track2training.com/2020/06/15/importance-of-examinations-in-students-life/>
- Mathema, Kedar B. (Spring 2007). *Crisis in Education and Future Challenges for Nepal*. Retrived (May 19, 2023). from https://himalaya.socanth.cam.ac.uk/collections/journals/ebhr/pdf/EBHR_31.pdf#page=46
- Mathema, Kedar B. & Bista, Min B. (2006). *Study on Student Performance in SLC-2006*.
- Ministry of Education and Sports Education Sector Advisory Team 2006. Retrived [May 19, 2023] from <http://www.martinchautari.org.np/storage/files/studyonstudent-performanceinslc-2006.pdf>
- Stephen P. Heyneman & Angela W. Ransom. (September 1990). Using Examinations and Testing to Improve Educational Quality. *Educational Policy* 4(3). Vanderbilt University. DOI:10.1177/0895904890004003001

स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट: संक्षिप्त चिनारी

प्रा.डा. राजेशकुमार राई

काठमाडौंको कीर्तिपुरस्थित वन विज्ञान अध्ययन संस्थान डीनको कार्यालयको मातहतमा वि.सं. २०७५ मा स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्टको स्थापना भएको हो । स्कुल सञ्चालनका लागि त्रि.वि. कार्यकारी परिषद्द्वारा वि.सं.२०७५ आषाढ २० मा स्वीकृति प्राप्त गरेको थियो । यसको प्रमुख उद्देश्य अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुसार वन विज्ञान सम्बन्धी विषयमा एमएससी, एमफिल, विद्यावारिधि र पोष्ट डक्टरलजस्ता अनुसन्धानमा आधारित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु रहेको छ । हाल यस स्कुलअन्तर्गत स्नातकोत्तर तहका दुई वटा कार्यक्रमहरू सञ्चालित छन् । वि.सं. २०७४ देखि वन्यजन्तु व्यवस्थापन र जैविक विविधता संरक्षण (Wildlife Management and Biodiversity Conservation) तथा वि.सं. २०७६ देखि पर्वतीय वातावरण र विकास अध्ययन (Mountain Environment and Development Studies-MEDS) विषयका कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आएको छ । वि.सं. २०७८ देखि वन विज्ञान (Forestry) मा स्नातकोत्तर कार्यक्रमसमेत थप गरिएको छ । यसमध्ये पर्वतीय वातावरण र विकास अध्ययन Multidisciplinary कार्यक्रम हो । यस कार्यक्रममा विभिन्न विषयका स्नातकहरू जस्तै: वन विज्ञान, कृषि, विज्ञान तथा वातावरण

विज्ञानका विद्यार्थीहरूले अध्ययन गर्न पाउने व्यवस्था छ ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गत स्कुलको संरचना स्थापित गर्न खोजिए तापनि यसले पूर्णता भने पाएको छैन । अध्ययन संस्थान, सङ्काय र विभागहरूको संरचना रहेको विश्वविद्यालयमा स्कुलको भिन्न अवधारणाले अन्यौल सिर्जना गरेको छ । धेरैजसो विश्वविद्यालयहरूमा स्कुल कुनै एक विषयमा केन्द्रित गरेको पाइन्छ । यसलाई विभागभन्दा अलि फराकिलो मानिन्छ । एक स्कुलअन्तर्गत विभिन्न विभागहरू रहेको पाइन्छ तर यहाँ स्कुलहरूको बीचमा नै एकरूपता छैन ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गत हालसम्म चार वटा स्कुलहरू स्थापना भएका छन् । ती स्कुलहरूमा स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट, ग्राजुयट स्कुल अफ एजुकेशन, स्कुल अफ म्याथम्याटिकल साइन्स र स्कुल अफ म्यानेजमेन्ट रहेका छन् । ग्राजुयट स्कुल अफ एजुकेशनले एमफिल र विद्यावारिधिका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेका छन् भने स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट र स्कुल अफ म्यानेजमेन्टले स्नातकोत्तर तहका कार्यक्रमहरू मात्र सञ्चालन गरेका छन् । स्कुल अफ म्याथम्याटिकल साइन्सले स्नातक र

स्नाकोत्तर दृबै तहका कार्यक्रमहरू सञ्चालन नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेण्टमा सञ्चालित गरिरहेका छन् । यस स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड कार्यक्रम र विद्यार्थी भर्ना र यस प्रकार छ ।

Wildlife Management and Biodiversity Conservation

Year	Seat No/Capacity	Admission (No.)	Male	Female	Drop-out
2075-077	20	20	16	4	2
2076-078	20	20	15	5	
2077-079	20	16	7	9	

Mountain Environment and Development Studies

Year	Seat/Capacity	Admission	Male	Female	Drop-out
2076-078	20	12	8	4	1
2077-079	20	7	5	2	2
2078-080	20	5	3	2	2

Forestry

Year	Seat/Capacity	Admission	Male	Female	Drop-out
2078-080	20	20	11	9	2
2079-081	20	18	9	9	

यस स्कुलको कार्यविधि-२०७५ मा एकीकृत एमएस्सी, एमफिल र विद्यावारिधिजस्ता उच्च तहको अध्ययन, अनुसन्धान गरिने भनिए तापनि स्कुल सञ्चालन कार्यविधि र विश्वविद्यालयका अन्य कार्यविधि बीच एकरूपता नहुँदा संस्थागत उद्देश्यअनुरूप स्कुलका कार्यक्रमहरू सहज रूपमा अधि बढ्न सकेका छैनन् । स्कुलका लागि शिक्षक तथा कर्मचारीको छुट्टै दरबन्दी नहुँदा पोखरा र हेटौँडा क्याम्पसबाट शिक्षकहरू काजमा ल्याई अध्यापन तथा प्रशासनिक कार्यहरू सञ्चालन गर्नुपरेको छ । यसले गर्दा स्कुल आफै व्यवस्थित बन्न सकेको छैन भने अर्कोतिर क्याम्पसहरूलाई आफ्ना शिक्षक काजमा पठाउँदा अतिरिक्त भारवहन गर्नुपर्ने अवस्था छ । यसका साथै तालुक निकायबाट नै आर्थिक क्रियाकलाप नियन्त्रण

हुनाको कारण स्कुल स्थापनाको पाँच वर्ष बितिसक्दा पनि संस्थागत हुन सकेको छैन । बजेट निर्माण, आम्दानी र खर्चमा आफ्नो पहुँच नहुँदा स्कुलमा नियमित पठनपाठनका कार्यबाहेक अन्य अतिरिक्त क्रियाकलापहरू अपेक्षाकृत रूपमा सञ्चालन हुन सकेका छैनन् ।

स्कुलका विद्यार्थी, शिक्षक तथा बाह्य विज्ञहरूको सुभाव र संस्थागत अनुभवका आधारमा नीतिगत व्यवस्थासहित स्कुलका लागि आवश्यक पर्ने शिक्षक तथा कर्मचारीको व्यवस्था भएमा स्कुललाई वन तथा वातावरण विज्ञानको क्षेत्रमा एक भरोसा लाग्दो अनुसन्धानात्मक संस्था र विश्वविद्यालयको नमूना संस्थाको रूपमा अगाडि बढाउन सकिने सम्भावना छ ।

काठमाडौं फरेष्ट्री कलेज : संक्षिप्त परिचय

डा. भमकबहादुर कार्की र लीना साह

१. पृष्ठभूमि

काठमाडौं फरेष्ट्री कलेज त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धन प्राप्त गरी राजधानी काठमाडौंमा वि.सं. २०६२ (सन् २००५) स्थापना भएको हो । प्रारम्भमा स्नातक तह फरेष्ट्रीको शैक्षिक एवं प्राज्ञिक कार्यक्रमबाट यात्रा थालनी गरेको यस कलेजमा हाल तीन वटा प्राज्ञिक तहका चार वटा शैक्षिक कार्यक्रमहरू

सञ्चालित छन् । कलेजले आफ्नो उद्देश्य अनुसार विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमहरूका साथै तालिम र अनुसन्धानहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । यो कलेज निजीस्तरको लगानीमा सञ्चालन भएको हो र हाल कलेजमा एक संस्थागतसहित कुल २०९ जना शेयर सदस्यहरू रहेका छन् ।

चित्र १: मातातीर्थस्थित निर्माणाधीन कलेज भवन

२. शैक्षिक कार्यक्रमहरू

हाल कलेजमा ३९३ जना विद्यार्थीहरू अध्ययनरत

छन् । कुल विद्यार्थीहरूमध्ये छात्राहरू १७९ (४५.५%) छन् । स्नातक तह फरेष्ट्रीमा मात्र ५६.८% छात्राहरू छन् (तालिका १) ।

तालिका १ : शैक्षिक कार्यक्रमहरू र भर्ना विवरण

शैक्षिक कार्यक्रम	सुरु वर्ष (सम्बन्धन मिति)	सम्बन्धन	प्रति ब्याच स्वीकृत भर्ना कोटा	अध्ययन अवधि (वर्ष)	अध्ययनरत विद्यार्थी सङ्ख्या			कैफियत
					छात्र	छात्रा	जम्मा	
स्नातक फरेष्ट्री	२०६२/०४/३१	त्रिभुवन विश्वविद्यालय	५०	४	१०५	१३८	२४३	५ ब्याच अध्ययनरत
डिप्लोमा इन फरेष्ट्री	२०६६/०५/२१	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्	४०	३	६३	१९	८२	
स्नातकोत्तर GI Science	२०६८/११/२१ (शिक्षा मन्त्रालयबाट अनुमति प्राप्त)	University of Salzburg (सहकार्य)	२५	२	१८	५	२३	
स्नातकोत्तर प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा ग्रामीण विकास	२०७०/०९/३०	त्रिभुवन विश्वविद्यालय	२०	२	२८	१७	४५	३ ब्याच अध्ययनरत
जम्मा					२१४	१७९	३९३	

२.१ स्नातक फरेष्ट्री

वि.सं २०६२ मा सुरु भएको स्नातक तहमा जम्मा ५० जनाको कोटा रहेको छ । यसको पाठ्यक्रम विश्वव्यापी वातावरणीय समस्याहरू र तिनीहरूको वातावरणमैत्री र दिगो समाधानहरूसँग सम्बन्धित

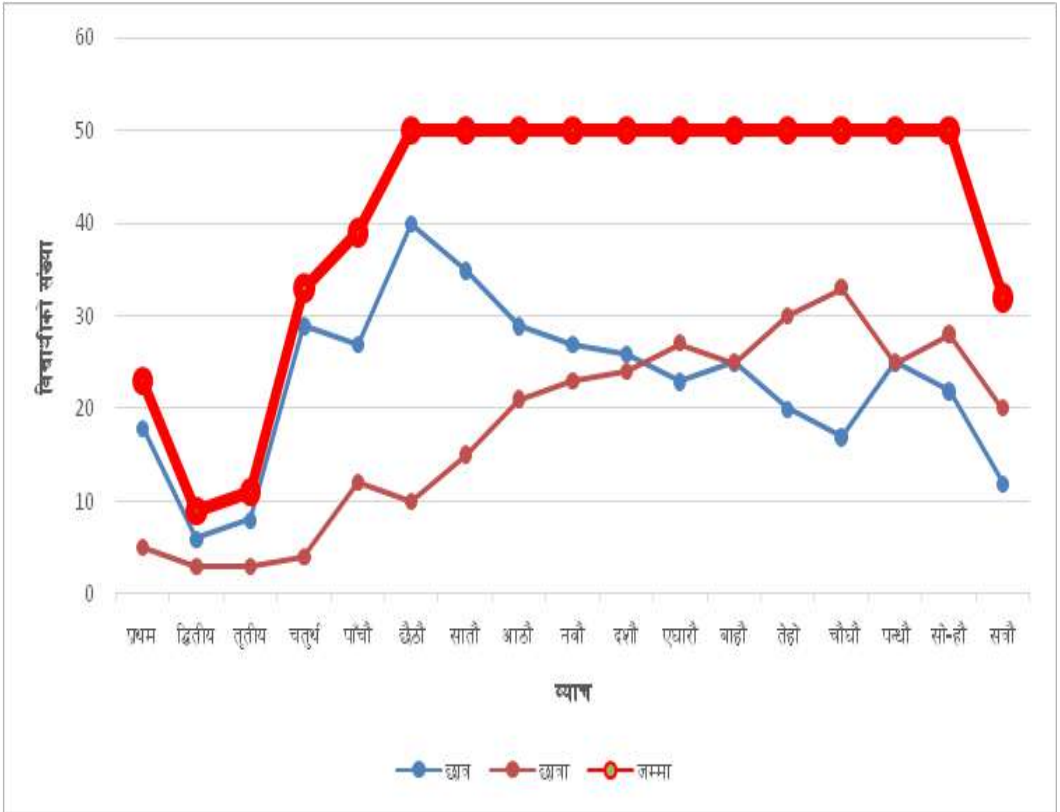
छ । यस कार्यक्रममा समावेश भएको पाठ्यक्रमले व्यावहारिक र शैक्षिक तत्वहरूको ज्ञानबाट वनको दिगो व्यवस्थापन, भू तथा जलाधार व्यवस्थापन, वन्यजन्तु व्यवस्थापन, जैविक विविधता र वातावरणजस्ता क्षेत्रहरूमा व्यापक रोजगारीका सम्भावनाहरू रहेका छन् ।

फोटो २: विद्यार्थीहरूको स्थलगत अध्ययन भ्रमणको भलक

यस कार्यक्रममा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूका लागि ३.५ वर्षमा करिब ५० दिन विभिन्न विषयको व्यावहारिक ज्ञानका लागि नेपाल र भारतका विभिन्न स्थानको स्थलगत अध्ययन भ्रमण गराइन्छ । अन्तिम सेमेस्टरका विद्यार्थीहरू अनुसन्धान परियोजना वा विभिन्न सरकारी तथा अन्य निकायहरूमा इन्टर्नशिप गर्छन् ।

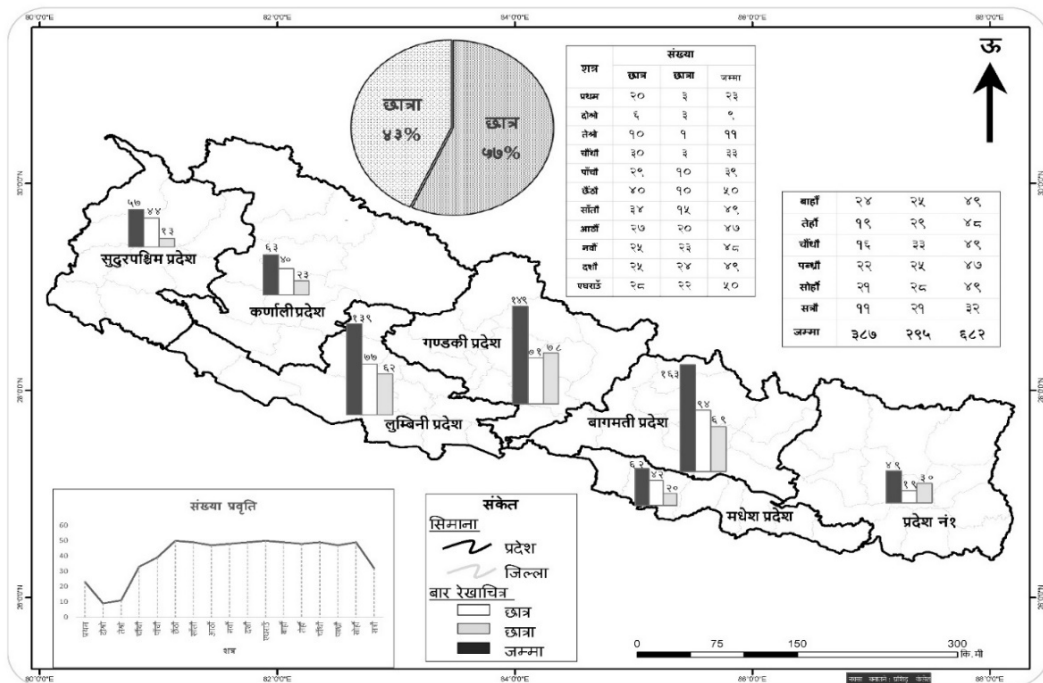
स्नातक फरेष्ट्री कार्यक्रममा हालसम्म ६८० विद्यार्थी भर्ना भएकोमा छैठौं ब्याचदेखि सोह्रौं ब्याचसम्म पूर्ण कोटामा विद्यार्थी भर्ना भएकोमा सत्रौं ब्याचमा (गत वर्ष) कोटा अनुसार भर्ना हुन सकेको छैन (नक्सा १) । यो क्रम अठारौं ब्याचमा पनि देखिन्छ ।

नक्सा १: स्नातक तह फरेष्ट्रीमा विद्यार्थी भर्नाको अवस्था

स्नातक तहमा हालसम्म विद्यार्थी भर्नाको अवस्था हेर्दा बागमती प्रदेशबाट सबभन्दा धेरै १६३ जना र कोशी प्रदेशबाट सबभन्दा कम

४९ जना विद्यार्थीहरू भर्ना भएको देखिएको छ (नक्सा २) ।

नक्सा २: स्नातक तहमा विद्यार्थी भर्नाको हालसम्मको अवस्था तथा भर्ना भएका विद्यार्थीहरूको प्रादेशिक विवरण

२.२ स्नातकोत्तर तह प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा ग्रामीण विकास (M.Sc. NRMRD)

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको सम्बन्धनमा २०७२/०७३ देखि दुई वर्षे स्नातकोत्तर तहको प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा ग्रामीण विकास कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेको छ। यस कार्यक्रममा

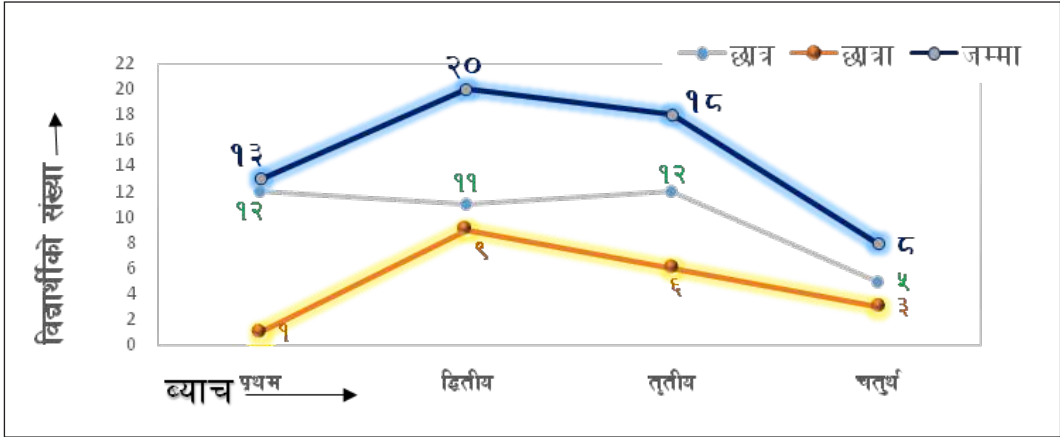
जम्मा २० जनाको कोटा रहेको छ। यस कार्यक्रमले वन क्षेत्रमा सक्षम पेशागत जनशक्तिको बढ्दो माग पूरा गर्न योगदान पुऱ्याएको छ। यसमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूका लागि विभिन्न विषयको व्यावहारिक ज्ञानका लागि मध्य-पूर्वी नेपाल र अन्नपूर्ण क्षेत्र मुस्ताङको भ्रमण गराइन्छ (फोटो ३)।

फोटो ३: अध्ययन भ्रमणमा संलग्न विद्यार्थीहरूसहित पदाधिकारी, शिक्षक तथा कर्मचारीहरू

यस कार्यक्रमको १५ विषयमा अधिकांश विषयहरू टर्म पेपर विधिबाट आन्तरिक मूल्याङ्कन हुने गर्दछ। यसका साथै शोधकार्य, मस्यौदा लेखन समावेश गर्नुपर्ने व्यवस्था र शोधग्रन्थ मूल्याङ्कनको लागि अनुसन्धान परीक्षण समिति रहेको छ।

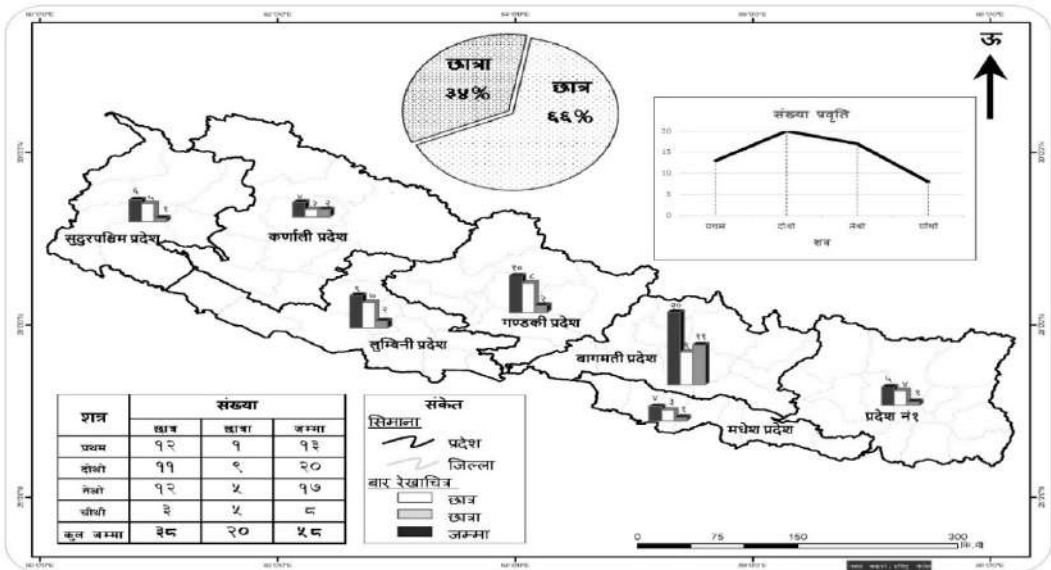
स्नातकोत्तर कार्यक्रमको पढाइ मिश्रित प्रकारको छ, जसअन्तर्गत भौतिक कक्षा र टुर कार्यक्रम पर्दछन्। यस कार्यक्रममा दोस्रो ब्याचबाहेक अन्य ब्याचहरूमा पूर्ण कोटामा विद्यार्थी भर्ना हुन सकेको छैन (नक्सा ३)।

नक्शा ३ : स्नातकोत्तर तह प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा ग्रामीण विकास तहमा विद्यार्थी भर्नाको अवस्था

स्नातकोत्तर तह प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा ग्रामीण विकासमा विद्यार्थी भर्नाको हालसम्मको अवस्था हेर्दा बागमती प्रदेशबाट सबभन्दा धेरै २०

जना र कर्णाली प्रदेशबाट सबभन्दा कम ४ जना विद्यार्थीहरू भर्ना भएको देखिन्छ (नक्सा ४)।

नक्शा ४ : स्नातकोत्तर तह प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा ग्रामीण विकासमा विद्यार्थी भर्नाको हालसम्मको अवस्था तथा भर्ना भएका विद्यार्थीहरूको प्रादेशिक विवरण

३. पूर्व विद्यार्थीहरूको रोजगारी/उच्च शिक्षामा संलग्नता

स्नातक तह उत्तीर्ण Alumni को रेकर्ड राख्ने क्रममा थुप्रै पूर्व विद्यार्थीहरू विभिन्न देशमा नाम चलेका विश्वविद्यालयमा उच्च शिक्षा अध्ययन (M.Sc. / Ph.D) गरिरहेका छन्। साथै स्नातक सकेका धेरै विद्यार्थीहरू नेपालमा सरकारी सेवामा अधिकृत तहमा काम गरिरहेका छन् भने केही रेन्जर र फरेष्टर पनि छन्। स्नातक तह पहिलो ब्याचका एक जना विद्यार्थी नेपाल सरकारका सह-सचिव पदमा कार्यरत छन्। दुईजना पूर्व विद्यार्थीहरूले Fulbright जस्तो विश्वप्रशिद्ध Scholarship मा अध्ययन गर्ने अवसर प्राप्त गरेका छन्। कतिपय पूर्व विद्यार्थीहरू विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाहरूमा आबद्ध भई काम गरिरहेका छन्।

स्नातकोत्तर प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा ग्रामीण विकास विषयका पूर्व विद्यार्थीहरूमध्ये एक जना विदेशमा, १० जना सरकारी अधिकृत, पाँच जना रेन्जर तथा फरेष्टर र ३ जना निजी संस्थामा कार्यरत रहेको देखिन्छ।

४. अन्य क्रियाकलाप

४.१ बाह्य परियोजना तथा सम्बन्ध

कलेजले संस्थागत रूपमा समय-समयमा बाह्य परियोजनाहरूमा संलग्नता जनाउँदै आएको छ। हालै अस्ट्रेलियाको ४ वटा संस्था Griffith University र University of Southern Queensland, काठमाडौं फरेष्ट्री कलेज तथा रेड पाण्डा नेटवर्कको सहकार्यमा कार्यान्वयनमा रहेको Boreal & Temperate Primary Forest Research Case Study: Nepal Red

Panda Case Study परियोजना सन् २०२२ डिसेम्बरमा सफलतापूर्वक सम्पन्न भएको छ। यस परियोजनाबाट विभिन्न प्रकाशनहरू भएका छन्। साथै वि.सं. २०७९ मङ्सिर ७ मा नेपाल सरकार वन तथा वातावरण मन्त्रालयका सचिव तथा वरिष्ठ कलाकार श्री दयाहांग राईबाट संयुक्त रूपमा बिगलअज भएको नेपाल रेड पाण्डा सुशासन मापदण्ड निर्माणमा कलेजको मुख्य भूमिका रहेको थियो। त्यसैगरी भापा जिल्लाको विशिष्ट प्रकृतिको जलथल वन केन्द्रित Darwin Initiative, UK funded Uprating Community Forest Management in Nepal नामक तीन वर्षे परियोजना सफलतापूर्वक सम्पन्न भई यसै वर्षदेखि दोस्रो तीन वर्षे परियोजना सुरु भएको छ। ForestAction ले नेतृत्व गरेको यस परियोजनामा कलेज पार्टनरको रूपमा संलग्न भई काम गरिरहेको छ।

४.२ राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय पहलहरू

कलेजका प्राध्यापकहरूद्वारा विगतमा जस्तै विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय पहलहरूमा योगदान दिने कार्यले निरन्तरता पाएका छन्। राष्ट्रिय नीति नियम तथा रणनीतिहरूमा पृष्ठपोषण (जस्तै वन नियमावली, Foresters' Council को विधान आदिमा) तथा इप्बेस (International Science–Policy Platform for Biodiversity and Ecosystem Services, www.ipbes.net) का अध्ययनहरू तथा इप्बेस राष्ट्रिय समितिमा कलेजका research and outreach का संयोजकको सहभागिता यसका केही उदाहरणहरू हुन। यी सहभागिताहरूबाट कलेजको राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय पहिचान अभिवृद्धि गर्नमा महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ।

४.३ सेमिनार तथा गोष्ठी

यस कलेजका प्राध्यापक तथा विद्यार्थीहरू विभिन्न समयमा कलेजभित्र तथा बाहिर आयोजना हुने सेमिनार तथा गोष्ठी सहभागी हुने गरेका छन्, जुन निम्नबमोजिम रहेका छन् ।

- सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ लैङ्गिक सचेतना गोष्ठी
- विद्यार्थीहरू स्वयंसेवी कार्यक्रम,
- International Forestry Students Association (IFSA) KAFCOL मा अप्रिल २०२२ देखि विद्यार्थी आबद्धता,
- Hult Prize at IoF प्रतियोगितामा सहभागिता,
- Global Youth Biodiversity Network-Nepal मा सहभागिता,
- Nepalese Youth for Climate Action (NYCA) मा सहभागिता,
- Nepal Youth Council (NYC) मा सहभागिता,
- साप्ताहिक चरा अवलोकन तथा पहिचानमा सहभागिता ।

४.४ ब्रान्डिङ, सार्वजनिक सम्बन्ध र मार्केटिङ

कलेजमा पछिल्ला केही वर्षदेखि विद्यार्थी भर्ना सङ्ख्या घट्दै गएको तथ्याङ्कबाट स्पष्ट हुन्छ । यस स्थितिलाई ध्यान दिँदै कलेज प्रशासनबाट वेभसाइटदेखि प्रकाशन तथा विभिन्न विद्युतीय माध्यमहरूबाट प्रचारप्रसार, भेटघाट, छलफल, बैठक, अन्तरक्रिया, सामग्री प्रदर्शन, सम्बन्ध विस्तार, सहकार्य, समझदारीजस्ता कार्यक्रमहरू गरी कलेजको ब्रान्डिङ तथा मार्केटिङको प्रयासहरू गरिँदै आएको छ ।

५. विद्यार्थी कल्याण

५.१ छात्रवृत्ति

कलेजले स्नातक फरेष्ट्रीतर्फ प्रत्येक ब्याचका विद्यार्थीहरूलाई प्रत्येक सेमेष्टरमा आन्तरिक रूपमा सर्वोकृष्ट, महिलातर्फ प्रथम, दुर्गमतर्फ र दलित/जनजाति/मधेसीलाई छात्रवृत्ति दिइएको छ । त्यस्तै डिप्लोमा इन फरेष्ट्रीतर्फ कलेजले निरज घिमिरे स्मृति कोषबाट प्रत्येक वर्ष विद्यार्थीहरूलाई नगद पुरस्कार दिइने गरिएको छ । शिक्षा मन्त्रालयबाट मनोनित भई स्नातक फरेष्ट्रीमा अध्ययनरत ५ जना र स्नातकोत्तर तह प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा ग्रामीण विकासमा अध्ययनरत ३ जनाले पूर्ण छात्रवृत्ति पाएका छन् ।

५.२ अनुसन्धान वृत्ति

कलेजमा सञ्चालित परियोजनाहरू तथा कृषि वन प्रवर्धन नेपालबाट कलेजमा अध्ययनरत स्नातक र स्नातकोत्तर तहका विद्यार्थीहरूलाई अनुसन्धान वृत्ति दिने व्यवस्था छ ।

५.३ शुल्कमा छुट

डिप्लोमा इन फरेष्ट्री र स्नातक फरेष्ट्रीका विद्यार्थीहरूलाई शुल्कमा १० प्रतिशत छुट दिइएको छ । त्यस्तै स्नातकोत्तर तह प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा ग्रामीण विकासमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूलाई १० प्रतिशत शुल्कमा छुट दिइएको छ र क्याम्पसका पूर्व विद्यार्थी भएमा शुल्कमा थप ५ प्रतिशत छुट दिने व्यवस्था छ भने शेरधनीका सन्ततिहरूलाई शुल्कमा ५० प्रतिशत छुट दिने व्यवस्था छ ।

५.४ विद्यार्थीहरूको शारीरिक विकास

विद्यार्थीहरूको शारीरिक विकासका लागि कलेजले प्रत्येक वर्ष खेलकुद सप्ताहको आयोजना गर्दै आएको छ । उक्त अवधिमा भलिबल, फुटबल, बास्केटबल, क्रिकेट र दौड प्रतियोगिताहरू हुने गर्छन् । यसबाहेक विद्यार्थी परिषद्को मागबमोजिम Futsal game पनि सञ्चालन हुने गरेको छ भने बाह्य संस्थाबाट सञ्चालन हुने विभिन्न प्रतियोगितात्मक खेलहरूमा पनि विद्यार्थीहरू सहभागी हुने गरेका छन् ।

५.५ विद्यार्थी तथा शिक्षकहरूको दुर्घटना विमा

कलेजले B.Sc Forestry / NRM-RD का विद्यार्थीहरू तथा शिक्षक, कर्मचारीहरूको रु. ५,००,०००/- बराबरको दुर्घटना विमाको व्यवस्था गरिएको छ । यसबाट फिल्डमा खटिने विद्यार्थी, शिक्षक र कर्मचारीलाई उत्साह थपेको छ ।

६. चुनौती र सम्भावनाहरू

६.१. मुख्य चुनौतीहरू

क) विद्यार्थी भर्नामा समस्या

फरेष्ट्री स्नातक तहमा विगत दुई वर्षदेखि विद्यार्थी भर्नामा आएको ह्रास मुख्य चुनौतीको रूपमा देखापरेको छ । स्नातकोत्तर कार्यक्रमहरूमा यो समस्या पहिलेदेखि नै थियो । यसका मुख्य कारणहरूमा देशका विभिन्न भागमा फरेष्ट्री अध्यापन हुने नयाँ कलेजहरू खुल्नु, उच्च शिक्षा अध्ययनका लागि विदेश जाने विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या अत्यधिक बढ्दै गएको, कोभिडका कारण परिवारको आम्दानी खस्कनु र सरकारी सेवामा

सबैले अवसर नपाउनु र त्यसमा पनि लोकसेवाले समयमै विज्ञानपन नगर्नुजस्ता कारणहरू रहेका छन् । यसबाहेक विद्यार्थी राजनीतिको प्रभाव पनि रहेको छ ।

६.२ सम्भावनाहरू

क) कलेजमा उच्च शिक्षा अध्ययन गरेका र प्रायः लामो अनुभव भएका शिक्षकहरूबाट पठनपाठन गराउने र प्रयोगशाला र अवलोकन भ्रमण, बेलाबेलामा हुने अतिथि शिक्षकहरूबाट गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गरिँदै आएकोले यो पक्षलाई अभूत थप प्रचारप्रसार गरी विद्यार्थीहरू सङ्ख्या वृद्धि तथा विभिन्न निकायहरूसँग सहकार्य एवं समन्वय गरी अध्ययन अनुसन्धाको अवसर बढाउन सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू छन् ।

ख) वन तथा वातावरण क्षेत्रमा कार्यरत स्वदेशी तथा विदेशी संघसंस्था र विश्वविद्यालयहरूसँग खासगरी अनुसन्धान र ज्ञान आदानप्रदानका क्षेत्रमा सहकार्य गर्न सकिने प्रचुर सम्भावना हुँदाहुँदै पनि सीमित स्रोतसाधनका कारण चाहेजति गर्न नसकिए तापनि प्रयास जारी छ र आगामी वर्षहरूमा थप प्रयास गरिनेछ ।

ग) काठमाडौंको मातातीर्थमा भवनलगायतका भौतिक संरचना निर्माणको कार्य सम्पन्न भइसकेकाले नयाँ शैक्षिक कार्यक्रमहरू थप गर्न सकिने सम्भावना छ ।

घ) नेपाल कृषि वन प्रतिष्ठान र कृषि वन प्रवर्धन नेपाल बीचको सहकार्यलाई थप मजबुत र परिणाममुखी बनाउन आवश्यक पहल भइरहेको छ ।

ड) कलेज Quality Assurance and Accreditation (QAA) को प्रक्रियामा रहेकाले गुणवत्तामा बढोत्तरी हुने विश्वास गरिएको छ ।

७. भविष्यको बाटो

विद्यार्थी भर्नामा देखिएको समस्याबारे आगामी दिनमा थप अध्ययन तथा विश्लेषण गरी सोही अनुसारको नीति बनाई अघि बढनुपर्ने छ । चुनौतीको सामना गर्न भौतिक संरचनादेखि शिक्षण तथा अनुसन्धानमा सुधार र शैक्षिक कार्यक्रममा विविधता बढाउँदै समग्र गुणस्तरमा थप सुधार गरी कलेजलाई विद्यार्थीहरूको पहिलो रोजाइको केन्द्र बनाउनुपर्ने देखिन्छ ।

- अहिले सुरु गरिएका ब्रान्डिङ, पब्लिक रिलेशन र मार्केटिङ कार्यहरूलाई थप सशक्त र प्रभावकारी बनाउनुपर्छ ।
- कलेजभित्र हुने विद्यार्थी राजनीतिको नकारात्मक प्रभाव हटाउन यसको पछाडिका आन्तरिक तथा बाह्य कारणहरूको सुक्ष्म अध्ययन तथा विश्लेषण गरी सोही अनुसारको नीति बनाई अघि बढनुपर्ने छ ।
- मातातीर्थमा भौतिक संरचना निर्माण सम्पन्न भैसकेकोले कृषि, Computer Science and Information Technology, BBA/MBA जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

वन विज्ञानमा एक महिने विशेष अनुभव

प्रा. चिरञ्जीवीप्रसाद उपाध्याय

परिचय

वन विज्ञानसम्बन्धी विषयमा अध्ययन, अध्यापन र अनुसन्धान गराउने उद्देश्यका साथ नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युटलाई वि.सं. २०२९ मा त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गत समाहित गरी वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको नामबाट सञ्चालन गरिएको अहिले पचास वर्ष पूरा भएको छ । करिब आधा शताब्दी एकल नेतृत्व गरेको वन विज्ञानबाहेक मुलुकमा केही वर्ष अघि कृषि तथा वन विश्वविद्यालय स्थापना भएको छ । यो सुखद विषय भए तापनि कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको ऐन २०६७ को दफा ३(२) को व्यवस्थाले कानूनद्वारा प्रदत्त त्रि.वि.को सम्पत्तिमाथि ठाडो हस्तक्षेप गरेको देखिन्छ । एक विश्वविद्यालयको सम्पत्ति अर्को विश्वविद्यालयलाई हस्तान्तरण गर्ने कार्य कानूनबमोजिम हुनुपर्ने हो । तर, त्यसो नभई कृषि तथा वन विश्वविद्यालयले आफ्नो ऐनको आधारमा हेटौंडा क्याम्पसको सम्पत्ति स्वतः आफु मातहतमा आएको अपरिपक्व दाबी गरेपश्चात् दुई विश्वविद्यालय बीच विवाद उत्पन्न भई विद्यार्थीको प्रवेश परीक्षा अवरोधको शृङ्खला सुरु भएको वि.सं. २०७२ मङ्सिर २० देखि पुस २९ सम्मको अन्तरङ्ग अनुभूतिहरूका साथै यससँग सम्बन्धित विषयमा त्रि.वि.का पदाधिकारी, मकवानपुरका प्रमुख जिल्ला अधिकारी, जिल्ला प्रहरी कार्यालयका प्रमुख,

प्रवेश परीक्षा समितिका सदस्यहरू, प्राध्यापक, कर्मचारी तथा विद्यार्थीहरूसँगको छलफल र सम्मानित सर्वोच्च अदालतको फैसला आदिको निष्कर्षलाई यस लेखमा समेट्ने प्रयास गरिएको छ । दुई विश्वविद्यालय बीचको विवाद र समाधानबारे जानकारी लिन चाहनेहरूका लागि सहज होस् भन्ने हेतुले यो सन्दर्भ प्रस्तुत गरिएको हो । यसबाट नेपालका विश्वविद्यालयहरूमा राजनीतिले कसरी प्रभावित तुल्याउँदो रहेछ र त्यसको निराकरणमा न्यायपालिकाको कस्तो सकारात्मक भूमिका हुँदो रहेछ भन्ने जानकारी प्राप्त हुनेछ । लेखमा कतिपय व्यक्तित्वहरूको नाम उल्लेख गरिए तापनि उहाँहरूसँग मेरो कुनै पूर्वाग्रह छैन र अरूले पनि राख्नु हुनेछैन भन्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

पृष्ठभूमि

नेपालको जेठो त्रिभुवन विश्वविद्यालय वि.सं. २०१६ मा स्थापना भएको हो र यो त्रि.वि. ऐन, २०४९ बमोजिम सञ्चालन भइरहेको छ । यसका साथै मुलुकमा मिति २०६७।३।३ मा नेपाल सरकारको निर्णयका आधारमा त्रि. वि. को वन विज्ञान अध्ययन संस्थान र कृषि तथा पशु विज्ञान अध्ययन संस्थानअन्तर्गतका केही

आङ्गिक क्याम्पसहरूलाई समेटेर कृषि तथा वन विश्वविद्यालय सञ्चालन गरिएपश्चात् त्रि.वि.को सम्पत्ति विवाद चरमोत्कर्षमा पुग्यो ।

कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालयको ऐन २०६७ को दफा ३(२) मा “यो ऐन प्रारम्भ हुँदाको बखत नेपाल सरकारबाट अनुदान प्राप्त गरी त्रिभुवन विश्वविद्यालयको आङ्गिक क्याम्पसको रूपमा रहेको हेटौँडा वन क्याम्पस हेटौँडा र कृषि तथा पशु विज्ञान अध्ययन संस्थानअन्तर्गतको रामपुर क्याम्पसलाई संयुक्त रूपमा समावेश गरी कृषि क्याम्पस रामपुर परिसरमा विश्वविद्यालयको स्थापना गरिनेछ” भनी उल्लेखित नियमले त्रि.वि. ऐन २०४९ द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिमाथिको हक र शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने हक स्वतः समाप्त भएको भन्ने बुझिन्छ । तर, त्रिभुवन विश्वविद्यालयको सम्पत्ति कानूनबमोजिम नै हस्तान्तरण हुनुपर्नेमा त्यसो नभई कृषि तथा वन विश्वविद्यालयले आफ्नो ऐनको आधारमा त्रि.वि.को सम्पत्ति स्वतः आफ्नो भएको अडान राख्दै आएको छ । नयाँ बन्ने विश्वविद्यालयको ऐन बनाउनु र कार्यान्वयन प्रक्रिया बढाउनु अघि नै सम्पत्ति व्यवस्थापन सम्बन्धमा विधायकहरू, तत्कालीन शिक्षा मन्त्री र सो मन्त्रालयका प्रतिनिधिहरू, त्रिभुवन विश्वविद्यालय र कृषि तथा वन विश्वविद्यालयका पदाधिकारीहरू बीच उपयुक्त विकल्पबारे छलफल गरी सुझबुझका साथ कानुनी रूपमा प्रक्रिया अगाडि बढेको भए दुई विश्वविद्यालय बीच कटुताको अवस्था आउने थिएन । तर त्रिभुवन विश्वविद्यालयको प्रचलित ऐनलाई पूर्ण रूपमा बेवास्ता गरी एकतर्फी रूपमा कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको ऐन कार्यान्वयन गर्ने निर्णय गरियो । सोही निर्णयका आधारमा मिति २०६९।१०।११ मा तत्कालीन शिक्षा मन्त्री तथा त्रि.वि.का सहकुलपतिको अध्यक्षतामा

बैठक बसी कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको भर्ना प्रक्रिया सुरु गर्ने र त्रि.वि. हेटौँडा क्याम्पसमा विद्यार्थी भर्ना नलिने भन्ने निर्णय गरिएपश्चात् समस्या उत्कर्षतातर्फ बढ्दै गयो ।

शिक्षा मन्त्रालयले त्रिभुवन विश्वविद्यालयको उपकुलपतिका नाममा मिति २०७२/०८/२० (पत्र सङ्ख्या ०७२/०७३, च. नं. १३५) मा पत्र पठाई हेटौँडा क्याम्पसमा भर्ना नलिनु र वन विज्ञान अध्ययन संस्थान डीनको कार्यालय पोखराले गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाबमोजिम हेटौँडामा भर्ना लिने कार्य स्थगन गर्नु भन्ने निर्देशन दियो । सो पत्र हेटौँडाबाट प्रकाशित सन्देश, राष्ट्रिय दैनिकमा छापिएपछि त्रि.वि. को हेटौँडा क्याम्पस हेटौँडा र कृषि तथा वन विश्वविद्यालयअन्तर्गतको वन विज्ञान सङ्काय बीचको विवाद फन बढेर जाने अवस्था देखियो । शिक्षा मन्त्रालयको पत्रको आधारमा त्रि.वि.ले पनि आधिकारिक निर्देशन दिँदै डीनको कार्यालय पोखरामा पत्र (२०७२/९/५ (च. नं १८६) पठायो, जसमा शिक्षा मन्त्रालयको निर्देशन कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भन्ने (सन्देश दैनिक, २०७२) थियो । यी दुई निर्देशनहरूले हेटौँडाको भर्ना कार्यलाई थप जटिल बनाउनुका साथै दुई संस्थाका प्राध्यापक, कर्मचारी र विद्यार्थीहरू बीचको सम्बन्धसमेत चिसिन पुग्यो ।

यसै बीचमा शिक्षा मन्त्रालयले (२०७२/०८/२२ पत्र सङ्ख्या २०७२/०७३, च. नं. २२३) विश्वविद्यालय अनुदान आयोगका अध्यक्ष प्रा. डा. पराशर कोइरालाको संयोजकत्वमा त्रि.वि.का उपकुलपति प्रा.डा. तीर्थराज खनिया र कृषि तथा वन विश्वविद्यालयका उपकुलपति प्रा.डा. ईश्वरीप्रसाद ढकाल सम्मिलित एक छानबिन समिति गठन गर्‍यो । यस समितिलाई

दुई विश्वविद्यालय बीचको सम्पत्ति हस्तान्तरण एवं सहज रूपमा शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गराउने जिम्मा दिइएको थियो । उक्त कार्यमा सहयोग गर्न शिक्षा मन्त्रालयले तत्कालीन सहसचिव डा. लवदेव अवस्थी संयोजक रहेको ५ सदस्यीय प्राविधिक छानबिन समिति पनि गठन भयो । यस्ता कदमहरूले प्रचलित कानून अनुसार त्रि.वि.को सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्ने कार्य नीतिगत तहमै अस्पष्ट र बाभिन गएको देखियो ।

यति मात्र नभई मकवानपुरका तत्कालीन प्रमुख जिल्ला अधिकारी रामप्रसाद थपलियाको अध्यक्षतामा हेटौँडास्थित दुबै विश्वविद्यालयका प्रमुखहरू र सरोकारवालाहरूसँग भएको सर्वपक्षीय छलफलले समेत शिक्षा मन्त्रालय र त्रि.वि. का उपकुलपतिको पत्रलाई कार्यान्वयन गर्ने निर्णय गरेको थियो (सन्देश राष्ट्रिय दैनिक, २०७२) । जिल्ला प्रशासन कार्यालय मकवानपुरले प.सं. ०७२/७३ च.नं- २६१८, मिति २०७२/९/२२ मा उक्त निर्णय कार्यान्वयन गरी तत्काल शान्तिसुरक्षा कायम राख्न सहयोग गरिदिनुहुन भन्ने आशयको पत्र डीन कार्यालय पोखरामा पठायो । उक्त पत्रले स्थानीय निकायसमेत प्रचलित कानून अनुसार त्रि.वि.को सम्पत्ति उपभोग गर्न पाउने अधिकारप्रति सचेत नभएको देखियो ।

यिनै विभिन्न तहको निर्णयहरूलाई आधार मानी कृषि तथा वन विश्वविद्यालय वन विज्ञान सङ्कायका प्राध्यापकहरूले त्रि.वि. हेटौँडा क्याम्पस परिसरभित्र रहेको म्युजियम (प्रवेश परीक्षा हुने स्थान) लाई नियन्त्रणमा लिने प्रयास गरे । तर, त्रि.वि.का प्राध्यापक, कर्मचारी र विद्यार्थीहरू मिलेर सो प्रयासलाई असफल तुल्याइदिए । यस घटनाको प्रतिशोध स्वरूप कृषि तथा वन विश्वविद्यालयका प्राध्यापकहरूले जिल्ला प्रहरी

कार्यालयमा उजुरी दिए । यसै उजुरीलाई आधार मानी जिल्ला प्रशासन कार्यालयले स्नातक तह तृतीय वर्षमा अध्ययनरत विद्यार्थी रामयुगल साह, कर्मचारीद्वय मनोज थिङ र सन्तोषकुमार लामासमेतलाई नियन्त्रणमा लियो, जसले गर्दा प्रवेश परीक्षा अशान्त बन्न पुग्यो (साभा कुरा, २०७२) ।

यस घटनापश्चात् वन विज्ञान अध्ययन संस्थान पोखरा क्याम्पसका शिक्षक, कर्मचारी तथा विद्यार्थीहरू पनि दुई गुटमा विभाजित हुन पुगे । यस परिस्थितिमा डीन कार्यालय आफैले गोरखापत्रमा मिति २०७२/८/१७ मा सूचना प्रकाशित गरी हेटौँडामा प्रवेश परीक्षा सञ्चालन गर्ने विषय चुनौती बनेको थियो । हेटौँडामा परीक्षा सञ्चालन गर्न अध्ययन संस्थानका तत्कालीन सहायक डीन (शैक्षिक) जीवनाथ पाण्डे, परीक्षा समितिका सदस्य उदयकुमार सिंह र राजन सुवेदीलाई जिम्मा दिइएको थियो । परीक्षा समितिकै अनुरोधमा परीक्षासम्बन्धी कार्यको सहयोगार्थ डीनको हैसियतले म प्रा.चिरञ्जीवीप्रसाद उपाध्यायसमेत हेटौँडा गएको थिएँ ।

विषय प्रवेश

मिति २०७२/८/१७ मा प्रकाशित प्रवेश परीक्षासम्बन्धी सूचना अनुसार अफिसियल सम्पूर्ण कार्यहरू पूरा गरी भर्ना समितिका सदस्य, पर्यवेक्षक र पदाधिकारीसमेत हेटौँडा केन्द्रको परीक्षा सञ्चालनार्थ हेटौँडा जाने तयारीमा थियौँ । असहज परिस्थिति भएकाले डीनलाई पनि त्यहाँ जानको लागि अनुरोध गरिएकाले हामी सबै जना २०७२/९/२४ मा हेटौँडातर्फ प्रस्थान गरियो । यात्राको क्रममा बाटोमा सतर्कताका साथ आउनु है भन्ने खबर आएकाले परीक्षासम्बन्धी गोप्य राख्नुपर्ने सम्पूर्ण सामग्रीहरू सुरक्षित स्थानमा

राखियो । प्रवेश परीक्षाको सबै तयारी पूरा भएको थियो । हेटौंडा क्याम्पस हेटौंडाका सम्पूर्ण प्राध्यापक एवं कर्मचारीहरूलाई २५ गते हुने प्रवेश परीक्षामा उपस्थिति हुने निर्देशन दिइसकिएको थियो । त्यसै क्रममा सम्भावित चुनौतीको लेखाजोखा र समाधानका सम्पूर्ण उपायहरूको व्यवस्था भएको कुरा डीन र क्याम्पस प्रमुखलाई सम्बन्धित व्यक्तिहरूमार्फत जानकारी भएको थियो ।

अर्कोतर्फ हामी (हेटौंडाको क्याम्पस प्रमुख र म) २०७२/९/२४ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा रहेका विद्यार्थी र कर्मचारीलाई बाहिर निकाल्नका लागि गयौं । जुन कुरा प्रवेश परीक्षाको लागि अनिवार्य थियो । जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा प्रहरी अधिकृतसँगको कुराकानीबाट विस्तृत जानकारी प्राप्त भयो । यसपछि अरू विश्लेषण गर्नुभन्दा पहिले ती विद्यार्थी र कर्मचारीहरूलाई कसरी प्रहरीको नियन्त्रणबाट बाहिर निकाल्ने भन्ने विचार आयो । कसरी बाहिर निकाल्ने त भन्ने प्रश्नमा लिखित जाहेर भएको हुनाले निवेदकले उल्लेख गरेबमोजिम अनुसन्धान हुन्छ, दोषी भए कारबाही र निर्दोष भए छोडिन्छ भन्ने जबाफ आयो । यसको लागि त समय लाग्दछ, मैले भने । उनले प्रक्रिया नै यही हो भनी जबाफ दिए ।

साँभ्रपख त्रि.वि.का उपकुलपति प्रा.डा. तीर्थराज खनियालाई मोबाइलमा सम्पर्क गरी व्यहोरा अवगत गराउनुका साथै विद्यार्थी र कर्मचारीलाई छुटाउने व्यवस्थाका लागि अनुरोध गरौं । म प्रयास गर्छु भन्ने जबाफ मात्र आयो । यसपछि प्रहरी अधिकारीको सल्लाह अनुसार फोनमार्फत एक जना निवेदकसँग हिरासतमा रहेका कर्मचारी र विद्यार्थीलाई छुटाउनका लागि निवेदन फिर्ता लिन अनुरोध गरौं । लामो कुराकानीपश्चात् उहाँले

साथीहरूसँग छलफल गरेर खबर गर्छु भन्नुभयो । अब चाहिँ केही हुन्छ भन्ने लाग्यो । केही समयपछि पुनः फोन गरौं । उहाँले हुन्छ तर परीक्षा भने रोक्नुपर्छ भन्ने सर्त राख्नुभयो । परीक्षा रोक्ने पक्षमा म थिइन । परीक्षा एउटा कुरा तपाईंसँगको दोस्ती अर्को कुरा र विद्यार्थी र कर्मचारी पुलिसको नियन्त्रणमा रहेको तैम्नो कुरा हो भनौं । यी सबैलाई एक ठाउँमा नराखौं । यी विषयले हाम्रो मित्रतालाई बलि दिने काम नगरौं । मेरो भनाइमा सहमत भई निवेदन फिर्ता लिनै काम भयो र हाम्रा विद्यार्थी र कर्मचारीहरू थुनामुक्त भए ।

रात परिसकेको थियो । सबै आ-आफ्नो निवासतिर लाग्नुभन्दा पहिले हेटौंडाका क्याम्पस प्रमुखसँग २५ गतेको परीक्षाको विषयमा छलफल भयो । यतिबेलासम्म वातावरण शान्त र उत्साहप्रद नै थियो । यसको केही समयपछि मेरो मोबाइलमा घण्टी बज्यो । “भोलि बिहान ७:३० बजे प्रमुख जिल्ला अधिकारीज्यूको कार्यकक्षमा छलफल छ सर पनि आउनुहोला” भनियो । अब सहयोग प्राप्त हुने भयो भन्दै खुसीका साथ २०७२/९/२४ को रात बित्यो ।

२०७२ साल पुष २५ गते शनिवार

२५ गते शनिवार हेटौंडा क्याम्पसका प्रमुख युसुफ अन्सारी र म जिल्ला प्रशासन कार्यालय मकवानपुरमा समयमै उपस्थित भयौं । आज त सबै काममा सहयोग प्राप्त हुन्छ र प्रवेश परीक्षा सम्पन्न हुन्छ भन्नेमा हामी दुक्क थियौं । प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यकक्षमा जिल्ला प्रहरी कार्यालय र सशस्त्र प्रहरी बल मकवानपुरका प्रमुख र अन्य व्यक्तित्वहरू हुनुहुन्थ्यो । सुरुमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीज्यूले स्वागत र परिचय गराउनु भयो ।

सुरुमा मेरो सेवा अवधि, डीनको पदावधि र उमेर सोध्नुभयो । मैले सबै प्रश्नको जबाफ दिएँ । उहाँले सर जीवनको उत्तरार्धमा हुनुहुँदो रहेछ, किन दुई विश्वविद्यालयको द्वन्द्वमा अल्भनु भयो ? साथीभाइहरूसँग किन मनोमालिन्ययुक्त वातावरण बनाउन लाग्नु भयो ? भन्दै प्रवेश परीक्षा स्थगन गरिदिनुहोस् भन्ने आशयको मृदुवाणी प्रस्तुत गर्नु भयो । यसपछि मैले हेटौँडाका क्याम्पस प्रमुखको मुख हेरेँ । के भन्ने के भन्ने भयो । “त्रि.वि.ले मलाई नियमानुसार शैक्षिक तथा प्रशासनिक कार्यसञ्चालनको जिम्मेवारी दिएको छ, त्यही अनुसार मैले काम गर्नुपर्छ । धेरै परीक्षार्थीहरूले हेटौँडामा अध्ययन गर्ने इच्छा प्रकट गरेका छन् । उनीहरूको संविधान प्रदत्त हकको संरक्षण गर्नुपर्छ । वन र वातावरणसम्बन्धी अध्ययन, अध्यापन हुने मुलुकको अगुवा क्याम्पस पनि हो यो । म पनि यसै ठाँउको स्थानीय भएकोले विद्यार्थीहरूलाई प्रोत्साहित गर्नुपर्छ । सिडिओ साब, हजुर र सुरक्षा निकायको सहयोगमा मात्र परीक्षा सञ्चालन हुन सक्छ, जुन सहयोग हामीले अपेक्षा गरेका छौँ” भन्दै मैले आफ्नो भनाइलाई बिट मारेँ ।

प्रमुख जिल्ला अधिकारीज्यूले पुनः भन्नुभयो- “यहाँहरूलाई प्रवेश परीक्षा स्थगन गर्न शिक्षा मन्त्रालय, यहाँहरूको तालुक अड्डाका प्रमुख उपकुलपतिज्यूको निर्देशन छ र यहाँको त्रि.वि.का पदाधिकारीहरूले शिक्षा मन्त्री तथा त्रि.वि.का सहकुलपतिको मिति २०६९/१०/११ मा हेटौँडा क्याम्पसमा भर्ना नलिने सहमति गर्नुभएकाले प्रवेश परीक्षा स्थगन गर्न केही अप्ठ्यारो मान्नुपर्दैन । स्थगन गरिदिनुस् मेरो अनुरोध छ । त्यसपश्चात् अब चाहिँ गाह्रो हुने भयो भन्ने लाग्यो । हेटौँडा क्याम्पसका प्रमुख र म दुबैले एकै स्वरमा “विश्वविद्यालयको चल-

अचल सम्पत्तिको उपभोग र निर्णय गर्ने निकाय त्रि.वि. सभा हो । त्रि.वि.सभाले नै नियम बनाई स्थगन गरे मात्र स्थगन हुन्छ । पदाधिकारीले गरेका सहमतिबाट हामी परीक्षा स्थगन गर्न असमर्थ छौँ” भनेपछि उहाँले थप असजिलो महसुस गर्नु भयो । अन्य सहभागीहरू केही बोल्नुभएन ।

प्रमुख जिल्ला अधिकारीज्यूले पुनः कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको ऐनमा भएको व्यवस्थाबारे स्मरण गराउनुभयो । शिक्षा मन्त्रालयद्वारा गठित विभिन्न समितिहरूले पनि प्रतिवेदन प्राप्त नभएसम्मको लागि तत्काल प्रवेश परीक्षा स्थगन गर्न निर्देशन दिएका छन् । त्रि.वि.का उपकुलपतिज्यूको मिति २०७२/९/५ को पत्रमा पनि शिक्षा मन्त्रालयबाट प्राप्त निर्देशनसार गर्नु गराउनु भनी वन विज्ञान अध्ययन संस्थान पोखरामा पत्राचार गरिएको र तालुक निकायबाट थप निर्देशन लिएर मात्र प्रवेश परीक्षाको प्रक्रिया अघि बढाउन हेटौँडालाई निर्देशन दिएको र सर्वपक्षीय बैठकले समेत माथिको निर्णयानुसार गर्न निर्देशन गरेको व्यहोरा जानकारी गराउनुभयो । तत्कालका लागि शान्तिसुरक्षा कायम गर्न सहयोग गरिदिनुहुन अनुरोध गर्दछु । प्रवेश परीक्षा स्थगनपश्चात् सरहरूलाई जस्तो सहयोग आवश्यक पर्छ सक्दो सहयोग गरौँला भन्नुभयो । त्यसमा हामीले त्रि.वि.का पदाधिकारीबाट निर्देशन प्राप्त भए मात्र स्थगन हुन सक्छ अन्यथा संभव हुँदैन भन्यौँ । हामी नियम कानुनभन्दा पनि माथिको निर्देशनमा चल्ने हुनाले शिक्षा मन्त्रालयको निर्देशन अनुसार हामी अगाडि बढ्छौँ । यदि यो परीक्षा सञ्चालन गराउनु छ भने हामीलाई शिक्षा मन्त्रालयभन्दा माथिको निर्देशन आवश्यक हुन्छ ।

त्यसपछि प्रमुख जिल्ला अधिकारीले सुरक्षा प्रमुखतर्फ सङ्केत गर्दै भन्नुभयो “उहाँहरू मान्ने

पक्षमा हुनुहुन्न तसर्थ उहाँहरूलाई राम्रोसँग आराम र खानाको, व्यवस्था गर्नु होला” यसपछि हामीलाई एकजना प्रहरी अधिकृतको साथमा गाडीमा राखेर लगियो । करिब ९:०० बजेतिर जिल्ला प्रहरी कार्यालयको प्राङ्गणमा पुगेपछि मात्र हामी प्रहरी नियन्त्रणमा रहेको ज्ञात भयो । हाम्रो फोन पनि नियन्त्रणमा लिइयो । यद्यपि हामीलाई राम्रो व्यवहार भयो । प्रहरीहरूसँग राम्रो कुराकानी भयो । राज्यको आधिकारिक निकायको अधिकारप्राप्त व्यक्तिलाई राज्यको निकायले नै राज्यद्वारा स्थापित विश्वविद्यालयको प्रवेश परीक्षा लिन जाँदा नियन्त्रणमा लिने देश नेपाल मात्र होला जस्तो लाग्यो । यस्तो प्रकारको सरकारी निकायको व्यवहारले शिक्षाको भविष्य कस्तो होला ? कुन निकायले ठिक बेठिक के गर्‍यो, कसले छुट्याउने ? अब हामीले के गर्ने ? देशका विभिन्न स्थानबाट आएका परीक्षार्थीहरूको के स्थिति हुने हो ? देशलाई कति नोक्सान भयो ? कृषि तथा वन विश्वविद्यालय र त्रिभुवन विश्वविद्यालयको बीचमा समस्या समाधान कसरी होला ? २०७० मा त्रि. वि. को सम्पत्तिसम्बन्धी उजुरीमा (WO-०१४ र ०४३९) फैसला गर्न किन ढिलो गर्‍यो ? आदि इत्यादि विषयमा हामी दुई (क्याम्पस प्रमुख र म) बीच छलफल भइराख्यो ।

त्यत्तिकैमा एकजना प्रहरी अधिकारी हस्याड-फस्याड गर्दै आफ्नो कार्यक्षेत्र प्रवेश गरे । क्याम्पस प्रमुखले सोध्नुभयो कहाँ गएर आउनु भएको ? उनले भने सरहरूकै क्याम्पसबाट आएको । एक गाडी प्रहरी जवान पहिले गएका थिए त्यतिले नपुगेर पुनः अर्को एक गाडी लिन आएको भनेर उनी जवान र गाडीको व्यवस्था गर्नेतर्फ लागे ।

प्रहरीले प्रवेश परीक्षा हुन दिएन भन्ने हामीलाई

लाग्यो । यतिबेला हामी निरीहजस्तै भयौं । त्यहाँको वातावरण शान्त भए तापनि हाम्रो मन अशान्त बन्न पुग्यो । राज्यले शिक्षालाई हेर्ने दृष्टिकोण र गर्ने व्यवहार, त्रि.वि.का पदाधिकारीको कुर्ची मोह र हेटौँडा क्याम्पसको भविष्यको कुराले हामीलाई धेरै नै चिन्तित तुल्यायो । सँगसँगै आ-आफ्नो घर परिवारको पनि चिन्ता लाग्न थाल्यो । हामीलाई शान्तिसुरक्षाको दफा लगाएर लामो अवधिसम्म पो राख्ने हो कि ! केही समयपछि प्रहरीहरू धमाधम जिल्ला प्रहरी कार्यालय परिसरमा प्रवेश गरे । यसबेला एक प्रहरी जवानले भनेअनुसार दिउँसोको २ बजेको थियो । हामीलाई यसपछि कसरी अगाडि बढ्ने भन्ने चिन्ताले भनै ब्याकुल बनायो । यो दिनलाई हामीले कालो दिनको रूपमा लियौं ।

यसको केही समयपछि एक प्रहरी अधिकृत आएर सरहरू अब जान सक्नुहुन्छ भनेर मोबाइल फिर्ता दिए । हामी जान तयार भयौं । तर तपाईंहरू यत्तिकै जान पाउनुहुन्न कसैले बुझ्नुपर्छ भनेपछि क्याम्पस प्रमुखले साथीहरूलाई फोन गर्नु भयो । एकैछिनमा हेटौँडा क्याम्पसका थुप्रै प्राध्यापक तथा कर्मचारीहरू आउनुभयो । रामलक्ष्मण प्रसाद यादवले भरपाई गरिदिनु भयो र हामी प्रहरीको नियन्त्रणबाट मुक्त भयौं ।

जिल्ला प्रहरी कार्यालयबाट निस्किएपछि शिक्षक कर्मचारीहरू एक ठाउँमा भेला भयौं । उहाँहरूले परीक्षा रोक्न प्रहरी प्रशासन र अन्यबाट भएका घटनाबारे आ-आफ्ना अनुभव सुनाउनुभयो । त्यत्तिकैमा त्रि.वि.का उपकुलपतिको फोन आयो । मैले त्यस दिनको घटनाबारे सङ्क्षेपमा निवेदन गरें । उहाँले भोलि विश्वविद्यालय अनुदान आयोगमा शिक्षा मन्त्रालयद्वारा गठित प्राविधिक समितिको मिटिङ छ, तपाईं पनि यसको सदस्य

भएकोले काठमाडौं आउनुहोला भन्नुभयो । मैले उहाँलाई “मैले जाडोको कपडा ल्याएको छैन । पोखरा गएर मात्र आउँछु” भनँ । मोबाइल बन्द भयो । साथीहरूले कृषि तथा वन विश्वविद्यालयका मान्छेहरूको क्रियाकलापको व्याख्या गर्दै हुनुहन्थ्यो । आफ्नै पुराना साथीहरू, जो कृषि तथा वन विश्वविद्यालयमा गएका थिए, तिनीहरूको व्यवहार सुन्दा आफैलाई धिक्कार्न मन लाग्यो । तर मैले आफ्नो रिसलाई नियन्त्रण गर्दै “छाडिदिनुस्, जसको जस्तो विचार हुन्छ त्यस्तै व्यवहार गर्ने त हो नि ! उहाँहरूको जय होस्” भनँ ।

यसपछि हेटौंटा क्याम्पसका विद्यार्थीहरूले भेट्ने इच्छा गरेकाले म्युजियमको कार्यकक्षमा बसेर छलफल गर्दै थियौं । विद्यार्थीहरूले आक्रोसित मुद्रामा आ-आफ्ना विचार प्रस्तुत गरे । सबैको निष्कर्ष प्रवेश परीक्षा र क्याम्पसका कक्षाहरू तुरुन्त सञ्चालन हुनुपर्‍यो भन्ने थियो । क्याम्पस प्रमुखज्यूले हामी अध्ययनलाई नियमित गर्छौं यसमा सबैजना एकजुट भएर लागौं भन्नुभयो । प्रवेश परीक्षा सम्बन्धमा मैले “म जसरी पनि गराउँछु” भन्दा विद्यार्थीको चित्त बुझेन । म छिट्टै गराउँछु भन्दा पनि बुझेन । “चिन्ता नगर्नुस् यदि छिटो भएन भने दुई वर्षको एकै पटक भर्ना गर्ने र अरूकक्षा चाहिँ सुचारु गर्ने” भनेपछि तातेको माहोल साम्य भयो ।

पुष २६ गते आइतवार

२६ गते बिहान आँखा खुल्दा मेरो मनमा अध्ययन संस्थान, देशको शिक्षा प्रणाली र प्रशासनिक प्रणालीले शिक्षा क्षेत्रमा पारेको प्रभावबारे कुरा खैलरह्यो । यत्तिकैमा मोबाइलमा घन्टी बज्यो । फोन पोखराको विद्यार्थीको रहेछ । उनले “हेटौंटाको परीक्षामा अवरोध भएको हो

सर ?” भने । मैले हो भनँ । उनले हेटौंटाका विद्यार्थीहरूको अधिकार कुण्ठित भएकोमा चिन्ता व्यक्त गरे । उनले परीक्षा दिएका र परीक्षाबाट वञ्चित गराइएका दुबै थरीको अधिकारको सुनिश्चित हुनेपर्नेमा आवाज उठाए । म आजै पोखरा आउँदैछु, त्यहीँ सल्लाह गरेर के उचित हुन्छ गरौंला भनेर फोन बन्द गरँ ।

मनमा अनेकथरी विचारहरू आउँछन् । मेरो मनले भन्छ “प्रत्येक नयाँ दिनलाई जीवनको नयाँ अवसर बनाऊ, तिम्रो नोकसान हुने वा तिमिले त्याग्नुपर्ने केही छैन । तिमिले सुरु नै नगरेको यात्रा मात्र असम्भव हो । तिम्रो नयाँ यात्रा सुरु हुँदैछ, तिमिले अपनाएको मार्ग उपयुक्त दिशातर्फ छ, अगाडि बढ । पोखरा गएर आफ्ना सहयोगी मित्रहरूसँग सर-सल्लाह गर । निर्णय गरेर अगाडि बढ, यो तिम्रो एकलैको मात्र समस्या होइन । तिमिले यसमा एक्लो शक्ति र समय खर्च नगरे हुन्छ । सोच्दा सोच्दै भल्याँस्स भएँ । यसपछि म बजारतिर लागँ । हेटौंटाबाट प्रकाशित प्रायः सबै पत्रिकाहरू किनेर त्यसै दिन पोखरातिर लागँ ।

बाटोमापत्रिका हेरेँ । सन्देश राष्ट्रिय दैनिक (२०७२) मा भर्ना नलिन निर्देशनको शीर्षकअन्तर्गत मङ्सिर २० को शिक्षा मन्त्रालयको निर्देशन र पौष ५ गतेको त्रि.वि.उपकुलपतिले भर्ना स्थगन गर्ने भन्ने विषय उल्लेख थियो । यसको साथै मकवानपुरका प्रमुख जिल्ला अधिकारीसहित दुबै विश्वविद्यालयका प्रतिनिधि र सर्वपक्षीय भेलाले तालुकदार निकायबाट प्राप्त निर्देशनअनुसार वन विज्ञानको परीक्षा स्थगन गर्ने निर्णय भएको भन्ने समाचार प्रकाशित भएका रहेछन् ।

साभ्ना कुरा राष्ट्रिय दैनिक (२०७२) ले “परीक्षा गराउन आएका डीन दिनभर प्रहरी नियन्त्रणमा” भन्ने शीर्षकमा समाचार प्रकाशित गरेको थियो,

जसमा प्रवेश परीक्षा स्थगन गर्न शिक्षा मन्त्रालय र मकवानपुर प्रशासनको आदेशको अवज्ञा गरेको भन्दै त्रि. वि. वन विज्ञानका डीन र हेटौंडा क्याम्पसका प्रमुख जिप्रका मकवानपुरको नियन्त्रणमा” भनी लेखिएको थियो । नेपाल सरकारका प्रशासनिक निकायहरूले नै त्रिभुवन विश्वविद्यालयको स्वायत्ततामाथि ठाडो हस्तक्षेपले तत्कालीन सरकारको शिक्षाप्रतिको धारणा प्रष्ट गरेको थियो ।

त्यसबखत हेटौंडा केन्द्रमा २६१ परीक्षार्थीहरू परीक्षा दिनबाट वञ्चित भए । तीमध्ये २३० जना हेटौंडामा र ३१ जना विद्यार्थीहरू पोखरा क्याम्पसमा अध्ययन गर्न इच्छुक थिए । त्यस्तै पोखरा र काठमाडौं केन्द्रहरूबाट हेटौंडा क्याम्पसमा अध्ययन गर्न इच्छुक परीक्षार्थीको सङ्ख्या २२१ थियो । यसरी हेटौंडा क्यायासमा अध्ययन गर्न इच्छुक ४५१ परीक्षार्थीमध्ये २२१ ले काठमाडौं र पोखरा केन्द्रबाट परीक्षा दिइसकेका थिए भने २३० विद्यार्थीले भने हेटौंडा केन्द्रबाट परीक्षा दिन पाएनन् ।

शान्तिसुरक्षा कायम गर्ने नाममा प्रशासनले हेटौंडा क्याम्पसमा स्नातक तह तृतीय वर्षमा अध्ययनरत विद्यार्थी रामयुगल साह र कर्मचारीद्वय मनोज थिङ र सन्तोषकुमार लामासहित केही स्थानीयलाई नियन्त्रणमा लिएको भनी पत्रिकामा उल्लेख थियो । “माथिको आदेश भन्दै प्रहरी परिचालन गरी प्रवेश परीक्षा स्थगन गरिएपछि परीक्षा दिन आएका परीक्षार्थीहरूले दिनभर नाराबाजी गरेको र माथिको कथित आदेशले नेपाल सरकारको नियम कानूनको धज्जी उडाएको भनी समृद्ध राष्ट्रिय दैनिक (२०७२) लेखेको थियो । हेटौंडा टुडे राष्ट्रिय दैनिकले (२०७२) प्रशासनको आदेशमा प्रहरी परिचालन गरी वन विज्ञानको

प्रवेश परीक्षा रोकेको कुरा लेखेको थियो । बौद्धिक समुदायको बीचमा बौद्धिक विचार आदान-प्रदान हुनुपर्ने ठाउँमा युद्धको रणमैदानजस्तो बनेको प्राध्यापकको टिप्पणी रहेको भनी उल्लेख थियो ।

समृद्ध समाज राष्ट्रिय दैनिकले २०७२।९।२६ मा कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालयको वन विज्ञान सङ्कायद्वारा प्रेषित ‘हार्दिक आभार’ शीर्षकमा त्रि.वि.को प्रवेश परीक्षा रोक्ने कार्यमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नेहरूलाई धन्यवाद दिइएको थियो । त्रि.वि.अन्तर्गतको वन विज्ञान अध्ययन संस्थान हेटौंडा क्याम्पसको प्रवेश परीक्षा रोक्नमा कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको वन विज्ञान सङ्कायले नै यतिको प्रपञ्च गरेको कुरा सबैलाई प्रष्ट भयो । बाटोमा पत्रिका पढ्दै साथीहरूसँग कुरा गर्दै पोखरा पुग्यौं ।

पुष २७ गते सोमवार

२७ गते बिहानै विद्यार्थीहरूसँगको छलफलमा भाग लिनुपर्ने थियो । छलफलमा भाग लिनुपूर्व केही योजना बनाएँ । मेरो मनले भन्यो “सबथोक सहनु तर बेइज्जत, अपमान र भुठा आरोप कहिल्यै नसहनु । चाहे त्यो मान्छे जतिसके आफ्नो होस्” यस्तै मलाई जाँगरिलो बनायो । यो भर्नाको समस्या नै मेरो कार्ययोजनाको केन्द्र बन्यो । त्यसै अनुसार म जहाँ जानु परे पनि जान्छु र बोल्छु । सबैको कुरा सुन्छु र म एक्लै भए पनि अगाडि बढ्छु भन्ने आँट आयो । त्रि.वि.का सबै पदाधिकारीहरूलाई भेट्छु । खुसी भएको बेला कुनै खाले प्रतिज्ञा गर्दिन । रिस नै उठे पनि शान्त हुन्छु । दुःखी भएको अवस्थामा कुनै निर्णय गर्दिन भन्ने आत्मनिर्णय गरें ।

कार्यालय समयभन्दा पहिले नै क्याम्पसमा क्रियाशील सबै विद्यार्थी सङ्गठनका

पदाधिकारी/प्रतिनिधिहरू डीनको कार्यक्षमा उपस्थित भइसकेका थिए। छलफलमा सबैले आ-आफ्नो सङ्गठनको विचार राखे। विद्यार्थीहरूको मौलिक अधिकार र भविष्यमाथि खेलबाड भएकाले हेटौँडामा अध्ययनको लागि परीक्षा दिन पाएका र नपाएका दुबै थरी परीक्षार्थीहरूको अधिकार सुनिश्चित हुनुपर्छ भन्ने कुरा उठे। सोकारवालाहरू बीच वार्ता गरी परीक्षा सञ्चालन गर्ने, दुई वटा विश्वविद्यालय बीचको विवादलाई नियमपूर्वक शीघ्र समाधान गर्ने, २५ गते लिइएको प्रवेश परीक्षा रद्द गर्ने, तत्काल विवाद नसुल्झिएमा यसै शैक्षिक सत्रलाई कायम राखी हेटौँडाको लागि आवेदन दिएका सम्पूर्ण विद्यार्थीको आवेदन समावेश गरी पोखरा क्याम्पसको पूर्व निर्धारित कोटा नबढाउने गरी तीन दिनभित्र प्रवेश परीक्षाको मिति तोक्नुपर्ने अन्यथा डीन कार्यालयले पीडित विद्यार्थीहरूको उपस्थितिमा सार्वजनिक रूपमा क्षमा-याचना गर्नु पर्नेजस्ता कुराहरू विद्यार्थीहरूले उठाए। विद्यार्थीहरूले आफ्ना माग पूरा नभए कडा आन्दोलनमा उत्रिनेजस्ता कुराहरू पनि उठाए।

यसपछि पोखरा क्याम्पसका पदाधिकारीसहित प्राध्यापक तथा कर्मचारीहरू उपस्थित हुनुभयो। परीक्षाको तालिका अनुसार २०७२/१०/३ भित्र प्रवेश परीक्षाको नतिजा प्रकाशन गर्नुपर्ने थियो तर उक्त समयमा नतिजा प्रकाशित नगर्ने भन्ने कुरा विद्यार्थीहरूले लिखित रूपमा माग गरे र सोही अनुरूपको निर्णय भयो। त्यस बुँदामा सबैको सहमति भई मिति २०७२/९/२७ मा च.नं. ९१७-०७२/०७३ को सूचनामार्फत २०७२/१०/३ मा नतिजा प्रकाशन हुने छैन भनी जानकारी गराइयो। यसपछि म त्यसै दिन काठमाडौँ लागें।

काठमाडौँ जाँदै गर्दा मेरो मनले भन्दै थियो- “सबैभन्दा उत्तम कार्य गर्ने प्रयास गर, कम बोल, नयाँ कुरा सिक, सहयोगी र बौद्धिक व्यक्तिलाई मित्र बनाऊ। यो समस्याबाट पछि नहट, राम्रै हुन्छ, आफूलाई बहकिनबाट नियन्त्रण गर। शान्त भएर समाधानको बाटो खोज। प्रत्येक दिन तिम्रो जिन्दगीको लागि नयाँ मौका हो। सुरु नै नगरेको कार्य मात्र असम्भव हुन्छ। तिमिले कार्य प्रारम्भ गरिसक्यौ अन्त अवश्य राम्रो हुन्छ। गन्तव्यविनाको कडा परिश्रम मात्र समयको बरबादी हो। तिम्रो गन्तव्य र तिमिले अपनाएको बाटो स्पष्ट छ। ढिलो वा चाँडो तिमि आफ्नो लक्ष्यमा अवश्य पुग्नेछौ। अरूको समस्यामा समय खेर नफाल। तिमि तिम्रो समस्यामा ध्यान देऊ अरूले तिम्रो बारेमा के सोच्छन्, त्यसको चिन्ता नगर। यस्तै कुरा सोच्दै अगाडि बढिरहेको थिएँ। अब जे-जे हुन्छ डटेर लाग्दछु र सफल भएर अगाडि बढ्छु। यी विचारहरूले मलाई मार्गनिर्देश गरिरहेको थियो। सोच्दा-सोच्दै काठमाडौँ पुगियो र म सिधै उपकुलपतिको कार्यालयमा गएँ।

उपकुलपतिलाई भेटेर २४, २५ २६ र २७ गतेको सबै घटनाहरू सविस्तार अवगत गराएँ। उहाँले ध्यानपूर्वक सुन्नुभयो। बीच-बीचमा अनि के भो? भन्ने प्रश्नहरू मात्र गर्नु भयो। डेढ घण्टा समय गइसकेछ। यसपछि उपकुलपतिज्यूले स्यावास दिनु होला भन्ने थियो तर मलाई शिक्षा मन्त्रालयको पत्र दिन एक जना अधिकारीलाई आदेश दिनुभयो। मैले पत्र बुझें। शिक्षा अन्त्रालयको मिति २०७२/८/२२ च.नं. २२३ को पाँच सदस्यीय प्राविधिक समिति गठन गरिएको पत्र रहेछ। यस समितिको संयोजकमा शिक्षा मन्त्रालयका सहसचिव लवदेव अवस्थी र अन्य सदस्यहरूमा प्रा.डा. सूर्यकान्त घिमिरे (राजिटर कृषि तथा वन विश्वविद्यालय); प्रा.चिरञ्जीवीप्रसाद उपाध्याय

(डीन, व.वि.अ.सं.); प्रा. डा. नवराज देवकोटा (अनुसन्धान निर्देशक) र प्रा. डा. ऋदिशकुमार पोखरेल (त्रि.वि.योजना प्रमुख) हुनुहुन्थ्यो ।

अघिल्लो दिन मेरो अनुपस्थितिमा (२०७२/९/२६) भएको मिटिङमा के के भयो भनेर सोधें । उहाँले केही भन्न चाहनु भएन । केही समयसम्म वातावरण शान्त भयो । मलाई केही भनुहुन्छ कि भनेर परिखरिँ । उहाँले अब के गर्नुहुन्छ भनी प्रश्न गर्नु भयो । त्यत्तिकैमा म राजीनामा दिन्छु सर भन्न मन लागेको थियो तर फेरि काठमाडौं आउँदाको विचारले मलाई त्यसो भन्न दिएन । मैले आफ्नो निर्णय र प्रतिज्ञालाई सम्भ्रँ । अनि मेरो मनले भन्यो तिम्रो मनको शान्ति, आत्मसम्मान, प्राध्यापकको मूल्य र मान्यता, नैतिक जिम्मेवारीबाट टाढा हुनुहुन्न । तसर्थ अब तिमी यहाँबाट जाऊ भन्यो । मैले नम्र हुँदै उपकुलपतिसँग अब म हेटौंडाका साथीहरूले जे भन्छन् त्यही अनुसार गर्नु पर्ला भन्दै बिदा लिएँ ।

पुस २८ गते मङ्गलवार

नित्यकर्ममा अघिल्लो दिनको घटनालाई पुनरावलोकन गर्न मन लाग्यो । मनले भन्न थाल्यो - शिक्षा मन्त्रालय, त्रि.वि., कृषि तथा वन विश्वविद्यालय, वन सङ्काय हेटौंडा, जिल्ला प्रशासन तथा जिल्ला प्रहरी सबै तिम्रा विरोधी भए ? सबै विरोधी भएको ठाउँमा तिमी मात्र किन त्रि.वि. वन विज्ञानको पक्षमा उभिन्छौ । यो दुनियाँ निष्पक्ष छ भनी बुझ्ने बच्चाहरूले मात्र हो । दुनिया कहिले पनि निष्पक्ष भएन, छैन र हुने पनि छैन । त्यस्तोमा तिमी दुनिया निष्पक्ष होला र नियम अनुसार काम होला भनी नसोच । छोड यो भन्भट । छोड त्रि.वि.को प्रशासनिक पद । जे तिमीसँग छ, त्यसैमा रमाउने प्रयास गर जीवन

अत्युत्तम हुन्छ । फेरि अर्को मनले भन्यो खबरदार यसो नगर । जे जसो भइरहेछ त्यो तिम्रो व्यक्तिगत कुरा होइन, विश्वविद्यालयको स्वायत्तताको कुरा हो । त्रि.वि.को सम्पत्ति हस्तान्तरणको कुरा हो, विद्यार्थीको भविष्यको कुरा हो । तिम्रो उत्तरदायित्व र जबाफदेहिताको प्रश्न हो । यसमा तिमी निराश नहोऊ । दिमागमा सकारात्मक सोच राख र आफैसँग छलफल गर । हेटौंडा क्याम्पस प्रमुखले के गर्छन्, कसरी सम्हाल्छन् । समय परिवर्तनशील हुन्छ । जीवनमा असल मानिसलाई अप्ठ्यारो परिस्थिति आउँछ भने खराब व्यक्तिको भाग्य पनि बलियो हुन्छ । कतिपय मानिसहरू राम्रो प्रयास गरे पनि असफल हुन्छन् । तिम्रो विचार र भावनालाई अरू कसैले बुझ्दैन, यस्तो अवस्थाको अभ्र कसैलाई अनुभव पनि हुँदैन । यो जिन्दगीको सत्य कथा हो । कसैलाई दोष नदेऊ, उठ तयार होऊ । प्रशासन र कानूनका सहयोगी मित्रहरूसँग छलफल गरी अगाडि बढ भन्दै मेरो दिमागलले मलाई सम्झायो । एक छिन दोधारमा परें । मनको कुरा मान्ने कि दिमागको ? जे होला होला म दिमागकै कुरातिर लाग्दछु । म त्रि.वि को केन्द्रीय कार्यालयतर्फ जान्छु र सल्लाह गरी अगाडि बढ्छु भन्ने निर्णयसहित हेटौंडाका क्याम्पस प्रमुखलाई साथमा लिएर त्रि.वि. का पदाधिकारीहरू र महाशाखा प्रमुखहरूसँग सरसल्लाह गरें, जसको निष्कर्ष निम्नानुसार छन ।

- १) त्रि.वि.कानूनबमोजिम स्थापित संस्था भएकाले त्रि.वि.ऐनबमोजिम यसको नाममा रहेका चल-अचल सम्पत्ति प्रयोग गर्न र यसका शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न त्रि. वि. स्वायत्त छ ।
- २) त्रि.वि.कानूनबमोजिम स्थापित कानुनी व्यक्तिसरह भएकोले यस विश्वविद्यालयको

नाममा रहेको कुनै पनि सम्पत्ति सार्वजनिक हितको लागि अधिकरण वा प्राप्त गर्नुपरेमा नेपाल सरकारले कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था छ ।

- ३) त्रि. वि. को सम्पत्तिको उपभोग र संरक्षण गर्ने “सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकार संविधानको धारा १९ ले प्रदान गरेको छ” । उक्त संवैधानिक हक तथा त्रि.वि. ऐनले प्रदान गरेको कानुनी हकको प्रतिकूल हुन गएमा कुनै निर्णय वा सहमति भए पनि कानुनी रूपमा त्यसको कुनै औचित्य रहँदैन ।
- ४) त्रि.वि.को चल-अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरणसम्बन्धी निर्णय त्रि.वि. ऐन २०४९ को दफा ८ बमोजिम गठित प्रधानमन्त्री अध्यक्ष रहेको त्रि.वि.सभाको दुई तिहाई बहुमतले पारित गरेमा मात्र हस्तान्तरण हुन सक्ने व्यवस्था त्रि.वि. आर्थिक व्यवस्थापन तथा सञ्चयकोषसम्बन्धी नियम २०५० को उपनियम ९१ मा उल्लेख भएकाले कुनै परिस्थितिमा मन्त्रीले बोलाएको बैठकमा उपस्थित जनाई हस्ताक्षर गरेकै आधारमा त्रि.वि. को नाममा दर्ता श्रेस्ता कायम रहेको सम्पत्ति स्वतः हस्तांतरण हुन नसक्ने हुँदा कृषि तथा वन विश्वविद्यालयले दायर गरेको निवेदन जिकिर संविधान र कानूनसम्मत छैन ।

यस प्रकार सम्पत्ति हस्तान्तरण सम्बन्धमा माथिका विषयमा छलफल भए तापनि हेटौँडाको स्थगित प्रवेश परीक्षालाई कसरी अगाडि बढाउने भन्ने विषयको निचोढ भने निस्कन सकेन ।

त्यसैबेला क्याम्पस प्रमुखको फोनमा घण्टी बज्यो । सन्देश राष्ट्रिय दैनिक (२०७२) अनुसार “विद्यार्थीहरूले हाम्रो प्रवेश परीक्षा हुनुपर्दछ र शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन हुनुपर्छ भन्ने व्यहोराको मुद्दा सर्वोच्च अदालतमा दायर गरेका थिए । सो मुद्दाको विषयमा आज अन्तरिम आदेश दिनुपर्ने कि नपर्नेमा सुनुवाइ भयो र अन्तरिम आदेश विद्यार्थीहरूको पक्षमा निर्णय भयो । लिखित रूपमा आदेश आजै तयार हुन्छ । उक्त निर्णय यहाँहरूलाई भोलि प्राप्त हुन्छ” भन्ने जानकारी भयो । यतिखेर करिब दिनको ४ बजेको थियो । क्याम्पस प्रमुख र म दुबै जनाले उपकुलपतिलाई कार्यक्षमा भेटेर विद्यार्थीहरूको पक्षमा अन्तरिम आदेश जारी भएको र लिखित आदेश भने भोलि प्राप्त हुने कुरा अवगत गरायौँ ।

पौष २९ गते बुधवार

विद्यार्थी अधिकार स्थापनाको प्रारम्भ

यस दिन क्याम्पस प्रमुख युसुफ अन्सारी र म वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको शाखा कार्यालय कीर्तिपुरमा पुगेर अन्तरिम आदेशको प्रतीक्षामा थियौँ । हेटौँडाका विद्यार्थीहरूले के को आधारमा रिट निवेदन (४३१/०७२-WO-०४०६) दर्ता गराएका रहेछन् भनी अध्ययन गर्थौँ । निवेदकले नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय, वन विज्ञान अध्ययन संस्थान डीनको कार्यालय, पोखरा र हेटौँडा क्याम्पस, हेटौँडालाई विपक्षी बनाएको देखियो । निवेदनमा नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालयको मिति २०७२/८/२० च. नं. १३५ को पत्रले वनसम्बन्धी उच्च शिक्षा हासिल गर्न चाहने हजारौँ विद्यार्थीको भविष्यमाथि खेलबाड भएको उल्लेख थियो, जुन गैरसंवैधानिक तथा गैरकानुनी हो । त्रि. वि. ऐन २०४९ को दफा १७ (३) ले शिक्षा मन्त्रीलाई सहकुलपतिको हैसियत

अनुरूप पठनपाठन रोक्ने अधिकार प्रदान गरेको छैन ।

“नयाँ कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको कार्य सम्पन्न भइनसकेको अवस्थामा त्रि.वि.को आङ्गिक क्याम्पसको रूपमा रहेको चितवन जिल्लास्थित कृषि तथा पशु विज्ञान सङ्काय र मकवानपुर जिल्लामा सञ्चालित हेटौँडा क्याम्पस, हेटौँडाको हैसियत समान रहेकोमा निज सहकुलपति तथा शिक्षा मन्त्रीको आदेश मात्र वन क्याम्पसको शैक्षिक गतिविधि रोक्ने तर कृषि तथा वन विश्वविद्यालयअन्तर्गतका सङ्कायहरूको गतिविधि निरन्तर सञ्चालन रहनु नेपालको संविधानको धारा १८ (१)ले प्रदान गरेको मौलिक हक विपरीत छ । शिक्षा मन्त्रालयको कार्यालाई वन विज्ञान अध्ययन संस्थान डीनको कार्यालय र हेटौँडा क्याम्पस, हेटौँडाले मुकदर्शक भई हेरिरहेको अवस्था छ” आदेशमा भनिएको छ ।

अतः शिक्षा मन्त्रालयको ०७२/८/२० को च.नं. १३५ को निर्देशनसहितको पत्रले वनसम्बन्धी उच्च शिक्षा हासिल गर्न चाहने विद्यार्थीहरूको शिक्षा हासिल गर्ने कार्यमा बन्देज लगाएको र विपक्षी मुकदर्शक भई बसेकोले शिक्षा मन्त्रालयद्वारा प्रेषित ०७२/८/२० को च.नं. १३५ को पत्र उत्प्रेषणको आदेश बदर गरी शैक्षिक गतिविधि, शैक्षिक क्यालेण्डर अनुसार गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरी पाँऊ, साथै उक्त रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागुञ्जेलसम्म शिक्षा मन्त्रालयको २०७२/८/२० को च.नं. १३५ को पत्रको कार्य अगाडि बढेमा मलाई शिक्षा हासिल गर्ने कार्यमा अपूरणीय क्षति पुग्ने साथै मजस्ता धेरै विद्यार्थीहरूलाई समेत अपूरणीय क्षति पुग्ने भएको हुनाले सुविधा र सन्तुलनको हिसाबले तत्काललाई

फाराम वितरण कार्य, प्रवेश परीक्षा लिने कार्य तथा कक्षा सञ्चालन कार्य नरोक्न नरोकाउनको लागि विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरी पाँऊ भनी हेटौँडा क्याम्पसका विद्यार्थी रेयाज अहमद अन्सारीसमेतले रिट निवेदन पेस गरेका थिए । “यो रिट निवेदन नेपालको संविधानको धारा १८ (१) धारा २१ धारा १३३ को उपधारा २,३ र धारा १४४ को उपधारा १ २ र त्रि.वि. ऐन २०४९ को दफा ५ (क) अनुसारको रिट निवेदन लिई उपस्थित भएको छु” भन्ने व्यहोराको रिट निवेदन २०७२/८/२८ मा दर्ता भएको देखिन्छ ।

यत्तिकैमा ३ घण्टाको समय व्यतीत भइसकेछ । हामी अन्तरिम आदेशकै प्रतीक्षामा थियौं । एकै छिनमा निवेदक रेयाज अहमद अन्सारी र विपक्षी शिक्षा मन्त्री तथा त्रि. वि.का उपकुलपति, शिक्षा मन्त्रालय समेतको नाउँमा जारी गरिएको अन्तरिम आदेशको ०७२-WO-०४०६ (०७२-FN-0320/062-FN-०३४२) लिखत प्राप्त भयो । यसमा लेखिएको थियो अन्तरिम आदेशको छलफलका लागि पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदन अध्ययन गरी निवेदकको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री सुनिल रञ्जन सिंह, विपक्षीमध्येका त्रि.वि.को तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री नारायणप्रसाद खनाल, शिक्षा मन्त्रालयका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री बालकृष्ण वाग्ले र प्रस्तुत निवेदनमा सरिक हुन आएको कृषि तथा वन विश्वविद्यालय रामपुरको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री टंकप्रसाद दुलालले गर्नुभएको बहससमेत पढियो ।

यसमा “निवेदकले निवेदनमा कक्षा सञ्चालन समेतको कार्य नरोक्नु नरोकाउनु, विद्यार्थीले अध्ययन अध्यापन गर्नेजस्तो महत्त्वपूर्ण

विषयको निम्ति प्रवेश परीक्षा दिन पाउने तथा कक्षा सञ्चालन कार्यको निरन्तरताको माग गरेको र बहसको सन्दर्भमा निवेदक तथा विपक्षी दुबैको तर्फबाट वं.वि.अ.सं. हेटौंडा क्याम्पसले प्रवेश परीक्षा लिएको र निरन्तर कक्षा सञ्चालन गर्ने कार्य गरिआएको देखिएको हुँदा विपक्षीमध्येका शिक्षा मन्त्री तथा त्रि.वि. सहकुलप्रतिबाट प्रेषित २०७२/८/२० को च.नं. १३५ को विद्यार्थी भर्नासम्बन्धी प्रक्रिया स्थगन गर्ने भन्ने विषयको पत्र कार्यान्वयन भएमा निवेदकहरूलाई असर पर्ने हुँदा सुविधा र सन्तुलनको दृष्टिकोणले हाल उक्त पत्र कार्यान्वयन नगर्नु, गराउनु, निवेदकको निवेदन माग अनुसार फाराम वितरण, प्रवेश परीक्षा लिने तथा कक्षा सञ्चालन कार्यसमेत गर्न भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम विपक्षीहरूको नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ । यो आदेश जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार पेस गर्नु” भनिएको थियो ।

अन्तरिम आदेशको अध्ययनपश्चात् हामी बीच छलफल भयो । त्रि.वि.का सहकुलपति र उपकुलपतिज्यूको अपरिपक्व निर्णयका कारण समस्या उब्जिएको भन्ने हाम्रो ठम्याइ रह्यो । त्रि.वि.ऐन, नियम र संवैधानिक तथा कानुनी विषयमा निवेदक स्नातक तहका विद्यार्थी जित्तिको बुझाइ र चेत त्रि.वि.का पदाधिकारीमा नभएकै हो त ? कि उहाँहरूले कुनै प्रकारको प्रलोभन र दबावमा परेर सो पत्र लेख्न बाध्य हुनुभएको हो ? जस्ता प्रश्नहरू हाम्रो दिमागमा घुमिरह्यो । यो अन्तरिम आदेशले त्रि.वि. ऐन २०४९, दफा ५(क) अनुसार हेटौंडा क्याम्पस हेटौंडालाई तत्कालको लागि निरन्तरता कायम गऱ्यो । त्रि.वि. को स्वायत्तताको संरक्षण भयो ।

यस फैसलाले हामीलाई प्रवेश परीक्षा लिने बाटो खुलेको थियो । तर कसरी प्रवेश परीक्षा गर्ने ? कहिले गर्ने र हेटौंडा क्याम्पसका सम्पूर्ण गतिविधिलाई शान्त र सुरक्षित कसरी गर्ने जस्ता प्रश्नहरूमा छलफल भयो । उक्त अन्तरिम आदेशपछि डीनका हैसियतले मैले पोखरा र हेटौंडा क्याम्पसका विद्यार्थीलाई “म प्रवेश परीक्षा गराउँछु” भन्ने प्रतिज्ञाको कार्यान्वयनमा बाटो प्रशस्त भएको बुझें । यसपछि अन्तरिम आदेशको पत्र लिई हामी उपकुलपतिको कार्यालयमा पुग्यौं । उपकुलपतिज्यूले पत्रको व्यहोरा अध्ययन गर्नु भयो । हामीलाई त्रि.वि.का सहकुलपति एवं उपकुलपतिज्यूहरूको पत्रले उब्जाएका प्रश्नहरू सोध्न मन लागेको थियो । तर आफ्नो तालुकदार अड्डाको प्रमुखलाई मातहतका अधिकारीले प्रश्न गर्न त्यति सहज नहोला भन्ठानेर म चुप बसैं । तर, यो फैसला अन्तरिम मात्र भएको हुनाले र पक्ष विपक्षका सम्बन्धमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासको आदेश ०७३ - ध्य - ०३६४ मुद्दा उत्प्रेषण मिति २०७९/८/१८ रोज १ मा मात्र आएको हुनाले पाठकहरूमा २०७२/९/२८ उप्रान्त अन्तिम आदेशसम्म केके भयो जान्न चाहने कौतुहललाई विचार गरी उक्त समयमा भए गरेका व्यवस्था र कार्यहरूको संक्षिप्त विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । यसपछि प्रस्तुत हुने सम्पूर्ण व्यहोराका जग त्रि.वि. वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, डीनको कार्यालयद्वारा २०७२।०८।१७ मा प्रकाशित भएको सम्बन्धित कार्य सम्पन्न भई त्रि.वि.को कार्यक्रम सञ्चालन भयो । अब उप्रान्त प्रस्तुत विवरण उपलब्ध भएका जानकारीहरूको आधारमा तयार पारिएको संक्षिप्त विवरण हुनेछन् ।

अन्तरिम आदेशको छलफलपश्चात् हामी स्नातक तह २०७२-०७६ समूहको प्रवेश परीक्षाको

तयारीमा लागियो । प्रशासनबाट भने २०७२-०७६ को प्रवेश परीक्षा हेटौँडामा सञ्चालन गर्ने प्रयासमा क्याम्पस व्यवस्थापन समितिको मिटिङ र मिति २०७२/१०/०६ च. नं ४६६-०७२/७३ अनुसार प्रवेश परीक्षा सञ्चालन गर्न जिल्ला प्रशासन कार्यालयसँग सहयोगको लागि अनुरोध पनि गरियो तर वातावरण सहज नदेखिएकाले काठमाडौँको पद्मकन्या क्याम्पसमा परीक्षा सञ्चालन गर्ने गरी सूचना प्रकाशन गरियो ।

सम्पत्ति उपभोगको निरन्तरताको प्रारम्भ

हेटौँडा क्याम्पसमा हडतालका कारण अशान्त वातावरणको सृजना भएकोले शान्तिसुरक्षा कायम गराउन स्नातक तहकी छात्रा नित्या श्रेष्ठ समेतले रिट नं. ०७२-WO-०७७५ अनुसार निवेदन दर्ता गराई मिति २०७२/१२/३० मा सो निवेदनमा सुनुवाइको अवधिसम्म त्रि.वि.वन विज्ञान क्याम्पसमा हेटौँडाको छात्रालाई कक्षा सञ्चालन र वार्षिक परीक्षा कार्यक्रम लगायतका कार्यमा कुनै अवरोध नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालतको नियम ४१(१) बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा अल्पकालिन आदेश जारी गरिदिएको थियो । सो अल्पकालीन अन्तरिम आदेशलाई मिति २०७३।१।१४ मा निरन्तरता प्राप्त भयो ।

त्रि.वि. वन विज्ञान विज्ञान अध्ययन संस्थान डीनको कार्यालयले हेटौँडा क्याम्पसमा समेत भर्नासम्बन्धी मिति २०७३/७/७ मा प्रकाशित सूचनामा कृषि तथा वन विश्वविद्यालयले आफ्नो ऐन २०६७ दफा ३(२) लिखित व्यहोराको आधारमा हेटौँडा क्याम्पस हेटौँडा स्वतः समाहित हुने जिकिर गर्दै सर्वोच्चमा पुनः परेको रिट निवेदनमा मिति २०७३/७/२४ मा

वन विज्ञान अध्ययन संस्थान (त्रि.वि.) डीनलाई हेटौँडा क्याम्पसका लागि विद्यार्थी भर्ना गर्ने अवस्था नदेखिएको भनी अन्तरिम आदेश दिएको थियो । त्रि.वि. रजिष्ट्रारको कार्यालय कीर्तिपुर, व.वि.अ.स डीनको सम्पर्क कार्यालय काठमाडौँ र हेटौँडा क्याम्पस, हेटौँडाले उक्त अन्तरिम आदेश खारेज गरी पाउँ भनी पुनः सर्वोच्च अदालतमा निवेदन पेस गरेको थियो । सर्वोच्च अदालतले विभिन्न निकायबाट आवश्यक कागजात भिकाउने कार्य गरिरहेको थियो भने सर्वोच्चमा तारिख लिने कार्य पनि चलिरहेको थियो ।

सम्पत्ति उपभोगको निरन्तरतामा नेपाल सरकारको थप प्रयास

अर्कोतिर नेपाल सरकार मन्त्रीपरिषद्को २०७२/१२/४ मा राष्ट्रिय योजना आयोगका तत्कालीन सदस्य गीताभक्त जोशीको संयोजकत्वमा ५ सदस्यीय समिति गठन गरी त्रि.वि. र कृषि तथा वन विश्वविद्यालय बीचको द्वन्द्व समाधान गर्न प्रतिवेदन पेस गर्ने योजना बन्यो । सो समितिको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्ने गरी नेपाल सरकार मन्त्रीपरिषद्बाट मिति २०७४/१/७ को बैठकले निर्णय गर्‍यो । नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालयबाट मिति २०७४/१/२५ को पत्रद्वारा कार्यान्वयन गर्न त्रि.वि.मा पत्राचार गरिएको थियो । त्रि.वि. कार्यकारी परिषद्को मिति २०७४/४/२७ को बैठकको सिफारिसलाई त्रि.वि. सभाको मिति २०७४/४/२९ को बैठकले सोही सिफारिसलाई सदर गर्‍यो । यसरी त्रि.वि. ले मिति २०७८/३/१६ मा त्रि. वि. सहमत भएको व्यहोरा सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा पेस गर्‍यो । तर, कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको मिति २०७७/१०/९ को पत्रबाट उक्त वि.वि. सभाको

मिति २०७४/४/२१ को सम्पत्तिसम्बन्धी निर्णय नं. ६ को प्रतिलिपि मात्र सर्वोच्च अदालतमा पठायो ।

“यसरी दुबै विश्वविद्यालयहरूबाट यथोचित निर्णयहरू हुँदा-हुँदै पनि लामो समयसम्म यसको कार्यान्वयन हुन नसक्नुको कारण खुलाई विश्वविद्यालयहरूले उपयुक्त विवाद समाधान गर्न सक्षम छ/छैन ? आफैले कार्यान्वयन गरी निवेदनमा उल्लेख भएको विवाद समाधान गर्ने भए के कति समयको लक्ष्य राखी प्रतिबद्धता जनाउन सकिने हो ? सो सम्पूर्ण स्पष्टसँग खुलाई पेस गर्नु भनी दुबै विश्वविद्यालयलाई सर्वोच्चबाट लेखी पठाइएको थियो” ।

सम्पत्तिसम्बन्धी अन्तिम निर्णयको प्रारम्भ

“संयुक्त इजलास समक्ष पेस भएको मुद्दामा निवेदकको तर्फबाट वरिष्ठ अधिवक्ता श्री टंकप्रसाद दुलाल तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री किशोर पौडेल र अनुपम भट्टराईले कृषि तथा वन विश्वविद्यालय ऐन २०६७ मिति २०६७/३/३ मा प्रारम्भ हुँदाका बखत नेपाल सरकारबाट अनुदान प्राप्त गरी त्रि.वि.को आङ्गिक क्याम्पसको रूपमा रहेको चितवन जिल्लास्थित कृषि तथा पशु विज्ञान अध्ययन संस्थान, रामपुर क्याम्पस र मकवानपुर जिल्लामा सञ्चालित वन विज्ञान अध्ययन संस्थानअन्तर्गतको हेटौँडा क्याम्पस हेटौँडालाई संयुक्त रूपमा समावेश गरी कृषि तथा वन विश्वविद्यालय स्थापना भएको तथ्यमा विवाद छैन । विश्वविद्यालय स्थापनापश्चात् विश्वविद्यालयले हेटौँडा वन क्याम्पसमा विद्यार्थी भर्ना लिई पढाइ सञ्चालन गर्दै आएको अवस्थामा त्रि.वि.ले गैरकानुनी रूपमा कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको कार्यक्षेत्रमा हस्तक्षेप गरी

सोही स्थानमा विद्यार्थी भर्ना गरेको कार्य कृषि तथा वन विश्वविद्यालय ऐन २०६७ को दफा ३(२) र नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालयमा भएको मिति २०६९/१०/११ को निर्णय विपरीत रहेको र हालसम्म पनि उक्त स्थानमा रहेको जग्गा र भौतिक संरचनाको स्वामित्व हस्तान्तरण नगरेबाट विद्यार्थी, शिक्षक कर्मचारीमा द्वन्द्व सृजना भई गम्भीर अवस्था भएको छ । तसर्थ यसबाट विभिन्न गम्भीर असर परी विद्यार्थीहरूको शिक्षासम्बन्धी हक र स्वतन्त्र वातावरणमा अध्ययन गर्न पाउने हकमा आघात भएकोले कृषि क्याम्पस चितवन र वन क्याम्पस हेटौँडाको स्वामित्व तत्काल कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको नाममा हक हस्तान्तरण गर्नु भनी आदेश जारी गरी पाउँ भनी बहस गर्नु भयो” (सर्वोच्च अदालत, २०७९) ।

“विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट विद्वान् सह-न्यायाधिवक्ता श्री सूर्यराज दाहाल तथा त्रि.वि.को तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री नारायणप्रसाद खनाल र राजेन्द्र खनालले ऐनबाट स्थापित स्वायत्त संस्था विश्वविद्यालयको स्वामित्वमा रहेको सम्पत्ति कानुनी प्रक्रिया पूरा गरेर मात्र हस्तान्तरण हुन सक्छ । सो प्रक्रिया सुरु नै नगरी कृषि तथा वन विश्वविद्यालयले त्रि.वि.को सम्पत्तिमाथि कब्जा गर्न खोज्नुलाई जायज भन्न मिल्दैन । मन्त्रीपरिषद्ले मिति २०७४/१/७ मा त्रि.वि.ले चितवनको कृषि क्याम्पस र हेटौँडाको वन क्याम्पसको जमिन कृषि तथा वन विश्वविद्यालयलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने र सोवापत नेपाल सरकारले अर्को स्थानमा जग्गा र रकम उपलब्ध गराउने भनी निर्णय भएको र त्रि. वि. को सिनेटबाट आफ्नो स्वामित्वको जग्गा कृषि तथा वन विश्वविद्यालयलाई सीमित क्षेत्र हस्तांतरण गर्ने गरी मिति २०७४/४/२७ को त्रि.वि.कार्यकारी परिषद्को सिफारिस र त्रि.वि.

सभाको २०७४।४।२९ को निर्णयबाट हाल निवेदकको औचित्य समाप्त भएको हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरी पाऊँ भनी बहस गर्नु भयो” (सर्वोच्च अदालत, २०७९)।

दुबै तर्फको बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन भने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो (सर्वोच्च अदालत, २०७९)।

सम्पत्ति हस्तान्तरणबारे अन्तिम निर्णय

“एकातिर २०१६ सालमा स्थापित त्रि.वि. र हाल त्रि.वि. ऐन २०४९ बमोजिम सञ्चालनमा रहेको तथा कृषि तथा वन विश्वविद्यालय ऐन २०६७ मिति २०६७।३।३ मा प्रारम्भ हुँदाको बखत त्रि.वि. को आञ्जिक क्याम्पसको रूपमा रहेको चितवनको कृषि क्याम्पस र मकवानपुरको हेटौँडा वन क्याम्पसलाई संयुक्त रूपमा समावेश गरी रामपुर कृषि क्याम्पसको परिसरमा उक्त ऐन बमोजिम कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको स्थापना गरी नै राखेको देखिन्छ। सो उद्देश्य कार्यान्वयनको सम्बन्धमा विधायिकाको मनसायानुरूप ऐन व्यवस्था र कानूनलगायतका संस्था व्यवस्थापन मान्य सिद्धान्तहरू अवलम्बन गर्नु अपेक्षित हुन्छ। नयाँ विश्वविद्यालय स्थापनाको लागि के कस्तो कार्यनीति अवलम्बन गर्ने भन्नेबारे दुबै पक्षको लिखित जबाफ एवं बहस नोटहरूबाट स्पष्ट खुल्न आएको देखिँदैन। त्रि.वि. ऐन २०४९ को दफा ४ ले त्रि. वि. अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित र सङ्गठित संस्था हुने तथा यसले व्यक्ति सरह चल-अचल सम्पत्ति प्राप्त वा उपभोग वा व्यवस्थापन गर्ने कानुनी अधिकार पाएको देखिन्छ भने समान व्यवस्था कृषि तथा वन विश्वविद्यालय ऐन २०६७ को दफा ४ मा पनि रहेको पाइन्छ।

दुबै ऐनहरू क्रियाशील रहेको अवस्थामा नेपाल सरकारबाट अनुदान प्राप्त वा अनुदान प्राप्त गर्ने कारणले मात्र विश्वविद्यालयहरूको “व्यक्ति” को रूपमा स्थापित हैसियत प्रभावित नहुने भएकोले यसमा सम्पत्तिहरूको स्वामित्व, भोग वा हस्तान्तरण आदि अन्य प्रचलित कानूनबमोजिम हुने सम्बन्धमा विवाद गर्नुपर्ने कारण देखिँदैन” (सर्वोच्च अदालत, २०७९)।

कानुनी मस्यौदा एवं कार्यान्वयन

“विगतको अनुभव र वर्तमानको आवश्यकतालाई मनन गरी भविष्यमा आउन सक्ने सम्भावित अवस्था र चुनौतीसमेत शब्दमा प्रतिबिम्बित गर्नुलाई नै कानून मस्यौदाको आधारको रूपमा लिइन्छ। यसैबाट कानूनको मस्यौदाकार तथा कानून निर्माताको बौद्धिक क्षमताको पनि प्रदर्शन हुन्छ। यस्ता दूरगामी प्रभाव पार्ने विषयहरूको आँकलन गरिएन भने कानून कार्यान्वयनमा विवाद आउनु स्वाभाविक हुन जान्छ। कृषि तथा वन विश्वविद्यालय ऐन २०६७ को दफा ३ मा यो विश्वविद्यालय स्थापना व्यवस्था रहेबाट पनि यो ऐनले भविष्यमा अन्य कार्यविधि अपनाउन पर्ने विषयलाई खुला राखिएको देखिएको छ। विधायिकाले ऐनमा स्पष्ट व्यवस्था नगरेको अवस्थामा त्यसको कार्यान्वयनमा सरोकारवालाहरू बौद्धिक परिपक्वता एवं दक्ष अधिकृत र कर्मचारीहरू नियुक्त गरिएको विश्वास गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रस्तुत विवादमा प्रारम्भदेखि नै स्पष्ट रूपमा द्वन्द्वको वातावरण सृजना भएको अनुभव भएको छ। कानूनद्वारा सृजित दुई निकायहरू शिक्षाजस्तो देशको भविष्य तथा कृषि तथा वन विश्वविद्यालयजस्ता देशको अर्थतन्त्रको मेरुदण्डसँग आबद्ध क्षेत्रहरूमा कार्यरत रहनुपर्नेमा विद्यार्थीहरूलाई पनि विवादको अग्रपङ्क्तिमा

उभ्याउने वातावरण सृजना गर्ने नेतृत्व वर्गको विद्वता र दूरगामी सोचको अभावको कारण एकातिर अदालतसम्म आउनुपर्ने विद्यार्थीहरूमा सकारात्मक प्रभाव नपरेको देखिन्छ भने देशकै स्रोत साधनको दुरुपयोग भई लामो समयसम्म विवाद अदालतमा अल्झिनु पुगेकोबाट विधि निर्माताको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्दा अपनाइएका तरिकाहरूमा गम्भीर प्रश्नचिन्ह लाग्न गएको छ । यी विवादहरू सामान्य रूपमा हेर्दा नै तत्कालै अदालत बाहिर समाधान हुनुपर्ने प्रकृतिको देखिन्छ” (सर्वोच्च अदालत, २०७९) ।

त्रि.वि. र विद्यार्थीहरूको अधिकार सुनिश्चितताको प्रारम्भ

“निवेदन अनुसार त्रि.वि.ले विद्यार्थी भर्ना लिई गैरकानुनी रूपमा कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको कार्यक्षेत्रमा हस्तक्षेप गरी विश्वविद्यालयको दफा ३(२) र शिक्षा मन्त्रालयको २०६९/१०/११ को निर्णय विपरीत विपक्षीलाई द्वन्द्व सृजना गरी गम्भीर अवस्था सृजना भएको छ । यसप्रकार दोहोरो विद्यार्थीहरू, शिक्षक कर्मचारी तथा प्रशासनको कारण विद्यार्थीहरूको शिक्षासम्बन्धी हक र स्वतन्त्र वातावरणमा अध्ययन गर्न पाउने हकमा आघात भएको छ भन्ने देखिन्छ। प्रत्यर्थीको लिखित जबाफमा कृषि तथा वन विश्वविद्यालय ऐन २०६७ को दफा ३(२) र नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालयमा भएको मिति २०६९/१०/११ को सहमतिको विपरीत विपक्षीले भर्ना कार्य अगाडि बढाएबाट शिक्षक, कर्मचारीसमेतमा द्वन्द्व सृजना भई गम्भीर अवस्था सृजना भएको छ र यस प्रकार दोहोरो विद्यार्थीहरू, शिक्षक, कर्मचारी तथा प्रशासनको कारण विद्यार्थीहरू शिक्षासम्बन्धी हक र स्वतन्त्र वातावरणमा

अध्ययन गर्न पाउने हकमा आघात भएको छ भन्ने रहेको छ । प्रत्यर्थीको लिखित जबाफमा कृषि तथा वन विश्वविद्यालय ऐन २०६७ को दफा ३(२) मा यो ऐन प्रारम्भ हुँदाको बखत नेपाल सरकारबाट अनुदान प्राप्त गरी त्रि.वि.को आङ्गिक क्याम्पसको रूपमा रहेको हेटौँडा वन क्याम्पस र कृषि तथा पशु विज्ञान अध्ययन संस्थान रामपुरलाई संयुक्त रूपमा समावेश गरी कृषि क्याम्पस रामपुरको परिसरमा स्थापना गरिनेछ भन्ने उल्लेख भएबाट भन्ने शब्दले त्रि.वि. ऐन, २०४९ द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी हक शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, विश्वविद्यालयको जग्गा स्वतः हस्तान्तरण भएको भनी अनुमानसमेत गर्न नमिल्ने रहेको छ” (खनाल, २०८०; सर्वोच्च अदालत, २०७९) ।

विद्यार्थी, कर्मचारीको अधिकार सुनिश्चित

“देशमा प्राविधिक विश्वविद्यालयको आवश्यकता पर्ने भएकोले सोही अनुरूप विषयगत क्षेत्रका विश्वविद्यालयको स्थापना गर्नु सकारात्मक रूपमा नै लिनुपर्ने हुन्छ । तर, नयाँ व्यवस्था गर्दा भएका पुराना संरचना तथा शैक्षिक संस्था तथा त्यहाँ रहेका विद्यार्थी तथा कर्मचारीहरूमा नकारात्मक असर पर्ने गरी भरसक कुनै कार्यहरू गर्नु हुँदैन । संभव भएसम्मका विकल्पहरूको खोजी गर्नुपर्छ । यदि राज्यलाई अर्को कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको आवश्यकता महसुस भए अर्को स्थानमा साधन स्रोतको व्यवस्था गरी अर्को उपयुक्त स्थानमा स्थापना र सञ्चालन गर्न नसकिने अवस्था पनि देखिँदैन । निवेदन जिकिरमा कृषि तथा वन विश्वविद्यालय ऐन २०६७ को दफा ३(२) व्यवस्था उल्लेख भएबाट त्रि.वि.ले रामपुर कृषि क्याम्पस र हेटौँडा वन क्याम्पस स्वतः कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको सम्पत्ति भएको भन्ने

जिकिर गरेको पाइन्छ। विश्वविद्यालय कानुनद्वारा निर्मित व्यक्ति सरह नै हुन्। यिनीहरूले अन्य प्रकृतिका व्यक्ति सरह सम्पत्तिको उपभोग र उपयोग गर्न पाउँछन्। सम्पत्तिको प्राप्त उपयोग र उपभोग गर्न पाउने गरी कानुनद्वारा प्रदान गरिएको सम्पत्तिलाई कानुनबमोजिम नै हक हस्तान्तरण गर्न सकिन्छ। कृषि तथा वन विश्वविद्यालय ऐन २०६७ उक्त विश्वविद्यालय रामपुर कृषि क्याम्पस र हेटौँडा वन क्याम्पस स्थापना गर्ने भन्ने उल्लेख भएको देखिए पनि सो सम्पत्ति के कसरी कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको हुने तथा अस्तित्वमा रहेको पुरानो शिक्षण संस्थानको हैसियत के हुने भन्ने उल्लेख नभएको अवस्थामा सम्पत्तिको स्वामित्वले हस्तान्तरणको कुनै पनि वैधानिक प्रक्रिया सुरु नै नगरी उक्त सम्पत्तिहरू स्वतः आफ्नो नाममा आएको भनी आफुखुसी व्याख्या गर्दै अतिक्रमणको शैलीमा जबरजस्ती कब्जा गरेको देखिने र शिक्षक, कर्मचारी एवं विद्यार्थीहरू बीच पनि तनाव सृजना हुने गरी त्रि.वि.को नाममा रहेको भौतिक संरचनामा कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको नाममा पत्र पठाई पठनपाठन सुरु गर्ने कार्यलाई विश्वविद्यालयले गरेको अपरिपक्व कार्य भनी मान्नुपर्ने देखियो” (सर्वोच्च अदालत, २०७९)।

“त्रि.वि. ले साविकदेखि नै निरन्तर रूपमा उक्त स्थानमा आ-आफ्नो शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको तथा उक्त स्थानमा ठूलो सङ्ख्या विद्यार्थीहरू रहेको देखिन्छ। कृषि तथा वन विश्वविद्यालयलाई उक्त भौतिक संरचना प्रयोग गर्न दिँदा त्रि.वि. मा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरू, कार्यरत शिक्षक एवं कर्मचारीलगायतका विषयमा निवेदक वि.वि.ले

समन्वयात्मक रूपमा उक्त सम्पत्तिको स्वामित्व रहेको संस्थासँग कुनै कार्यनीति तय गरेको वा सम्पत्तिको नामसारीको लागि आफै वा नेपाल सरकारमार्फत कुनै पहल गरेको वा तत्कालीन समयमा नेपाल सरकारबाट पनि कुनै निर्णय भएको पाइँदैन” (सर्वोच्च अदालत, २०७९)।

“नेपाल सरकार मन्त्रीपरिषद्ले मिति २०७२/१२/४ मा राष्ट्रिय योजना आयोगका तत्कालीन सदस्य प्रा.डा. गीताभक्त जोशीको संयोजकत्वमा समिति गठन गरेको र यो समितिको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्ने गरी मन्त्रीपरिषद् मिति २०७४/१/७ को बैठकले निर्णय गरी शिक्षा मन्त्रालयबाट २०७४/१/२५ मा पत्राचार भई त्रि.वि.कार्यकारीपरिषद्कोमिति २०७४/४/२७ को सिफारिस अनुसार त्रि.वि. सभाको मिति २०७४/४/२९ को बैठकले सोही अनुरूप निर्णय गरेको पाइयो। यसरी त्रि.वि.ले सर्वोच्च अदालतमा पठाएको मिति २०७८/३/१६ च.नं. ५७६-०७८/०७९ को पत्रमा हाल कृषि क्याम्पस रामपुरका कर्मचारी र भौतिक संरचनाहरू आफ्नो मातहतमा आएको त्रि.वि. लाई चितवनको शक्तिखोर, जुटपानी र चैनपुरमा कृषि क्याम्पस सञ्चालन गर्ने नेपाल सरकारबाट जग्गा उपलब्ध गराउने तथा उक्त स्थानमा भौतिक संरचना निर्माण गर्न १५ करोड उपलब्ध गराउने र हेटौँडा क्याम्पसमा रहेको जग्गा मध्ये ६० बिघा जग्गा त्रि.वि.ले कृषि तथा वन विश्वविद्यालयलाई हक हस्ताक्षरण गर्ने गरी मन्त्रीपरिषद्बाट मिति २०७४/१/७ मा निर्णय भएको र सो निर्णयमा त्रि.वि.समेत सहमत भई त्रि.वि. सभाले मन्त्रीपरिषद्को उक्त निर्णय कार्यान्वयन गरी मिति २०७४/४/२९ मा निर्णय गरिसकेको थियो। यसर्थ उक्त निर्णय कार्यान्वयन

हुँदा हालको समस्या समाधान हुने उल्लेख भएको र बहसको क्रममा इजलास समक्ष उपस्थित हुनुभएको दुबै पक्षका कानून व्यावसायीले सो कुरालाई स्वीकार गर्नुभएको हुँदा यस परिवर्तित सन्दर्भमा अब यी दुई विश्वविद्यालयहरूको जिर्जरमा प्रवेश गरी अब कुनै फरक प्रकृतिबाट न्यायिक निर्णय गर्नुपर्ने अवस्था भने देखिएन । सो मुद्दा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ” (सर्वोच्च अदालत, २०७९) ।

सर्वोच्चको निर्देशनात्मक आदेश

(२०७९/८/१८)

“उपर्युक्तबमोजिम निर्णय भएको कारण प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर भए पनि त्रि.वि.ले कृषि तथा पशु विज्ञान अध्ययन संस्थान रामपुरको नाममा रहेको जग्गामध्ये २९४-१५-१ बिघा जग्गा र हेटौँडाको ६० बिघासमेत गरी जम्मा ३५४-१५-१ बिघा जग्गा कृषि तथा वन विश्वविद्यालयलाई हक हस्तान्तरण गर्नुपर्ने र सोको सट्टा त्रि.वि. लाई नेपाल सरकारले चितवन जिल्ला शक्तिखोर जुटपानी र चैनपुरमा जग्गा दिने भनी मन्त्रीपरिषद्बाट मिति २०७४/१/७ मा निर्णय भएको र नेपाल सरकारको उक्त निर्णय कार्यान्वयन गर्न त्रि.वि. सभाबाट मिति २०७४/४/२९ मा निर्णय भइसकेको अवस्थामा पनि हालसम्म मन्त्रीपरिषद्को निर्णय कार्यान्वयन भई निर्णयानुसार त्रि.वि.को नाममा चितवन जिल्ला, शक्तिखोर, जुटपानी र चैनपुरको जग्गा नआएको र आ.व. ०७४/०७५ मा त्रि.वि.लाई भौतिक संरचना स्थापना गर्न दिने भनी मन्त्रीपरिषद्बाट निर्णय भएबमोजिमको १५ करोड पनि उपलब्ध नभएको तथा त्रि.वि.ले पनि कृषि

तथा वन विश्वविद्यालयलाई जग्गा हस्तान्तरण नगरेको कारण शैक्षिक गुणस्तरको विकासमा लाग्नुपर्ने दुई विश्वविद्यालयहरू मुद्दामामिलामै अल्झिनुभएको अवस्था छ । अदालतबाट प्रस्तुत विवाद समाधानको लागि समय नै निर्धारण गरेर निर्देशनात्मक आदेश जारी गर्नुपर्ने देखियो । उक्त विवाद के कसरी समाधान गर्ने भन्नेमा अबै अन्योलको अवस्था नरहोस् र दुबै विश्वविद्यालयको पठनपाठनमा थप व्यवधान र नकारात्मक असर नपरोस् भनी प्रस्तुत विवाद समाधानको लागि निम्न बमोजिम गर्ने गरी निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ ।

नेपाल सरकारको मिति २०७४/१/७ को निर्णयबमोजिम त्रि.वि.लाई चितवन जिल्ला शक्तिखोर, जुटपानी र चैनपुरमा जग्गा र भौतिक संरचना निर्माण गर्न लाग्ने रु. १५ करोड प्रस्तुत आदेश प्राप्त भएको मितिले १२० दिनभित्र सम्पूर्ण कानुनी प्रक्रिया पूरा गरी त्रि.वि.लाई उपलब्ध गराउनु ।

नेपाल सरकारबाट माथि उल्लेखित जग्गाको स्वामित्व र रकम प्राप्त भएको मितिले ६० दिन भित्र त्रि.वि. रामपुर कृषि क्याम्पसको २९४-१५-१ बिघा र हेटौँडा वन क्याम्पसको ६० बिघा जग्गा कृषि तथा वन विश्वविद्यालयलाई हक हस्तारण गरिदिनु ।

उपरोक्त कार्यको लागि शिक्षा मन्त्रालयले निरन्तर रूपमा दुबै विश्वविद्यालय तथा अन्य निकायसँग समन्वय गरिदिनु ।

यस फैसलाको जानकारी विपक्षीहरूलाई तथा फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई दिई प्रस्तुत निवेदको डायरी लगात कट्टा गरी मिसल

नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु” भनी उल्लेख भएको छ (सर्वोच्च अदालत, २०७९) ।

निहितार्थ

२०६७/३/३ देखि २०७९/८/१८ सम्मको निहितार्थ निम्नानुसार छ ।

१) त्रि.वि.ऐन २०४९ को दफा ४ ले विश्वविद्यालय अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित सङ्गठित संस्था हुने र यसले व्यक्ति सरह चल-अचल सम्पत्ति प्राप्त गर्ने, उपभोग गर्ने र व्यवस्थापन गर्ने कानुनी अधिकार पाएको देखिन्छ । सम्पत्तिको प्राप्ति र उपभोग गर्न पाउने गरी कानूनद्वारा नै सुरक्षित गरिएको संस्थाको सम्पत्तिलाई कानूनबमोजिम नै हक हस्तान्तरण गर्न सकिन्छ भनिएकाले नेपालमा हाल सञ्चालित केन्द्रीय सरकार अन्तर्गतका सबै विश्वविद्यालयहरूको स्वायत्तताको संरक्षण भएको देखिन्छ ।

२) शिक्षा मन्त्रालयको सहमतिसम्बन्धी मिति २०६९/१०/११ को निर्णय तथा सोही मन्त्रालयकै मिति २०७२/८/२० को विद्यार्थी भर्ना स्थगन गर्ने पत्र र कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको ऐन २०६७ को दफा ३(२) अनुसारको माग भन्दा बाहेक त्रि.वि.का प्राध्यापक र कर्मचारीहरूलाई उक्त कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको कार्यकारी परिषद्को मिति २०७०/४/२३ को निर्णयबमोजिम मिति २०७०/४/१ देखि लागु गरिएको समायोजनलाई खारेज गरी उक्त निर्णय अनुसारका त्रि.वि.का प्राध्यापक एवं कर्मचारीहरूलाई त्रि.वि.मा फिर्ता पठाउनुपर्नेमा हालसम्म

नपठाइएकाले शीघ्र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

३) त्रि.वि.ले सर्वोच्चको मिति २०७९/८/१८ को निर्णयानुसार आफूले प्राप्त गर्नुपर्ने सम्पूर्ण चल-अचल सम्पत्ति र सर्वोच्चले निर्दिष्ट गरेअनुसारको समयवाधिमामा हस्तान्तरण हुनुपर्ने सम्पत्तिहरू हस्तान्तरण नगरेकाले दुबै विश्वविद्यालयहरूले शीघ्र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४) कृषि तथा वन विश्वविद्यालयका रजिष्ट्रारले मिति २०७०/८/२० च.नं. ७०३-०७०/०७१ मा हेटौडा वन क्याम्पसलाई लेखेको पत्र र कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको कार्यकारी परिषद्को मिति २०७०/४/२३ को निर्णयबमोजिम त्रि.वि. हेटौडा क्याम्पस हेटौडा र कृषि तथा पशु विज्ञान अध्ययन संस्थान रामपुरका धेरै प्राध्यापकहरू र कर्मचारीहरूलाई मिति २०७०/४/१ देखि नै समायोजन गरेको देखिन्छ । सर्वोच्चको मिति २०७९/८/१८ को निर्णयमा कृषि तथा वन विश्वविद्यालयले पाउने सम्पत्तिमा त्रि.वि.का शिक्षक तथा कर्मचारीहरूबारे केही नबोलेकाले उनीहरू त्रि.वि.कै सम्पत्ति हुन् । यसरी २०७०/४/१ देखि आफुखुसी नयाँ विश्वविद्यालय रोजेका शिक्षक कर्मचारीहरूबारे आजसम्म खोजी खबरी नगर्ने तर त्रि.वि.भित्रकालाई ९० दिनसम्म अनुपस्थित भएको आधारमा कारबाही गरिनुले त्रि.वि.को व्यवहार पक्षपातपूर्ण देखिन्छ ।

५) राजनीतिक भागवण्डाको संस्कृति र दबदबाले यी दुबै विश्वविद्यालय

- (त्रि.वि.को हेटौंडा र रामपुर क्याम्पस तथा कृषि तथा वन विश्वविद्यालयअन्तर्गतको वन विज्ञान सङ्काय) समस्याग्रस्त छन् ।
- ६) कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालय ऐन २०६७ को ३(२) लागु भएको दिन २०६७/३/३ देखि सर्वोच्च अदालतको अन्तिम फैसला भएको दिन २०७९/८/१८ सम्म वन विज्ञान अध्ययन संस्थानका प्राध्यापक, कर्मचारी र विद्यार्थीहरूमा परेको नकारात्मक प्रभाव र तनाबको मूल्याङ्कन गरी क्षतिपूर्ति दिनेतर्फ त्रि.वि. ले कुन कुन निकायमार्फत के पहल गर्छ त्यो हेर्न बाँकी नै छ ।
- ७) त्रि.वि.अन्तर्गत वन विज्ञान अध्ययन संस्थान हेटौंडा क्याम्पस हेटौंडा र कृषि तथा पशु विज्ञान अध्ययन संस्थानअन्तर्गतको रामपुर क्याम्पस, चितवनमा तत्कालीन द्वन्द्वका कारण अध्ययन अध्यापनमा आएको ह्रास मूल्याङ्कन गरी विद्यार्थीहरूलाई क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नेतर्फ शिक्षा मन्त्रालय, कृषि तथा वन विश्वविद्यालय र त्रि.वि. प्रशासनले कसरी, कहिले र के गर्ला हेर्न बाँकी छ ।
- ८) सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण विषय दुई विश्वविद्यालय बीचको द्वन्द्वका कारण त्रिभुवन विश्वविद्यालयको सद्भावना (goodwill) मा आएको ह्रासको क्षतिपूर्ति कुन निकायले कसरी र कहिले दिन्छ भविष्यले नै बताउला ।
- ९) कृषि तथा वन विश्वविद्यालय स्थापना गर्ने सन्दर्भमा त्रि.वि.को सम्पत्ति हस्तान्तरणसम्बन्धी विषयमा नेपाल सरकारले हचुवामा गरेको निर्णयलाई

कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, शिक्षा मन्त्रालय र विश्वविद्यालय अनुदान आयोगले गर्दै आएको जबरजस्त प्रयास तथा स्वयं कृषि तथा वन विश्वविद्यालयले गरेको ठाडो हस्तक्षेपका कारण दुई विश्वविद्यालय बीच द्वन्द्व सिर्जना भएकाले यसको समाधानका लागि सर्वोच्च अदालतको मिति २०७९/८/१८ मा गरेको निर्देशनात्मक आदेश ०७३-WO-०३६४ लाई कार्यान्वयन गर्न सम्बद्ध निकायहरू सबैले समयमै पहल गर्नुपर्दछ ।

- १०) सर्वोच्च अदालतको मिति २०७९।८।१८ को निर्देशनात्मक आदेश नं. २ अनुसार वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, डीनको कार्यालय र हेटौंडा क्याम्पस, हेटौंडाले संयुक्त रूपमा कार्ययोजना बनाई हेटौंडा क्याम्पसको सम्पूर्ण भौतिक संरचनाको मूल्याङ्कन तथा लागत तयार गरी लिनुपर्ने चल-अचल सम्पत्ति लिने र दिनुपर्ने दिने गर्नुपर्दछ ।
- ११) जनताको करबाट स्थापित नयाँ विश्वविद्यालयमा पढाइको गुणस्तर कायम गर्न र उत्पादित जनशक्तिलाई रोजगारी सुनिश्चित गर्न नसकिएकाले यसको औचित्यमाथि नै प्रश्नचिन्ह खडा भएको छ ।
- १२) हेटौंडा क्याम्पसका विद्यार्थी, प्राध्यापक र कर्मचारीहरूको एकता र प्रयासले विश्वविद्यालयको स्वायत्तता जोगाउन सफलता मिलेको हुँदा त्रि.वि.को नेतृत्व वर्गले यसबाट पाठ सिकेर अघि बढेमा हितकर हुन्छ ।

निष्कर्ष र सुभावा

प्रचलित ऐनअनुसार स्थापना भएको विश्वविद्यालयको चल-अचल सम्पत्ति सम्बन्धित विश्वविद्यालयले प्रक्रियागत रूपमा कानुन अनुसार गरेको निर्णयका आधारमा मात्र हस्तान्तरण हुन सक्दछ। चल-अचल सम्पत्ति मात्र होइन मानव संशासन र सोको सम्पूर्ण दायित्व हस्तान्तरणसमेत कानुन अनुसार हुनुपर्दछ। तर, प्रचलित ऐन, कानुन र व्यावहारिक पक्षको अध्ययन नगरी सरकारी नेतृत्वले हचुवामा निर्णय गरेकाले मुलुकको जेठो त्रिभुवन विश्वविद्यालय र पछि स्थापना भएको कृषि तथा वन विश्वविद्यालय बीच द्वन्द्वको अवस्था सृजना हुन पुग्यो। नयाँ बन्ने विश्वविद्यालयको लागि छुट्टै जग्गासहितको

संरचना निर्माण गरिनुपर्नेमा विनाविकल्प र विनाकानुनी प्रक्रिया त्रिभुवन विश्वविद्यालयको सम्पत्तिमाथि जबरजस्त हस्तक्षेप गरिएकाले त्रि.वि. वन विज्ञान अध्ययन संस्थानअन्तर्गतको हेटौँडा क्याम्पस र कृषि तथा पशु विज्ञान अध्ययन संस्थानअन्तर्गतको रामपुर क्याम्पस तहसनहस बन्न पुग्यो भने कृषि तथा वन विश्वविद्यालयसमेत अन्यौल र अव्यवस्थाको सिकार बन्न पुग्यो। अब हिजोको अपरिपक्व हर्कतबाट पाठ सिकेर सम्मानित सर्वोच्च अदालतले गरेको निर्णयलाई सम्मान गर्दै अविलम्ब दुबै विश्वविद्यालयका नेतृत्व वर्गले सोको कार्यान्वयन गरी युग सुहाउँदो गुणस्तरीय शिक्षाको माध्यमद्वारा दक्ष जनशक्ति उत्पादन गरी मुलुकभित्रै रोजगारी सुनिश्चित गर्नेतर्फ लाग्नुपर्दछ।

सन्दर्भ सामग्री

- अखिल नेपाल राष्ट्रिय स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन. (२०७२, पुस २४). *हार्दिक अपिल*, पोखरा: अनेरास्ववियु, पोखरा क्याम्पस कमिटी।
- कानुन किताब व्यवस्थापन समिति. (२०४९). *नेपाल ऐन सङ्ग्रह खण्ड ८ (क)*, काठमाडौँ : कानुन किताब व्यवस्थापन समिति, पृ. ६२-७७।
- कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालय. (२०६७, असार ३). *कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालय ऐन*, <https://lawcommission.gov.np>
- कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालय, वन विज्ञान सङ्काय. (२०७२, पुस २६). *हार्दिक आभार, हेटौँडा : समृद्ध समाज राष्ट्रिय दैनिक*।
- कान्तिपुर. (२०८०, जेठ २२). *विश्वविद्यालयमा एकीकृत शैक्षिक क्यालेन्डर*, <https://ekantipur.com/news/2023/06/05/168592893652141059.html>
- खनाल, राजेन्द्र. (२०८०). *न्यायालयका दृष्टिमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, वार्षिक प्रकाशन, कीर्तिपुर* : त्रि.वि.सूचना तथा जनसम्पर्क शाखा।
- नेपाल विद्यार्थी संघ. (२०७२, पुस २५). *विज्ञप्ति*, पोखरा : नेविसंघ, पोखरा क्याम्पस एकाइ समिति।
- नेपाल विद्यार्थी संघ, अनेरास्ववियू, अनेरास्ववियू (क्रान्तिकारी).(२०७२, पुस २६). *संयुक्त विज्ञप्ति*, पोखरा: व.वि.अ.सं. पोखरा क्याम्पस।
- सन्देश. (२०७२ (क). *प्रही परिचालन गरेर परीक्षा स्थगित*, हेटौँडा : *सन्देश राष्ट्रिय दैनिक*।

वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, स्वर्ण जयन्ती स्मारिका-२०८०

सन्देश. (२०७२, पुस २४). भर्ना नलिन त्रि.वि.लाई निर्देशन, हेटौंडा : सन्देश राष्ट्रिय दैनिक ।

समृद्ध समाज. (२०७२, पुस २६). वन विज्ञानको प्रवेश परीक्षा स्थगित, हेटौंडा: समृद्ध समाज राष्ट्रिय दैनिक ।

सर्वोच्च अदालत. (२०७२ पुसा २८). संयुक्त इजलासको आदेश नं. (०७२-WO-०४०६) को उत्प्रेषण ।

सर्वोच्च अदालत. (२०७३ वैशाख, १४). संयुक्त इजलासको आदेश नं. (०७२-WO-७७५) को उत्प्रेषण ।

सर्वोच्च अदालत. (२०७९, मङ्सिर १८). संयुक्त इजलासको आदेश नं. (०७३-WO-०३६४) को उत्प्रेषण, पृ. १-१५ ।

साभा कुरा. (२०७२, पुस २६). परीक्षा गराउन आएका डीन दिनभर नियन्त्रणमा, हेटौंडा : साभा कुरा राष्ट्रिय दैनिक ।

हेटौंडा टुडे. (२०७२, पुस २६). प्रशासनको आदेशमा वन विज्ञानको प्रवेश परीक्षा रोकियो, हेटौंडा : हेटौंडा टुडे राष्ट्रिय दैनिक ।

वन विज्ञानका सुखद अनुभूतिहरू

डा. पुष्पा के.सी. भण्डारी

वन तथा वातावरणको संरक्षण, संवर्धन र उपयोगका निमित्त सम्बन्धित विषयको शिक्षा लिनुपर्छ भन्ने चेतना हाम्रा अग्रजहरूमा धेरै अघि नै रहेको कुरा वि.सं. २००४ मा वन रक्षक तालिम केन्द्र खोलिनुले प्रष्ट पार्दछ । यो तालिम केन्द्र सुरुमा श्री ५ को सरकार, वन विभागअन्तर्गत सिंहदरबारमा सञ्चालन गरिएको थियो । वि.सं. २०१४ मा यसलाई नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युट नामकरण गरियो, जुन सरकारी नीतिबमोजिम वि.सं. २०२९ मा त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा गाभिन पुग्यो । त्रि.वि.को मातहतमा आएपछि इन्स्टिच्युट अफ फरेष्ट्रीको नामबाट प्रमाणपत्र तहको पठनपाठन सञ्चालन गरिँदै आएकोमा वि.सं. २०३८ मा पोखराको हरियोखर्कमा पोखरा क्याम्पस स्थापना भई बिएससी फरेष्ट्रीको पढाइ सुरु भयो ।

समयको चक्रमा 'हरियो वन नेपालको धन' भन्ने भनाइ पनि चरितार्थ हुन छाडेको जस्तो देखियो । कुनै समय नेपालको वन ७०% रहेकोमा पछि घट्दै जाँदा २९% सम्म आइपुग्यो भन्ने तथ्याङ्कहरूले देखाए । वन मासिनुमा सडक, बिजुली, चोरी, निकासी, आगलागीजस्ता अनेकौं कारणहरू थिए होलान् । तर, तत्कालीन समयमा दोष ग्रामीण महिलाहरू माथि लगाइन्थ्यो । ज्ञानको कमी र छिटो दाउराको भारी पुऱ्याउनका लागि सर्लक्क परेका लाँकुरा र स्याउला काट्छन् भन्ने आरोप

लाग्थे उनीहरूमाथि । मेरो बुभाइमा यसको मूल कारण निजी वन राष्ट्रियकरण ऐन २०१३ का बारेमा सरकारको सोचाइ र जनमानसको बुभाइमा फरक पर्नु नै थियो । ऐन बने तापनि कार्यान्वयन गर्न र सर्वसाधारणलाई बुझाउन समय लाग्यो । ऐन जनतामैत्री भएर लागु नभई जनतामा अब यो वन हामीले प्रयोग गर्न पाइँदैन भन्ने भान पर्न गई वन कर्मचारीहरूबाट जोगिँदै मानिसहरूले आफूखुसी रूखहरू ढाल्न थाले । वि.सं. २०२८/०२९ तिर म आठ-नौ वर्षकी थिएँ होला । मैले त्यसबेला गल लगाएर रूखको जरा उखेलेको देखेकी थिएँ । वन मास्ने मान्यजनहरू भन्दै हुनुहुन्थ्यो- “अब यो वन हाम्रो हुँदैन, सब फाँडेर घरको उपल्लो तल्लो र थारामा हार लगाएर राख्नी हो, अब वन सरखारिया भैहाल्यो ।” त्यो बेला जनताले आफ्नो भन्न नसकेको वन नीतिका कारण वन फँडानी बढेर गयो नभनी महिलाहरूले वन फाँडे भनियो । मैले यसको अर्थ वन विज्ञान पढेपछि मात्रै बुझिँ ।

अब वन फाँड्ने महिलाहरूलाई कसले र कसरी सम्झाउने भन्ने सबाल उब्जियो । त्यसबखत घर-घरमा गएर महिलाहरूलाई सम्झाउने कुरा त्यति सजिलो थिएन । नेपाल सरकार वन विभाग र अन्तर्राष्ट्रिय जगत्लाई दिन प्रतिदिन वन मासिएकोमा चासो हुन थालेपछि महिलाहरूलाई वन शिक्षा पढाउने र उनीहरूमाफत ग्रामीण

महिलाहरूलाई सम्झाउन सहज हुने निष्कर्ष निकालियो। यसको फलस्वरूप वि.सं. २०३९ मा वन विज्ञानमा १०% आरक्षण सिट र छात्रवृत्तिको सुविधासहित छोरीहरूलाई पढ्ने व्यवस्था मिलाइयो। तर, पोखरा क्याम्पसमा स्नातक तह प्रथम ब्याच (२०३८-०४१) मा एकजना पनि महिला विद्यार्थी भर्ना भएनन् भने दोस्रो ब्याच (२०३९-०४२) र तेस्रो ब्याच (२०४०-०४३) मा एक एकजना छात्रा भर्ना भए। यसरी नै प्रमाणपत्र तहमा पहिलोपटक २०३९-०४१ समूहमा हेटौँडामा जम्मा ६ जना छात्राहरू भर्ना भएका थिए। २०४०-०४२ समूहमा भने के कारणले हो भर्ना लिइएन। २०४१-०४३ समूहमा प्रवीणता प्रमाणपत्र तहमा ११ जना छात्राहरू भर्ना भएका थिए। हेटौँडामा भर्ना भएका ती ११ जना छात्राहरूमध्येकी एक जना भाग्यमानी छात्रा म थिएँ। यसरी वन विज्ञानमा छोरीहरूका लागि आरक्षणसहितको कोटा कायम गरेपछि भर्ना हुने दोस्रो ब्याचको छात्रा हुन पुगें। त्यसबखत हेटौँडामै सञ्चालनमा रहेको पोखरा क्याम्पसमा बिएससी अध्ययन गर्ने दिदीहरूमा दोस्रो ब्याचकी रीतालक्ष्मी तपोल र तेस्रो ब्याचकी विन्दु मिश्र हुनुहुन्थ्यो भने हेटौँडा क्याम्पसमा आइएससी द्वितीय वर्षमा विन्दा, राजकुमारी, निमा, तारा, विजया र उमा गरेर छ जना दिदीहरू हुनुहुन्थ्यो। हाम्रो ब्याचमा जानकी, उषा, सुशीला, सन्तमाया, राधा, विमला, चन्दा, चमेली, सीता, सुधा र मसहित एघार जना थियौँ।

त्यस समयमा वन विज्ञान पढ्ने मेरो कुनै चाहना थिएन। म त्यसबखत मकवानपुर क्याम्पसमा आइकम पढ्दै थिएँ। यो पनि मेरो रोजाइको विषय थिएन। पढिसकेपछि यही विषयमा उच्च शिक्षा लिनुपर्छ भन्ने चाहिँ थियो तर मैले सोचेजस्तो भएन। त्यति बेला म साइलो

दाजु लायन गोविन्दबहादुर केसीको साथमा हेटौँडामा बस्थेँ। हाम्रो घर हेटौँडामा पनि थियो र त्यहाँ वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, पोखरा क्याम्पसका गुरुहरू बस्नुहुन्थ्यो। उहाँहरूले नै “फरेष्ट्रीमा छोरीहरू पनि पढाउँछन्। यसको निकै स्कोप छ। छात्रवृत्ति पनि पाइन्छ र पढिसकेपछि सजिलै जागिर पाइन्छ। जागिर पनि वनमा जाने होइन, घरघर गएर महिलाहरूलाई वनको संरक्षण तथा संवर्धनसम्बन्धी जनचेतना जगाउने हो। त्यसैले गाह्रो पनि हुँदैन। पढाउने भए सिट खाली छ। यही सालमा पढाउनु भए हुन्छ” भनेर मेरा दाजुलाई भन्नु भएछ। यो कुरा दाजुले मलाई सुनाउनुभयो। तर, मैले “अहिले म यता पढ्दैछु, पहिला यो पूरा गरौँ। अब एक वर्ष त छ नि!” भनेपछि दाजुले “हुन्छ त” भन्नुभयो। अर्को वर्ष फरेष्ट्रीमा भर्ना खुल्ने बित्तिकै दाजुले फाराम भरिदिनुभएछ। यसपछि त मैले फरेष्ट्री विषय पढ्नैपर्ने भयो, जसको परिणामस्वरूप म वि.सं. २०४१-०४३ समूहअन्तर्गत प्रवीणता प्रमाणपत्र तहको विद्यार्थी हुन पुगें।

क्याम्पसको अनुशासन कडा थियो। गुरुहरूको कडा निगरानीमा फिल्डमा व्यावहारिक ज्ञान र सीप प्रदान गरिन्थ्यो। प्रत्येक शुक्रवार क्याम्पस वरपरको वनमा एक्कर्सन गराइन्थ्यो। दुई वर्षे अवीधिमा दुई महिना फिल्ड जानुपर्थ्यो। यो काम निकै चुनौतीपूर्ण हुन्थ्यो। सहरमा जन्मेहुर्केकालाई गुरुहरूको साथमा भिरपाखामा जडिबुटी, भारपात, रूख बिरुवा, इयाऊलगायतका वनस्पतिहरूदेखि चराचुरुङ्गी, वन्यजन्तु र कीट पतङ्गहरूको पहिचान गर्दै हिँड्नु निश्चय पनि सजिलो थिएन। शैलेन्द्र र विमल केशरी सरसँग दामन र सिमभञ्ज्याङ्का उकाली-ओराली गर्नु, मुटु काँप्ने जाडोमा रूखका मोटाइ र उचाइ नाप्नु, स्याम्पल प्लट बनाउनु आफैमा कष्टकर र त्यति नै

रोमाञ्चक पनि थियो । कुहिरोले बाटो नदेखेर एक जना साथी भिरबाट खसेको सम्झना छ । धन्न भिर अग्लो रहेनछ, चोट मात्र लाग्यो । जेजसो भए पनि हामी गुरुहरूले अह्राएका काम गर्थ्यौं । फिल्डमै परीक्षा हुन्थ्यो । स्पटिङ्ग हुन्थ्यो । एक नजर हेरेर के-के देखियो ती सबै कुरा लेख्नुपर्थ्यो । दृष्टि, मन, मस्तिष्क सबै चनाखो हुनुपर्थ्यो । यो सब गर्दा हामीलाई गाह्रो त हुन्थ्यो नै बिछट्टै रमाइलो पनि हुन्थ्यो । टुर डायरी तयार गरी बुभाउनुपर्थ्यो । यसले एक किसिमको हल्लिखल्ली नै हुन्थो । यसको साथमा हामीलाई गुरुहरूले रमणीय स्थलहरू पनि घुमाउनु हुन्थ्यो । यसरी दुई महिना भ्रमण पूरा हुँदा आदरणीय गुरुहरू, बस चलाउने गुरुजी र सहयोगी कर्मचारी (भान्छे टोली) र विद्यार्थीहरू बीच पूर्ण पारिवारिक सम्बन्ध हुन्थ्यो । त्यो आत्मियता शब्दमा वर्णन गर्न नसकिने खालको बन्दो रहेछ, जुन यद्यपि छँदैछ ।

अनुशासनको पालना फिल्डमा मात्र होइन, छात्रावास र कलेजमा पनि गर्नुपर्थ्यो । त्यसबखत हाम्रो लागि छात्रावास बनिसकेको थिएन । त्यसकारण केटीहरूका लागि हुप्राचौरमा भाडामा एउटा घर लिइएको थियो । त्यो हाम्रो छात्रावास थियो र त्यहीँ गुरुआमा अञ्जना श्रेष्ठ (राजभण्डारी) पनि बस्नुहुन्थ्यो । गुरुआमा नियम कानुनमा कडा हुनुहुन्थ्यो । कलेजमा बल्ल छोरीहरूले प्रवेश पाएकाले तलमाथि केही भयो भने कलेजको लागि प्रतिष्ठाको विषय थियो भने अभिभावकहरूप्रतिको जवाफदेहिताको सबाल पनि थियो । त्यसैले छात्रावासमा हामीलाई गुरुआमाले सम्झाउनु हुन्थ्यो । आठ जना दिदीहरू र एघार जना हामी सँगै बसियो । दोस्रो वर्षमा सात जना दिदीहरू जानुभयो र एकजना दिदी र एघार जना बहिनीहरूसमेत २३ जना लड्कीहरू थियौं हेटौडाको छात्रावासमा । एउटा

घरमा यति धेरै छोरीहरूको बसाइ खुब रमाइलो थियो । छात्रावासमा समूह बनाएर एक-एक हप्तामा आलोपालो गरी हामी आफैँ मेस चलाउँथ्यौं । भान्छे र चौकीदार चाहिँ कलेजले खटाइदिन्थ्यो । कलेजले हामीलाई प्रतिमहिना ३०० रुपैयाँ दिन्थ्यो । त्यसले हाम्रो मेस खर्च पुगेर पनि बच्थ्यो । मेसको अनुभवले हामीलाई घर चलाउने सीप पनि प्राप्त भयो ।

क्याम्पसमा शारीरिक व्यायामको एउटा विषय नै थियो । बिहान ६ बजे पि.टि. खेलन क्याम्पसको चौरमा हाजिर हुनुपर्थ्यो । सरले हाम्रो मागअनुसार हामीलाई पहिला अलग्गै पि.टि. खेलाएपछि केटाहरूलाई खेलाउनु हुन्थ्यो । गणेशबहादुर श्रेष्ठ र प्रेमबहादुर गुरुङ दुई जना गेम प्रशिक्षक हुनुहुन्थ्यो । हामीलाई गणेश सरले खेल खेलाउनु हुन्थ्यो । सायद उहाँको नजरमा म असल खेलाडी हुन सकिन । किनकि मलाई खास गरी भलिबल खेलन आउँदैनथ्यो । शारीरिक व्यायामले मात्र नम्बर धेरै आएन । यसले मलाई घाटा भयो । जसले राम्रो खेले उनीहरूको बढी नम्बर पाए । वनमा काम गर्ने मान्छे शारीरिक रूपमा पनि तन्दुरुस्त हुनुपर्छ भन्ने मान्यता थियो । त्यसैले त भर्ना हुँदा नै फिजिकल फिटनेस परीक्षण गर्न चौरमा दौडाएर मात्र भर्ना लिइन्थ्यो । म भर्ना हुने बेलामा चौरमा त दौडै तर यसपछिको खेलमा भने कहिल्यै अब्बल हुन सकिन ।

समयको ख्याल गर्नु हाम्रो लागि अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष थियो । जति बेला जहाँ भन्यो तयार भएर भिटीगुन्टासहित हिँड्नुपर्थ्यो, नत्र छोडिनु पर्थ्यो । भ्रमण अवधिमा यात्रा लामो भएकाले एक दिन हामीलाई गुरुबाट भोलि सबेरै ३:०० बजे नै उठेर हिँड्ने आदेश भयो । त्यस दिन हामीले राति नै भोला ठिक पारेर जुत्ता मात्र लगाउन बाँकी राखेर सुत्थौं र भोलिपल्ट फटाफट बेडिङ

र टेन्ट सबथोक बोकेर तोकिएकै समयमा बस चढ्न पुग्यौं । त्यसबेलाको हाम्रो विद्यार्थी जीवन ट्याक्कै आर्मीको जस्तो थियो । हामीलाई मान्छेदेखि रूख, बिरुवा र वन्यजन्तुसम्म कस्तो व्यवहार गर्ने भन्ने कुरा गुरु/गुरुआमाले सिकाएर कार्य क्षेत्रमा पठाउनुहुन्थ्यो । त्यो क्षण अहिले पनि मस्तिष्कमा ताजै छ, जसले हामीलाई समयलाई ख्याल गर्न सिकायो ।

यसरी २ वर्षे रेन्जर कोर्ष सकिएपछि मैले पहिलो पटक गोरखा जिल्लामा रेन्जर भएर काम गरें । विन्दा दिदी त्यहीँ हुनुहुन्थ्यो । दिदी, अरू दाइहरू र सहकर्मी सबैले काममा सहयोग गर्नुभयो । मलाई त्यहाँ धेरै काम सिकने अवसर मिल्यो । पढ्ने बेलामा नदेखेका र नचलाएका कतिपय औजारहरू त्यहाँ आएर चलाइयो । पढाइको बेलामा हामीलाई नयाँ ठाउँमा घुलमिल हुन र नजानेका कुरा सोध्न पनि सिकाइएको हुन्थ्यो, जुन यहाँ पनि काम लाग्यो । त्यहाँ काम गर्दा सर्भे गर्ने, नक्सा बनाउने, फिल्ड बुक भर्ने, नर्सरीमा बिरुवा तयार गर्ने र वृक्षारोपणजस्ता काम गर्न पाइयो । तर, हामीलाई गुरुहरूले वन शिक्षा पढ्नलाई उत्प्रेरित गर्नका लागि भनिएजस्तो घरघर गएर सम्झाउने खालको नभई पुरुष रेन्जर सरह नै काम गर्नु पर्यो । त्यो बेला हामी महिला वन प्राविधिकलाई हरेक क्षेत्रमा अब्बल प्रमाणित गर्नुपर्छ भन्ने लाग्थ्यो । किनभने मानिसहरूले हाम्रा कामदेखि हिँड्ने र बोल्नेसम्मका क्रियाकलापहरूलाई नियालिरहेका हुन्थे । खुसीको कुरा त्यो बेलामा फिल्डमा कार्यरत सबै महिला वन प्राविधिकहरू प्रशंसाका पात्र भयौं । यसले गर्दा हामीभन्दा पछि फरेष्ट्री पढ्न चाहने बहिनीहरूलाई सहज भयो । केही समयपछि म गोरखाबाट सरुवा भएर ललितपुर र त्यहाँबाट वन विभाग बबरमहल हुँदै पोखराको कास्की जिल्ला वन कार्यालयमा आइपुगें । घरपायक

मिलाउनु त छँदै थियो त्यो भन्दा पनि बिएससी पढ्नकै लागि म पोखरा आएको थिएँ ।

वि.सं. २०४८ मा मैले बिएससीका लागि प्रवेश परीक्षा दिएँ । खुलामा नाम निकाल्न सकिन । महिलाको आरक्षित कोटामा दोस्रो नम्बरमा नाम निस्कियो । फरेष्ट्रीतर्फ जम्मा ३ सिट थियो भने विज्ञानतर्फबाट आउनेलाई एक सिट थियो, जुन त्यस वर्ष खाली रह्यो । खासमा विज्ञानबाट १० जनामा एक जना महिला र फरेष्ट्रीबाट ३० जनामा तीन जना महिला भर्ना लिइन्थ्यो । खुलामा नाम निकाल्न सके पढ्न पाउने प्रावधान भैसकेको रहेछ तर हाम्रो ब्याचमा त्यस्तो भएन । हामीभन्दा अधिल्लो दुई ब्याचमा मेरै साथी र अरू बहिनीहरूले खुलामा पनि नाम निकाल्नु भएको रहेछ । त्यसबेला बिएससीमा भर्ना हुन विज्ञानतर्फबाट आउने १० जनाले विज्ञानमा स्नातक गरेको हुनुपर्ने र फरेष्ट्री तर्फकाले प्रमाणपत्र तह पास गरी पाँच वर्ष जागिर गरेको हुनुपर्ने थियो । त्यही कारणले सुरुका ब्याचमा फरेष्ट्रीतर्फका महिला कोटा खाली भएका थिए, जब हामीभन्दा एक ब्याच सिनिएर र हाम्रो ब्याचका साथीहरूले आवेदन गर्न योग्य हुनुभयो अनि मात्र फरेष्ट्री र साइन्स दुबै तर्फबाट छात्राहरूको आवेदन पर्न थालेको हो । त्यस वर्ष पनि साइन्सतर्फबाट छात्रा कोटा खाली भयो । फरेष्ट्रीतर्फ प्रविना कार्की, इन्दिरा श्रेष्ठ र म तीन जना भयौं ।

यो समय सर्टिफिकेट पढ्दाको भन्दा फरक किसिमको थियो । कोही एक वर्ष र कोही धेरै वर्ष कार्यानुभव भएका थियौं । मेरो ब्याचमा म भन्दा सिनियर तीन जना मेरो ब्याचका मसमेत चारजना (लोक, शेखर, उद्धव र म) बाहेक अरू सबै भाइबहिनी हुनुहुन्थ्यो । आफ्नो ब्याचको चारजना त्यो पनि रेन्जर कोर्ष गर्ने बेलाको मिल्ने साथी

हुनाले पढ्न र फिल्टडको काम गर्न सजिलो भयो । बहिनीहरू पनि आफ्नो ब्याचका साथीहरूसँग धेरै घुलमिल हुने भएकाले हामी तीन जनालाई कहीं कतै समस्या भएन । कस्तो संयोग भने नि ! हामी तीन जना तीन थरी राजनीतिक विचारधाराका थियौं तापनि राजनीतिक विषयलाई लिएर हामीले कहिल्यै मनमुटाव गरेनौं । हामी बीच आदर र प्रेम दुबै थियो । त्यस बेलाको एउटा रमाइलो सम्भना छ । हाम्रो क्याम्पसमा स्ववियुको निर्वाचन हुँदै थियो । सबै आ-आफ्ना आस्थाका साथीहरूमा ध्रुविकृत हुन थालियो । त्यति बेला भने हामी तीन जना एक आपसमा बोलेनौं र भगडा पनि गरेनौं । आ-आफ्नो विचारधाराका बहिनीहरूलाई संरक्षण दिएर समूहमा राख्यौं । चुनावपछिका दुईचार दिन थोरै असहजजस्तो भए तापनि पुनः उस्तै सहज र मित्रवत व्यवहारका साथ पढाइ पूरा गरियो ।

मेरो अनुभवमा स्नातक तहको पढाइ भनेको आफ्नो पेसाको मेरुदण्ड हो । यसले जीवनलाई कति उचाइमा लाने भन्ने तय गर्दछ भन्ने मलाई लाग्छ । हाम्रो पालामा विज्ञान पढेर आउनुभएका साथीहरूलाई वन विज्ञानसम्बन्धी आधारभूत ज्ञान र फरेष्ट्रीबाट आउनु भएका साथीहरूलाई विज्ञानसम्बन्धी आधारभूत ज्ञान दिन एक वर्ष अलग-अलग राखेर पढाइन्थ्यो । दोस्रो वर्षमा समान कोर्ष पढाइन्थ्यो । तर, आजकल त्यस्तो छैन रेन्जर कोर्ष गरेका र विज्ञानमा १२ पास गरेकाले प्रवेश परीक्षामार्फत चारवर्षे स्नातक तहमा भर्ना पाउँछन् । वि.सं. २०५३ देखि यस्तो व्यवस्था भएको हो । हामीले पढ्दा जागिर राजिनामा गरेर आएमा एक वर्ष अनुभव भए पुग्ने र तलवी बिदा लिएर आउने भए तीन वर्ष जागिर गरेको हुनुपर्ने थियो । मैले यही तीन वर्षको नियम अनुसार पढ्न पाएँ । नत्र पहिला पाँच वर्ष काम गरेकाले मात्र पढ्न पाउने तलवी

बिदामा भन्ने थियो एक वर्षको अनुभवले पढ्न पाउने थिएन । विज्ञानतर्फबाट बिएससी नै गरेको हुनुपर्ने थियो । चार वर्षे कोर्ष लागु भएपछि यो खालको नियम हट्यो । तलवी बिदा लिएर पढ्ने म पहिलो छात्रा थिएँ । त्यसखबत मेरो विवाह भएर काखमा बाबु भएकाले जागिरबाट राजीनामा गरेर पढ्नका लागि छिटो आउन पाइएन । यसले मलाई राम्रै भयो । हाम्रोमा प्रायः सबै छात्राले कतै न कतैबाट छात्रवृत्ति पाएकै हुन्थे । त्यसले गर्दा अभिभावकलाई आर्थिक भार कम हुन्थ्यो । पहिलो वर्ष विज्ञान विषय पढ्न परेर मलाई निकै गाह्रो भयो । घर गृहस्थी र पढाइ बीच तालमेल नमिलेकाले दोस्रो वर्षबाट मैले छात्रावासमा बसेर नियमित रूपमा पढाइ पूरा गरें । मलाई अरू विषयमा शेखर र गणित विषयमा श्याम पौडेल भाइले धेरै मद्दत गर्नुभयो । हाम्रो क्याम्पसमा नजानेको विषय जान्ने साथीहरूले सिकाइदिनु हुन्थ्यो यो प्रचलन अहिले पनि छ । गुरुहरूको निवासमा गएर सोध्ने सुविधा पनि थियो । यहाँ शिक्षक, कर्मचारीलाई आवास र विद्यार्थीलाई छात्रावासको सुविधा हुनाले जुन बेला पनि गुरुहरूसँग सोध्न सकिने वातावरण थियो, जुन अहिले पनि छँदैछ । यो तीन वर्षमा हामीले तीन महिना शैक्षिक भ्रमण गर्नुपर्थ्यो । वन, भू-संरक्षण र वन्यजन्तु व्यवस्थापनका विविध विषयहरूमा स्थलगत अभ्यास र अवलोकनको निमित्त नेपाल र भारतका विभिन्न क्षेत्रहरूमा भ्रमण गराइन्थ्यो । त्यो भ्रमण कति महत्त्वपूर्ण थियो भन्ने कुरा पढाइ सकेर कार्यक्षेत्रमा आउँदा थाहा हुने रहेछ, जसले जुन क्षेत्रमा काम गर्छ, उसले त्यो बेलाको अनुभवलाई व्यवहारमा उतार्न सक्छ । यो मेरो अनुभव हो । अरूको पनि आ-आफ्नै अनुभवहरू होलान् ।

भ्रमणकै क्रममा वि.सं. २०५० को नयाँ वर्षमा

हामी भारतको हल्द्वानीमा थियौं । कार्यक्रममा नैनीताल जाने र वनभोज गर्ने पनि थियो । अघिल्लो दिनको रातिसम्मको सूचनामा १:०० गते बिहान ९:०० बजे गाडीमा बसिसक्नु पर्ने भन्ने थियो । त्यही अनुरूप प्रविना र म ८:३० मा तयार भएर हल्लिदै-हल्लिदै ८:४५ मा बस चढ्न पुग्यौं । तर, बसमा त सबै जनाले हामी दुई जनालाई कुरेर बसेको पो देखियो । अभयकुमार दास सर टुर इन्चार्ज हुनुहुन्थ्यो । हाम्रो लापरबाही भन्ठानेर हामीलाई भर्णार्नुभयो । प्रविना हतास भइन् । मैले भने ग्रुप लिडरलाई आक्रोस पोखें, तर सरलाई कुनै जवाफ फर्काइन । जाने समय फेरिएको रहेछ तर त्यो कुरा हामीलाई थाहा भएन । त्यो बेलामा अहिलेजस्तो मोबाइलको सुविधा थिएन । त्यस दिनमा यदि परदेश नभएको भए हामीलाई छाडेर जानुहुन्थ्यो । त्यसबखत समय व्यवस्थापन र अनुशासनको विषय यति कडा थियो, जुन घटनाले समय व्यवस्थापनमा जीवनभर भस्काइरहन्छ ।

त्यस्तै भारतको बरेलीमा हामी तीनजना रूममा भएको बेला साथीहरू सबै बाहिर घुम्न जानुभएछ । बाहिर निस्कँदा हाम्रो ग्रुपका साथीहरू कोही थिएनन् । हामी तीनजना साथीहरू पनि आ-आफ्नो विचार मिल्ने साथीहरूसँग हिँडिन्थ्यो । बिहान बेलुका र भ्रमणमा सँगै भए तापनि घुम्ने र किनमेल गर्ने बेलामा अलग-अलग हिँडिन्थ्यो । यसले हाम्रा लागि किनमेल गराउन र सुरक्षा गर्न पनि भाइहरूलाई सजिलो हुन्थ्यो तर त्यो दिन उनीहरू हिँडिसकेछन् । हामी ला ! सबै गएछन् त ! भनेर अकमक्क परेका थियौं, ठिक त्यति नै बेला ठाकुर सिलवाल भाइलाई देख्यौं । हामी प्रायः उहाँहरूसँग बोल्थ्यौं मात्र तर सँगै हिँड्दैनथ्यौं । त्यतिबेला ठाकुर सिलवाल नेपाल विद्यार्थी संघको तर्फबाट विजयी स्ववियुको

सभापति हुनुहुन्थ्यो । म अखिल समर्थक थिएँ । हाम्रो बोल्नुपर्ने काम खासै नपरेकाले मुस्कुराइन्थ्यो र कम मात्र बोलिन्थ्यो । हामी अलमल परेको देखेर ठाकुर भाइले “के भयो दिदीबहिनीहरू ?” भनेर सोध्नुभयो । हामीले साथीहरू गैसकेछन् हामी छुटेम नि त ! भनेको त ठाकुर भाइले “हामी छौं त जाम दिदी” भन्नुभयो । हामी उहाँहरूसँगै गयौं । ठाकुर भाइ र अरू साथी पनि हुनुहुन्थ्यो तर अहिले मलाई नाम याद भएन । उहाँहरूले यति सम्मानपूर्वक घुमाएर ल्याउनुभयो । त्यसपछि मैले उहाँलाई आफ्नो निकटको भाइको स्थान दिएँ । अहिले पनि हामी बीचको भेटमा अत्यन्त आत्मियताका साथ कुराकानी हुन्छ । वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले यो उदारता पनि सिकायो । वन विज्ञानको शैक्षिक भ्रमणले विषयवस्तुको ज्ञान प्रदान गर्ने मात्र नभई फरक विचार भएका मानिस र समुदाय बीच सामीप्य बढाउने, घुलमिल हुने र सँगै मिलेर काम गर्ने सीप पनि सिकायो ।

भ्रमण अवधिमा क्याम्पसको बस नै हाम्रो घर हुन्थ्यो । शिक्षक, कर्मचारी, विद्यार्थी, परिवारका सदस्य हुन्थे । तिनको फरक सोच र आस्था हुन्थ्यो तर पनि एउटै भान्छामा खाइन्थ्यो, एउटै घरमा बसिन्थ्यो, एउटै लक्ष्य प्राप्तिका लागि लागिन्थ्यो र एक अर्काको सच्चो-बिसन्चो, पुग-नपुगमा साथ र सहयोग गरिन्थ्यो । यसले जीवन जिउने कला पनि सिकाएको हुन्थ्यो । क्याम्पसमा यो परम्परा अहिले पनि कायम छ । रूख रोपेर वन बनाउन मात्र होइन, मित्रता जोडेर मन बनाउन पनि सिकायो कलेजले । यस प्रकारका अनेकौं सुखद अनुभूतिका बीच हामी वि.सं.२०५१ को अन्त्यतिर कलेजबाट बाहिरियौं ।

बिएससी सकिएपछि सबैजना आ-आफ्नो कर्मथलोतर्फ लागियो । तलबी बिदामा आउनेहरू जागिरमा र जागिर खोज्नुपर्नेहरू लोकसेवाको

तयारीमा जुट्नुभयो । त्यो बेला वन विज्ञान पढेका कोही पनि बेरोजगार बस्नुपर्दैनथ्यो । कतै न कतै सबै जना फिट भैहाल्थे । हामी छोरीहरूको त भन्नु बढी माग हुन्थ्यो प्रोजेक्टहरूमा । स्नातक गरेपछि म पनि लोकसेवामार्फत अधिकृतको परीक्षामा सामेल भएँ तर तयारी पुगेनछ । अधिकृतमा नाम ननिस्किएपछि रेन्जर पदबाट राजिनामा गरेर प्रोजेक्टतर्फ लागें । डेनिस प्रोजेक्टमा काम गर्दा मैले कलेजमा सिकेको समय व्यवस्थापन बडो काम लाग्यो । समयको पालना र अनुशासनमा विदेशीहरूसँग जो कोहीलाई त्यति सजलो हुँदैन । तर, वन शिक्षा पढेकालाई जहाँ भए पनि केही फरक पर्दैन भन्ने अनुभव भयो । फिल्ड जाँदा सधैं साथी हुँदैनन् । एकलै जहाँ पनि जानुपर्ने हुन्थ्यो । फिल्ड जाँदा एक पटक तनहुँको चित्तखोलाका बासुराज कडरिया सर, जो एक असल शिक्षक र अभिभावक पनि हुनुहुन्थ्यो, उहाँलले भन्नुभयो- “मेडम ! तपाईं यहाँ पिट्यूमा भोला बोकेर जुत्ता टोपी लगाएर काम गर्न मात्र आउनुभएको छैन बरु थुप्रै अभिभावक र छोरीहरूका निमित्त उदाहरण र हौसला बनेर आउनुभएको छ । तपाईंलाई देखेर गाउँठाउँका छोरीहरूले पनि यस्ता विषय पढ्ने आँट गर्न सक्छन् भने अभिभावकले छोरी पठाउन सक्छन् ।” मलाई उहाँका यी ओभरपूर्ण शब्दहरूले अझ जिम्मेवारी र हौसला थपेको महसुस भयो । मैले हमेसा लगनशीलताका साथ काम गर्दै गएँ । देशमा माओवादीको बिगबिगी बढेर आयो । कतिपय प्रोजेक्टहरू खुम्चिए, केही बन्द भए, जसको असर मलाई पनि पर्थ्यो । वि.सं. २०६१ असार मसान्तपछि म बेरोजगार भएँ । त्यो वर्ष साउनदेखि कात्तिक २५ गतेसम्म म घरमै बसेँ । एक प्रकारले थकाई मारै भन्दा पनि हुन्छ, जुन घटना र समय मेरो जीवनमा टर्निङ्ग पोइन्ट हुन पुग्यो ।

कात्तिक २४ गते क्याम्पस प्रमुख चिरन्जीवीप्रसाद उपाध्याय सरको फोन आयो “नानी तिमि क्याम्पसमा पढाउँछ्यौ ?” भनेर । मैले “सर मैले त बिएससी मात्र गरेकी छु फरेष्ट्रीमा पढाउन मिल्छ र ?” भन्दा उहाँले “भोलि क्याम्पस आऊ कुरा गरौंला” भन्नुभयो । पढाउन मलाई मनपर्ने काम भएकाले पढिसकेपछि पढाउँला भन्ने सोचेकी थिएँ । त्यही भएर लोक र प्रज्वलले “दिदी एलएफपीमा ठाउँ खाली छ काम गर्ने हो ?” भनेर सोध्दा मैले भाइहरू “मलाई सम्झ्यौ खुसी छु । तर, पढ्ने भनेर मैले जागिर नखोजेको हो भाइ !” भनेपछि दुबैले “ए ! पढ्ने भए त ठिक छ दिदी” भनेर छोडेका थिए । चिरञ्जीवी सरले बोलाउनुभएको भोलिपल्ट नै मैले उहाँलाई भेटें । उहाँले “बिएससी गरेको मान्छेले आइएससीलाई पढाउन मिल्छ नि पढाऊ !” भन्नुभयो । मैले “कुन विषय पढाउने सर ?” भनेर सोधें । उहाँले सिलेबस दिँदै “यसमा हेरेर के पढाउँछ्यौ भन” भन्नुभयो । मैले यसो हेरेर आफूले काम गरिरहेको विषय पढाउँदा राम्रो होला भनेर कम्युनिटी फरेष्ट्री र फरेष्ट एक्सटेन्सन दुई वटा विषय पढाउँछु भनँ । उहाँले तुरुन्त आंशिक उप-प्रशिक्षकको नियुक्तिपत्र बनाइदिन प्रशासनमा अह्राउनुभयो । त्यो कार्तिक २५ गतेको दिन थियो । यसरी चिरञ्जीवी सरको शुभेच्छाले मैले वि.सं. २०६१ कात्तिक २६ गतेबाट लागू हुने गरी उप-प्रशिक्षकको नियुक्ति लिएँ । त्यसको केही महिनापछि पोखरास्थित डीनको कार्यालयअन्तर्गत ‘जलाधार व्यवस्थापन’ र ‘प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा ग्रामीण विकास’ जस्ता थप दुई वटा विषयमा स्नातकोत्तर तहका कार्यक्रम सञ्चालन गरियो । फरेष्ट्री विषयमा स्नातकोत्तर कार्यक्रम २०५८ बाट सञ्चालन भइरहेको थियो । मैले प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा ग्रामीण विकासलाई पहिलो प्राथमिकता दिएर फर्म लगाएँ । पाँच जनामा मेरो नाम तीन नम्बरमा

निस्कियो । यो विषय र जलाधार व्यवस्थापनमा ५/५ जना सामान्य शुल्क र ५/५ जना बढी शुल्क तिरेर पढ्न पाइने व्यवस्था थियो । फरेष्ट्रीमा १० जनालाई सामान्य र १० जना बढी शुल्क तिर्नुपर्ने थियो । प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा ग्रामीण विकासमा हामी ५ जना मात्र भयौं र बढी शुल्क तिर्नुपरेन । पछि फरेष्ट्रीमा नाम निस्केकी निशासमेत यही विषय पढ्न आउनुभएपछि हामी ६ जना भयौं । यसप्रकार बिहानमा पढ्ने र दिउँसो पढाउने काम गरौं मैले ।

यसपछि आंशिक शिक्षकबाट उप-प्राध्यापकसम्मको यात्रा तय गर्दा मलाई क्याम्पसका हरेक तहबाट साथ र सहयोग प्राप्त भयो । शिक्षक भएर पहिलो दिन कक्षामा गएपछि मैले परिचयपश्चात् विद्यार्थी भाइबहिनीहरूलाई भनेकी थिएँ- “तपाईंहरूलाई मैले पढाएको मन परेन भने क्याम्पस चिफलाई भन्न जानु पर्दैन, मलाई सीधै भन्नु म दोस्रो दिनदेखि पढाउन आउँदिन ।” यो कुरा मेरा विद्यार्थीहरूले पछिसम्म पनि सुनाउनुभयो तर मैले पढाएको भएन भनेर कहिल्यै भन्नुभएन । समय एकैनास नहुने रहेछ र विद्यार्थी पनि तहअनुसार फरक हुनु स्वाभाविक नै हो । पछि मैले बिएससी र एमएससी दुबै तहमा पढाएँ । एकदिन बिएससीमा जेन्डर सम्बन्धी विषय पढाउनुपर्ने थियो । मैले “लैङ्गिक समानता हुन अझ समय लाग्छ । हाम्रो देशमा राष्ट्रपति भएकी महिलालाई त विभेद गरिन्छ भने सामान्य मानिसमा कति छ होला सोच्न सक्नुहुन्छ” भनँ । यो तहमा विवाह गरेर बालबच्चा भएकाहरू पनि विद्यार्थी हुने भएकाले अलि सम्हालिएर पढाउनुपर्ने हुन्छ । यस्तैमा एक जना छात्रले “के भयो र विभेद म्याम ?” भनेर प्रश्न गर्नुभयो । मैले “मेरो विचारमा यो विभेद नै हो । किनभने डा.रामवरण यादव विधुर हुनुहुन्छ । उहाँ राष्ट्रपति

हुँदा जानकी मन्दिर जानुभएको थियो । उहाँलाई मन्दिर प्रवेश गर्दा कसैले पनि अपवित्र भयो भनेनन् । तर, यसपछि राष्ट्रपति विद्यादेवी भण्डारी त्यही मन्दिर प्रवेश गरेर फर्किएपछि अपवित्र भयो भनेर धोइपखाली गर्ने काम भयो । यो विभेद होइन र ? जीवन साथी त दुबैले गुमाएका थिए तर अपवित्र महिलालाई मात्र भनियो नि !” मात्र के भनेकी थिएँ एकजना पाको विद्यार्थी आक्रोसित हुँदै भन्नुभयो “तपाईंलाई थाहा छ ? सहरका पुरुष कति पीडित छन् ? हाम्रो दुःख, पीडा तपाईंलाई थाहा छ ? श्रीमती घरमा बसेर कति सताउँछन् के तपाईंलाई थाहा छ ? आदि आदि.... !” मैले उहाँलाई आफ्नो ठाउँमा बस्न अनुरोध गर्दै भनँ- “हो सहरमा गाह्रो छ, अब सहरमा कति प्रतिशत मान्छे बस्छन् ? त्यसमा पुरुष कति छन् अनि त्यसमा पनि पीडित कति छन् ? सबाल यो हुन्छ नि ! अब बाहिर नआइसकेको पीडित पुरुषको विषयलाई लिएर मैले पुरुष पीडित छन् भनेर भन्न त अलि मिल्दैन नि अहिले नै ! ठूलो सङ्ख्यामा पीडित त महिला नै छन्, तब पहिला त धेरै सङ्ख्याको उत्थानमा कुरा गर्नुपर्‍यो अनि बिस्तारै पीडित पुरुषहरूको बारेमा कुरा गरौंला नि !” भनेर सम्झाउँदै थिए कुनै विद्यार्थीले सहायक क्याम्पस प्रमुख (नारायण गौतम भाइ) लाई क्लासमा होहल्ला भएको कुरा सुनाइदिनुभएछ । उहाँले कक्षामा को शिक्षक हुनुहुन्छ भनेर सोध्नुभएछ । विद्यार्थीले “पुष्पा म्याम” भनेपछि ए ! दिदी भए जानुपर्दैन आफै सम्हाल्नु हुन्छ भनेर बस्नु भएछ, जुन कुरा क्लास सकिएपछि उहाँले नै भन्नुभएकाले थाहा भयो । यसरी नै मैले अध्ययन भ्रमण लिएर जाँदाका पनि थुप्रै घतलाग्दा स्मरणहरू छन्, जसमा मलाई कलेजबाट भरोसा र विद्यार्थीबाट मातृवत सम्मान मिलेको थियो ।

शिक्षकको भूमिकामा रहँदा मैले कहिल्यै

विद्यार्थीमा जानेर पक्षपात गरिन । मेरा लागि सबै बराबर थिए । राजनीतिक रूपमा कसले के-के मा आस्था राख्दथे भन्नेमा मैले कहिल्यै ध्यान दिइन । बरु कसलाई के जरूरत छ त्यो पूरा गर्नतर्फ भने म लागें । यसरी एउटा मातृ हृदय बोकेकी गुरुआमाका रूपमा उभिन म सदा प्रयत्नशील रहें । आज म जुन विद्यार्थी भेट्दा पनि उनीहरूका आँखामा मेराप्रतिको सम्मानभाव देख्दा जीवनमा जानी-नजानी केही असल कर्म भएको रहेछ कि भनेर सोच्न पुग्छु ।

देशमा आजको व्यवस्था ल्याउनका लागि लडेका भनिएका राजनीतिक दल माओवादीका कारण सृजित समस्याका कारण शिक्षण पेसामा प्रवेश गरेकी म सोही दलले नै देशमा जातीय राज्यको विषय उठाएर जनतालाई त्रसित पारेको देख्दा चुप लागेर बस्न सकिन । मनमा जातीय राज्यको विरोधमा आवाज उठाउनुपर्छ भन्ने भावना जागेर आयो । मेरो जस्तै सोचाइ भएका अरू पनि होलान् कि भनेर सोच्दै जाँदा मलाई एक भेलामा सहभागी हुने निम्तो प्राप्त भयो, जुन भेला क्षेत्री स्वाभिमानी मोर्चाका नामबाट बाटुलेचौरमा आयोजना गरिएको थियो । म जिज्ञासु बनेर गएँ । प्रा.डा.दिलबहादुर क्षेत्री पनि आउनु भएको थियो । उहाँले क्षेत्री समाज नेपाल भन्ने संस्था पहिले नै छ त्यसैबाट आवाज उठाऊँ यो मोर्चालाई आज नै समाजमा विलय गरौँ भन्नुभयो र कार्यक्रमका आयोजकहरू कुमार खड्का, रामबहादुर बानिया, पदम खड्का, उदयबहादुर बस्नेतलगायत थुप्रै स्वाभिमानी क्षेत्रीहरूले त्यो कुरामा सहमति जनाएपछि वि.सं. २०६३ बाट हामी जातीय राज्य विरुद्धको अभियानमा अघि बढियो । सायद म यो क्षेत्रमा लाग्ने थिइन होला पनि तर जब वनका कर्मचारीहरूले वनमा छिर्न लाग्दा कसलाई सोधेर आइस् भन्ने र वनमा जान

नदिने, महिलाहरूलाई दाउरा घाँस गर्न नदिने, काठपात निकाल्न नदिने भन्ने सुनेँ । त्यसपछि मलाई असह्य भयो । प्राकृतिक स्रोत सबैको हो । तर, यहाँ त धम्की दिएर कसलाई सोधेर वनमा छिरिस्, यो कस्को हो तँलाई थाहा छ ? भनेर जातीय राज्यका पक्षधरहरूबाट धम्काउन थालियो । आम नागरिकलाई रात साँभ्र कामबाट घर फर्कन पनि डराउनुपर्ने अवस्था भयो । यस्तो अवस्था आएपछि म चुप लागेर बस्न सकिन र मैले मेरा विद्यार्थीहरूलाई भने- भाइबहिनीहरू हो, म देशलाई जातीय राज्यको विभीषिकामा फस्न नदिनका लागि आन्दोलनमा छु, म देशका विभिन्न भागमा पुग्नुपर्छ । तपाईंहरूको साथको मलाई जरूरत छ । म तपाईंहरूको पढाइ बिगार्दिन तर म नआएको दिनमा क्याम्पस चिफकोमा गुनासो गर्न नजानु है भनेर भन्दा मलाई सबै तहका विद्यार्थीले साथ दिए, जुन कुरा लेखिरहँदा मेरो मन द्रवित छ । क्याम्पस प्रशासनले पनि कडाइ नगरी साथ दियो । मेरो यात्रा यत्तिमा रोकिएन । समयले मेरो भूमिका फरक तरिकाले खोजेको हो कि भन्ने मलाई महसुस भयो । जति भने पनि दलहरूले जातीय राज्य बनाउन हुँदैन भन्ने मागलाई सुनेनन् । त्यसपछि जातीय राज्य विरुद्धको अभियानमा सहमति जनाउने थुप्रै संघसंस्थासँग मिलेर संयुक्त रूपमा आन्दोलन गरियो । यही बीचमा पहिलो संविधान सभा ढल्यो । तत्कालीन समयमा जातीय राज्यको खतरा ठरे पनि हाम्रो मुद्दा बोक्ने पार्टी पाइएन । हामीले एउटै विचार राख्ने संघसंस्थाहरू मिलेर नयाँ पार्टी खोल्थौँ, जसले यो जातीय राज्य विरुद्धको आवाजलाई बोक्ने प्रतिबद्धता लिएर उभियो ।

वि.सं. २०७० को चुनावमा हाम्रो पार्टीले पनि भाग लियो । म पनि यो पार्टीको केन्द्रीय उपाध्यक्ष थिएँ । त्यो बेला क्षेत्री समाजको म केन्द्रीय

उपाध्यक्ष थिएँ भने क्षेत्री महिला समाजको पनि संस्थापक केन्द्रीय अध्यक्ष थिएँ । क्षेत्री समाजमा रहेर काम गर्दा मलाई जागिर छोड्नु परेको थिएन तर प्रत्यक्ष राजनीतिमा आउँदा जागिर छाड्नुपर्ने प्रावधान रहेकाले मैले उप-प्राध्यापकबाट राजिनामा दिएँ । त्यसबखतमा मलाई तत्कालीन क्याम्पस प्रमुख हरि सर र डीन चिरञ्जीवी सरले राजीनामा नदेऊ भनेर धेरै सम्झाउनु भयो । छोरीचेलीले स्थायी पेसा छाडेर राजनीतिमा जानु उहाँहरूलाई चिन्ता लाग्यो होला तर मैले शीघ्र राजीनामा स्वीकृत गराइदिन अनुरोध गरेपछि उहाँहरूले पछि हामीलाई केही नभन्नु है ! भनेर प्रक्रिया अघि बढाइदिनुभयो । म उहाँहरूको त्यो स्नेहको अन्तरहृदयबाट सम्मान गर्दछु ।

यसरी म र मेरा साथीहरू अखण्ड नेपाल भन्ने पार्टी खोलेर जातीय राज्य विरुद्धको मुद्दासहित चुनावमा गयौँ तर जनताले पुराना पार्टीहरूलाई नै राजे । मतदाताहरूलाई के लाग्यो होला भने यो पार्टीले पनि बहुमत नल्याउने र आफ्नो पुरानो पार्टीले पनि हाच्यो भने माओवादीले जित्नेछ । त्यो त हुनु भएन भन्ने सोचेर आ-आफ्ना पुराना पार्टीलाई नै मत राख्नु भयो होला । जनताले वि.सं. २०६४ को निर्वाचनमा पहिलो भएको दल माओवादीलाई वि.सं.२०७० मा तेस्रो स्थानमा पुऱ्याए भने काँग्रेसलाई पहिलो र नेकपा एमालेलाई दोस्रो स्थानमा पुऱ्याए । म आबद्ध रहेको पार्टीलाई समानुपातिकमा एक सिट मात्र प्राप्त भयो । त्यो एक सिटले पनि संविधान सभामा आवाज उठाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्यो भन्ने लाग्छ । अध्यक्षको हैसियतले पार्टी अध्यक्षले संविधान सभामा जान चाहेपछि मैले दावी गर्ने कुरै भएन । त्यसपछि फेरि क्याम्पस चिफ हरि सरले म्याडम हजुरको विषय र विद्यार्थीले परिर्खरहेका छन् । पढाउन आउनुस् भन्नुभयो ।

मैले “हस” भनेर पढाउन गएँ तर त्यहाँ म माथि “कठै !” भन्ने ठूलो जमात भेटेँ । उहाँहरूको मप्रति ठूलो सहानुभूति थियो । मलाई भने हाम्रो आवाज सदनसम्म पुगेको छ भन्नेमा सन्तोष थियो । म उहाँहरूको सहानुभूतिको सदा सम्मान गर्दछु ।

यसरी म आफ्नो शैक्षिक, सामाजिक र राजनीतिक कामहरूलाई निरन्तरता दिँदै अगाडि बढिरहेकी थिएँ त्यही बेला २०७३ साउन २० गते पुष्पकलम दाहाल ‘प्रचण्ड’ देशको प्रधानमन्त्री हुनुभयो । सरकार त जोरजाम गरेर बनाउनुपर्ने नै थियो । त्यसमा मेरो पार्टीका अध्यक्ष पनि मन्त्री हुन जानुभयो । राष्ट्रिय अखण्डता र जातीय सद्भावको नारा बोकेको मेरो पार्टीको अध्यक्ष जातीय राज्यको एजेन्डा बोक्ने पार्टीको नेतृत्वको सरकारमा मन्त्री हुन गएपछि मेरो हृदयमा ठूलो आघात पुग्यो । आफ्नो वचनको मान राख्नुपर्ने मलाई उहाँको त्यो कदमले आफ्ना साथीहरू बीच उभिन असहज बनाइदियो । यो पीडा खप्न मलाई गाह्रो भयो र मैले विज्ञप्ति निकालेर वि.सं. २०७३ को माघमा पार्टी परित्याग गरें । यसपछि मेरा मान्यजन एवं अग्रजहरूसँगको सल्लाह र सहयोगले म विधिवत रूपमा नेकपा एमाले पार्टीमा प्रवेश गरें, जहाँ मेरो विद्यार्थीकालदेखि नै आस्था थियो ।

राजनीतिमा आउने मेरो खासै चाहना नभए तापनि समयले ल्याएरै छोड्यो । एमाले पार्टीले मलाई प्रदेश कमिटीमा पठायो र प्रदेश सभा सदस्य पनि बनायो । मैले गण्डकी प्रदेशको सभासद भएर जेजति गर्न सकें त्यसमा मलाई सन्तुष्टि छ । मलाई आफूले पाएको जिम्मेवारीमा सक्दो न्याय गरें भन्ने लाग्दछ ।

बाल्यकालदेखिको मेरो चाहना शिक्षक हुने थियो त्यो भएँ । शिक्षक पेसा छाडेर राजनीतिमा आउनु

अधि नै प्राध्यापक चिरञ्जीवीप्रसाद उपाध्याय सरले- “नानी तिमीले पढाउने नै भएपछि त्यो तिम्रो समाजशास्त्रको डिग्रीले हुँदैन। फरेष्ट्रीमा नै डिग्री गर्नुपर्छ, पढ” भन्नुभएकाले एनआएमआरडीमा डिग्री गरी गुरुको वचन पूरा गरें। यसपछि त्रि.वि.सेवा आयोगबाट स्थायी उप-प्राध्यापक पनि भएँ। जब मैले त्रि.वि. सेवा आयोग पास गरें, त्यो बेला मलाई चिरञ्जीवी सरले “नानी तिमी त आइस ब्रेकर भयौ नि ! फरेष्ट्री क्याम्पसमा तिमी पहिलो महिला फरेष्टर हो त्रि. वि. सेवा आयोग पास गरेर उप-प्राध्यापक भएर आउने ! ल बधाई छ तिमीलाई रेकर्ड कायम गरेकोमा ! भन्नुहुँदा मेरो मनमा खुसीको सीमा नै रहेन। यसपछि पनि उहाँले मलाई “पढाउने पेसामा आएपछि प्रोफेसर नभई यो पेसामा रहनुको सार हुन्न नानी, तिमीले विद्यावारिधि गर। अब विद्यावारिधि नगरी प्रोफेसर हुन पाइँदैन” भन्नुभएको थियो, जसअनुसार मैले वि.सं.२०७० मा विद्यावारिधिमा भर्ना भएँ। यसका लागि प्रा. चिरञ्जीवीप्रसाद उपाध्याय सर र सह-प्रा. डा. वीरबहादुर खनाल क्षेत्री सर दुबै जना गुरुहरूले मेरो विद्यावारिधिका लागि सल्लाहकार हुन मञ्जुर हुनुभयो। उहाँहरूको प्रेरणा, मार्गदर्शन, सल्लाह र सहयोगले मेरो विद्यावारिधि पनि पूरा भयो। मेरो विद्यावारिधिको शोधपत्र तयार हुँदा वीरबहादुर खनाल सर प्राध्यापक भइसक्नुभएको थियो। मेरो दुई जना गुरुहरूको सल्लाह, सुभावा र हौसला, मेरो साथी ठाकुर गिरी, मेरो विद्यार्थी प्रवीन भुसाल, समी श्रेष्ठ, गणेश र हरेरामबाट फिल्ड कार्य र पेपरलेखन कार्यमा भएको सहयोग मेरा लागि सदा स्मरणीय छन्। यसरी प्रोफेसर हुनलाई सुरु गरेको विद्यावारिधिको पढाइ प्रदेश सभा सदस्य भएपछि पूरा पयो। पढाइको महत्त्व जहाँ पनि हुन्छ नै तर पनि एउटा विषयमा विज्ञता हासिल गरी राम्रो प्रोफेसर भएर कलेजमा विद्यार्थीलाई ज्ञान बाँड्ने मेरो धोको भने अधुरै

रह्यो। राजनीतिमा कति राम्रो गर्न सक्छु र कति अवसर पाउँछु त्यो समयले बताउँला, जे जति अवसर पाएँ त्यहाँ राम्रो गर्न प्रयत्न गरेकी छु र गरिरहन्छु।

जीवनका जन्मदाता मातापिता हुनुहुन्छ भने त्यसलाई आकार दिएर जीवनको पथमा अगाडि बढ्न दिशानिर्देश गर्ने गुरुहरू नै हुनुहुन्छ। मेरो विद्यावारिधिसम्मको अध्ययनलाई पूर्णता दिनका लागि निरन्तर प्रेरणा र मार्गदर्शन गर्नुका साथै मलाई वन विज्ञानमा बोलाएर पढाउने अवसर प्रदान गर्ने आदरणीय गुरु प्राध्यापक चिरञ्जीवीप्रसाद उपाध्याय सरप्रति मेरो सदा सम्मान छ। मेरो शोधकार्यको हरेक पाटोमा अमूल्य ज्ञान, चिन्तन, सल्लाह र सुभावा दिई अध्ययनलाई सफल बनाइदिने आदरणीय गुरु प्रा.डा. वीरबहादुर खनाल क्षेत्री सरप्रति हार्दिक सम्मान प्रकट गर्दछु। मलाई वन विज्ञानमा प्रवीणता प्रमाणपत्र तह (रेन्जर कोर्ष) देखि स्नातक र स्नातकोत्तरसम्म पढाउनुभएका सम्पूर्ण गुरुहरू र हरतरहले सहयोग गर्नुभएका कर्मचारीहरूलाई मनदेखि सम्मान व्यक्त गर्दछु। वि.सं. २०४१ देखि आजसम्म हरेक सुख दुःखमा साथ दिएर म सँगै उभिइरहने मेरी प्रिय सखी जानकी पन्त र टाढा बसेर पनि नजिकको अनुभूति गराइरहने प्रिय साथी उषालगायत सबैलाई सम्भन्नु, मीठा यादहरूसहित। वि.सं. २०६१ देखि २०७३ सम्म सहपाठी र सहकर्मी भएर मलाई साथ दिएकी प्रिय बहिनी निशा आचार्यलाई म सप्रेम सम्भन चाहन्छु। यो क्याम्पसले मलाई वन प्राविधिकदेखि राजनीतिकर्मीसम्म बनायो। वन शिक्षाको लागि क्याम्पस प्रवेश गर्ने बेलादेखि अहिलेसम्मको लामो यात्रामा मलाई साथ दिने क्याम्पस परिवारप्रति हार्दिक नमन गर्दछु।

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको चार दशक

प्रा.डा. अभयकुमार दास

नेपाल सरकारको वन मन्त्रालयअन्तर्गत सञ्चालित नेपाल फरेस्ट्री इन्स्टिच्युटलाई वि.सं. २०२९ मा त्रि.वि.मा गाभेर वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा रूपान्तरित गरिएपश्चात् बबनप्रसाद कायस्थलाई पहिलो डीनको रूपमा नियुक्त गरिएको थियो । उहाँ यस अघि नेपाल फरेस्ट्री इन्स्टिच्युटको प्रिन्सिपल भइसक्नुभएको थियो । सुरुको अवस्थामा उहाँले अध्ययन संस्थानको विकासमा निकै नै महेनत गर्नुभयो । मन्त्रालयबाट अनुभवी फरेष्ट अफिसर हरूलाई काजमा ल्याई अध्यापन कार्यलाई सहज तुल्याउनुभयो । अध्ययन कार्यका साथै शिक्षक, कर्मचारी र विद्यार्थीहरूमा अनुशासनको कमी नहोस् भनी उहाँ सधैं सजग रहनुहुन्थ्यो । यही अवधिमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको तर्फबाट वि.सं. २०३० श्रावण १७ गते म अध्ययन संस्थानमा प्रथम शिक्षकको रूपमा प्रवेश गरेको हो । त्यसबखत मैले वनस्पतिशास्त्रको अस्थायी सहायक प्राध्यापक पदमा नियुक्ति पाएको थिएँ । यसको एक वर्षपछि वि.सं. २०३१ आश्विन महिनामा सोही पदमा स्थायी भएँ । म अध्ययन संस्थानमा प्रवेश गर्दा वन विभागका हरिशंकर पाल वैद्य, ओम प्रकाश रंगटा, सनत ढुङ्गेल र जयनारायण यादव काजमा कार्यरत हुनुहुन्थ्यो । त्यसबखत हाम्रो एउटा राम्रो टिम बनेको थियो, जन टिम गुणस्तरीय शिक्षा र अध्ययन संस्थानको विकासमा निरन्तर क्रियाशील रह्यो । डीनकै

अनुरोधमा मञ्जुरुल हक र कृष्णबहादुर मल्ल पनि अध्यापन कार्यमा सरिक हुनुभयो । यसका साथै यस अवधिमा डीनले करार र अस्थायी शिक्षकहरू पनि नियुक्त गर्नुभयो । बबनप्रसाद कायस्थ लगातार दुई पटक डीन हुनुभयो । उहाँले त्यस अवधिमा प्रयोगात्मक कार्यका लागि हेटौँडामा विभिन्न Exotic Species का Arboretum स्थापना गर्नुभयो । खैरेनीटारमा वन प्रशिक्षण केन्द्र र निबुवाटारमा भू-संरक्षण अनुसन्धान केन्द्र स्थापना गर्नुभयो । कोलम्बो प्लानअन्तर्गत अध्ययन गरेका कृषि विज्ञ डा.एच. सि. शर्मा र वनतर्फका आर. बि. माथुरलाई भारतीय दूतावासमार्फत अध्ययन संस्थानमा ल्याउनुभयो र हेटौँडामा Horticulture Farm र Forest Museum स्थापना गर्नुभयो । यी दुई वटा कार्य अध्ययन संस्थानको विकासमा निकै सहयोगी र महत्त्वपूर्ण सावित भए ।

त्यसबखत अध्ययन संस्थानको पढाइ विदेशी समय अनुसार हुन्थो । बिहान ६:०० बजेदेखि पि.टि. र ८:०० देखि १२:०० बजेसम्म सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक कक्षा र पुनः दिउँसो २:०० देखि ४:०० बजेसम्म नियमित कक्षा हुन्थ्यो । बेलुकी ५:०० बजेदेखि १ घण्टा खेलकुद हुन्थ्यो । पि.टि., खेलकुद र कक्षाका लागि अलग-अलग ड्रेस लगाउनु पर्थ्यो । प्रत्येक शुक्रवार एक्सकर्सन हुन्थो, जसमा विद्यार्थीहरू सफाई कार्यक्रमदेखि

रूख बिरुवाको पहिचान, वृक्षारोपणजस्ता कार्यमा सहभागी हुन्थे । लामो अवधिका फिल्ड टुरहरू हुन्थ्यो । यसकारणले गर्दा त्रि.वि.अन्तर्गत वन विज्ञानको फरक पहिचान थियो ।

म वनस्पतिशास्त्रको शिक्षक भएकोले प्रायःजसो सबै फिल्ड टुरमा ट्री आइडेन्टिफिकेसनका लागि जानुपर्थ्यो । त्यसबेला फिल्ड टुरको आनन्द अनौठो थियो । जङ्गलमै क्याम्प खडा गरेर बसिन्थ्यो र त्यहीँ खाने गरिन्थ्यो । खाना बनाउनका लागि कर्मचारीहरू खटिन्थे । टुर बडो रमाइलो हुन्थ्यो । फिल्ड टुरमा विद्यार्थीहरूको अनुशासन र सहयोगी भूमिका सधैंभरि सम्भना हुन्छ । डीन बबन सरले नेपालका सबै क्षेत्रबाट विद्यार्थीहरू फरेस्ट्री पढ्न आउनु भनेर सबै विकास क्षेत्रमा भर्ना केन्द्र स्थापना गरी विद्यार्थी छनोट गर्ने व्यवस्था मिलाउनुभएको थियो । यस अभियानले वन शिक्षामा ग्रामीण दुर्गम क्षेत्रदेखि सुगम क्षेत्रका विद्यार्थीको पहुँचमा सहज बनायो । यही सिलसिलामा म एक पटक पुर्वाञ्चलको विराटनगर गएको थिएँ । त्यहाँ क्षेत्रीय वन प्रमुख केदारबहादुर कार्कीको सहयोगमा विद्यार्थी छनोट कार्य सम्पन्न गरियो । यसपछि नेपालगञ्जमा क्षेत्रीय वन प्रमुख ओमप्रकाश रंगटाको सहयोगमा विद्यार्थी छनोट गरी ल्याएको थिएँ । यसरी सबै विकास क्षेत्रमा भर्ना केन्द्र स्थापित गरेर वन शिक्षाको प्रचार-प्रसारका साथै देशभरिबाट विद्यार्थी भर्नालाई सहज तुल्याउनुभएको थियो ।

हेटौँडामा प्रमाणपत्र तहको पठनपाठनपछि पोखरामा स्नातक तहको कार्यक्रम सुरु भयो । नेपालमा स्नातक तहको पठनपाठन सुरु भएपछि देहरादुन पढ्न जाने क्रम बन्दजस्तै भयो । नेपालभरि फरेस्ट्री विषय अध्यापन गर्ने अभिभारा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले

लियो । वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको विकासमा युएसआइडीको सहयोग विशेष महत्त्वपूर्ण रह्यो । यसको जनशक्ति विकास कार्यक्रमअन्तर्गत आर.सि यु.पि.प्रोजेक्टमार्फत थुप्रै शिक्षकलाई फरेष्ट्री र अन्य विषयमा मास्टर्सका लागि अमेरिका पठाइयो । उहाँहरू अध्ययन सकेर फर्किएपछि बिएससी कार्यक्रम सञ्चालन सहज भयो । मैले पनि उक्त प्रोजेक्टअन्तर्गत अमेरिकाबाट फरेष्ट्रीमा एमएससी गरेको हो । अमेरिकाबाट फरेष्ट्रीमा एमएससी गरेपछि पुनः फरेस्ट्रीमा विद्यावारिधिको अवसर पाएको थिएँ तर त्यसबखत क्याम्पसमा फरेष्ट्री विषय पढाउने शिक्षकको अभावले विद्यावारिधिका लागि मैले बिदा पाइन र त्यहाँबाट फर्किएको केही समयपछि एफ.आर.आई. देहरादुनबाट विद्यावारिधि गरें । मेरो अध्ययनमा आइडीआरसी दिल्ली र आइओएफ प्रोजेक्ट दुबैले सहयोग गरेका थिए । पोखरामा आएको केही महिनामा म टाइम बण्ड प्रमोसनबाट वनस्पतिशास्त्रको सह-प्राध्यापक भएँ । तर, यसको लगत्तै फरेस्ट युटिलाइजेसनको खुल्ला विज्ञापनबाट सह-प्राध्यापक पदमा छनोट भएपछि मैले वनस्पतिशास्त्रको सह-प्राध्यापक पद त्याग गरें । यसपछि त्रि.वि.को फरेस्ट युटिलाइजेसनको प्राध्यापकको खुला विज्ञापनमा सहभागी भई म सन् २००० को जनवरीमा प्राध्यापक भएँ । ततपश्चात् अध्यापन अनुसन्धान र विद्यार्थीहरूको थ्रेसिस गाइड गर्ने कार्यमा बढी संलग्न भएँ । यसपछि वि.सं. २०५५।०१।१८ देखि २०५९।०१।१७ सम्म पूर्णकालीन डीनको जिम्मेवारी वहन गरें । उक्त अवधिमा अध्ययन संस्थानमा मेरो पहलमा केही महत्त्वपूर्ण कार्यहरू भए ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा शिक्षक प्रमोसन र नियुक्तिमा उप-प्राध्यापक र सोभन्दा माथिको

पदमा न्यूनतम योग्यता सम्बन्धित विषयमा एमएससी गरेको हुनुपर्ने व्यवस्था थियो । वन विज्ञानका भण्डै ४० भन्दा बढी विभिन्न विषयमा शिक्षकको आवश्यकता थियो । तर, उक्त विषयहरूमा एमएससीको अध्यापन नहुने भएकाले अध्ययन संस्थानका एकाध पदबाहेक अन्य विषयमा आवेदन हाल नमिल्ने थियो । यसले गर्दा पछिका वर्षहरूमा पनि समस्या पर्ने भएकाले यसलाई संशोधनका लागि मैले तत्कालीन उपकुलपति, शिक्षाध्यक्ष र रजिष्ट्रारसँग वृहत् छलफल गरेर समाधानका सम्भावनाहरू पेस गरें । मैले वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा एमएससीको अध्ययापन नभइञ्जेल फरेस्ट्रीका विभिन्न विषयमा एमएससी पाउन नसक्ने भएको छ यसले गर्दा शिक्षकहरूको नियुक्ति र प्रमोसनका सम्भावना नहुने भएकोले हाललाई केही वर्षका लागि सम्बन्धित विषयमा एमएसी वा कम्तीमा सो विषय लिई एमएसी गरेको हुनुपर्ने भनी संशोधन गरिपाउँ र धेरै वर्षदेखि अड्किएको नियुक्ति र पदोन्नतिको अवसर खुला होस् भनी आग्रह गरें । यस समस्यालाई दृष्टिगत गरी उहाँहरूले मेरो सुझावलाई सकारात्मक लिई यसलाई अध्ययन संस्थानको फ्याकल्टी बोर्डबाट न्यूनतम योग्यता सिफारिस गरी पठाउन मौखिक आदेश दिनुभयो । तदनुसार मैले फ्याकल्टी बोर्डबाट अनुमोदनसहित त्रि.वि.मा पेस गरेर स्वीकृति प्राप्त भएपछि सेवा आयोगले वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको लागि ४० भन्दा बढी पदको विज्ञापन गरिदियो । वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको इतिहासमा एकै पटक यति धेरै शिक्षकहरूको नियुक्ति र प्रमोसन भयो । यसले अध्ययन संस्थानमा निकै सहयोग पुग्यो ।

त्रि.वि.को सिनेट र एकेडेमिक काउन्सिलको बैठकमा डीनको हैसियतले भाग लिँदा त्रि.वि.का अन्य प्राविधिक अध्ययन संस्थानको डीनहरूले

प्रमाणपत्र तहका अलावा विभिन्न विषयमा एमएससी र पिएचडीका कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएकाले शैक्षिक विकासका Vertically र Horizontally चित्र प्रस्तुत गर्नुहुन्थ्यो । तर, मैले भने प्रमाणपत्र तह र स्नातक तहबाहेक अन्य तहका कार्यक्रमहरू देखाउन सकिएन । यसले मलाई असहज महसुस भयो, जसले गर्दा मैले दृढ अठोटका साथ त्रि.वि.का पदाधिकारीहरूसँग छलफल गरेर “वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा नयाँ प्रोग्राम नदिने हो भने यसको विकास हुन सक्दैन र यसका लागि विभिन्न विषयमा शिक्षक ल्याउन पनि सकिँदैन । त्यसैले हामीले कम्तीमा फरेस्ट्रीमा एमएससी र पिएचडी कार्यक्रम सञ्चालनको अनुमति पायौं भने मात्र अध्ययन संस्थान थप समृद्ध हुन सक्छ र देशको लागि आवश्यक उच्चस्तरको वन प्राविधिक दिन सक्छौं” भनी आग्रह गरें । सबै कुरा सुनेपछि पदाधिकारीहरू हाम्रो समस्यासँग सहमत हुनुभयो र “यसका लागि पहल गर्नुस् हामी सहयोग गछौं” भन्नुभयो । सोही आधारमा अध्ययन संस्थानमा साथीहरूसँग सल्लाह गरी मैले फरेस्ट्रीमा एमएससी र पिएचडीको कार्यक्रम सञ्चालन गर्न तत्काल प्रस्ताव लगें । त्यसमा त्रि.वि.का पदाधिकारीहरूले “दुबै प्रोग्राम एकै पटक सम्भव नहोला, अहिले एमएससी फरेस्ट्रीको प्रोग्राम सिफारिस गरी पठाउनुहोस् र पिएचडीको हकमा एक ब्याच एमएसी पासआउट भएपछि सोचौला” भन्नुभयो । म उहाँहरूको आश्वासनले उत्साहित भई त्यसको योजना र कार्यक्रम तयार गर्न लागें । विषय समिति, विद्यापरिषद् र शिक्षक, कर्मचारी र विद्यार्थीहरूको सहयोगबाट अर्को वर्षमा एमएससी फरेस्ट्रीको पाठ्यक्रम तयार गरी विद्यापरिषद्को सिफारिसका साथ केन्द्रमा पेस गरें । स्वीकृति पाउनासाथ वि.सं. २०५८ मा

एमएससी फरेस्ट्रीको कक्षा सञ्चालन गरियो । वन विज्ञानमा एमएससी पढाउने शिक्षकको कमी भएकाले तत्कालका लागि हामीले Modular System लागु गरियो । यो सिस्टममा एक पटकमा एउटा विषय मात्र पढाउने र सोको लागि तीन हप्ताको समय दिने, त्यसभित्र Theory, Practical र Assessment इत्यादि विषयहरूको पढाइ सम्पन्न हुने गरी प्रोग्राम तयार गरें । त्यस अनुसार ४ सेमेस्टरभित्र सबै कोर्ष सक्ने र परीक्षा एवं नतिजासम्म प्रकाशन हुने गरी प्रक्रिया अगाडि बढाइयो । यस सिस्टममा विद्यार्थीहरूको पूर्ण सहभागिता हुनुका साथै शिक्षकको अभाव पनि भएन । क्याम्पसका शिक्षकहरूलाई अतिरिक्त पारिश्रमिक दिई अध्यापन गर्न लगाइयो भने र आवश्यकता अनुसार काठमाडौं र अन्य क्षेत्रबाट बाह्य स्रोतव्यक्तिहरू भिकाइ कक्षा सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाइयो । उक्त प्रोग्रामहरू पूर्ण शुल्कीय भएकाले आर्थिक कठिनाइ पनि भएन र राम्ररी चल्दै गयो । अहिले पनि परिमार्जनसहित एमएससीमा विभिन्न विषयका कार्यक्रमहरू चलिरहेका छन् । त्यस समयमा यो उपाय नगरिएको भए अहिले वन विज्ञानमा शिक्षकको धेरै नै कठिनाइ भोग्नु पर्थ्यो । अहिले वन विज्ञानबाट उत्पादित एमएससी र पिएचडी ग्राजुयटहरूले अध्ययन संस्थानका साथै देशका विभिन्न विश्वविद्यालयहरू र नेपाल सरकारका वन विभागहरूमा महत्त्वपूर्ण योगदान गरिरहेका छन् ।

एमएससी फरेस्ट्रीको पहिलो ब्याच पास आउट भएपछि विद्यावारिधिको कार्यक्रमसमेत स्वीकृत भयो र सन् २००६ बाट विद्यावारिधि सञ्चालन गरियो । हालसम्म १०-११ जनाले विद्यावारिधि गरिसकेका छन् । यसपछिका डीनहरूले अन्य विषयमा एमएससी र पिएचडी कार्यक्रम

सञ्चालन गर्नुभयो । हालसम्म ती कार्यक्रमहरू राम्ररी चलिरहेका छन् । म र डा. विनोद भट्टको सुपरभिजनमा वन विज्ञानबाट पहिलोपटक फरेस्ट्रीमा विजयकुमार सिंहले विद्यावारिधि सम्पन्न गर्नुभयो ।

यसअनुसार वन शिक्षामा मलगायतका सम्पूर्ण डीन, क्याम्पस प्रमुख तथा शिक्षक, कर्मचारी र विद्यार्थीहरूको सहयोगबाट अध्ययन संस्थान व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन भइरहेको छ । मैले करिब चार दशक वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा सेवा गरें । आफ्नो सेवाकालदेखि अहिलेसम्मको अवस्था देख्दा धेरै नै खुसी महसुस गर्छु ।

म डीनको कार्यकाल सकिएपछि फरेष्ट युटिलाइजेशनका लागि बनाइएको भवनमा रहेका दुई वटा हललाई वन पैदावार सङ्ग्रहालयमा परिणत गरी एउटा हलमा Non-Timber Forest Products Based र अर्को हलमा Timber Based Forest Products Museum तयार गरें । यो बिएससी र एमएससीका विद्यार्थीलाई प्रयोगात्मक एवं शिक्षण कार्यमा निकै सहयोगी बनेको छ । यसबारे पाठ्यसामग्री र पोस्टरहरू गरियो, जुन अध्ययन, तालिम र बाहिरबाट आउने विद्यार्थीहरूलाई वन पैदावार र वनको महत्त्व बुझ्न सहयोगी बन्न पुग्यो । पोखरा क्याम्पसका लागि यो सङ्ग्रहालयको अहम भूमिका रहेको छ । वन पैदावार सङ्ग्रहालयमा जडीबुटीका स्याम्पलहरू सङ्कलन गरी बोटलमा लेबलसहित डिस्प्ले गरिएको र अन्य सामग्रीहरू लामा-लामा टेबुल र दराजमा प्रदर्शन गरिएको छ ।

अर्को हलमा Timber Based Forest Products collect लाई डिस्प्ले गरिएको छ । त्यसमा खासगरी विभिन्न जातका काठको ३ फिट लामो

र करिब १ फिट डायोमिटरका बार्कसहितको टुक्रा राखिएको छ । यसको एक छेउमा Grain र color display गरी एकसपोज गरिएको छ । काठको बार्क, कलर, बिउ र जातको पहिचानमा मद्दत पुगोस् भनेर यसरी सेट गरिएको हो । काठको पहिचानका लागि प्लाइउडको डिस्प्ले बोर्डहरू तयार गरी त्यस माथि चिरान काठका टुक्राहरू राखिएका छन् । टिम्बर युटिलाइजेसनको अध्यापन र प्रयोगात्मक कक्षाको लागि सहयोग पुगोस् भन्ने उद्देश्यले Harvesting Equipment हरूसमेत सेट गरेर राखिएको छ । यस कार्यका लागि तत्कालीन एल.एफ.पी. प्रोजेक्ट र WWF/US ले आर्थिक सहयोग प्रदान गरेका थिए । टिम्बर बेस्ड सेक्सनको एउटा कुनामा मैले एक Electric Heated Seasoning Kiln स्थापित गरेको थिएँ, जुन Seasoning को अध्यापन र प्राक्टिकल कार्यमा विशेष सहयोगी बनेको छ । यसको

अलावा नेपालमा पाइने विभिन्न जातका रूख बिरुवाका Herbarium बनाई सङ्कलन गरैँ, जसले Plants identification मा सधैँ सहयोग पुऱ्याइरहेको छ ।

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा करिब चार दशक लामो अर्वाधि सेवा गरी वि.सं. २०६७ माघ ०२ मा सेवा निवृत्त भएँ । यसपछि पनि मैले अध्ययन संस्थानसँग जोडिएर काम गर्ने अवसर पाइरहेको छु । जीवनको उर्जाशील समयमा अध्ययन संस्थानको विकासमा मैले जेजति गर्न सकैँ र अध्ययन संस्थानले मलाई जेजति दियो यी दुबैबाट म खुसी छु र सधैँ वन विज्ञान अध्ययन संस्थान परिवारप्रति कृतज्ञ रहनेछु । आगामी दिनमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थान नेपालको वन तथा वातावरण विश्वविद्यालयको रूपमा विकसित हुन सकोस् भन्ने मेरो कामना छ ।

अध्ययन संस्थानको स्वर्ण जयन्ती स्मारिका गत वर्ष प्रकाशित गर्ने योजनासहित विभिन्न महानुभावहरूसँग लेख मागिएको थियो । सोही अनुसार पूर्व डीन प्रा.डा. अभयकुमार दासले प्रकाशन समितिलाई समयमै यो लेख उपलब्ध गराउनुभएको थियो । नियति विचित्रको छ । यही बीचमा गत २०७९ फागुन ६ मा उहाँको स्वर्गवास भयो । यसबाट वन विज्ञान अध्ययन संस्थान परिवार अत्यन्तै मर्माहत छ । भौतिक रूपमा उहाँ हामी बीच नभए तापनि उहाँका असल कर्मले सधैँ जीवन्त रहनुभएको र हामी बीचमै भइरहनुभएको अनुभूति भइरहेको छ । सबैका प्रिय व्यक्तित्व दास सरको अमर आत्माको चिरशान्तिको कामनासहित हार्दिक श्रद्धासुमन अर्पण गर्दछौँ ।

- वन विज्ञान अध्ययन संस्थान परिवार

वन विज्ञानको अतीत र भविष्य नियाल्ने जमर्को

डा. माधवबहादुर कार्की

नेपालमा वि.सं. १९९० देखि प्रवेशिका परीक्षा सुरु भएको हो। मुलुकको शैक्षिक इतिहासमा यो महत्त्वपूर्ण उपलब्धि थियो। यसपछि वि.सं. २०१६ मा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको स्थापनासँगै उच्च शिक्षाको प्रारम्भ भयो। त्रिभुवन विश्वविद्यालय स्थापना भएको १३ वर्षपछि वि.सं. २०२९ मा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको स्थापना भएपश्चात् वन शिक्षाले नयाँ गति लिन सफल भयो। यद्यपि वनसम्बन्धी तालिम यसअघि नै सुरु भए तापनि वन विज्ञानको इतिहासलाई नियाल्दा विशेष गरी पाँच वटा कुराहरू सान्दर्भिक देखिन्छः (१) “हरियो वन नेपालको धन” भन्ने कथन पूर्वजहरूको पालादेखि चलनचल्तीमा रहेको भए तापनि तत्कालीन समयमा एस.एल.सी.पछिको प्राथमिकतामा वन विषय पर्न सकेन। अर्को शब्दमा भन्ने हो भने प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण तथा संवर्धन गर्ने कार्य अर्थात् नेपालको धन जोगाउने र सदुपयोग गर्ने भन्दा पनि वन फँडानी गरी सस्तोमा काठ निर्यात गर्ने नीति हावी भयो। (२) वि.सं २०१३ (१९५७) मा वन राष्ट्रियकरण गरिएपश्चात् विशेष गरी पहाडी भूभागमा वन क्षेत्रमाथि व्यापक अतिक्रमण भयो र यसबाट सृजित समस्या र समाधानबारे अध्ययन गर्ने वन तथा जलाधार सम्बन्धी विषयसमेत उच्च शिक्षाको प्राथमिकतामा पर्न सकेन। (३) जैविक विविधताको धनी देश नेपालमा संरक्षण क्षेत्र स्थापनाको नीति लागू भए पनि संरक्षण

क्षेत्र व्यवस्थापनजस्तो विषय पनि उच्च शिक्षाको प्राथमिकतामा पर्न सकेन। (४) जडिबुटी तथा गैरकाष्ठ पदार्थहरूको व्यवस्थापनसम्बन्धी विषयले पनि उच्च शिक्षामा प्रवेश पाउन सकेन। (५) सन् १९९२ मा रियो सम्मेलन सम्पन्न भएर नेपालले एजेन्डा २१ लगायत तीन महासन्धिहरू- (क) जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन (UNFCCC) (ख) जैविक विविधता संरक्षण (CBD) (ग) मरुभूमीकरण कम महासन्धिमा हस्ताक्षर गरे तापनि वन, वातावरण, पर्यावरण, जलवायु परिवर्तन, वातावरण प्रणाली (इकोसिस्टम) तथा नेपालको भू-बनोटसँग मेल खाने गरी ठूला जलाधार अथवा नदी घाँटी/नदी प्रणाली (रिभर वेसिन) व्यवस्थापनजस्ता महत्त्वपूर्ण विषयको समुचित विकास हुन नसक्नु मननयोग्य छन्।

मैले वि.सं २०३९/०४० तिर वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा अध्यापन कार्य सुरु गर्दा वन विज्ञानमा प्रमाणपत्र र स्नातक तहको पठनपाठन हेटौँडा क्याम्पसमा हुने गर्थ्यो। तत्कालीन समयमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानअर्न्तगतका पोखरा तथा हेटौँडा दुबै क्याम्पसहरूमा पढ्ने विद्यार्थीहरूमध्ये धेरैको इच्छा प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन, प्रकृति संरक्षण, जैविक विविधता तथा वातावरण प्रणालीमा गहन अध्ययन गरी उच्च एकेडेमिक दक्षता तथा कार्यकुशलता हासिल गर्नु भन्दा यथासंभव छिटो स्नातक तह पूरा

गरी वन अधिकृत (AFO/DFO) बन्नेमा बढी केन्द्रित हुन्थ्यो । त्यसबेला जेहेन्दार र लगनशील विद्यार्थीहरू भन्दा सामान्य विद्यार्थीहरूको बाहुल्य हुन्थ्यो । प्रस्ट रूपमा भन्नुपर्दा त्यस्ता विद्यार्थीहरू एकैडेमिक क्यारियर बनाउनेतर्फ भन्दा पनि बढी राजनीतिक चलखेल गर्न र जसोतसो पास गरेर वन क्षेत्रमा अधिकृत बन्नेमा केन्द्रित भएको देखिन्थ्यो ।

त्यस्तो सङ्कुचित सोच राख्ने विद्यार्थीहरूलाई उचित प्रेरणा तथा राम्रो शिक्षाका साथै मूल्य, मन्यता सिकाएर वन शिक्षालाई आधुनिकतातर्फ उन्मुख गराउने मौका पाएजस्तो अनुभव मलाई भएको थियो । सायद तत्कालीन समयमा अमेरिकी विश्वविद्यालयबाट प्राप्त ज्ञान, कडा मेहनत गर्ने बानी, त्याग तथा लगनशीलताबाट प्रभावित भएर होला मलाई भाग्यवश वन विज्ञानका डीन तथा त्रिभुवन विश्वविद्यालयका उपकुलपतिको विश्वास र समर्थन प्राप्त भई काम गर्ने अवसर मिल्यो । यसले गर्दा मैले क्याम्पसको

शैक्षिक तथा पूर्वाधार विकासलगायतका दूरगामी महत्त्वका कार्यहरूको नेतृत्व गर्ने मौका पाएँ । ती कार्यहरू देहायबमोजिम छन् ।

१. आधुनिक शिक्षण, नवीनतम अनुसन्धान तथा अवसरहरूका कारण वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, पोखरा क्याम्पस देशकै नमूना क्याम्पस बन्न पुग्यो ।
२. पोखरा क्याम्पसको लागि अमेरिका, अस्ट्रेलिया, नर्वे, मलेशिया, भारतलगायतका देशहरूमा प्राध्यापक र कर्मचारीहरूलाई उच्च शिक्षा अध्ययन तथा तालिमको व्यवस्था गर्न सकियो ।
३. सन् १९८० को दशकदेखि नै नेपालमा विकास भएको र विश्वव्यापी शैक्षिक सञ्जाल तथा अनुसन्धानमा चर्चा हुन लागेको सामुदायिक वनको अध्ययन अनुसन्धानका लागि वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, पोखरा क्याम्पस केन्द्रविन्दु बन्न पुग्यो ।

स्नातक तह दोस्रो ब्याचका विद्यार्थीहरूसँग (२०४० को दशक)

४. त्रिभुवन विश्वविद्यालयअर्न्तगत रहेका चार वटा प्राविधिक अध्ययन संस्थानहरूमध्ये कान्छो तथा धेरै किसिमले उपेक्षित अध्ययन संस्थानलाई धेरै हदसम्म स्तर वृद्धि गरी कृषि तथा पशु विज्ञानको हारहारीमा पुऱ्याउन सफल भइयो ।
५. वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा छात्राहरूको न्यून सङ्ख्यालाई बढाएर १० प्रतिशतभन्दा माथि पुऱ्याउन सफल भइयो ।

उपरोक्त सफलताहरू अनेकन बाधा, अड्चन तथा अवरोधहरू पार गरेर प्राप्त भएको हो । त्यस अवधिमा यस्तो चुनौतीपूर्ण कार्य गर्दा मैले धेरै जोखिम र अप्ठ्यारो परिस्थितिको सामना गर्नुपरेको थियो । आफ्नो परिवारको भन्दा पनि बढी स्नेह तथा मेहनतका साथ वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, पोखरा क्याम्पसको विकासमा समय खर्च गरियो । सख्त बिरामी श्रद्धेय मातापिताको स्वास्थ्योपचारमा भन्दा वन विज्ञानको अवस्था सुधार गर्नेमा समय दिनुपर्थ्यो । आफ्नो बालबच्चाको लागि ५ वर्षसम्म अमेरिकामा शिक्षा दिने मौका पाएर पनि ३ वर्षभित्र पिएचडी सकेर बालबच्चासहित पोखरा फर्किइयो र पोखराकै विद्यालयमा भर्ना गरियो । आफ्नो पिएचडीलाई ओभेलमा पारेर वन विज्ञानलाई ठिक ठाँउमा ल्याउन अहम भूमिका खेलियो, जसको फलस्वरूप आज वन विज्ञान अध्ययन संस्थान दक्ष शिक्षकहरू तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरको उच्च शिक्षा हासिल गर्ने, एकीकृत र समावेसी सामुदायिक तथा प्रकृति, जलवायुमैत्री वन शिक्षाको अध्ययन, अनुसन्धान एवं प्रचारप्रसार गर्ने थलो बनेको छ । कुनै पनि उच्च शिक्षा दिने स्तरीय अध्ययन संस्थानलाई चाहिने तीनै तत्वहरू (क) भैतिक सुविधा (ख) कुशल शिक्षक/कर्मचारी (ग) उत्सुक र जिज्ञासु

विद्यार्थीहरू वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा उपलब्ध छन् । पाठकहरूमा अबको आवश्यकता के हो त भन्ने प्रश्न उठ्न सक्छ । मेरो विचारमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले विद्यमान वन, भेटनरी, जलवायु परिवर्तन, जल, जमिन, भूक्षय तथा वायु प्रदुषणजस्ता विषयहरूलाई एकीकृत तथा मूल प्रवाहीकरण गरी अध्ययन अध्यापन गराउन उपयुक्त देखिन्छ, जसका लागि निम्न कार्यहरू गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- क) कुशल, कर्मशील र दूरदृष्टि भएको नेतृत्व,
ख) राजनीतिक विचारधारालाई पन्छाएर उच्च नैतिक, एकेडेमिक मान्यता तथा शिक्षण/अनुसन्धानमा दक्षता प्राप्त शिक्षकहरू,
ग) जुनसुकै राजनीतिक विचारधारा भए तापनि त्यसलाई आफ्नो निजी मान्यतामा सीमित राखेर निष्पक्ष, वैज्ञानिक सिद्धान्त तथा मूल्यमान्यताहरूलाई आत्मसात गरी अध्यापन तथा अनुसन्धान कार्यहरू सञ्चालन गर्ने ।

विद्वानहरूले भनेका छन्- “अबको उच्च शिक्षा भनेको पृथ्वी तथा यसमा अवस्थित सम्पूर्ण प्राणीजगत् र तिनीहरूलाई अनुकुलित गर्ने पर्यावरणीय प्रणाली हो ।” नेपालमा पनि वन क्षेत्रलाई काठ, दाउरा तथा घाँसको उत्पादनमा मात्र सीमित नराखी जलवायु परिवर्तनलाई अनुकुलित तथा नमूना लायक बनाउनेतर्फ लाग्नुपर्ने भएको छ । यस्तो राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय आवश्यकता देखिएकाले वन विज्ञान शिक्षा समयानुकूल जलवायु, वातावरण तथा मानवहरूको व्यवहारलाई रूपान्तरण गर्ने विषयवस्तुमा केन्द्रित हुनुपर्छ । नेपालको

सन्दर्भमा भर्नुपर्दा वन विज्ञानले वन, वातावरण, प्राकृतिक स्रोतहरूको समुचित संवर्धन, सदुपयोग तथा व्यवस्थापनको साथसाथै नेपाली समाजको जलवायु, सामाजिक तथा आर्थिक उत्थानमा योगदान गर्नुपर्नेछ । बढ्दो जलवायु परिवर्तन तथा जल, वायु र भू-प्रदुषण, खस्कँदो अर्थतन्त्र, व्यापक भूक्षय तथा प्रभावहीन हुँदै गएको वन तथा वातावरण क्षेत्रको संस्था एवं संरचनाहरूलाई रूपान्तरण गर्न वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले कसरी सफल तथा प्रभावकारी भूमिका खेल्न सक्छ त्यसमा नै यस संस्थाको भविष्य टिक्ने देखिन्छ । तसर्थ अतीतमा मैले गरेको प्रयासहरू र त्यसबाट आशातीत सफलता हासिल गर्न सकेको परिप्रेक्षमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको नेतृत्व वर्गलाई मेरो निम्नानुसार सुझाव छ :

१. भनिन्छ Leaders lead with Example यसलाई आत्मसात् गरी पहिलो कुरा नेतृत्वले राजनीतिक विचार, पूर्वाग्रह तथा व्यक्तिगत लाभ परित्याग गरेको घोषणा गर्ने ।
२. क्याम्पसको हरियाली, सरसफाइ, निर्मल वातावरण तथा शैक्षिक भवन तथा कोठाहरू, शिक्षक र कर्मचारी आवासहरू, प्लास्टिकरहित तथा बौद्धिक रूपमा सिर्जनशील हुनुपर्ने ।
३. शिक्षक, कर्मचारीहरूको सेवा सुविधामा के कस्तो बढोत्तरी गर्न सकिन्छ ? यस विषयमा सामूहिक छलफल गरी स्रोतहरूको विविधीकरण, अभिवृद्धि तथा अध्ययन संस्थानलाई स्वायत्त तुल्याउने ।
४. वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको शिक्षण

तथा अनुसन्धानलाई स्थानीय समुदाय, प्रदेश तथा राष्ट्रको आवश्यकता अनुसार Continuing/Community Education तथा Cooperative Extension कार्यक्रम वन विज्ञान क्षेत्रमा मात्रै सीमित नराखी सबै क्षेत्रमा सञ्चालन गर्नुपर्ने ।

५. नेपालको जैविक तथा संस्कृतिक विविधता तथा वातावरणीय सेवा तथा वस्तुहरूको बाहुल्यतालाई प्रकृतिमा आधारित समस्या समाधान र अनुकूलनका उपायहरू (Nature Based Solutions) लाई एउटा छुट्टै Short term तथा long term पठनपाठनको विषय बनाएर अध्यापन र तालिम सञ्चालन गर्ने ।
६. वन विज्ञान अध्ययन संस्थानलाई Mountain Environment and Natural Resources Management (MENRM), Mountain Ecosystem Based Adaptation (Mt.EBA); Mountain Organic NTF-based Enterprise development तथा Mountain disaster Risk Management विषयहरूमा उच्च शिक्षा दिने तथा यी विषयहरूमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानलाई Centre of Excellence बनाउने ।
७. B.SC, M.SCE and Ph.D को अध्यापनको गुणस्तरमा व्यापक सुधार गरी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या बढाउने ।

८. सात वटै प्रदेशमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको आङ्गिक क्याम्पसको बिस्तार गर्ने ।
९. गुणात्मक विकासका लागि शिक्षक, कर्मचारीको शैक्षिक योग्यता, कार्यकुशलता तथा दक्षता विस्तारका योजनाहरू लागु गर्ने ।
१०. राजनीतिक दलहरूसँग सम्वाद र समन्वय गरी क्याम्पसलाई विद्यार्थीहरूको राजनीति गर्ने थलो तथा Political Party Cader Recruitment थलो बनाउन पूर्ण रूपमा
- रोक लगाई विद्यार्थीहरूको सामूहिक हितमा काम गर्ने साभ्ना संस्थाको रूपमा स्थापित गर्ने ।
११. जलवायु परिवर्तन, प्रकृति संरक्षण, पर्यावरणको पुनस्थापना तथा प्रदुषण नियन्त्रणको लागि विश्व समुदायलाई छुट्याइएको रकमको केही हिस्सा वन विज्ञानमा ल्याउन प्रोजेक्टहरू बनाउने तथा प्रोजेक्ट बैङ्कको विकास गर्ने, जसले गर्दा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानलाई आर्थिक स्रोतको कमी हुन अपाओस् ।

हेटौंडा क्याम्पसको विशेषता र वन शिक्षामा योगदान

उप-प्रा.डा. योगेन्द्र यादव

वन विज्ञानको शैक्षिक विकासक्रम

नेपाल सरकारको वन मन्त्रालयअन्तर्गत सञ्चालित संस्था वि.सं. २०२९ मा त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा गाभिएर बनेको वन विज्ञान अध्ययन संस्थान हेटौंडा क्याम्पस वि.सं. २०३८ सम्म वन प्राविधिक उत्पादन गर्ने देशकै एक्लो र माउ संस्थाको रूपमा रह्यो । राष्ट्रिय रूपमा थप वन प्राविधिक आवश्यक भएसँगै वि.सं. २०३८ मा यस संस्थाको विस्तार पोखरामा गरियो । वन विज्ञानको मातृ संस्था हेटौंडा हो र विस्तारित क्याम्पस पोखरा हो । अध्ययन संस्थानको डीन कार्यालय हेटौंडामै रहेकोमा यसलाई पोखरा सारिएपछि वन विज्ञान हेटौंडालाई नियोजित रूपमा कमजोर बनाउन केही पक्ष सक्रिय देखिए । पोखरामा सुरुदेखि नै स्नातक तह (B.Sc.Forestry) सञ्चालन गरियो तर हेटौंडा क्याम्पसले यो अवसर पाएन । हेटौंडा क्याम्पसको आफ्नै सक्रियतामा वि.सं. २०५३ देखि स्नातक तह (B.Sc.Forestry) को पठनपाठन सुरु भयो । डीन कार्यालय पोखरा सारिएपछिको १० वर्षको अवधि हेटौंडा क्याम्पस अल्ममलमै रह्यो । करिब करिब बन्द हुने अवस्थामा पुगेको हेटौंडा क्याम्पसलाई प्राध्यापक, कर्मचारी र मकवानपुरका केही शिक्षाप्रेमी तथा राजनीतिकर्मीहरूको संयुक्त पहलमा स्नातक तहको पठनपाठन सुचारु

गरिए तापनि हेटौंडा क्याम्पस लामो समयसम्म ओभिलेस पार्न गयो । पोखरामा वि.सं. २०५८ देखि नै स्नातकोत्तर कार्यक्रम सञ्चालन भयो । तर हेटौंडा क्याम्पसमा भने यसको करिब १५ वर्षपछि मात्र M.Sc.Forestry तथा M.Sc. Wildlife विषयमा अध्ययन अध्यापन सञ्चालन भयो ।

वन विज्ञानको पठनपाठनमा हेटौंडा क्याम्पसको योगदान

वन विज्ञान विषयलाई अभ्यासमा आधारित विषय मानिन्छ । यो विषयको अध्ययनलाई अनुसन्धानमूलक बनाउन वन मन्त्रालयको वन सर्भे तथा अनुसन्धान विभागले २०२४ सालमा नै वन अनुसन्धान नर्सरीको स्थापना तथा वन विज्ञान आफैले वन अनुसन्धान नर्सरी सञ्चालन गरेको छ । वन विज्ञानको आफ्नै १५० हेक्टर क्षेत्रफलमा फैलिएको प्राकृतिक वन छ । त्यसै गरी अध्ययन स्थलको रूपमा निबुवाटार, विरेदमारमा अनुसन्धान स्थल स्थापना भएको छ । यद्यपि हाल यी दुई ठाँउहरूमा वन विज्ञानको पहुँच पुग्न सकेको छैन ।

वन विज्ञानको पढाइलाई सशक्त पार्न भारत सरकारको आर्थिक सहयोगमा २०४० को दशकमा हेटौंडामा अन्तर्राष्ट्रियस्तरको वन सङ्ग्रहालय र

पुस्तकालय निर्माण गरिएको थियो । वन विज्ञान विषयको पठनपाठन, अनुसन्धान र प्रचारप्रसारको विषय तत्कालीन समयमा राष्ट्राध्यक्षको चासोमा परेको र सो कुराको प्राथमिकताभित्र हेटौँडा परेको हुँदा हामीले वन विज्ञानको जननी हेटौँडा क्याम्पसलाई समाप्त पार्न होइन भन थप सशक्त पार्न भूमिका खेल्नु जरुरी छ ।

हेटौँडा क्याम्पसले स्थलगत अभ्यासको लागि पठनपाठनको क्रममा वृन्दावन, दामन, टिष्टुड र गोदावरी वनस्पति उद्यान, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज, पर्सा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा सागरनाथ वन विकास परियोजनास्थललाई मुख्य शैक्षिक गन्तव्य बनाएको छ । साथ साथै मकवानपुर र छिमेकी जिल्लाको सामुदायिक वन, कबुलियती वन, निजी वन, कृषि वन, मध्यवर्ती वन, साभेदारी वनको सहज अवलोकन र भ्रमणलाई विशेष प्राथमिकतामा राखेको छ । वन्यजन्य पैदावारमा आधारित उद्योगको भ्रमण गराउने गरेको छ । थप ज्ञान र जिज्ञासाको लागि मित्र राष्ट्र भारतमा शैक्षिक क्यालेण्डर अनुसार शैक्षिक भ्रमण गराउँदछ । विद्यार्थीको क्षमता अभिवृद्धिको लागि सुविधा सम्पन्न वन प्रयोगशाला, विज्ञान प्रयोगशाला र GIS ल्याब स्थापना गरिएको छ । हेटौँडा क्याम्पसको सुविधासम्पन्न वन सङ्ग्रहालय एवं पुस्तकालयको सदुपयोग हुन सकेमा विद्यार्थी, प्राध्यापक तथा अनुसन्धानकर्ताहरू थप लाभान्वित हुन सक्ने देखिन्छ ।

हेटौँडा क्याम्पसको विशेषता

सन् १९४२ तिर भारतका वन विज्ञ आई. ई. स्माइथिसले वन विज्ञान तथा वन विषयको अध्ययन अध्यापन गर्न गराउन सम्भाव्यता अध्ययन गरेको देखिन्छ । लामो अध्ययनपछि वन विज्ञान स्थापना गर्न उपयुक्त स्थलको रूपमा

हेटौँडालाई छनौट गरिएको हो । बिभिन्न ठाउँहरू छनौटमा परे पनि अन्तिम छनौटमा परेको धरान र हेटौँडामध्ये हेटौँडालाई सम्पूर्ण विशेषताको आधारमा छनौट गरिएको थियो ।

हेटौँडा क्याम्पस हावापानीको दृष्टिकोणले मध्यपहाडी भू-भाग र भित्री मधेशमा रहेको महत्वपूर्ण स्थानमध्ये एक हो । हेटौँडाको दक्षिणमा पर्ने चुरेको उकालो लाग्दा चुरे पर्वतको चुचुरोमा सल्लो प्रजातिका वनस्पतिको मनग्य उपस्थिति देखिन्छ । वर्षातको दृष्टिकोणले वार्षिक सरदर २५३५ मिलिलिटर वर्षा हुन्छ, जुन मात्रा नेपालको कास्की जिल्लाको लुम्लेपछिको दोस्रो अवस्था हो ।

राष्ट्रिय निकुञ्ज, मध्यवर्ती क्षेत्र, महाभारत पर्वत शृङ्खला तथा चुरे पर्वत, तराई क्षेत्रको मध्यभागमा रहेको र चुरेदेखि महाभारत बीचको छोटो दूरीमा उष्ण, उपोष्ण, शितोष्ण र समशितोष्ण वनस्पतिलाई प्रतिनिधित्व गर्ने भएकोले अध्ययन अनुसन्धानकर्ताहरूको लागि उपयुक्त गन्तव्यको रूपमा वन विज्ञानलाई हेटौँडामा स्थापना गरिएको हो । हेटौँडा र आसपासको वनस्पतिक विशेषतालाई दक्षिण एशियाकै अनुपम सङ्गम मानिन्छ, जुन विशेषतालाई हेटौँडा वन विज्ञानले अनुभूत गर्न पाएको छ ।

अर्को विशेषता भनेको देशका करिब करिब ७७ वटै जिल्लाका विद्यार्थीहरूले हेटौँडा क्याम्पसमा अध्ययन गरेका छन् । प्रति वर्ष ४० देखि ५० जिल्लाका विद्यार्थीको प्रतिनिधित्व रहने गरेको छ । अधिकांश विद्यार्थीहरूले पढाइको क्रममा पेश गर्ने Project Paper, Thesis तयारीको लागि कुनै न कुनै स्रोतहरूबाट आर्थिक सहयोग प्राप्त गरेका हुन्छन् । यस बाहेक सल्ला प्रजातिको आरवोरेटम, वन अनुसन्धान नर्सरी, प्राकृतिक वनका साथै

तिनमा विभिन्न वन्यजन्तुहरूसमेत छन् । देशको मध्यखण्ड, वागमती प्रदेशको राजधानी र केन्द्रविन्दुमा रहेको यो क्याम्पस पोखरा र काठमाडौं फरेष्ट्री कलेजको लागि प्राकृतिक ल्याबको रूपमा अध्ययन गर्ने थलोसमेत बनेको छ । यस क्याम्पस परिसर खुल्ला वन क्षेत्रको ल्याबको रूपमा रहेको हुँदा अध्ययन अध्यापनको लागि अन्य विश्वविद्यालयबाट पनि अध्ययन अनुसन्धानकर्ताहरू आउने गरेका छन् ।

हेटौँडा क्याम्पसको वर्तमान समस्या तथा समाधान

वन विज्ञान विषयको B.Sc.Forestry, M.Sc.Forestry दुबै तहको पठनपाठन भइरहेको अवस्थामा पर्याप्त भवन, भौतिक पूर्वाधार, वैज्ञानिक उपकरण, प्रयोगात्मक स्थल, अध्ययन सामग्री तथा दरबन्दी अनुसारको विशेषज्ञ प्राध्यापकहरूको अभाव देखिएको छ । त्यसमा पनि वन विज्ञान परिसरमा थपिएको कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालय, वन विज्ञान सङ्कायको गतिविधिले वन विज्ञान हेटौँडाको शैक्षिक, प्रशासनिक, व्यवस्थापकीय, भौतिक, अनुसन्धानात्मक एवं प्राज्ञिक कार्यमा बाधा पुगेको छ । देशमा थप विश्वविद्यालय खुल्नु आफैँमा

सकारात्मक पक्ष हो । तर, नयाँ खुल्ने सबै विश्वविद्यालयलाई त्रि.वि.कै सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्नुपर्ने गरी बनाइएका ऐनहरू नै समस्याका जड बनेका छन् । यो राष्ट्रिय समस्या हो । हेटौँडा क्याम्पसको सम्पत्ति हडपेर सोही परिसरमा कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको वन विज्ञान सङ्काय सञ्चालन गरिएकोले समस्या उत्पन्न भएको हो । अबका दिनमा हेटौँडा क्याम्पसभित्रका दुबै विश्वविद्यालयले एक अर्काप्रति आरोप-प्रत्यारोपमा जानुको सट्टा साझा मान्यता बनाएर Win Win को रूपमा साख जोगाउनु नै हितकर देखिन्छ । दुवै विश्वविद्यालयका पदाधिकारीहरूको संयुक्त उपस्थितिमा सरोकारवालाहरूबीच बहस गराई समस्याको निकास दिन सकिन्छ । समस्या समाधानको लागि डीन, क्याम्पस प्रमुख तथा त्रिविको केन्द्रीय प्रशासनले अग्रसरता लिनुपर्ने देखिन्छ ।

मूलतः हेटौँडा क्याम्पस र कृषि तथा वन विश्वविद्यालय बीचको द्वन्द्वको स्थायी समाधान गर्न र शैक्षिक तथा प्रशासनिक सुधार गर्न सकियो भने वन विज्ञान अध्ययन संस्थान हेटौँडा क्याम्पस पुनः सबैको रोजागाइको अनुकरणीय शैक्षिक गन्तव्यको रूपमा विकसित गर्न सकिन्छ ।

नेपालको वन शिक्षामा परिवर्तन

प्रा.डा. ईश्वरचन्द्र दत्त

नेपालमा वन शिक्षाको संक्षिप्त इतिहास

नेपाल सरकार वन मन्त्रालयको मातहतमा हेटौँडामा सञ्चालन भएको नेपाल फरेष्ट्री इन्स्टिच्युटलाई वि.सं. २०२९ मा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको सङ्गठनमा आबद्ध गरिएपश्चात् वन र प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन सम्बन्धी विषयमा प्रमाणपत्र र वरिष्ठ प्रमाणपत्र (रेन्जरहरू) को कार्यक्रम सञ्चालन गरियो । यो इन्स्टिच्युटको आवश्यक पूर्वाधार भारतीय सहयोग नियोगद्वारा निर्माण गरिएको हो । त्यति बेला पढाउने शिक्षकहरू पनि नेपाल र भारतबाट पनि आउँथे । त्यसयता दुई वर्षे प्रमाणपत्र सञ्चालित थियो, जुन अहिले हटिसकेको छ । तत्कालीन समयमा वन विभागका कार्मचारीहरूलाई राजाबाट डीन नियुक्त गरिन्थ्यो । पछि गएर त्रिवि कार्यकारी परिषद्को सिफारिसमा अध्ययन संस्थानका प्राध्यापकहरूबाट डीन नियुक्त हुन थाल्यो ।

सन् १९८० मा विश्व बैंकको अन्तर्राष्ट्रिय विकास एजेन्सी र युएसएआइडीएको वित्तीय तथा प्राविधिक सहयोगमा पूर्वाधार तथा जनशक्ति विकास गरी कास्की जिल्लाको पोखरामा पोखरा क्याम्पस स्थापना भयो । तीन वर्षे स्नातक कार्यक्रमलाई सन् १९९५ मा ४ वर्षे भयो । स्नातक र स्नातकोत्तर कार्यक्रमहरूमा अनुसन्धान कार्य र

शोधप्रबन्ध समावेश थियो । यसले विद्यार्थीहरूको अनुसन्धान र प्रस्तुति क्षमतामा सुधार ल्यायो । यसै बीच काठमाडौँमा वन त्रिभुवन विश्वविद्यालयको स्वीकृतिमा निजीस्तरमा काठमाडौँ फरेष्ट्री कलेज पनि स्थापना भएको छ । वन विज्ञान संस्थानको हेटौँडा र काठमाडौँमा पनि स्नातकोत्तर कार्यक्रम सुरु भयो । अहिले पोखराबाट डीनको कार्यालय समेत कीर्तिपुरमा सरेको छ । वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले सन् २००६ देखि विद्यावारिधि कार्यक्रम समेत सञ्चालन गर्दै आएको छ । वन विज्ञानबाट हालसम्म ११ जनाले विद्यावारिधि गरिसकेका छन् ।

नेपालमा शिक्षणविधिमा समय-समयमा परिवर्तन हुँदै आएको छ । परम्परागत शिक्षण अर्थात् कक्षामा व्याख्यान दिने र कालो बोर्डको प्रयोगबाट परिवर्तन भयो । त्यसपछि विद्यार्थीहरूलाई व्याख्यान नोटहरू प्रदान गर्ने र सेतो बोर्डमा लेखर लेक्चर दिन थालियो । त्यसपछि कक्षामा शिक्षकहरूले पावर प्वाइन्ट प्रयोग गरे । शिक्षण पद्धतिमा आएको परिवर्तनले विद्यार्थीहरूको सिकाइमा केही सकारात्मक प्रभाव परेको देखियो । प्रारम्भमा वन शिक्षा अधिक क्षेत्र भ्रमण र वनलाई व्यावहारिक कक्षाको रूपमा केन्द्रित गरिएको थियो । यसले साँच्चिकै विद्यार्थीहरूको

ज्ञान र सिकाइ बढायो । तर बिस्तारै-बिस्तारै व्यावहारिकतामा कम भार वन शिक्षालाई दिइयो, फलस्वरूप विद्यार्थीहरू सैद्धांतिक रूपमा राम्रो तर व्यावहारिक ज्ञानमा कमजोर भए, जसले वन विभागको क्षेत्र वा व्यवस्थापन (विशेष गरी वन सर्भेक्षण र सूची) कार्यमा प्रभाव देखायो । पछिल्लो समयमा पावर पोइन्ट पढाइले प्रविधिसँग परिचित भए पनि विद्यार्थीहरूलाई अल्छी बनाएको छ । विद्यार्थीहरूको ध्यान केन्द्रित हुन सकेको छैन र शिक्षकहरूलाई पावर पोइन्ट प्रस्तुतीकरणमा प्रत्येक शिक्षण सामग्री राख्न सजिलो भएको छ । एक पटक स्लाइडहरू तयार भएपछि जुन धेरै वर्षसम्म कुनै अद्यावधिक ज्ञान र विकसित जानकारीविना प्रयोग गर्न जारी रहन्छ । एक घन्टा कक्षाको लागि गुणस्तरीय र प्रभावकारी पठनपाठनका लागि कसरी र कति स्लाइडहरू तयार गर्नुपर्छ भन्ने कतिपय शिक्षकहरूलाई थाहा छैन । त्यसैले अहिलेको आवश्यकता अनुसार वन शिक्षामा परिवर्तन ल्याउन जरुरी छ । भर्खरै वन विज्ञान संस्थानले विद्यार्थीहरूलाई वन विभागमा संलग्न गराउन करिब तीन महिनादेखि परिचय गराए पनि उत्पादन र अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका दृष्टिकोणले खासै प्रभावकारी हुन सकेको छैन ।

गुणस्तरीयतामा अग्रगामी दृष्टिकोण

- (क) उच्च शिक्षाले मानव र सामाजिक कल्याणलाई प्रवर्धन गर्न अत्यन्त महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ ।
- (ख) उच्च शिक्षाले राष्ट्रको दिगो जीविकोपार्जन र आर्थिक विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान गर्दछ ।
- (ग) गुणस्तरीय उच्च शिक्षाले असल, विचारशील, राम्रो र सृजनशील

व्यक्तित्वको विकास गर्ने लक्ष्य राख्नुपर्छ ।

- (घ) गुणस्तरीय उच्च शिक्षाले व्यक्तिगत उपलब्धि र ज्ञान, रचनात्मक सार्वजनिक संलग्नता, र समाजमा उत्पादक योगदान सक्षम गर्नुपर्दछ । यसले विद्यार्थीहरूलाई थप अर्थपूर्ण र सन्तोषजनक जीवन र कामको भूमिकाको लागि तयार पार्नु र आर्थिक स्वतन्त्रता सक्षम पार्नुपर्छ ।

समस्याहरू

- (क) विश्वभरको व्यावसायिक वन शिक्षालाई विश्वव्यापी जनसङ्ख्याले प्रभाव पार्ने सम्भावना छ, जसले वन स्रोतहरूमा बढ्दो दबाव दिन्छ र सफा पानी, खाना, ठाउँ र कृषि भूमिको माग बढ्छ ।
- (ख) उच्च शिक्षामा नामाङ्कन दर घट्दैछ ।
- (ग) विभिन्न तहमा वन शिक्षा संस्थाहरूको कानुनी ढाँचाले प्रायः परिवर्तन कार्यान्वयन गर्न आवश्यक लचकता प्रदान गर्दैन ।
- (घ) व्यापक आर्थिक अवरोध र उच्च राजनीतिक दबाबले वन शिक्षा, वन अभ्यास र व्यवस्थापन बीचको खाडललाई कम गर्न गाह्रो बनाउँछ ।
- (ङ) एक गम्भीर रूपमा खण्डित उच्च शैक्षिक इकोसिस्टम ।
- (च) संज्ञानात्मक कौशल र सिकाइ परिणामहरूको विकासमा कम जोड ।
- (छ) सीमित शिक्षक र संस्थागत स्वायत्तता ।
- (ज) योग्यतामा आधारित क्यारियर व्यवस्थापन, सङ्काय र संस्थागत नेताहरूको प्रगतिको लागि अपर्याप्त संयन्त्र ।

- (भ) अनुसन्धानमा कम जोड र विभिन्न विषयहरूमा प्रतिस्पर्धात्मक अनुसन्धान कोषको अभाव ।

केही नीतिगत दृष्टिकोण

- (क) उत्कृष्ट सहकर्मी-समीक्षा अनुसन्धान कोषको लागि विश्वविद्यालय र कलेजहरूमा सक्रिय रूपमा बीज अनुसन्धान गर्न राष्ट्रिय अनुसन्धान प्रतिष्ठानको स्थापना ।
- (ख) उच्च शिक्षाको लागि एकल नियामकद्वारा कडा नियमन ।
- (ग) शैक्षिक र प्रशासनिक स्वायत्तता भएका उच्च योग्य स्वतन्त्र बोर्डहरूद्वारा शासन ।
- (घ) कक्षागत मान्यताको पारदर्शी प्रणालीमार्फत कलेजहरूलाई वर्गीकृत स्वायत्तता प्रदान ।
- (ङ) राष्ट्रिय शिक्षा नीति मान्यताको प्रत्येक स्तरको लागि आवश्यक न्यूनतम बेन्चमार्कहरू प्राप्त गर्न कलेजहरूलाई सल्लाह, समर्थन र प्रोत्साहन ।
- (च) उच्च गुणस्तरको शिक्षण र अनुसन्धान हुनुपर्छ ।
- (छ) २१ औं शताब्दीमा लैजानको लागि बहुविषयक शिक्षाको आवश्यकता छ । यस्तो समग्र र बहुविषय शिक्षाको प्राप्तितर्फ, सबै उच्च शिक्षा संस्थाहरूको लचिलो र नवीन पाठ्यक्रमले सामुदायिक संलग्नता र सेवा, वातावरणीय शिक्षा, र मूल्यमा आधारित शिक्षाका क्षेत्रमा क्रेडिट-आधारित पाठ्यक्रमहरू र परियोजनाहरू समावेश गर्नुपर्छ ।
- (ज) उच्च शिक्षा संस्थाहरूसँग स्नातकोत्तर कार्यक्रमका विभिन्न डिजाइनहरू प्रस्ताव

गर्न लचिलोपन हुनुपर्छ: (क) ३-वर्षे स्नातक कार्यक्रम पूरा गरेकाहरूका लागि अनुसन्धानमा पूर्ण रूपमा समर्पित दोस्रो वर्षको साथ २-वर्षको कार्यक्रम हुनुपर्छ (ख) अनुसन्धानको साथ चार-वर्षे स्नातक कार्यक्रम पूरा गर्ने विद्यार्थीहरूको लागि, त्यहाँ १-वर्षको स्नातकोत्तर कार्यक्रम हुनुपर्छ ।

- (भ) डिजिटल प्रविधिको प्रयोग सबै तहको शिक्षण-सिकाइमा लागु गर्नुपर्छ ।

आवश्यकता

- (क) समग्र व्यक्तित्व विकास गर्ने उद्देश्यका लागि विद्यालयको आधारभूत तहदेखि उच्च शिक्षासम्म सिकाइको प्रत्येक चरणमा सीप र मूल्यहरूको पहिचान गरिएको सेट समावेश गरिनु आवश्यक छ ।
- (ख) प्रभावकारी सिकाइका लागि उपयुक्त पाठ्यक्रम, निरन्तर रचनात्मक मूल्याङ्कन र पर्याप्त विद्यार्थी समर्थन समावेश गर्ने विस्तृत दृष्टिकोण चाहिन्छ ।
- (ग) पाठ्यक्रम रोचक र सान्दर्भिक हुनुपर्छ। नवीनतम ज्ञान आवश्यकताहरूसँग पङ्क्तिबद्ध गर्न र निर्दिष्ट सिकाइ परिणामहरू पूरा गर्न नियमित रूपमा अद्यावधिक हुनुपर्छ ।
- (घ) विद्यार्थीहरूलाई पाठ्यक्रम सामग्री सफलतापूर्वक प्रदान गर्न उच्च गुणस्तरको शिक्षाशास्त्र आवश्यक हुन्छ । शैक्षिक अभ्यासहरूले विद्यार्थीहरूलाई उपलब्ध गराइने सिकाइ अनुभवहरू निर्धारण गर्दछ, जसले गर्दा सिकाइ परिणामहरूलाई प्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पार्छ ।

- (ड) उच्च शिक्षाले ज्ञान सृजना र नवप्रवर्तनको आधार बनाउनुपर्छ, जसले गर्दा बढ्दो राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा योगदान पुऱ्याउँछ ।
- (च) अनलाइन शिक्षाको लागि पायलट अध्ययन ।
- (छ) प्रारम्भिक डिजिटल ढाँचा ।
- (ज) अनलाइन शिक्षण मञ्च र उपकरण ।
- (झ) सामग्री निर्माण, डिजिटल भण्डार र प्रचार प्रसार ।
- (ञ) शिक्षकको लागि प्रशिक्षण तथा प्रोत्साहन ।
- (ट) अनलाइन मूल्याङ्कन र परीक्षा ।

चुनौती

दिगो आधारमा उच्च आर्थिक प्रतिफल दिनका लागि काठ र गैर-काठ वनजन्य उत्पादनको एकैसाथ व्यवस्थापन गर्नु सबैभन्दा ठूलो चुनौती हो ।

वन शिक्षामा परिवर्तनको आवश्यकता

- (क) वन र वन शिक्षामा नयाँ चुनौती र अवसरहरू पहिचान गर्न र पाठ्यक्रम समीक्षाको आवश्यकतालाई पहिचान गर्न वन शिक्षाविद्हरूको क्षमता सुदृढ गर्न आवश्यक छ ।
- (ख) वन शिक्षा प्रणाली, सूचना र सञ्चार प्रविधिहरू विचार गर्न आवश्यक छ ।
- (ग) वन शिक्षाको वर्तमान उद्देश्य, विषयवस्तु र शिक्षण तथा सिकाइ विधिहरूले वन संरक्षण, व्यवस्थापन र दिगो विकासका परिवर्तनशील आवश्यकताहरूलाई पर्याप्त रूपमा सम्बोधन गर्दैन, न त खाद्य सुरक्षा र गरिबी न्यूनीकरणका मुद्दाहरूलाई पर्याप्त रूपमा समेट्छ ।

- (घ) सूचना र सञ्चार प्रविधिहरूले ठूलो फड्को मारेको हुँदा तिनको प्रयोगलाई अधिकतम प्राथमिकतामा राख्नुपर्छ ।
- (ङ) शैक्षिक संस्थाहरूले सरोकारवालाहरूसँग वार्तालापको लागि आफ्नो क्षमता निर्माण गर्न आवश्यक छ ।
- (छ) पाठ्यक्रम परिमार्जन गर्दा सक्रिय वनकर्मीहरूमा भएका सीपको कमीहरूलाई अभ्र राम्रोसँग पहिचान गरी समाधान गर्न आवश्यक छ ।
- (ज) वन शिक्षा र अन्य क्षेत्रहरूमा सरकार, सार्वजनिक र निजी संस्थाहरू साथै गैरसरकारी संस्थाहरूले मुख्य भूमिका खेल्नुपर्छ ।

केही सुझाव र सिफारिसहरू

- (क) प्रयोगात्मक सिकाइ हुनुपर्छ ।
- (ख) विद्यार्थीहरू बीच पर्याप्त सामूहिक छलफल र शिक्षकसँग अन्तरक्रिया हुनुपर्छ ।
- (ग) पुस्तक/पाठहरूमा कुनै तयारी उत्तर नभएको गृहकार्य दिनुपर्छ अर्थात् समस्या उन्मुख गृहकार्य ताकि विद्यार्थीहरूले आफ्नो दिमागको अभ्यास गर्न सकून् र समाधानहरू खोज्न सकून् ।
- (घ) वनको सर्भेक्षण, सूची, योजना र वातावरणलाई ध्यानमा राखी दिगो वन व्यवस्थापनका लागि थप व्यावहारिक र अभ्यासहरू गरिनुपर्छ ।
- (ङ) स्नातक कार्यक्रमको लागि विषयहरू दोहोरिन नदिन र अप्रासङ्गिक विषयहरू हटाएर पाठ्यक्रममा उल्लेख्य रूपमा कटौती गर्नुपर्छ । बरू विद्यार्थीहरूलाई तीन वर्ष शिक्षा दिनुपर्छ र एक वर्ष पूरा

गर्न वन विभाग मार्फत डिएफओ वा इन्टर्नसिपमा संलग्न भई वन क्षेत्रको काममा कडा निगरानी र मूल्याङ्कन गरिनुपर्छ । तब मात्र तिनीहरू वास्तविक वनपाले बन्छन् र विभागको लागि धेरै उपयोगी हुन सक्छन् । वन विज्ञान संस्थानलाई विभागबाट यस प्रकारको गुनासो सुन्न पर्दैन । त्यसैले पाठ्यक्रममा परिमार्जन र सोचविचार आवश्यक छ ।

- (च) राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा वन क्षेत्रको आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी प्रत्येक ५ वर्षको अन्तरालमा पाठ्यक्रम परिमार्जन गरिनुपर्छ ।
- (छ) अर्को पक्ष भनेको नेपालको कुनै पनि विश्वविद्यालयमा नियुक्त हुने शिक्षकहरूको गुणस्तर र एकरूपता कायम राख्न नेपालमा एउटा मात्र विश्वविद्यालय सेवा आयोग हुनुपर्छ ।
- (ज) विश्वविद्यालय सेवा आयोगमा उम्मेदवारको क्षमता, ज्ञान, कार्यसम्पादन राष्ट्रलाई पुऱ्याउने गरी मूल्याङ्कन गर्न शैक्षिक संस्था, वन विभाग र अन्य सम्बन्धित विभागका विज्ञहरू हुनुपर्छ ।
- (झ) यी अभ्यासहरूमा वातावरणीय विचारहरूलाई ध्यानमा राख्नुपर्छ । हालैका परिवर्तनहरूसँग निरन्तरता पाउन सङ्गठनात्मक कार्यक्रमगत क्षमताहरूलाई सुदृढ र अध्यावधिक गर्न आवश्यक छ ।
- (ञ) ल्यान्डस्केप स्तरमा वन र रूखहरूको भूमिकाको बुझाइलाई बढावा दिन आवश्यक छ । शैक्षिक सिकाइ विधिहरू विश्लेषणात्मक सोच र विद्यार्थीहरूलाई व्यक्तिगत रूपमा वा टोलीमा ज्ञान अन्वेषण

गर्न आवश्यक ज्ञान, सीप र मनोवृत्तिको विकास गर्न अभिप्रेरित गर्नुपर्छ ।

- (ट) शिक्षण विधिले विशेष समस्याहरूको विश्लेषण र समाधान समावेश गर्ने कार्य-आधारित कार्यलाई जोड दिनुपर्छ ।
- (ठ) वन शिक्षाको सान्दर्भिकता र गुणस्तरलाई शिक्षण र सिकाइको अनुभववाट सहज बनाउने स्रोतहरू उपलब्ध गराएर वृद्धि गर्नुपर्छ ।

शिक्षकहरूको क्षमता सुधारका लागि प्रक्रिया र विशेषताहरू

- (क) वन शिक्षाका नयाँ चुनौतीहरूको सम्बन्धमा शिक्षकहरूको कार्यसम्पादन मापदण्डहरूलाई स्पष्ट रूपमा परिभाषित र समीक्षा गर्न आवश्यक छ ।
- (ख) वन शिक्षक र प्रशिक्षकहरूलाई सक्रिय र सहभागितामूलक शिक्षण र सिकाइ सीपहरू विकास र सुदृढ गर्न मदत चाहिन्छ ।

अनुगमन र मूल्याङ्कनका लागि अवयव र प्रक्रियाहरू

- (क) समस्या समाधान गर्ने सीपहरूको मूल्याङ्कनमा थप जोड दिइनुपर्छ ।
- (ख) कार्यसम्पादन समीक्षाहरूमा सम्भावित रोजगारदाताहरूसँगको सहकार्यमा पूर्व विद्यार्थीहरूको फलोअप रणनीतिहरू पनि समावेश हुनुपर्छ ।
- (ग) प्रयोगात्मक शिक्षा, दूरी सिकाइ र नयाँ सूचना प्रविधिहरू (इन्टरनेट, इलेक्ट्रोन सन्दर्भ, इमेल, कम्प्युटर-सहयोगी शिक्षा आदि) को प्रयोगसहित नवीन र अन्तरक्रियात्मक शिक्षण र सिकाउने प्रक्रियाहरूको परिचय गराउनुपर्छ ।

When the whole is more than the sum of its parts: The Institute of Forestry and international collaborative research and teaching

Carsten Smith-Hall

The Institute of Forestry (IOF) has a long history of international relations. From the institute's beginning in July 1972, when it transformed from the Nepal Forestry Institute in the Department of Forests to the IOF as part of Tribhuvan University, it housed in buildings constructed by the Indian Co-operation Mission in Hetauda. The purpose of this paper is to detail international collaboration at the IOF, with a particular focus on Nepalese-Danish research and teaching collaboration in the past two decades. This includes a phase-wise overview of types of collaboration, a description of joint activities and outputs, an analysis of what worked and why, and recommendations for the future.

A phase-wise overview of international collaboration at the IOF

In general, international collaboration at the IOF has three distinctive phases, Table 1. In the last millennium, high-quality research was limited to a few individuals despite the attempt to implement institution-wide development programmes, most notably the Nepal Institute of Forestry Project from 1987 to 1995, financed by the US Agency for International Development (e.g. IOFP, 1992). This started to change in 2000. Following a string of staff visits and

workshops (Olsen, 2001a, 2001b), the IOF and the University of Copenhagen entered into a close collaboration in the "Community Based Natural Forest and Tree Management in the Himalaya - through improved forestry research and education in Nepal" research-cum-capacity building project, known under its acronym ComForM. At the IOF, the aims were to increase the capacity for undertaking high-quality forest and natural resources management research,

*The University of Copenhagen, Department of Food and Resource Economics,
Frederiksberg, Denmark, cso@ifro.ku.dk*

increase the quality of educational programmes, and improve research and educational management. The project achieved repeated funding, allowing it to continually pursue those objectives for 15 years, ending in 2015. This enabled the

third ongoing internationalisation phase, where the IOF continually engages in new research activities with international partners and external funding.

Table 1: Overview of three main phases¹ of international collaboration at the Institute of Forestry, Nepal

Phase	Period	Comments
Lone Rangers	Before 2000	Committed researchers working on their own. Low co-ordination. Small research grants. BSc teaching
Institutional Engagement	2000 – 2015	University-to-university collaboration. IOF-level commitment and collaboration. Establishment of MSc and PhD programmes. Larger research grants
Internationalisation	2016 -	Expanding international research collaboration. Expanding MSc coverage. Increasing external funding

¹The phases are for analytical purposes and not mutually exclusive, e.g. lone rangers exist in all phases but were only dominant in the first.

Nepalese-Danish research and teaching collaboration

Nepal and Denmark have a 200-year history of forest-related research. This started with Dr Nathaniel Wallich, a key figure in Asian botany, a Vice-President of the Linnean Society, and the 7th Superintendent of the Calcutta Botanical Garden (Fraser-Jenkins, 2006; Krieger, 2017). The palmaceous genus *Wallichia* is named after him, as are many flowering plants and ferns, including *Pinus wallichiana*, a common pine in Nepal. He was Danish, born Nathan Wulff, a son of a poor merchant in Copenhagen, who started to study medicine at the

University of Copenhagen in 1801. In November 1807, after graduation, he operated as a surgeon at the Danish settlement of Srirampur north of Calcutta. He was arrested during the 1808 Danish-British War but eventually assigned to work at the Botanical Garden in Calcutta – medicine and botany not being far in those days. As the first Danish researcher, passing through Hetauda, he entered Kathmandu on 21st December 1820 and made substantial collections of Nepalese plants, receiving his PhD in 1821 from the University of Copenhagen. He worked on Nepalese plants throughout his life.

The ComForM project was long-term and pursued both broad and deep objectives. The preparation was thorough and included staff visits and workshops in both Nepal and Denmark with participants from both countries. The joint project emphasised giving a large number of faculty members access to research skills and experiences, e.g. through competitive schemes funding 25 short-term projects and nine strategic projects at the IOF. ComForM also provided financial support for data collection and completion of more than 200 bachelor and master theses. Supported research activities emphasised methodological pluralism and experiences with empirical data generation, management, and analysis. In addition, ComForM generated the first-ever panel dataset on forests and households, including through the involvement of 25 faculty members in the establishment and measurements of 339 permanent sample plots and

836 panel households. Figure 1 presents an overview of key ComForM data. Detailed background information on ComForM is presented in Larsen et al. (2014), including research site details and all the used data collection instruments. In addition, the household-level and forest plot data has been made publicly available and can be downloaded for free (Walelign et al., 2022; Meilby et al., 2023).

The ComForM focus and collaboration resulted in a broad build-up of capacities in the form of administrative skills, teaching skills, and research skills. This has significantly impacted many areas, such as external research fundraising and networking, and contributed to better education of tomorrow's forest and natural resources managers in Nepal. Moreover, the long and extensive collaboration resulted in strong bonds and friendships upon which new initiatives and projects were built on a solid foundation.

- 1 overall project
- 3 physiographic zones
- 4 permanent villages sites
- 6 PhD theses
- 9 strategic research studies
- 12 years of implementation
- 25 small-scale research studies
- 200+ MSc and BSc theses supported
- 209 households in the average long-term site
- 339 permanent sample plots
- 836 panel households surveyed
- 40,000 questionnaire pages filled out and entered
- 2,500,000 data cells in the ComForM databases!

Fig. 1. Example of the extent of collaboration: key numbers from the ComForM project

The ComForM phase 1 project was the start of extensive and intensive research and teaching collaboration between the IOF and the University of Copenhagen, continuing to this day. This work has included bachelor, master, and PhD theses, as well as research projects, from postdocs to large multi-institutional programmes. Table 2 provides an overview of the joint larger projects conducted to date. Besides the ComForM research-cum-capacity building projects, these fall into two ongoing categories. The first is collaboration in the European elite Erasmus Mundus MSc teaching programmes. Activities include staff exchange, joint implementation of field courses in Nepal and, most recently, joint teaching on courses in Copenhagen. The

second is the next-generation research projects, the early ones characterised by having a capacity-building component, but the latest is entirely focused on research. To exemplify tangible outcomes, Appendix 1 provides a list of the completed PhD projects, and Appendix 2 lists the international peer-reviewed publications.

1 The ComForM phases I-III were financed by the Consultative Research Committee for Development Research (FFU) of the Danish Ministry of Foreign Affairs; in phase III, the Committee announced new research priorities emphasising climate change. Hence, the phrase III wording of objectives changed, but the capacity-building goals remained the same.

Table 2: A chronological overview of joint research, teaching, and capacity-building projects between the IOF and the University of Copenhagen

Project name	Period	Goals
Community Based Forest and Tree Management in the Himalaya – through improved forestry research and education in Nepal	2003-2007	<ol style="list-style-type: none"> 1. Increased capacity for undertaking high-quality forest and natural resources management research 2. Increased quality of forest and natural resources education at BSc and MSc levels 3. Improved research and educational management
Community Based Natural Forest and Tree Management in the Himalaya – phase II	2007-2010	As above
Community Based Forest Management in the Himalayas III	2010-2015	As above ¹

Science and Power in Participatory Forestry	2014-2018	To investigate the justifications, functions and values of scientific forest management plans from the perspectives of forest bureaucracies and local communities
Short-term household responses to major natural disasters	2015-2020	To investigate the role of forests and environmental products in response to the Gorkha Earthquake
Erasmus Mundus Joint Master Degree in Sustainable Tropical Forestry (SUTROFOR)	2007-2020	To educate globally competitive candidates and to expose students to rural realities and data collection in Nepal
Erasmus Mundus Joint Master Degree in Global Forestry (GLOFOR)	2022-2028	As above
Erasmus Mundus Joint MSc in Global Environment and Development (MERGED)	2022-2028	As above
Integrating and scaling up renewable resource data: transition pathways to a bioeconomy in low-income countries	2020-2024	To develop interdisciplinary data integration and up-scaling techniques to identify realistic transition pathways for renewable resources that promote the development of a feasible bioeconomy approach in low-income countries

One thing is planning and implementing activities such as those detailed in Figure 1. Another is creating the working and research environment necessary for successfully realising activities. Five items stand out in the establishment, development, and maturation of the joint research and capacity-building projects. The first and most important is the

creation and maintenance of trust. This requires transparency, continued effort, and solid channels of communication. In the early days of ComForM, this was inter alia pursued by having a University of Copenhagen faculty member stationed at the IOF Campus in Pokhara for many years. ComForM also emphasised consensus building and wide acceptance

of changes through open meetings and dialogue with all relevant stakeholders. Second is a mutual understanding of and respect for diverse institutional priorities and contexts. Different institutions have different traditions and cultures and differential decision-making speeds across administrative and academic components. Change must build on an understanding of these differences – the institutional realities – such as through using existing management structures rather than building new parallel ones. The third factor is broad collaboration and engagement, as opposed to relying only on one key individual. For instance, instead of focusing on a limited number of PhD scholarships, ComForM pursued faculty-wide engagement, such as through workshops, the competitive application rounds for smaller research grants, and strengthening library facilities. Fourth, progress is incremental rather than revolutionary. Patience, flexibility, and solution orientation were needed and exercised by all the involved parties. While changes are marginal and realised in one small step after another, the change processes were inclusive and based on consensus, ensuring ownership and lasting impact. Lastly, many pitfalls must be spotted and avoided; for instance, the partners navigated clear of institutional political battles by explicitly focusing on quality research and education.

The research purpose of the IOF-University research collaboration has been to provide meaningful inputs for future policy-making regarding forests and natural resources in Nepal. It is not

the purpose of this paper to synthesise or document the impacts of the conducted research and published papers (Appendix 2). However, here are three examples of policy-relevant outcomes. Meilby et al. (2014) demonstrated the considerable potential for the Nepalese government to pursue poverty reduction through community forestry, e.g. using data to show that forest income from the sustainable use of community forests can be increased up to tenfold in some locations. Connected to this, Chhetri et al. (2015) showed that many households would drop below the poverty line into extreme poverty without environmental incomes. Rayamajhi et al. (2012) documented the economic importance of environmental products to high-altitude households, while Charlery et al. (2016) went on to provide evidence of the positive effect of road building on both income levels and income equality in high mountain areas. And Basnyat et al. (2023) showed how effective anti-corruption and harvest regulation has resulted in a form of 'allowed' corruption that promotes forest conservation.

Future directions

Nepalese society and the associated university landscape are changing rapidly (Bista et al., 2020). Many new actors are offering educational programmes, and competition between institutions for the best students is increasing, not least in technical fields such as forestry and natural resource management. Even more critically, Tribhuvan University and

the newer universities in Nepal will likely come under increasing student pressure to deliver higher quality educational programmes (Tamang and Shrestha, 2021) – so good that graduates can document international competitive employment records. Close to 100,000 Nepalese students are already choosing to study overseas (UNESCO, 2023) and this number will increase with rising incomes, leaving Nepalese universities to educate the least promising share of coming generations unless the management of universities improves along with the quality of the educational programmes. While some causes of university challenges in Nepal are connected to national-level politics, such as the tradition for political appointment of university top officials, individual institutes and departments can act with due diligence to make use of options to develop towards predefined and explicit goals.

There are certainly opportunities for the IOF. The IOF could decide on a vision to facilitate the proactive shaping of its future. Such a vision could be along the lines of: IOF will not only be a national key player within forest and natural resources management but a regional leader. IOF will attract students from Nepal and other Himalayan countries to its respected BSc, MSc, and PhD programmes. The Dean's office, faculty and administrative staff, and students at IOF will jointly work to achieve the IOF's mission, making the institute a strong, coherent, agenda-setting institution with proven and transparent

management procedures, effective leadership, competitive graduates, and a strong network of global partners. IOF will fund its annual budget mainly through capitation fees, external research funds, collaboration agreements, and consultancy services. Established trust funds will fund core activities such as the library.

With its associated expertise and external funding, continued international partnerships are a viable and necessary avenue to increase and deepen international research and teaching at IOF in the coming years. In teaching, this includes joint pedagogical innovations such as the development of teaching methods, and the establishment of joint courses taught together and available to students across multi-institutional bachelor, master, and PhD programmes. Research includes entering into new projects whose outputs support teaching and the institute profile. While funding opportunities are constantly changing in response to political objectives and new needs, funding sources include the EU's Horizon Europe programme, such as the Initial Training Networks focused on joint PhD programmes, and national funding sources, such as The Independent Research Fund Denmark. Successfully pursuing such options will enable the IOF to consolidate itself as an internationally attractive research and teaching institution to the benefit of Nepal and its citizens.

References

- Basnyat, B., Treue, T., Pokharel, R.K., Kayastha, P.K., and Shrestha, G.K. 2020. Conservation by corruption: the hidden yet regulated economy in Nepal's community forest timber sector. *Forest Policy and Economics* 149: 102917.
- Bista, K., Sharma, S. and Raby, R.L. (Eds.) 2020. Higher education in Nepal: policies and perspectives. London, Routledge.
- Charlery, L.C., Qaim, M. and Smith-Hall, C. 2016. Impact of infrastructure on rural household income and inequality in Nepal. *Journal of Development Effectiveness* 8(2): 266-286.
- Chhetri, B.B.K., Larsen, H.O. and Smith-Hall, C. 2015. Environmental resources reduce income inequality and the prevalence, depth and severity of poverty in rural Nepal. *Environment, Development and Sustainability* 17(3): 513-530.
- Fraser-Jenkins, C.R. 2006. *The first botanical collectors in Nepal*. Bishen Singh Mahendra Pal Singh, Dehra Dun, 106pp.
- IOFP. 1992. Nepal Institute of Forestry Project, Project No. 367-0154, mid-term evaluation. *US Agency for International Development*, Kathmandu, 47pp.
- Krieger, M. 2017. *Nathaniel Wallich – ein botaniker zwischen Kopenhagen und Kalkutta*. Wachholz Verlag, Hamburg, 335pp.
- Meilby, H., Smith-Hall, C., Byg, A., Larsen, H.O., Nielsen, Ø.J., Puri, L. and Rayamajhi, S. 2014. Are forest incomes sustainable? Firewood and timber extraction and forest productivity in community managed forests in Nepal. *World Development* 64: S113-S124.
- Meilby, H. et al. 2023. Inventory and associated data from long-term research sites in Nepal. *Data in Brief*, in prep.
- Olsen, C.S. 2001a. Institute of Forestry (IOF) assessment report. Royal Veterinary and Agricultural University, Copenhagen, 27pp.
- Olsen, C.S. 2001b. IOF/NARMSAP/KVL LFA workshop on enhancement of research capacity at IOF: workshop document. Royal Veterinary and Agricultural University, Copenhagen, 26pp.
- Rayamajhi, S., Smith-Hall, C. and Helles, F. 2012. Empirical evidence of the economic importance of Central Himalayan forests to rural households. *Forest Policy and Economics* 20: 25-35.

Tamang, M. and Shrestha, M. 2021. Let me Fly Abroad: Student Migrations in the Context of Nepal. *Research in Educational Policy and Management* 3(1): 1-18.

UNESCO. 2023. Global flow of tertiary-level students. <http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow> [accessed 25 April 2023].

Walelign, S.Z., Smith-Hall, C., Rayamajhi, S. and Chhetri, B.B.K. 2022. A unique environmental augmented household-level livelihood panel dataset from Nepal. *Data in Brief* 42, 108168.

Appendix 1 List of PhD projects completed as part of IOF-University of Copenhagen research collaboration (in alphabetical order)

Baral, S. 2019. *Scientific framing of community forestry in Nepal: changing power relationships*. Department of Food and Resource Economics, Faculty of Science, University of Copenhagen. 183pp.

Basnyat, B. 2020. *Bureaucratic hegemony: politics of decentralisation in the community forestry of Nepal*. Department of Food and Resource Economics, Faculty of Science, University of Copenhagen. 181pp.

Bastola, A.P. 2016. *Fodder tree management in farmland of Kaski District, Nepal: Role and contribution to household economy*. Forest Research Institute, Dehradun.

Chhetri, B.B.K. 2010. *Livelihoods, forests and poverty in the Nepal Himalaya*. University of Copenhagen, Copenhagen. 193pp.

Oli, B.N. 2015. *Evaluating Community Forestry Processes and Outcomes: Evidences from Mid-Hill Community Forests of Nepal*. Department of Food and Resource Economics, Faculty of Science, University of Copenhagen. 178pp.

Rayamajhi, S. 2009. *Forest dependency, livelihoods and conservation of high altitude forests in Nepal*. University of Copenhagen, Copenhagen. 142pp.

Regmi, R.R. 2015. *Land use/land cover change modeling and impact assessment on soil erosion status in Phewa lake watershed of Nepal using geospatial tool*. Forest Research Institute, Dehradun.

Sharma, R.P. 2016. *Assessment of carbon sequestration in community managed forests of Nepal*. Forest Research Institute, Dehradun.

In addition, a number of PhDs have closely collaborated with ComForM, including in terms of using methods and approaches. Examples of such PhDs are:

Charlery, L.C. 2015. *Environmental resources and poverty in rural communities: income and assets based poverty analyses and development in environmentally reliant communities*. University of Copenhagen, Copenhagen. 172pp.

Christensen, M. 2008. *Interactions between humans and biodiversity in Nepal's forest*. University of Copenhagen, Copenhagen.

Thorsen, R.S. 2015. *Traditional medicine in developing countries: a study of conceptualisations and utilisation in rural Nepal*. University of Copenhagen, Copenhagen. 161pp.

Appendix 2 List of publications (international peer-reviewed journals, books, and book chapters only) resulting from IOF-University of Copenhagen research collaboration

The list of publications is arranged in alphabetical order. Some publications use only Nepal data, such as the ComForM dataset and experiences, in others the Nepal data is analysed together with data from other countries (e.g., the ComForM household survey data is part of a global database on environmental incomes and rural incomes). The publication list does not include national publications, conference proceedings, or popular papers. Note that collected data is continuously used and new publications appear.

1. Angelsen, A., Jagger, P., Babigumira, R., Belcher, B., Hogarth, N., Bauch, S., Börner, B., Smith-Hall, C. and Wunder, S. 2014. Environmental income and rural livelihoods: a global-comparative analysis. *World Development* 64:S12-S28.
2. Angelsen, A., Larsen, H.O., Lund, J.F., Smith-Hall, C. and Wunder, S. (Eds). 2011. *Measuring livelihoods and environmental dependence – methods for research and fieldwork*. Earthscan, London, 263pp.
3. Angelsen, A., Larsen, H.O., Lund, J.F., Smith-Hall, C. and Wunder, S. 2011. Why measure rural livelihoods and environmental dependence? In Angelsen, A., Larsen, H.O., Lund, J.F., Smith-Hall, C. and Wunder, S. (Eds) *Measuring livelihoods and environmental dependence*, Earthscan, London, pp. 1-15.
4. Angelsen, A. and Lund, J.F. 2011. Designing the household questionnaire. In: Angelsen, A. Larsen, H.O.; Lund, J.F.; Smith-Hall, C. and S. Wunder (Eds.), *Measuring Livelihoods and Environmental Dependence*, Earthscan, London. pp. 107-126.
5. Angelsen, A., Smith-Hall, C. and Larsen, H.O. 2011. Composing a research proposal. In Angelsen, A., Larsen, H.O., Lund, J.F., Smith-Hall, C. and Wunder, S. (Eds) *Measuring livelihoods and environmental dependence*, Earthscan, London, pp. 33-50.

6. Baral, S., Meilby, H., Chhetri, B.B.K., Basnyat, B., Rayamajhi, S. and Awale, S. 2018. Politics of getting the numbers right: Community forest inventory of Nepal. *Forest Policy and Economics* 91: 19-26.
7. Baral, S., Meilby, H. and Chhetri, B.B.K. 2019. The contested role of management plans in improving forest conditions in Nepal's community forests. *International Forestry Review* 21(1): 37-50.
8. Baral, S., Hansen, C.P. and Chhetri, B.B.K. 2020. Forest management plans in Nepal's community forests: does one size fits all? *Small-scale Forestry* 19: 483-504.
9. Basnyat, B. 2020. Commodifying the community forestry: a case from scientific forestry practices in Western Hills of Nepal. *Journal of Forest Research* 25: 69-75.
10. Basnyat, B. 2020. Financial assessment of forest management systems in the community forests: A case study from the midhills of Nepal. *International Journal of Forestry Research*, 12pp.
11. Basnyat, B., Treue, T., Pokharel, R.K., Baral, S. and Rumba, Y.B. 2020. Re-centralisation through fake scientificness: the case of community forestry in Nepal. *Forest Policy and Economics* 115: 102147.
12. Basnyat, B., Treue, T., Pokharel, R.K., Lamsal, L.N. and Rayamajhi, S. 2018. Legal-sounding bureaucratic re-centralisation of community forestry in Nepal. *Forest Policy and Economics* 91: 5-18.
13. Basnyat, B., Treue, T. and Pokharel, R.K. 2019. Bureaucratic re-centralisation of Nepal's community forests sector. *International Forestry Review* 21(4): 401-415.
14. Basnyat, B., Treue, T., Pokharel, R.K., Kayastha, P.K., and Shrestha, G.K. 2020. Conservation by corruption: the hidden yet regulated economy in Nepal's community forest timber sector. *Forest Policy and Economics* 149: 102917.
15. Byg, A. and Herslund, L. 2016. Socio-economic changes, social capital and implications for climate change in a changing rural Nepal. *GeoJournal* 81: 169–184.
16. Charlery, L., Nielsen, M.R., Meilby, H. and Smith-Hall, C. 2016. Effects of new roads on environmental resource use in the Central Himalaya. *Sustainability* 8: 363 (20pp).
17. Charlery, L.C., Qaim, M. and Smith-Hall, C. 2016. Impact of infrastructure on rural household income and inequality in Nepal. *Journal of Development Effectiveness* 8(2): 266-286.

18. Charley, L. and Walelign, S. Z. 2015. Assessing environmental dependence using income and asset measures: Evidence from Nepal. *Ecological Economics* 118: 40-48.
19. Chhetri, B.B.K., Rayamajhi S. and Baral S. 2022. Importance of forest and non-forest environmental resources to sustainable rural livelihoods: Insights from a case study in Nepal. In: Melles, G.B. (Ed) Designing social innovation for sustainable livelihoods, Design Science and Innovation, Springer, Singapore, pp. 133-150.
20. Chhetri, B.B.K., Larsen, H.O. and Smith-Hall, C. 2015. Environmental resources reduce income inequality and the prevalence, depth and severity of poverty in rural Nepal. *Environment, Development and Sustainability* 17(3): 513-530.
21. Chhetri, B.B.K., Larsen, H.O. and Smith-Hall, C. 2012. Law enforcement in community forestry: what consequences for the poor? *Small-scale Forestry* 11(4): 435-452.
22. Chhetri, B.B.K., Lund, J.F. and Nielsen, Ø.J. 2012. The public finance potential of community forestry in Nepal. *Ecological Economics* 73: 113-121.
23. Christensen, M. and Heilmann-Clausen, J. 2009. Forest biodiversity gradients and the human impact in Annapurna Conservation Area, Nepal. *Biodiversity and Conservation* 18(8): 2205-2221.
24. Christensen, M., Santosh Rayamajhi, and H. Meilby. 2009. Balancing fuelwood and biodiversity concerns in rural Nepal. *Ecological Modelling* 220(4): 522-532.
25. Christensen, M., Bhattarai, S., Devkota, S. and H.O. Larsen. 2008. Collection and use of wild edible fungi in Nepal. *Economic Botany* 62(1): 12-23.
26. Cundil, G., Shackleton, S. and H.O. Larsen. 2011. Collecting contextual information. In: Angelsen, A. Larsen, H.O.; Lund, J.F.; Smith-Hall, C. and S. Wunder (Eds.) *Measuring Livelihoods and Environmental Dependence*, Earthscan, London. pp. 71-88.
27. Gautam, N.P., Chhetri, B.B.K., Raut, N.K., Tigabu, M., Raut, N., Rashid, M.H.U.R., Ma, X. and Wu, P. 2020. Do earthquakes change the timber and firewood use pattern of the forest dependent households? Evidence from rural hills in Nepal. *Forest Policy and Economics* 119: 102283.
28. Hickey, G.M., Pouliot, M., Smith-Hall, C., Wunder, S. and Nielsen, M.R. 2016. Quantifying the economic contribution of wild food harvests to rural livelihoods: a global-comparative analysis. *Food Policy* 62: 122-132.
29. Jagger, P., Duchelle, A., Larsen, H.O. and Ø.J. Nielsen. 2011. Hiring, training and managing a field team. In: Angelsen, A. Larsen, H.O.; Lund, J.F.; Smith-Hall,

- C. and S. Wunder (Eds.) *Measuring Livelihoods and Environmental Dependence*, Earthscan, London. pp. 163-174.
30. Jagger, P., Luckert, M.K., Duchelle, A.E., Lund, J.F. and Sunderlin, W.D. 2014. Tenure and Forest Income: Observations from a Global Study on Forests and Poverty. *World Development* 64: S43-S55.
31. Lund, J.F., Baral, K., Bhandari, N.S., Chhetri, B.B.K., Larsen, H.O. and Nielsen, Ø.J. 2014. Who benefits from taxation of forest products in Nepal's community forests? *Forest Policy and Economics* 38: 119-125.
32. Lund, J.F., Shackleton, S. and Luckert, M. 2011. Getting quality data. In: Angelsen, A. Larsen, H.O.; Lund, J.F.; Smith-Hall, C. and S. Wunder (Eds.) *Measuring Livelihoods and Environmental Dependence*, Earthscan, London. pp. 175-190.
33. Meilby, H., Smith-Hall, C., Byg, A., Larsen, H.O., Nielsen, Ø.J., Puri, L. and Rayamajhi, S. 2014. Are forest incomes sustainable? Firewood and timber extraction and forest productivity in community managed forests in Nepal. *World Development* 64: S113-S124.
34. Møller, L.R., Smith-Hall, C., Meilby, H., Rayamajhi, S., Herslund, L.B., Larsen, H.O., Nielsen, Ø.J., and Byg, A. 2019. Empirically based analysis of households coping with unexpected shocks in the central Himalayas. *Climate and Development* 11(7): 597-606.
35. Nielsen, M.R., Meilby, H., Smith-Hall, C., Pouliot, M., and Treue, T. 2018. The importance of wild meat in the global south. *Ecological Economics* 146: 696-705.
36. Nielsen, M.R., Pouliot, M., Meilby, H., Smith-Hall, C. and Angelsen, A. 2017. Global patterns and determinants of the economic importance of bushmeat. *Biological Conservation* 215: 277-287.
37. Nielsen, Ø.J., Rayamajhi, S., Uberhuaga, P., Meilby, H. and Smith-Hall, C. 2013. Quantifying rural livelihood strategies in developing countries using an activity choice approach. *Agricultural Economics* 44: 57-71.
38. Oli, B.N., Treue, T. Larsen, H.O. 2015. Socio-economic determinants of growing trees on farms in the middle hills of Nepal. *Agroforestry systems* 89(5): 765-777.
39. Oli, B., Treue, T. and Smith-Hall, C. 2016. The relative importance of community forests, government forests, and private forests for household-level incomes in the Middle Hills of Nepal. *Forest Policy and Economics* 70: 155-163.
40. Rayamajhi, S., Smith-Hall, C. and Helles, F. 2012. Empirical evidence of the economic importance of Central Himalayan forests to rural households. *Forest Policy and Economics* 20: 25-35.

41. Rutt, R., Chhetri, B.B.K., Pokharel, R., Rayamajhi, S., Tiwari, K. and Treue, T. 2015. The scientific framing of forestry decentralization in Nepal. *Forest Policy and Economics* 60: 50-61.
42. Thorsen, R.S. and Pouliot, M. 2016. Traditional medicine for the rich and knowledgeable: challenging assumptions about treatment seeking behavior in rural and peri-urban Nepal. *Health Policy and Planning* 31(3): 314-324.
43. Walelign S.Z. 2016. Should all attrite households be tracked: attrition and tracking experience in rural Nepal. *Journal of Rural Studies* 47: 242–253.
44. Walelign, S.Z., Charlery, L., Smith-Hall, C., Chhetri, B.B.K. and Larsen, H.O. 2016. Environmental income improves household-level poverty assessments and dynamics. *Forest Policy and Economics* 71: 23-35.
45. Walelign, S.Z., Charlery, L.C. and Pouliot, M. 2021. Poverty trap or means to escape poverty? Empirical evidence on the role of environmental income in rural Nepal. *Journal of Development Studies* 57(10): 1613-1639.
46. Walelign, S.Z. and Jiao, X. 2017. Dynamics of rural livelihoods and environmental reliance: empirical evidence from Nepal. *Forest Policy and Economics* 83: 199-209.
47. Walelign S. Z. and Jiao, X. 2017. Livelihood transitions and environmental reliance in Nepal. *Forest Policy and Economics* 83: 99-109.
48. Walelign, S.Z., Jiao, X. and Smith-Hall, C. 2020. Environmental reliance traps and pathways – theory and analysis of empirical data from rural Nepal. *Frontiers in Forests and Global Change* 3: 571414.
49. Walelign S.Z., Nielsen M.R. and Larsen H.O. 2019. Does environmental income constitute a pathway out of poverty? Empirical evidence on asset accumulation in Nepal. *Journal of Development Studies* 55: 1508-1526.
50. Walelign, S.Z, Pouliot, M., Larsen, H.O. and Smith-Hall, C. 2017. Combining household income and asset data to identify livelihood strategies and their dynamics. *Journal of Development Studies* 53(6): 769-787.
- 5.7 Wunder, S., Luckert, M. and Smith-Hall, C. 2011. Valuing the priceless: what are non-marketed products worth? In Angelsen, A., Larsen, H.O., Lund, J.F., Smith-Hall, C. and Wunder, S. (Eds) *Measuring livelihoods and environmental dependence*, Earthscan, London, pp. 127-145.

दोस्रो खण्ड

अन्तर्वार्ता

“नेपालमा सामुदायिक वन विकासको अवधारणा कुनै आयातित मोडेल नभएर हाम्रो आफ्नै मौलिक अभ्यास थियो”

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानका पूर्व डीन प्रा.डा. तेजबहादुर सिंह महतको जन्म वि.सं. १९९२ असार २७ गतेका दिन गण्डकी प्रदेशको पर्वत जिल्लामा भएको हो । हाल उहाँ ललितपुरको जावलाखेलमा बस्नुहुन्छ । नेपालमा सामुदायिक वनको पिताका रूपमा परिचित महतले अष्ट्रेलियन नेसनल युनिभर्सिटीबाट Human Impact on Forests in the Middle Hills of Nepal शीर्षकमा विद्यावारिधि गर्नुभएको छ । यस अघि उहाँले कोलम्बो प्लानअन्तर्गतको छात्रवृत्तिमा भारतको पुना युनिभर्सिटीबाट रसायनशास्त्रमा स्नातकोत्तर र देहरादुनस्थित Forest Research Institute (FRI) बाट वन विज्ञानमा स्नातकोत्तर (A.I.F.C.) गर्नुभएको थियो । पुनाबाट फर्किएपछि पोखराको पृथ्वीनारायण क्याम्पस, अमरसिंह र पल्टिपर्पस नेशनल हाइस्कुलमा विज्ञान शिक्षकका रूपमा केही समय शिक्षण अनुभव प्राप्त गर्नुभई वि.सं. २०२२ देखि नेपाल सरकारको वन सेवामा प्रवेश गर्नुभएका महतले लामो समय डिभिजनल फरेष्ट अफिसरको रूपमा काम गर्नुभयो । सन् १९७३-८० को दशकमा नेपालको पूर्वी पहाडी जिल्लाहरू सिन्धुपाल्चोक, काभ्रे, दोलखा, रामेछाप र सोलुखुम्बुसहित पाँच जिल्लाको डिभिजनल फरेष्ट अफिसरका रूपमा कार्यरत रहँदा उहाँले स्थानीय समुदाय र सरकार बीच वन क्षेत्रमा उत्पादक साभेदारी

प्रा.डा. तेजबहादुर सिंह महत
पूर्व डीन, वन विज्ञान अध्ययन संस्थान

कायम गरी सामुदायिक वन अभ्यासको अगुवाइ गर्नुभयो, जुन राष्ट्रका लागि सफल र नमूना कार्य बन्न पुग्यो । उहाँ नेपाल-अष्ट्रेलिया वन परियोजनाको नयाँ चरणको योजना बनाउनमा संलग्न हुनुभयो । उहाँले सन् १९७८-०८० मा आयोजना प्रबन्धक र विश्व बैङ्क/एफएओ नेपाल सामुदायिक वन परियोजनाको तयारी र प्रस्ताव लेखन टोली सदस्यका रूपमा सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्नुभयो । नेपाल सरकारको वन विभागदेखि विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परियोजनाहरूमा रहेर वन विकाससम्बन्धी योजना र नीति निर्माणको कार्यमा अग्रणी भूमिका निर्वाह

गर्नुभयो। डा. महत वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा आगन्तुक विज्ञ (Visiting Scholar) का रूपमा अध्यापन कार्यमा संलग्न हुनुभयो भने २०५६ मा त्रिभुवन विश्वविद्यालय सेवा आयोगको खुला विज्ञापनबाट प्राध्यापक हुनुभयो। वन विज्ञानको इतिहासमा खुला प्रतिस्पर्धाबाट प्राध्यापक हुने उहाँ पहिलो हुनुहुन्छ। यस प्रकार उहाँले वन विज्ञानमा पूर्णकालीन रूपमा अध्यापन, अनुसन्धान कार्यमा सहभागी हुने सौभाग्य पाउनुभयो। यही अवधिमा वि.सं. २०५९ देखि २०६० सम्म करिब डेढ वर्ष डीनको जिम्मेवारी ग्रहण गरी २०६० मा सेवा निवृत्त हुनुभयो।

उहाँको नेतृत्वकालमा वन विज्ञानमा संस्थागत विकासमा थुप्रै राम्रा कामहरू भए। प्रा.डा. महत दूरगामी सोच भएको निर्भीक, स्वाभिमानी, साहसी एवं कुशल वन प्रशासक तथा प्राज्ञिक व्यक्तित्वका रूपमा परिचित हुनुहुन्छ। राष्ट्रिय

तथा अन्तर्राष्ट्रिय जर्नलहरूमा उहाँका दर्जनौं वन विषयक वैज्ञानिक लेखहरू प्रकाशित छन्। गत वि.सं. २०७७ मा नेपालको सामुदायिक वन विकास प्रयासका ती प्रारम्भिक दिनको अनुभव र अनुभूतिहरू शीर्षकको पुस्तक प्रकाशित भएको छ। हाल उहाँ ८९ वर्षको हुनुभयो। अहिले पनि शारीरिक तथा मानसिक रूपमा स्वस्थ र फूर्तिलो हुनुहुन्छ। स्मरण शक्ति त्यत्तिकै तीक्ष्ण छ। वृद्ध उमेरमा पनि जोस, जाँगरका साथ लेखन र प्रकाशनजस्तो प्राज्ञिक कर्ममै क्रियाशील हुनुहुन्छ। नेपाल सरकारले उहाँलाई वि.सं. २०७४ मा सामुदायिक वन विकासको अभियानकर्मी र सन् २००९ मा लाइफटाइम एचिभमेन्ट अवार्डबाट विभूषित गरेको थियो। नेपालका अग्रज वन विज्ञ एवं पूर्व डीन प्रा.डा. तेजबहादुर सिंह महतसँग सम्पादक सूर्य क्षेत्रीले गर्नुभएको संक्षिप्त कुराकानीलाई स्मारिकामा समावेश गरिएको छ।

आदरणीय महत सरलाई नमस्कार टक्र्याउँछु। हामी कुराकानी सुरु गरौं। तपाईं पश्चिम नेपालको पहाडी जिल्ला पर्वतमा जन्मनुभयो। यहाँले वन विज्ञानमा उच्च शिक्षा हासिल गरी नेपाल सरकारको वन सेवामा प्रवेश गर्नुभयो र वन विकासको क्षेत्रमा उदाहरणीय कार्य गर्नुभयो। यसपछि वन विज्ञानमा प्राध्यापक भई सेवा गर्नुभयो। यहाँले वन शिक्षा नै रोज्नुको कारण बताइदिनुहुन्छ कि ?

मेरो जन्म पश्चिम नेपालको पर्वत जिल्लाको मोदी गाउँपालिकास्थित राम्जा गिज्यानमा भएको हो। मैले बाल्यकालको चार वर्ष गिज्यानमा बाबुआमाको काखमा र यसपछिको करिब साढे चार वर्ष बागलुङ्गस्थित मामाघरमा हजुरबुबा-आमाको साथमा बिताएँ। मावली सम्पन्न

किसानी परिवारको हुनुहुन्थ्यो। उहाँहरूको बैँसीदेखि लेकसम्म ठूलो खेतीपाती थियो र लेकमा गाइभैंसी र भेडी फार्म थियो। भेडा हेर्नका लागि ४-५ वटा भोटे कुकुरहरू थिए। मेरा हजुर बुबाले पहिले नेपाली सेनाको राजदल गणमा जागिर गर्नुभएकाले सिकार र बन्दुकको सौखिन हुनुहुन्थ्यो। उहाँको पछि लागेर वनजङ्गलमा पनि हिँडियो। बाल्यकालमा यसरी गाउँबैँसीमा रमाउँदै हुर्केकाले सानै उमेरदेखि प्रकृतिप्रेमी बन्न पुगें। साढे आठ वर्षको उमेरमा मेरो बुबाले गाउँको एक जना फुपू पर्नेको साथमा महिनावारी २५ रुपैयाँ खर्च बुझाउने गरी पढ्नका लागि मलाई मुगलान (देहरादुन) पठाउनुभयो। त्यस बखत फुपाजु भारतीय सेनाका जे.सि.यो. भएकाले सानो चिटिक्क परेको कम्पाउण्डसहितको बङ्गालामा

बस्नुहुँदो रहेछ । त्यहीं बसेर मेरो स्कुल शिक्षा सुरु भयो । सुरुमा भाषाका कारण गाह्रो भयो । तर, क्रमशः राम्रो गर्दै गएपछि छात्रवृत्ति पाएँ र मैले सिमलाको किड जर्ज स्कुलबाट मेट्रिक र देहरादुनको हिन्दु नेशनल इन्टर कलेजबाट आइएससी गरेँ । पढाइमा म टाठो विद्यार्थीमा गनिन्थेँ । जेहेन्दार विद्यार्थीहरूले त्यस बखत मेडिकल साइन्स पढ्न पाइन्थ्यो तर त्यसमा मलाई इच्छा भएन । यसपछि छात्रवृत्ति पाएर देहरादुनकै डिएभी कलेजबाट बिएसस्सी गर्नुका साथै कोलम्बो प्लानान्तर्गतको छात्रवृत्तिमा पुना युनिभर्सिटीबाट केमिष्ट्रीमा एमएससी र देहरादुनस्थित वन अनुसन्धान संस्थान (FRI) बाट AIFSC गर्ने अवसर पाएँ । यसपछि वन क्षेत्रमा काम गर्ने अवसर मिल्यो । वास्तवमा भन्नुपर्दा सानै उमेरदेखि स्वच्छन्द विचार र प्रकृतिप्रतिको लगावकै कारणले होला सन्जोगले वन विज्ञानमा उच्च शिक्षा हासिल गर्ने अवसर जुन्यो । यस प्रकार बाल्यकालदेखि नै जीवनको मुलबाटो कोरिएको रहेछ । आखिरमा वनकर्मी हुन पुगियो ।

तत्कालीन अवधिमा यहाँले परिकल्पना गर्नुभएको सामुदायिक वन विकासको अवधारणालाई नेपाल सरकारले मान्यता दिई अभियानकै रूपमा अघि बढायो । अभियानको थालनी गर्दा के कस्ता चुनौतीहरूको सामना गर्नुपर्थ्यो र नेपाललाई हरियाली बनाउनमा यहाँले गर्नुभएको योगदान र अनुभवहरू संक्षेपमा बताइदिनुहुन्छ कि ?

तपाईंसँग मेरा अनुभवहरू सुनाउन पाउँदा खुसी लागेको छ । मैले नेपालको सामुदायिक वन विकासका प्रारम्भिक अनुभवको बारेमा संस्मरणात्मक पुस्तक लेखेको छु । ती दिनहरू मेरा लागि पक्कै पनि कठिन र चुनौतीपूर्ण

थिए । सामुदायिक वन अभ्यासको थालनी गर्दा सुरुका दिनहरूमा वन विभागमा मैले कैयौंपटक स्पष्टीकरण दिनु परेको थियो । वन फँडानी गर्ने चोरको हातमा तालाचाबी सुम्पिदियो भन्ने आरोप लाग्यो मलाई । यो विषयले एकपटक देशभरि नै हल्लीखल्ली भयो तापनि प्रयास सफल भयो र सरकारले स्वीकार गर्न बाध्य भयो । अज्ञानता र अधिक दोहनका कारण नेपालका डाँडापाखाहरू रूख-बिरुवा विहीन भई करिब करिब नाङ्गा बनिसकेका थिए । वन फँडानीका आरोपमा कैयौं किसानहरू कारबाहीमा परे । तर ती गरिब गाउँले किसानहरूलाई कारबाही गरेर मात्र समाधान हुने देखिएन । त्यसपछि उनीहरूकै संलग्नतामा रूख बिरुवा रोप्ने, वन जङ्गल जोगाउने र आवश्यकता अनुसार प्रयोग गर्ने अभियानको थालनी गरियो । नेपालमा सामुदायिक वन विकासको अवधारणा कुनै आयातित मोडेल नभएर हाम्रै मौलिक अभ्यास थियो हिट एण्ड ट्रायलको । अर्थात् Home Grown Model थियो । नेपालको पूर्वी पहाडी क्षेत्रका दुई वटा जिल्लाहरू सिन्धुपाल्चोक र काभ्रेपलाञ्चोकलाई समेटेर बनाइएको तत्कालीन चौतारा वन डिभिजनको डिएफओको रूपमा काम गर्दाको कुरा हो । तत्कालीन अवधि अर्थात् वि.सं २०२९ (सन् १९७३)सम्म आइपुग्दा चरम दोहनका कारण नेपालको वन क्षेत्र घटेर २९ प्रतिशतमा भरेको थियो । हामीले सामुदायिक वनको अवधारणा सुरु गर्दाको परिदृश्य हो यो । यसपछि सरकार र स्थानीय समुदायसँगको सहकार्यमा गरिएको सामुदायिक वन विकासको प्रयास सफल भई १५ प्रतिशत वन क्षेत्र बढेर ४५ प्रतिशत पुग्यो । अहिले डाँडाकाँडाहरू हरियाली बनेका छन्, जुन राष्ट्रका लागि ठूलो उपलब्धि र मेरा लागि सन्तुष्टिको विषय हो । वनले ग्रामीण क्षेत्रका नागरिकहरूलाई सामाजिक

र आर्थिक लाभहरू प्रदान गरेको छ । मानिस र अन्य प्राणीजगतलाई स्वस्थ जीवन जिउनका लागि कुल क्षेत्रफलको ४० प्रतिशत वन हुनुपर्छ । सामुदायिक वनको पहल नेपालको वन बचाउने लडाइँको सुरुवात थियो ।

देशमा हामीले वन जङ्गलको संरक्षण गरी हरियाली बढाउन सके कमजोर पहाडहरूमा बाढी पहिरो नियन्त्रण हुन्छ । माटो र पानीको मूलको संरक्षण हुन्छ । ग्रामीण समुदायलाई आर्थिक रूपमा लाभ दिन्छ । प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षणमै हाम्रो अस्तित्व निर्भर छ । कुनै पनि मूल्यमा यसलाई जोगाउनुपर्छ ।

वन विज्ञानमा सुरुमा भिजिटिड प्रोफेसरको रूपमा र यसपछि त्रि.वि.को खुला विज्ञापनमार्फत प्राध्यापन पेसाको सबैभन्दा उच्च पद प्राध्यापकमा स्थायी नियुक्ति लिएर वन विज्ञानको सेवामा प्रवेश गर्नुभयो । यसपछि करिब डेढ वर्ष डीनका रूपमा वन विज्ञानको नेतृत्व गर्नुभयो । संस्थागत विकासको पक्षमा यहाँले गर्नुभएका कतिपय कार्यहरूबारे त्यस बखतका जानकार प्राध्यापक तथा कर्मचारीहरू आज पनि यहाँको खुलेर प्रशंसा गर्छन् र एकदमै कडा डीन पनि भन्छन् । यहाँले आफ्नो कार्यकालमा गर्नुभएको सम्भनालायक संस्थागत विकासका कार्यहरू बताइदिनुहुन्छ कि ?

वन विज्ञानमा प्रवेश गर्नुभन्दा अघि म वन सेवामा कार्यरत रहँदाको अनुभव बताउँछु । प्रारम्भमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा प्रमाणपत्र तहको कार्यक्रम मात्र सञ्चालन हुन्थ्यो । सामुदायिक वन विकासलाई आवश्यक दक्ष जनशक्ति तयार गर्न सक्ने गरी अध्ययन संस्थानको शैक्षिक कार्यक्रमलाई स्तरोन्नति गर्न आवश्यक थियो । त्यसकारण वन विज्ञानमा स्नातक तहको

अध्यापन गराउन विश्व बैङ्कको आर्थिक ऋण सहयोग र UNDP/FAO को प्राविधिक सहयोग उपलब्ध हुने गरी सामुदायिक वन विकास तथा तालिम परियोजना (Community Forestry Development and Training Project Formulation Mission) तर्जुमा गर्न नेपालको तर्फबाट FAO/UNDP र विश्व बैङ्कको विशेषज्ञ कार्यदलको सदस्य रही FAO Head Quarter रोममा बसेर काम गरेको छु । सामुदायिक वन विकास परियोजनाअन्तर्गत नै पोखरामा क्याम्पस स्थापना गर्नका लागि कार्यक्रम स्वीकृत भई प्रक्रिया अघि बढेको हो । वन विज्ञानको पोखरा क्याम्पस स्थापना हुनुपूर्वदेखि यसको तयारीको कार्यमा मेरो संलग्नता थियो ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको खुला प्रतियोगिताबाट वन विज्ञानको प्रथम प्राध्यापक पदमा छनोट भई पूर्णकालीन शिक्षक र यसपछि डीनको जिम्मेवारी ग्रहण गरेपछि मैले आफ्नो कार्यकालमा २०६० सालमा विशिष्टीकरण (Specialization) सहितका वनविज्ञानमा स्नातकोत्तर, एम.फिल. र पि.एच.डी. का ११ वटा कार्यक्रमहरू त्रि.वि.कार्यकारी परिषद्बाट स्वीकृत गराएको थिएँ । ती ११ वटा कार्यक्रमहरूमा (1) PhD., Community Forestry (2) M.phil, Community Forestry (3) M.Sc., Community Forestry (4) M.Sc., Agro-Forestry (5) M.Sc., Watershed Management (6) M.Sc., Eco-Tourism (7) M.Sc., Forestry (Revised) (8) M.Sc., Wildlife " Protected Area Management, and Biodiversity Conservation" (9) M.Sc., Natural Resources Management & Rural Development (10) M.Sc., Non Timber Forest Products (11) M.Sc., Soil Science थिए ।

शैक्षिक कार्यक्रमहरूबाहेक वन विज्ञान अध्ययन संस्थानका लागि आवश्यक पर्ने विशिष्ट श्रेणीका आठ जना थप प्राध्यापक पदका साथै प्रथम श्रेणीका सह-प्राध्यापक र द्वितीय श्रेणीका उप-प्राध्यापकको थप दरबन्दी त्रि.वि.बाट स्वीकृत गराएको थिएँ । यस प्रकार वन विज्ञानमा अगुवाइ गरेर ८ सहित ११ वटा विशिष्टकृत विषयका प्राध्यापक पदको थप दरबन्दी वि.सं. २०६० सालमा स्वीकृत गराई सोही वर्ष वि.सं. २०६० श्रावण ३० गते उमेर हदका कारण वन विज्ञानबाट अवकाश लिएँ । हाल दरबन्दी अनुसार पदपूर्ति भइसकेको र स्वीकृत विशिष्टकृत कार्यक्रमहरूमध्ये केही सञ्चालन भइरहेका छन् । आगामी दिनमा गर्न बाँकी धेरै कामहरू छन् । यस क्षेत्रमा धेरै नै आशा राखेर राष्ट्रले ठूलो लगानी गरेको छ । यसलाई राम्रोसँग अगाडि बढाउनुपर्छ ।

तत्कालीन समयमा वन विज्ञानमा स्नातक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने सन्दर्भमा उपयुक्त ठाउँ छनोट गर्ने कार्यमा समेत यहाँको संलग्नता रहेको सुनिन्छ । कृपया यसबारे बताइदिनुहुन्छ कि ?

नेपालमा सामुदायिक वन विकास परियोजना-अन्तर्गत आवश्यक दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने उद्देश्यका साथ वन विज्ञानको पोखरा क्याम्पस स्थापना भएको हो । वन मन्त्रालय, त्रिभुवन विश्वविद्यालय र विश्व बैङ्क, युएनडिपी लगायतका साभेदार संस्थाका प्रतिनिधिहरू तथा अन्य सरोकारवालाहरू बीच पटक-पटक यस विषयमा बैठक र छलफलहरू भएका थिए । त्यसमा एकाथरी मानिसहरूको सुझाव कीर्तिपुर स्थित त्रिभुवन विश्वविद्यालय परिसरमा राख्दा

राम्रो हुन्छ भन्ने थियो भने अर्काथरीको हेटौँडामै उपयुक्त हुन्छ भन्ने थियो । कसैको तराईका अन्य क्षेत्रमा राख्दा राम्रो हुने तर्क थियो । वन मन्त्रालयको प्रतिनिधिका रूपमा मैले सामुदायिक वन विषयको पढाइ सहरी क्षेत्रमा भन्दा ग्रामीण क्षेत्रमा उपयुक्त हुन्छ र क्षेत्रीय सन्तुलन समेत कायम गर्न उपयुक्त हुने राय दिएपछि एक जना दिग्गजले उठेर त्यसो भए महत सावले पोखरा भन्न खोज्नुभएको होला भनेर प्रतिक्रिया दिए । अर्का दिग्गजले Pokhara is right place भनेपछि सबैले ताली बजाए । पोखरा ल्याउने विषयमा ठूलै लडाइँ भयो । यसमा पोखरेलीहरूले पनि साथ दिए । म यही क्षेत्रको बासिन्दा भएकाले मेरो जोडबल पोखरामै राख्नुपर्छ भन्ने थियो । आखिर त्यही अनुसार भयो ।

पोखरामा राख्ने भन्ने त भयो तर कुन ठाउँमा राख्ने भन्दा विभिन्न विकल्पहरूमध्ये मेरो सुझाव माथिल्लो फूलबारीस्थित हाल मनपाल कलेज रहेको ठाउँमा राख्दा त्यस वरपरको पहाडी जङ्गलसमेत लिएर प्रयोगात्मक कक्षाको लागि उपयोग गर्न सजिलो हुन्छ भन्ने थियो । उपल्लो फूलबारी त्यतिखेर पूरै खुला गौचरनको रूपमा थियो । तर, त्यस ठाउँमा स्थानीयहरूसँग कुरा नमिलेपछि हरियोखर्कमा राख्ने सहमति भयो ।

तपाईं सामुदायिक वन विकासको अभियान्ता र वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको इतिहासमा एक सफल डीनका रूपमा परिचित हुनुहुन्छ । विगततर्फ फर्किएर हेर्दा आफूले गरेको कामप्रति कस्तो महसुस गर्नुहुन्छ ?

नेपालमा सामुदायिक वन विकासका आधारभूत तह (Grassroot level) मा काम गर्ने ग्रामीण समुदायलाई तालिम, सरकारी वन प्रशासनको सबैभन्दा तल्लो तहमा काम गर्ने वनपाले (Forest Guard) को तालिमको थालनीदेखि वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको उच्चतम प्राज्ञिक तथा प्रशासनिक नेतृत्व तहसम्म काम गर्ने अवसर प्राप्त भयो । वन विज्ञानमा चुनौती र उपलब्धिपूर्ण अवसरहरूको अनुभव गर्न र शैक्षिक विकासमा केही योगदान गर्न पाएकोमा मैले आफ्नो पेसागत जीवनको अर्को उपलब्धिको रूपमा लिएको छु । अरूले कसरी मूल्याङ्कन गर्छन् थाहा छैन । तर, वास्तवमा भन्नुपर्दा मैले पेसागत जीवनको सबैभन्दा सुखद क्षणको रूपमा लिएको छु ।

यहाँले प्राध्यापन र नेतृत्व गर्नुभएको वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले स्थापनाको ५० वर्ष पूरा भएको अवसर पारेर स्वर्ण जयन्ती मनाउँदैछ यस अवसरमा केही सन्देश दिन चाहनुहुन्छ कि ?

वन विज्ञान पोखराबाट सेवा निवृत्त भएको करिब २० वर्षपछि गत असारको दोस्रो हप्तातिर अवलोकनका लागि आएको थिएँ । हरियाली कायम गरेको देखेर बडो आनन्द आयो । मैले त्यस बखतमा रोपेका बिरुवाहरू पनि ठूला भएछन् ।

हाम्रो वन शिक्षालाई समयानुकूल गुणस्तरीय तुल्याउनुपर्छ । व्यक्तिगत र राजनीतिक स्वार्थभन्दा माथि उठेर संस्थागत हितमा लाग्नुपर्छ । स्वर्ण जयन्तीको अवसरमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थान परिवार सबैलाई मेरो शुभकामना छ ।

“आफ्नो जिम्मेवारीप्रति सधैं इमान्दार र लगनशील हुनुपर्छ”

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानबाट विद्यावारिधि गर्ने पहिलो भाग्यमानी महिला हुनुहुन्छ- सुशीला चटर्जी 'नेपाली'। काठमाडौं महाराजगञ्ज रिड्रोड निवासी सुशीलाले काठमाडौंस्थित महेन्द्रभवन कन्या हाइस्कूलबाट एसएसलसी गर्नुभयो। यसपछि वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, हटौंटा क्याम्पसबाट आइएससी, पोखरा क्याम्पसबाट बिएससी र नर्वेको कृषि विश्वविद्यालय (Norwegian University of Life Sciences) बाट प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा दिगो कृषि विषयमा स्नातकोत्तर गर्नुभयो। यसपछि सन् २०१२ मा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानबाट Perception of Change and Impact of Conflict on Local Livelihoods in Buffer Zone and Khata Corridor, Nepal शीर्षकमा विद्यावारिधि गर्नुभयो। जेहेन्दार छात्रा सुशीलाले विद्यार्थी जीवनमा प्रमाणपत्रदेखि विद्यावारिधिसम्म विभिन्न संस्थाहरूबाट सम्मानजनक छात्रवृत्ति र पढाइको समाप्तिसँगै चाहेको ठाउँमा रोजगारीको अवसर पाउनुभयो। यद्यपि सरकारी जागिरलाई उहाँले प्राथमिकतामा राख्नुभएन। साहसी, लगनशील एवं उदाहरणीय संरक्षणकर्मी तथा समाजसेवीको पहिचान बनाउन सफल डा. सुशीलाले स्वदेश तथा विदेशमा वन, वातावरण तथा प्रकृति संरक्षण, सामुदायिक विकास, अनुगमन, मूल्याङ्कनका साथै

डा. सुशीला चटर्जी 'नेपाली'
कन्सल्टेन्ट/भिजिटिङ प्रोफेसर

प्राध्यापनको क्षेत्रमा विज्ञको रूपमा सेवा प्रदान गर्दै आउनुभएको छ। पछिल्लो समयमा REDD IC Social and Gender Safeguard Specialist, FAO BRCRN Project, Youth Alliance for Environment (YAE) जस्ता प्रोजेक्टहरूमा विज्ञको रूपमा कार्यरत डा. सुशीलासँग सम्पादक सूर्य क्षेत्रीले गर्नुभएको संक्षिप्त कुराकानीलाई स्मारिकामा समावेश गरिएको छ।

तत्कालीन समयमा महिलाहरूले वन शिक्षा पढ्ने चलन नै नभएको अवस्थामा महेन्द्रभवन कन्या हाइस्कूलबाट एसएलसी गरेकी एक जेहेन्दार छात्राले राजधानी बाहिर सञ्चालित वन शिक्षा रोज्नुको कारण बताइदिनुहुन्छ कि ?

एसएलसीपछि काठमाडौंस्थित जिएए भन्ने संस्थामार्फत गरिबहरूका लागि स्वयंसेविकाको रूपमा सेवा गर्ने अवसर पाएकी थिएँ । त्यही सिलसिलामा USAID अन्तर्गतको RCUP Project मा काम गर्ने शान्ता काफ्ले दिदीसँग मेरो भेट भयो । सर्वप्रथम सन् २०८१ तिर आर.सि.यु.पि. परियोजनाले फरेष्ट्री पढ्ने महिलाहरूलाई छात्रवृत्ति दिने कुरा शान्ता दिदीले सुनाउनुभएको थियो र उहाँकै प्रोत्साहनले वन विज्ञानमा छात्रवृत्तिको व्यवस्थापछिको दोस्रो समूह (२०४१-०४३) मा आइएससी पढ्ने अवसर पाएँ ।

तपाईंले वन विज्ञानमा प्रमाणपत्र र स्नातक तह अध्ययन गर्दाको समयमा अध्ययन संस्थानको तर्फबाट कतिको हौसला र सहयोग प्राप्त गर्नुभयो ? अथवा केही समस्याहरू भोग्नुपरेको थियो कि ?

पहिला त यो विषय नै पुरुष प्रधान भएकोले महिलाहरूले यस क्षेत्रमा ठूलो योगदान दिन सक्छन् कि सक्दैनन् भन्ने ठूलो चासोको विषय थियो । गुरुहरूको हौसला, लगनशीलता र पुरुष साथीहरूले पनि हामी महिलाहरूको उपस्थितिलाई सहजै स्वीकार गरेका कारण खासै समस्याहरू भोग्नु परेन । क्याम्पसबाट हामीले भरपुर सहयोग पायौँ । क्याम्पसले मासिक रूपमा दिने छात्रवृत्ति नै हाम्रा लागि विशेष महत्त्वको थियो । योबाहेक मैले ऐश्वर्य छात्रवृत्ति पनि पाएको थिएँ ।

तपाईंले प्रमाणपत्र र स्नातक तहमा पढ्दाको अवधिमा वन शिक्षा अध्ययन गर्नेहरूका लागि रोजगारीको अवसर कस्तो थियो ? यहाँले पाउनुभएका अवसरहरूबारे बताइदिनुहुन्छ कि ?

सबैभन्दा राम्रो कुरा त त्यस बखत हामीलाई पढाउँदा गुरुहरूले सुरुमा तिमीहरू रेन्जर र यसपछि डिएफओ हुने हो भन्नुहुन्थ्यो । त्यसै अनुसार माया गरेर पढाउनुहुन्थ्यो । त्यस अवधिमा महिलाहरूलाई प्रोजेक्टहरूमा जागिर पाउन धेरै सजिलो थियो । मैले बिएससी पढ्नु अघि नै पोखरामा अवस्थित युनाइटेड मिसन टु नेपालको ग्रामीण विकास आयोजनामा रेन्जरको काम गरेर अनुभव प्राप्त गरिसकेकी थिएँ । बिएससी गरेपछि मैले क्यानेडियन कर्पोरेशनको Water and Energy Institutional Support Program, जलस्रोत आयोगमा लैङ्गिक विशेषज्ञको रूपमा काम गर्ने अवसर पाएँ । यसको करिब १६ महिनापछि NORAD को छात्रवृत्तिमा मास्टर्सका लागि नर्वे जाने अवसर पाएँ । सन् १९९६ मा पढाइ सकेर नेपाल फर्केपछि पनि लैङ्गिक विशेषज्ञको रूपमा केही समय इसिमोडमा काम गरें । सन् १९९७ देखि करिब ११ वर्ष WWF Nepal मा Senior Project Officer को काम गरेपछि वन विज्ञानमा PhD गर्नका लागि जागिर छाडें । PhD का लागि पनि मैले WWF Nepal बाट आर्थिक सपोर्ट पाएको थिएँ । सन् २०१२ मा PhD पूरा भएपछि एक वर्ष Bird Conservation Nepal को प्रमुख भई काम गरें । यसपछि कन्सल्टेन्टको रूपमा विभिन्न कलेजहरूमा प्राध्यापन र अनुसन्धानदेखि विभिन्न कार्यक्रमहरूमा अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा सामाजिक सुरक्षा एवं लैङ्गिक समानता र समावेशी विषयको विज्ञका रूपमा काम गर्दै आएको छु । यो सबै वन शिक्षाकै देन हो ।

यहाँले आर्जन गर्नुभएको सफलता र प्रेरक प्रसङ्गहरू सङ्क्षेपमा बताइदिनुहुन्छ कि ?

वन विज्ञानबाट उच्च प्राप्त गरेपछि संरक्षणको क्षेत्रमा काम गर्दै जाँदा सन् २००२ मा WWF US ले “Women Leading in Conservation” award प्रदान गरी सम्मान गरेको थियो । यसपछि सन् २०२१ मा अर्को एउटा अन्तर्राष्ट्रियस्तरको Salwa Harb Award for Community Development Work Award प्राप्त भयो । वन तथा वातावरण मन्त्रालयको IPBES मा राष्ट्रिय विज्ञको रूपमा र आइयुसिएनको Commission of Ecosystem को दक्षिण एशियाको लागि सहायक विज्ञको रूपमा सेवा गर्दै आएको छु । यसको साथै विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूको कार्यकारी सदस्यको रूपमा पनि क्रियाशील छु । एक विज्ञको नाताले राष्ट्रिय योजना आयोग र आइयुसिएनको संलग्नतामा बनेको National Conservation Strategic Framework, वन मन्त्रालयअन्तर्गत National Conservation Biodiversity Action Plan and Access, Benefit and Sharing Strategy तयारीको लागि विज्ञको रूपमा काम गर्ने अवसर प्राप्त भएको थियो । मेरो संलग्नता हिमावन्ती नेपालले रौतहट विजयपुर फतुहामा भूमिहीन विपन्न, दलित तथा मधेसी समुदायका नागरिकहरूमा सशक्तीकरण गराई उनीहरूलाई आत्मनिर्भर भएर कृषि क्षेत्रमा योगदान गर्न पाउँदा सन्तुष्टिको महसुस हुन्छ ।

नेपालमा अबै पनि नीतिगत तहमा महिलाहरूको उपस्थिति न्यून रहेको देखिन्छ । संरक्षणको क्षेत्रमा मात्र नभई सबै ठाउँमा महिलाहरूको समान पहुँच पुऱ्याउन के गर्नुपर्ला ?

नेपाल सरकारले महिलाहरू र विपन्न वर्गलाई पर्याप्त मात्रामा क्षमता विकास र प्रोत्साहन गर्न नसकेको कारण पनि हुन सक्छ । हरेक क्षेत्रमा महिलाहरूको पहुँच विस्तारका लागि नेपाल सरकार र अन्य सरकोकारवाला निकायसँग सहकार्य गर्न आवश्यक छ । पछिल्लो समयमा नीति निर्माण र निर्णय गर्ने ठाउँमा महिलाको सहभागिता उल्लेख्य मात्रामा बढे तापनि पर्याप्त छैन । यसको लागि महिलाहरूलाई शिक्षा र स्वास्थ्यमा पहुँच विस्तारका साथै समयानुकूल उनीहरूको क्षमता विकासमा पहल गर्नुपर्छ । वास्तवमा भन्ने हो भने ग्रामीण अर्थतन्त्रलाई सुदृढ बनाउन, कृषि तथा वन क्षेत्रको व्यवस्थापन, प्रवर्धन र उपयोगमा महिलाहरूलाई अत्यधिक रूपमा सक्रिय गराउनुपर्ने देखिन्छ ।

तपाईंले आफ्नो जीवनकालमा महिला भएकै कारण लैङ्गिक रूपमा कुनै प्रकारको विभेद महसुस गर्नुभएको छ ?

लैङ्गिक रूपमा कहिलेकाहीँ विभेदको महसुस गरेकी छु । मजस्ता सहरमा जन्मे हुर्केकी छोरीहरूप्रति पनि मानिसहरूको हेराइ र व्यवहार गर्ने तरिका केही फरक नै हुन्थ्यो । कार्य क्षेत्रमा पुरुषहरूकै बाहुल्य भएर होला हामी केटी मान्छेहरूलाई फिल्डमा त्यति सजिलैसँग पठाइँदैनथ्यो । तर, फिल्डमा आत्मविश्वास, लगनशील र इमान्दारितापूर्वक काम गरेकाले समुदायका मानिसहरूले हामीलाई धेरै नै विश्वास र भरोसा गर्थे । आफ्नो पेसा र जिम्मेवारीप्रति सधैं इमान्दार र लगनशील हुनुपर्छ, कसैसँग भुक्नु पर्दैन । यही कारणले काममा सधैं एक किसिमले रोल मोडलकै रूपमा प्रस्तुत हुने अवसर मिल्यो, जसले गर्दा मानिसहरूको विभेदकारी दृष्टिकोणमा पनि परिवर्तन आयो । म के भन्छु भने महिलाहरू

कमजोर हुँदैनन् । उनीहरूको क्षमता र दक्षता चाहिँ बढाउँदै लैजानुपर्छ, जसले उनीहरूलाई सधैं बलियो बनाउँछ । त्यसैले भाइबहिनीहरूलाई आत्मविश्वासका साथ अगाडि बढ्न सुभाषा दिन्छु । फरक केही र कोही हुँदैन । विभेद कसैलाई नगरौं ।

तपाईंको विचारमा विशेषगरी संरक्षणको क्षेत्रमा समावेशिता, लैङ्गिक समानता, वातावरण तथा सामाजिक सुरक्षाको क्षेत्रमा देखापरेका चुनौतीको सम्बोधनका लागि के गर्नु उचित होला ?

नेपाल सरकार तथा विभिन्न परियोजनाहरूले गर्दै आएका गतिविधिहरूको प्रभावकारिताका लागि सरोकारवालाहरू सबैलाई पर्याप्त अवसरहरू सुनिश्चित गराउनुपर्छ । महिला, दलित, जनजाति, गरिब तथा विपन्नहरूको आवाज सुनुवाइ गर्न र पहुँच बढाउन आवश्यक पहल गर्नुका साथै सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति गराउनुपर्छ । यसका लागि मूलतः देहायबमोजिमका कार्यहरू गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

(क) महिला, दलित, जनजाति, विपन्न तथा मधेसी समुदायहरूको नेतृत्व विकासमा सहयोग गर्ने ।

(ख) जलवायु-प्रेरित खतराहरू र अनुमानित प्रभावहरूमा समुदाय र इकोसिस्टम (पारिस्थितिकी प्रणाली) को जोखिमलाई कम गर्नेजस्ता विषयलाई पाठ्यक्रममा समावेश गरी पठनपाठन गराउने ।

(ग) फिल्डमा काम गर्ने तरिका, प्रविधि र सीप सिकाउने ।

(घ) लैङ्गिक समानता तथा समावेशी र महिलाहरूमा हुने हिंसा न्यूनीकरणका

लागि नियमित रूपमा तालिम, गोष्ठी र जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।

(ङ) कुनै पनि परियोजनाहरू तयार वा पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा लैङ्गिक समानता तथा समावेशी Gender Blind approach को अवधारणा मात्र नभई Gender transformative approach लाई ध्यानमा राखेर गर्ने । साथै यसबाट के कस्ता परिवर्तन भए भनी प्राथमिकतापूर्वक तिनको निरन्तर अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटीको विकास गर्ने ।

वन, वातावरण, जलवायु परिवर्तन तथा प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी विषय अहिले विश्वभर प्राथमिकताको विषयमा पर्दछ । त्यसकारण यस क्षेत्रमा अवसर पनि त्यति नै छ भनिन्छ । तर, पछिल्लो समय मुलुकमा रोजगारीको अवसर खुम्चिँदै गएकाले आगामी दिनमा उत्पादित जनशक्ति सबैलाई मुलुकभित्र रोजगारी सुनिश्चित गर्न सक्ने अवस्था नदेखिएकाले यस अवस्थामा सुधार गर्न के गर्नुपर्ला ?

वन विज्ञानबाट मात्र नभई हाल अन्य विश्वविद्यालयबाट समेत जनशक्ति उत्पादन भएकाले रोजगारीको अवस्था खुम्चिन गएको हो । अहिलेको पछिल्लो समयमा आएर दातृ निकायहरूले पनि वन तथा वातावरणको क्षेत्रमा काम लगानी गर्ने भएकोले पनि काम पाउन सकस भएको हुन सक्छ । यस प्रकारको अवस्थामा सुधार गर्न अबका दिनमा वन विज्ञानले वन तथा वातावरणको क्षेत्रमा बजारको माग अनुकूल थप सीपमूलक शिक्षा प्रदान गर्नुपर्छ । उदाहरणका लागि वातावरण तथा सामाजिक सुरक्षा,

Environmental Impact Assessment (EIA) र Initial Environmental Examination (IEE) जस्ता विषयको अध्ययन अनुसन्धानलाई पाठ्यक्रममा समावेश गर्नुपर्छ ।

नेपालको वन शिक्षालाई स्वरोजगारमूलक अर्थात् उद्यमशील शिक्षाको रूपमा विकास गर्न के गर्नुपर्ला?

प्रविधिको विकासका कारण पहिलाको भन्दा अहिलेको अवस्था फरक भएकाले समयानुकूल नयाँ ढङ्गले अघि बढ्नुपर्छ । अहिले कृषि वन, निजी वन तथा वनमा आधारित उद्यमशीलतालाई प्रोत्साहन गर्ने र वनमा आत्मनिर्भर बन्न व्यावहारिक, व्यावसायिक र सीपमूलक शिक्षा पढाउन उचित होला ।

वन विज्ञानमा दिगो रूपमा विदेशी विद्यार्थीहरू भित्र्याउन सकिने सम्भावना कतिको देख्नुहुन्छ ?

वन विज्ञानमा पहिला पनि विदेशी विश्वविद्यालयका विद्यार्थीहरू आएर प्रकृति संरक्षण, सामुदायिक विकास तथा अन्य क्षेत्रमा अध्ययन गर्थे । अबका दिनमा पनि अन्तराष्ट्रियस्तरका विभिन्न विश्वविद्यालयहरूसँग सहकार्य गरी निरन्तरता दिन सकिन्छ । नेपाल प्राकृतिक स्रोत साधन, जैविक विविधताको साथै सांस्कृतिक विविधताको धनी मुलुक भएकाले विदेशी विद्यार्थी र अनुसन्धानकर्ताहरूका लागि नेपाल आकर्षक केन्द्र बन्न सक्छ । वन विज्ञान

अध्ययन संस्थानको लागि यो सम्भव छ र आवश्यक पनि छ ।

तपाईं वन विज्ञान अध्ययन संस्थानबाट विद्यावारिधि गर्ने प्रथम भाग्यमानी महिला हुनुहुन्छ । विगततर्फ फर्किएर हेर्दा आफूले रोजेको विषयप्रति कस्तो महसूस गर्नुहुन्छ ?

यो विषय मेरो लागि अति महत्वपूर्ण रह्यो, जसले गर्दा मैले प्रकृति संरक्षण तथा सामुदायिक विकासको क्षेत्रमा काम गर्ने र सहयोग गर्ने दुवै थरी अवसर पाएँ । जीवनमा आजसम्म मैले जेजति अवसर र फरेष्टरको पहिचान पाएको छु यही वन शिक्षाका कारण हो । त्यसैले म आफ्नो शिक्षा र पेसाप्रति एकदमै गर्व गर्छु ।

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले यतिखेर स्वर्ण जयन्ती मनाउँदैछ यस अवसरमा केही सन्देश दिन चाहनुहुन्छ कि ?

स्वर्ण जयन्तीको अवसरमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थान परिवार र सम्बद्ध सरोकारवालाहरू सबैलाई शुभकामना छ । आज प्राकृतिक स्रोत साधनको व्यवस्थापन र संवर्धनका लागि जनसङ्ख्या वृद्धि र जलवायु परिवर्तन चुनौतीको रूपमा देखापरेकाले जीविकोपार्जन तथा दिगो विकासको क्षेत्रमा थप योगदान गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । यस अवसरमा सबैलाई हातेमालो गरी अगाडि बढ्न आह्वान गर्छु ।

“गुरुको सल्लाहबाट मैले फरेष्ट्री पढ्ने आँट गरँ”

नेपालमा वि.सं. २०३८ सम्म आइपुग्दा छोरीहरूले वन शिक्षा पढ्ने चलन थिएन । वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले वि.सं. २०३९ मा १० प्रतिशत महिला आरक्षण सिट र सबैलाई छात्रवृत्तिको सुविधासहित छोरीहरूलाई उत्प्रेरित गरेपश्चात् पोखरा क्याम्पसमा स्नातक तह दोस्रो समूह (२०३९-०४२) मा जम्मा एक जना महिला भर्ना हुनुभएको थियो । वन विज्ञान अध्ययन संस्थानबाट स्नातक गर्ने पहिलो भाग्यमानी महिला हुनुहुन्छ- लक्ष्मीप्यारी (रीता) तपोल । भक्तपुर निवासी लक्ष्मीले त्रिचन्द्र क्याम्पसबाट बिएससी, वन विज्ञान अध्ययन संस्थान पोखरा क्याम्पसबाट बिएससी फरेष्ट्री, नेदरल्याण्डबाट वातावरण विज्ञान तथा प्रविधि र नेपाल इन्जिनियरिङ कलेज ललितपुरबाट प्रकृतिक स्रोत व्यवस्थापन गरी दुई वटा विषयमा स्नातकोत्तर गर्नुभएको छ । यसका साथै उहाँले विभिन्न समयमा स्वदेश तथा विदेशमा तालिम तथा सेमिनारहरूमा भाग लिनुभएको छ । वन मन्त्रालयमा उपसचिवको जिम्मेवारी सम्हाल्नुका

लक्ष्मीप्यारी (रीता) तपोल

साथै सरकारी सेवाबाट अवकाशपश्चात् पुनः गैरसरकारी संस्थामा आबद्ध भई लामो अनुभव प्राप्त व्यक्तित्व लक्ष्मीप्यारी (रीता) तपोलसँग सम्पादक सूर्य क्षेत्रीले गर्नुभएको सङ्क्षिप्त कुराकानीको सानो अंशलाई यस स्मारिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तत्कालीन समयमा तपाईंले राजधानी बाहिर सञ्चालित वन शिक्षा रोज्नुको कारण बताइदिनुहुन्छ कि ?

त्यस समयमा म त्रिचन्द्र क्याम्पसबाट बिएससी सकेर मास्टर्सका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालयको

सेन्ट्रल डिपार्टमेन्ट अफ जुलोजीमा भर्ना भएकी थिएँ । मलाई असाध्यै माया गर्ने गुरुहरू त्रिलोकचन्द्र मजपुरिया र अर्का धमला सरले “वन विज्ञानमा महिलाहरूको लागि धेरै राम्रो स्कोप छ तिमीले त्यही पढ” भन्नुभयो । त्यति बेला नेपालकी छोरीहरूले पनि वन विज्ञान पढ्न

पाइन्छ भनेर रेडियोमा सुनेकी थिएँ । क्याम्पसले रेडियोबाट विज्ञापन गरेको कुरा गुरुहरूले पनि सुन्नुभएको रहेछ । मेरा गुरुहरूले जोड गरेर भन्नुभएकाले उहाँहरूको सुभावमा म पूरै कन्भिन्स भएँ । यसपछि घरमा बुबाआमा र दाजुहरूको सहमतिमा मैले डिग्रीको पढाइ छाडेर पोखरा क्याम्पसमा स्नातक तहमा भर्ना भएँ । त्यति बेला मेरो एक जना दाजु तुलसीमान तपोल पृथ्वीनारायण क्याम्पसमा पढाउनुहुन्थ्यो । दाजु पोखरामा भएकाले मलाई पोखरा आउन र पढ्न सजिलो भयो ।

स्नातक तहको पहिलो र एक मात्र महिला विद्यार्थी भएकाले तपाईंलाई तत्कालीन समयमा क्याम्पस र साथीहरूबाट कस्तो सहयोग र हौसला पाउनुभयो ? अथवा केही समस्याहरू भोग्नुपरेको थियो कि ?

जिन्दगीभर बिर्सनै नसक्ने सहयोग, सद्भाव र दुःख पनि पाएको छु । कतिपय समयमा मिसअन्डरस्ट्याण्डका कारण समस्याहरू पनि भोगेकी छु । मेरो क्लासमेटहरू प्रायः सबै विवाहित थिए । केटी म एक जना मात्रै भएकाले केटाहरूको अगाडि डर लाग्थ्यो । त्यति बेला हिजोआजको जस्तो केटा र केटी बीच धेरै हेलमेल र बोलचाल गर्ने चलन पनि थिएन । एक पटक हेटौंडाबाट भागेर एकलै रात्रि बसबाट घर पुगेकी थिएँ । क्याम्पस प्रमुख माधव कार्की सर, जयबहादुर कार्की सर र अमेरिकन प्रोफेसर साली रकेट मिस मलाई खोज्दै भक्तपुरको घरमै आउनुभयो र तुरुन्तै फर्काएर ल्याउनुभयो । क्याम्पसदेखि होस्टेलको नियम एकदम कडा थियो । कहिलेकाहीँ समस्याहरू भए तापनि क्याम्पसको सहयोग र गुरुहरूबाट पाउने सद्भाव र हौसलाकै कारण मैले आफ्नो पढाइ पूरा गरें ।

क्याम्पस पढ्दाका रमाइला र घतलाग्दा क्षणहरू बताइदिनुहुन्छ कि ? जो तपाईं सधैं सम्झिर हुनुहुन्छ ?

त्यतिबेला केटीहरूका लागि वन विज्ञान पढ्नु त्यति सजिलो थिएन । त्यसमा पनि स्नातक पढ्ने केटी मान्छे म एक जना मात्र थिएँ । पोखरामा एक वर्ष पढेपछि हेटौंडामा गइयो । केटा मान्छे मात्र पढ्ने ठाउँमा आउने केटी कस्ती होली ? वन मान्छे जस्तै नराप्नी र काली होली भनेर बाहिरका मान्छेहरू मलाई हेर्न आउँथे । मलाई त चिडियाखानाको जनावरलाई जस्तै हेर्न आएको नि ! तर मलाई देखेपछि यस्ती सुकुमारी केटी पनि वन पढ्न आएको भनेर आश्चर्य मानेर फर्कन्थे । म लाठीजस्तै गरी उनीहरूको कुरा सुनिरहन्थेँ । त्यति बेला म बच्चाको जस्तो स्वाभाव भएकीले होला खासै धेरै कुरा बुझ्दैनथेँ । त्यो प्रसङ्ग सम्झँदा हाँसो लाग्छ ।

अर्को रोचक प्रसङ्ग- कक्षाको एक जना साथीले कालोपाटीमा एक दिन मेरो जस्ताको तस्तै तस्बिर बनाएर राखिदिएछ । म यति इन्नोसेन्ट थिएँ कि त्यो देखेर मेरो ठूलो बेइज्जत भयो, साथीहरू र गुरुहरूसँग कसरी मुख देखाउने भनेर बेस्सरी रोएँ । सहनै नसकेर त्यसै दिन भागेर रात्रि बसबाट घर पुगें । तर, मेरो तस्बिर बनाउने साथी आर्टिष्ट रहेछ । उसले मलाई मन पराएर मेरो तस्बिर बनाएको रहेछ, जुन कुरा मैले बुझिन । म कलेजबाट भागेपछि तुरुन्तै मलाई खोज्दै माधव कार्की सरसहित विदेशी प्रोफेसरहरू मेरो घर भक्तपुरमै आइपुग्नुभयो र मेरो आमाबा र मलाई सम्झाइ बुझाइ गरेर फर्काएर ल्याउनुभएको कुरा म कहिल्यै भुल्न सकिदैन ।

त्यति बेला म लाठी र नबोल्ने स्वभावकी थिएँ । यसले गर्दा कतिपय साथीहरूले मलाई घमण्डी भन्दारहेछन् । मैले अलि खुलेर

बोल्न जानेको बेलायतको तालिमपछि मात्रै हो । मिसअन्डरस्ट्याण्ड नै जिन्दगीको सबैभन्दा ठूलो समस्या रहेछ ।

तपाईंको समयमा वन शिक्षा अध्ययन गर्नेहरूका लागि रोजगारीको अवसर कस्तो थियो ? स्नातकपछि तपाईंले के गर्नुभयो बताइदिनुहुन्छ कि ?

वन विज्ञान पढेका केटीहरूलाई त्यतिबेला जागिर पाउन धेरै सजिलो थियो । प्रोजेक्टहरूमा त खाजी-खोजी लैजाने चलन थियो । मलाई पनि बिएससी पढाएको समयमा विभिन्न एनजिओ, आइएनजिओहरूबाट अन्तर्वार्ता लिन आएका थिए । पढाइ सकिएपछि हाम्रोमा आउनुपर्छ भनेर । इसिमोड, सेभ द चिल्ड्रेन, अस्ट्रेलियन र युएसएआइडीजस्ता प्रोजेक्टहरूबाट अफर आएको थियो । बिएससी तेस्रो वर्षको अन्तिम परीक्षा भइरहेको दिनमा एक जना विदेशी हेटौंटा क्याम्पसमा परीक्षाहल बाहिर मलाई कुरेर बस्नुभएको रहेछ । परीक्षा सकेर बाहिर निस्कनासाथ उहाँले मलाई बोलाएर नियुक्तिपत्र थमाइदिनुभयो । मैले त्यो पत्र माधव कार्की सर र जयबहादुर कार्की सरलाई देखाएँ । सरहरूले तिम्रो लागि यो राम्रो अवसर हो । तिमिले आकर्षक सुविधा पाउँछौं जाऊ भन्नुभयो । त्यस दिन उहाँ मलाई लिन आउनुभएको रहेछ । मलाई यसबारे केही पनि थाहा छैन । नचिनेको मान्छेसँग म कसरी जाने, जान्न भनँ । सरहरूले उहाँ (पिटर) केयर नेपालको टिम लिडर हो, डराउनुपर्दैन । हामी जिम्मा लिन्छौं । जाऊ भनेपछि म त्यही दिन पिटरकै गाडीमा भक्तपुर गएँ ।

घरमा पुगेपछि बुबाले मलाई जागिरका लागि प्रोजेक्टमा पठाउन मान्नुभएन । हामी भक्तपुर गाउँको मान्छे, मेरो बुबा नेवार परिवारको नपढेको रूढीवादी सोचको हुनुहुन्थ्यो । उहाँ सरकारी जागिरलाई मात्रै राम्रो मान्नुहुन्थ्यो । प्रोजेक्टको जागिरलाई त राम्रो नै नमान्ने । पिटरले मेरो घरमा बुबासहित पाँच जना डिग्री होल्डर दाजुहरूलाई राखेर सम्झाउनुभएपछि

मात्र सबैजना सहमत हुनुभयो र मैले केयर नेपालमा जागिर सुरु गरें ।

केयर नेपालको बेगनासताल र रुपाताल वाटरसेड म्यानेजमेन्ट प्रोजेक्टमा एक वर्ष काम गरें । यसपछि युकेको रिसर्च प्रोजेक्टमा २ वर्ष काम गरेपछि मेरो आमा बुबाको इच्छाबमोजिम मैले लोकसेवा दिएर वन विभागमा अधिकृतको जागिर सुरु गरें । यसबाट पनि मैले देश विदेशमा उच्च शिक्षा पढ्ने र तालिमहरूको अवसर पाएँ । यस अवधिमा बीच-बीचमा प्रोजेक्टहरूको काम गर्ने मौका पनि मिलेको थियो । नेपाल सरकारको वन मन्त्रालयअन्तर्गत २० वर्षभन्दा बढी सेवा गरेर उपसचिवबाट स्वेच्छक अवकाश लिएँ । यसपछि पनि प्रोजेक्टहरूको काम गर्ने अवसर पाएँ ।

तपाईं आफ्नो पढाइ र पेसाप्रति सन्तुष्ट हुनुहुन्छ? आफ्नो विगततर्फ फर्किएर हेर्दा आफूले रोजेको फरेष्ट्री विषयप्रति कस्तो महसुस गर्नुहुन्छ ?

मलाई सानै उमेरदेखि अरू छोरीहरूले नगरेको काम पहिला आफूले गर्न पाए हुन्थ्यो भन्ने लाग्थ्यो । गुरुहरूको सल्लाहबाट मैले फरेष्ट्री पढ्ने आँट गरें । पहिला पैसाको दुःख थियो । अहिले आफ्नै कमाइले घर बनाउन सकें । मैले अहिलेसम्म जति पनि अवसरहरू पाएको छु त्यही फरेष्ट्री पढेर त हो नि ! फरेष्ट्रीको पढाइप्रति म खुसी छु ।

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले यतिखेर स्वर्ण जयन्ती मनाउँदैछ यस अवसरमा केही भन्न चाहनुहुन्छ कि ?

आफूले पढेको वन विज्ञान अध्ययन संस्थानले स्वर्ण जयन्ती मनाउन लागेको सुन्न पाउँदा खुसी लागेको छ । यो ऐतिहासिक अवसरमा मेरो विद्यार्थी जीवनका तितामिठा कुरा राख्ने अवसर दिनुभयो यसका लागि धन्यवाद दिन्छु र अध्ययन संस्थानको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्छु ।

तेस्रो खण्ड

परिशिष्ट

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानका वर्तमान पदाधिकारीहरू (२०८०)

प्रा.डा. वीरबहादुर खनाल क्षेत्री
डीन

सहप्रा.डा. ठाकुर सिलवाल
सहायक डीन

सहप्रा.डा. सोनी बराल
सहायक डीन

प्रा. विनोदप्रसाद हेज्यू
क्याम्पस प्रमुख
पोखरा क्याम्पस

सहप्रा.डा. शिवकुमार मानजन
क्याम्पस प्रमुख
हेटौंडा क्याम्पस

प्रा.डा. राजेशकुमार राई
निर्देशक
स्कूल अफ फरेस्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट

वन विज्ञान अध्ययन संस्थानका डीनहरू (२०२८ देखि हालसम्म)

श्री बबनप्रसाद कायस्थ
(२०२९-२०३५)

श्री मञ्जुरउल हक
(२०३५-२०३९)

श्री मथुरादास राजभण्डारी
(२०३९ - २०४३)

श्री केदारप्रसाद प्रजापति
(२०४३-२०४५)

प्रा.डा.तेजबहादुर केसी
(२०४५-२०४७)

डा. ईश्वरचन्द्र दत्त
(२०४७-२०४८; २०६४)

श्री कपिल चित्रकार
(२०४८-२०५०)

श्री तोरणबहादुर कार्की
(२०५०-२०५३)

श्री हरिदत्त लेखक
(२०५३-२०५४)

डा. अभयकुमार दास
(२०५४-२०५९)

प्रा.डा.तेजबहादुर सिंह महत
(२०५९-२०६०)

श्री अशोककुमार मल्लिक
(२०६०-२०६४)

डा. केशवदत्त अवस्थी
(२०६४-२०६८)

प्रा. चिरञ्जीवीप्रसाद उपाध्याय
(२०६९-२०७३)

प्रा.डा. कृष्णराज तिवारी
(२०७३-२०७७)

प्रा.डा.वीरबहादुर खनाल क्षेत्री
(२०७७ पुष -)

हेटौडा क्याम्पसका प्रमुखहरू (२०४५ देखि हालसम्म)

श्री विन्ध्याचलप्रसाद जयसवाल
(२०४५-०४७)

श्री पृथुनरसिंह प्रधान
(२०४७-०४९)

श्री शंकरप्रसाद लाखे
(२०४९-०५२; २०५६-०५८)

श्री अशोककुमार मल्लिक
(२०५२-०५६)

श्री सुकदेव चौधरी
(२०५८-०६२)

श्री मो. शमसुल हक
(२०६२-०६६)

श्री रामप्रसाद शर्मा
(२०६६-०६७)

श्री वासुदेव पोखरेल
(२०६७-०६९)

श्री मो.युसुफ अन्सारी
(२०६९-०७३)

श्री कृष्णप्रसाद दहाल
(२०७३-०७६)

श्री विजयकुमार यादव
(२०७६-०७८)

डा. शिवकुमार मानजन
(२०७८ भाद्र -)

पोखरा क्याम्पसका प्रमुखहरू (२०३८ देखि हालसम्म)

श्री मो. शमसुल हक
(२०३८-०४०)
प्रोग्राम इन्चार्ज

श्री माधवबहादुर कार्की
(२०४०-०४१, प्रोग्राम इन्चार्ज)
(२०४१-०४४, क्याम्पस प्रमुख)

श्री ऋदिशकुमार पोखरेल
(२०५१-०५५)

श्री मकबुल हुसेन खान
(२०५५-०५८)

श्री चिरञ्जीवीप्रसाद उपाध्याय
(२०५८-०६२)

प्रा. रामप्रसाद मानन्धर
(२०६२-०६६)

श्री हरिप्रसाद त्रिपाठी
(२०६६-०७०)

डा. वीरबहादुर खनाल क्षेत्री
(२०७१-०७५)

डा. ठाकुर सिलवाल
(२०७५ जेठ-चैत्र)
(२०७६ भदौ-मङ्सिर)

श्री प्रेमनारायण खनाल
(२०७५ चैत्र-०७६ असार)

प्रा.डा. भरत महतो
(२०७६ साउन-भदौ)

डा. रामप्रसाद शर्मा
(२०७६ मङ्सिर-फागुन)

प्रा. विनोदप्रसाद हेज्यू
(२०७७ जेठ -)

२) वन विज्ञान अध्ययन संस्थानका डीनहरू (वि.सं. २०२९ देखि हालसम्म)

क्र.सं.	नाम	कार्यावधि	
		देखि	सम्म
१	श्री बबनप्रसाद कायस्थ	२०२९।०४।०१	२०३५।११।१०
२	श्री मञ्जुरउल हक	२०३५।११।११	२०३९।०८
३	श्री मथुरादास राजभण्डारी	२०३९।०९।	२०४३।०८
४	श्री केदारप्रसाद प्रजापति	२०४३।०८।२६	२०४५।०८।२५
५	प्रा.डा.तेजबहादुर केसी	२०४५।०८।२६	२०४७।०२।३१
६	डा.ईश्वरचन्द्र दत्त	२०४७।०५।०५	२०४८।०५।३१
७	श्री कपिल चित्रकार	२०४८।०७।१०	२०५०।०६।२०
८	श्री तोरणबहादुर कार्की	२०५०।०६।२१	२०५३।०२
९	श्री हरिदत्त लेखक	२०५३।०२।२४	०५।०६।०१
१०	डा.अभयकुमार दास	२०५४।०६।०९	२०५९।०१।१७
११	प्रा.डा.तेजबहादुर सिंह महत	२०५९।०१।१८	२०६०।०४।३०
१२	श्री अशोककुमार मल्लिक	२०६०।०५।११	२०६४।०५।१०
१३	प्रा.डा.ईश्वरचन्द्र दत्त	२०६४।०५।२३	२०६४।११।२५
१४	डा.केशवदत्त अवस्थी	२०६४।११।२६	२०६८।११।२५
१५	प्रा.चिरञ्जीवीप्रसाद उपाध्याय	२०६९।०६।०२	२०७३।०६।०१
१६	प्रा.डा. कृष्णराज तिवारी	२०७३।०६।०२	२०७७।०९।१०
१७	प्रा.डा.वीरबहादुर खनाल क्षेत्री	२०७७।०९।१२	

स्रोत: व.वि.अ.सं.डीनको कार्यालय र पोखरा क्याम्पस

३) वन विज्ञान अध्ययन संस्थानअन्तर्गतका क्याम्पस प्रमुखहरू

(क) हेटौँडा क्याम्पसका प्रमुखहरू (वि.सं. २०४५ देखि हालसम्म)

क्र.सं.	नाम	कार्यावधि		कैफियत
		देखि	सम्म	
१	श्री विन्ध्याचलप्रसाद जयसवाल	२०४५।०४।२०	२०४७।०२।१७	क्याम्पस प्रमुख
२	श्री पृथुनरसिंह प्रधान	२०४७।०२।१८	२०४९।०८।१०	
३	श्री शंकरप्रसाद लाखे	२०४९।०८।११	२०५२।०१।०२	
४	श्री अशोककुमार मल्लिक	२०५२।०१।०३	२०५६।०४।३२	
५	श्री शंकरप्रसाद लाखे	२०५६।०५।०१	२०५८।०३।३१	
६	श्री सुकदेव चौधरी	२०५८।०४।०१	२०६२।०३।३१	

७	श्री मो. शमसुल हक	२०६२।०४।०२	२०६६।०४।०१	
८	श्री रामप्रसाद शर्मा	२०६६।०४।०२	२०६७।०७।०८	
९	श्री बासुदेव पोखरेल	२०६७।०७।०९	२०६९।१०।०७	निमित्त
१०	श्री मो. युमुफ अन्सारी	२०६९।१०।०८	२०७३।११।१७	
११	श्री कृष्णप्रसाद दहाल	२०७३।११।१८	२०७६।०१।०९	
१२	श्री विजयकुमार यादव	२०७६।०१।१०	२०७८।०५।०९	
१३	डा.शिवकुमार मानजन	२०७८।०५।१०		

स्रोत: हेटौंडा क्याम्पस, हेटौंडा

(ख) पोखरा क्याम्पसका प्रमुखहरू (वि.सं. २०३८ देखि हालसम्म)

क्र.सं.	नाम	कार्यावधि		कैफियत
		देखि	सम्म	
१	श्री मो. शमसुल हक	२०३८।०८।२६	२०४०।०५।१३	प्रोग्राम इन्चार्ज
२	श्री माधवबहादुर कार्की	२०४०।०५।१९	२०४१।११।१३	प्रोग्राम इन्चार्ज
३	श्री माधवबहादुर कार्की	२०४१।११।१४	२०४४।११।१३	क्याम्पस प्रमुख
४	श्री ऋदिशकुमार पोखरेल	२०५१।०२।२३	२०५५।०२।२२	
५	श्री मकबुल हुसेन खान	२०५५।०३।१०	२०५८।१०।०८	
६	श्री चिरञ्जीवीप्रसाद उपाध्याय	२०५८।१०।०९	२०६२।१०।०८	
७	प्रा.रामप्रसाद मानन्धर	२०६२।१२।१३	२०६६।१२।१२	
८	श्री हरिप्रसाद त्रिपाठी	२०६६।१२।२४	२०७०।१२।२३	
९	डा.वीरबहादुर खनाल क्षेत्री	२०७१।०१।०७	२०७५।०२।२२	
१०	डा.ठाकुर सिलवाल	२०७५।०२।२३	२०७५।१२।२७	नि.क्याम्पस प्रमुख
११	श्री प्रेमनारायण खनाल	२०७५।१२।२८	२०७६।०३।२७	
१२	प्रा.डा. भरत महतो	२०७६।०४।१६	२०७६।०५।०५	नि. क्याम्पस प्रमुख
१३	डा.ठाकुर सिलवाल	२०७६।०५।०६	२०७६।०८।०५	
१४	डा.रामप्रसाद शर्मा	२०७६।०८।१६	२०७६।११।१५	
१५	प्रा.विनोदप्रसाद हेज्यू	२०७७।०२।१९		

स्रोत: पोखरा क्याम्पस, पोखरा

नोट : वन विज्ञान अध्ययन संस्थान डीनको कार्यालय वि.सं. २०४४ जेठ महिनामा हेटौंडाबाट पोखरा सरेपछि पोखरा क्याम्पसको नेतृत्व डीनले गर्ने व्यवस्था भएबमोजिम २०४४।११।१४ देखि २०५१।०२।२२ सम्म डीनको नेतृत्वमा सञ्चालन भएको थियो ।

४) वन विज्ञान अध्ययन संस्थान डीनको कार्यालय, कीर्तिपुरमा कार्यरत पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरू

(क) पदाधिकारीहरू

क्र. सं.	नाम	हालको जिम्मेवारी
१	प्रा.डा.वीरबहादुर खनाल क्षेत्री	डीन
२	सहप्रा.डा.ठाकुर सिलवाल	सहायक डीन
३	सहप्रा.डा.सोनी बराल	सहायक डीन

(ख) कर्मचारीहरू (२०८० साउन १५ सम्मको अभिलेख अनुसार)

क्र.सं.	नाम	पद	कैफियत
१	सह-प्रशासक	श्री भीमकृष्ण श्रेष्ठ	सम्पर्क कार्यालय, पोखरा
२	उप-प्रशासक	श्री देवेन्द्रप्रसाद लिगल	अवकाशपछि ज्यालादारीमा पुनःकार्यरत
३	शाखा अधिकृत	श्री कल्पना पौडेल	
४	लेखा अधिकृत	श्री कमलप्रसाद दाहाल	अतिरिक्त समय
५	मुख्य प्राविधिक सहायक	श्री कमलेशकुमार सिंह	म्युजियम, हेटौँडा
६	मुख्य कार्यालय सहायक	श्री नान्यदेव खतिवडा	सम्पर्क कार्यालय, पोखरा
७	मुख्य प्राविधिक सहायक (सूचना प्रविधि)	श्री दिपेन थापा	परीक्षा नियन्त्रण महाशाखा, पोखरा
८	मुख्य कार्यालय सहायक	श्री सुशिला बज्जरा ढुङ्गाना	त्रि.वि.करार
९	मुख्य प्राविधिक सहायक	श्री गिरीराज पौडेल	त्रि.वि.करार
१०	मुख्य प्राविधिक सहायक (सूचना प्रविधि)	श्री रिजनमान श्रेष्ठ	त्रि.वि.करार परीक्षा नियन्त्रण महाशाखा, पोखरा
११	कार्यालय सहायक	श्री सुनिल सिंखडा	ज्यालादारी
१२	कार्यालय सहयोगी	श्री छविलाल लामिछाने	सम्पर्क कार्यालय, पोखरा
१३	कार्यालय सहयोगी	श्री रामबहादुर परियार	परीक्षा नियन्त्रण महाशाखा, पोखरा
१४	कार्यालय सहयोगी	श्री रीता थापा	सम्पर्क कार्यालय, पोखरा
१५	कार्यालय सहयोगी	श्री शान्ति परियार	सम्पर्क कार्यालय, पोखरा
१६	ड्राइभर	श्री सुनिल बस्नेत	त्रि.वि.करार
१७	ड्राइभर	श्री रामकुमार भुजेल	त्रि.वि.करार
१८	ड्राइभर	श्री मोहनबहादुर गुरुड	त्रि.वि.करार परीक्षा नियन्त्रण महाशाखा, पोखरा

१९	कार्यालय सहयोगी	श्री विनिमाया पोडे		म्युजियम, हेटौंडा
२०	कार्यालय सहयोगी	श्री कारा गुरुड		म्युजियम, हेटौंडा
२१	कार्यालय सहयोगी	श्री निर्मला बस्नेत पुन	त्रि.वि.करार	परीक्षा नियन्त्रण महाशाखा, पोखरा
२२	कार्यालय सहयोगी	श्री सुकुमाया तामाड	ज्यालादारी	
२३	कार्यालय सहयोगी	श्री जिन्ता देउला	ज्यालादारी	

स्रोत: डीनको कार्यालय, कीर्तिपुर

५) हेटौंडा क्याम्पसमा कार्यरत शिक्षक तथा कर्मचारीहरू

(क) शिक्षकहरू (२०८० साउन १५ सम्मको अभिलेख अनुसार)

क्र.सं.	नाम	पद	कैफियत
१	डा.शिवकुमार मानजन	सह-प्राध्यापक	क्याम्पस प्रमुख
२	श्री राजिवकुमार कर्ण	सह-प्राध्यापक	
३	श्री रामायण पाठक	सह-प्राध्यापक	
४	डा. ललितकुमार लाल दास	सह-प्राध्यापक	
५	श्री कृष्णप्रसाद दाहाल	सह-प्राध्यापक	
६	श्री विजयकुमार यादव	सह-प्राध्यापक	
७	डा. मेनुका महर्जन	सह-प्राध्यापक	काज, स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट, कीर्तिपुर
८	श्री नारायणप्रसाद तिवारी	उप-प्राध्यापक	
९	श्री श्यामकिशोर साह	उप-प्राध्यापक	
१०	डा. योगेन्द्र यादव	उप-प्राध्यापक	
११	श्री दामोदर गैरे	उप-प्राध्यापक	
१२	श्री विक्रम मानन्धर	उप-प्राध्यापक	
१३	श्री अमिर सेढाई	उप-प्राध्यापक	
१४	श्री केशवराज आचार्य	उप-प्राध्यापक	
१५	श्री यामबहादुर के.सी.	उप-प्राध्यापक	
१६	श्री डोलराज थनेत	उप-प्राध्यापक	
१७	श्री राजबाबु पहाडी	उप-प्राध्यापक	
१८	श्री ईश्वर थापा	उप-प्राध्यापक	
१९	श्री नारायण तिमलसिना	उप-प्राध्यापक	
२०	श्री राजेश सिग्देल	उप-प्राध्यापक	

२१	श्री शंकर त्रिपाठी	उप-प्राध्यापक	
२२	श्री सञ्जिव भट्टराई	उप-प्राध्यापक	
२३	श्री शैलेन्द्रकुमार यादव	उप-प्राध्यापक	
२४	श्री माधवी पराजुली	उप-प्राध्यापक	
२५	डा. सूर्यकुमार मर्हजन	उप-प्राध्यापक	
२६	श्री समी श्रेष्ठ	उप-प्राध्यापक	
२७	श्री विष्णुप्रसाद पाण्डेय	उप-प्राध्यापक	
२८	श्री प्रदीप बराल	उप-प्राध्यापक	
२९	श्री गुलावकुमार चौधरी	शिक्षण सहायक	करार
३०	श्री ओमप्रकाश प्रसाद कलवार	शिक्षण सहायक	करार
३१	श्री रघुनाथ लाल कर्ण	शिक्षण सहायक	करार

स्रोत: हेटौंडा क्याम्पस, हेटौंडा

(ख) कर्मचारीहरू (२०८० साउन १५ सम्मको अभिलेख अनुसार)

क्र.सं.	पद	नाम	कैफियत
१	श्री मनोज जमरकट्टेल	मुख्य प्राविधिक सहायक	
२	श्री रेहना वेगम	मुख्य प्राविधिक सहायक	
३	श्री सवाना वेगम	मुख्य प्राविधिक सहायक	
४	श्री नवीन विक्रम साह	मुख्य प्राविधिक सहायक (सूचना प्रविधि)	
५	श्री निखिल सिंह	मुख्य लेखा सहायक	करार
६	श्री जयबहादुर कार्की	मुख्य लेखा सहायक	करार
७	श्री शम्भुप्रसाद यादव	प्राविधिक सहायक	करार
८	श्री गुप्तबहादुर कार्की	प्राविधिक सहायक	
९	श्री रामनारायण लाल देव	प्रा.स. (इलेक्ट्रिसियन)	
१०	श्री मनोजकुमार थिङ	ड्राइभर	करार
११	श्री सुमन थोकर	ड्राइभर	करार
१२	श्री कर्साड लामा	ड्राइभर	करार
१३	श्री तोकबहादुर अधिकारी	कार्यालय सहयोगी	
१४	श्री कृष्णबहादुर खत्री	कार्यालय सहयोगी	
१५	श्री राजु श्रेष्ठ	कार्यालय सहयोगी	
१६	श्री धर्मनाथ राय	कार्यालय सहयोगी	
१७	श्री रमा नेपाली	कार्यालय सहयोगी	

१८	श्री दिलिप नेपाली	कार्यालय सहयोगी	करार
१९	श्री अनु खड्का	कार्यालय सहयोगी	करार
२०	श्री सन्तकुमार लामा	कार्यालय सहयोगी	ज्यालादारी
२१	श्री विपना लामा	कार्यालय सहयोगी	ज्यालादारी
२२	श्री शंकर लामा	कार्यालय सहयोगी	ज्यालादारी
२३	श्री ईश्वर विष्ट	कार्यालय सहयोगी	ज्यालादारी
२४	श्री बोइमो लामा	कार्यालय सहयोगी	ज्यालादारी
२५	श्री आशिष लामा मुक्तान	कार्यालय सहयोगी	करार

स्रोत: हेटौंडा क्याम्पस, हेटौंडा

६) पोखरा क्याम्पसमा कार्यरत शिक्षक तथा कर्मचारीहरू

(क) शिक्षकहरू (२०८० साउन १५ सम्मको अभिलेख अनुसार)

क्र.सं.	नाम	पद	कैफियत
१	श्री विनोदप्रसाद हेज्यू	प्राध्यापक	क्याम्पस प्रमुख
२	डा. कृष्णराज तिवारी	प्राध्यापक	काज, स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट, कीर्तिपुर
३	श्री यज्ञप्रसाद तिमिल्सिना	प्राध्यापक	प्रमुख, परीक्षा नियन्त्रण महाशाखा
४	डा. वीरबहादुर खनाल क्षेत्री	प्राध्यापक	डीन
५	डा. राजेशकुमार राई	प्राध्यापक	काज, स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट, कीर्तिपुर
६	डा. राजकुमार कोइराला	प्राध्यापक	
७	डा. राजुराज रेग्मी	सह-प्राध्यापक	
८	श्री बसुधा श्रेष्ठ	सह-प्राध्यापक	
९	डा. अर्जुनप्रसाद बास्तोला	सह-प्राध्यापक	काज, स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट, कीर्तिपुर
१०	डा. रामप्रसाद शर्मा	सह-प्राध्यापक	
११	डा. ठाकुर सिलवाल	सह-प्राध्यापक	सहायक डीन
१२	डा. जितनारायण साह	सह-प्राध्यापक	
१३	डा. किशोर आत्रेय	सह-प्राध्यापक	काज, स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट, कीर्तिपुर
१४	डा. सोनी बराल	सह-प्राध्यापक	सहायक डीन
१५	डा. नारायणप्रसाद गौतम	सह-प्राध्यापक	

१६	डा. विष्णुप्रसाद देवकोटा	सह-प्राध्यापक	सहायक क्याम्पस प्रमुख
१७	श्री बाबुराम के.सी.	उप-प्राध्यापक	
१८	श्री शेषकान्त भण्डारी	उप-प्राध्यापक	
१९	डा. लिला पुरी	उप-प्राध्यापक	
२०	श्री विष्णुहरि वाग्ले	उप-प्राध्यापक	
२१	श्री निर्जला राउत	उप-प्राध्यापक	
२२	श्री सुमन भट्टराई	उप-प्राध्यापक	
२३	डा. दीपा पौडेल	उप-प्राध्यापक	
२४	श्री राजन सुवेदी	उप-प्राध्यापक	
२५	श्री महेन्द्रसिंह थापा	उप-प्राध्यापक	
२६	श्री उदयकुमार सिंह	उप-प्राध्यापक	
२७	श्री सुनिता ढुङ्गाना	उप-प्राध्यापक	
२८	श्री दीपक गौतम	उप-प्राध्यापक	
२९	श्री निरु थापा	उप-प्राध्यापक	
३०	श्री रविन्द्र अधिकारी	उप-प्राध्यापक	
३१	श्री पवित्र भ्ना	उप-प्राध्यापक	
३२	श्री शुषमा भट्टराई	उप-प्राध्यापक	
३३	श्री विजय न्यौपाने	उप-प्राध्यापक	
३४	श्री विकास अधिकारी	उप-प्राध्यापक	
३५	श्री प्रवीण भुसाल	उप-प्राध्यापक	
३६	डा. ध्रुवविजय जि.सी.	उप-प्राध्यापक	
३७	डा. ज्योति भण्डारी	उप-प्राध्यापक	
३८	श्री अञ्जु उपाध्याय	उप-प्राध्यापक	
३९	श्री सविना लामिछाने	उप-प्राध्यापक	
४०	श्री होमबहादुर क्षेत्री	उप-प्राध्यापक	
४१	श्री केशव बराल	उप-प्राध्यापक	
४२	डा.श्रीकान्त शर्मा खतिवडा	उप-प्राध्यापक	
४३	श्री चित्रबहादुर गुरुड	सहायक प्रशिक्षक (खेलकुद)	अस्थायी

(ख) कर्मचारीहरू (२०८० साउन १५ सम्मको अभिलेख अनुसार)

क्र.सं.	नाम	पद	कैफियत
१	श्री एमानसिंह बोहरा	सह-प्रशासक	
२	श्री सूर्यबहादुर क्षेत्री	उप-पुस्तकालयाध्यक्ष	
३	श्री मोहनप्रसाद शर्मा	शाखा अधिकृत	
४	श्री केदारप्रसाद श्रेष्ठ	शाखा अधिकृत	
५	श्री तारानाथ बराल	प्राविधिक अधिकृत (इलेक्ट्रिसिटी)	
६	श्री केदारनाथ पौडेल	लेखा अधिकृत	
७	श्री सृष्टि काफ्ले	मेडिकल अधिकृत	करार
८	श्री रामचन्द्र पौडेल	मुख्य कार्यालय सहायक	
९	श्री देवनारायण यादव	मुख्य कार्यालय सहायक	
१०	श्री विनोदबहादुर थापा	मुख्य प्राविधिक सहायक (इलेक्ट्रिसिटी)	
११	श्री मनोजकुमार पौडेल	मुख्य पुस्तकालय सहायक	
१२	श्री बलराम ढुङ्गाना	मुख्य प्राविधिक सहायक (प्रयोगशाला)	
१३	श्री रामलाल पौडेल	मुख्य प्राविधिक सहायक (प्रयोगशाला)	
१४	श्री अवधनारायण चौधरी	मुख्य प्राविधिक सहायक (प्रयोगशाला)	
१५	श्री वन्दना पौडेल	मुख्य कार्यालय सहायक	
१६	श्री आनन्दमोहन शर्मा	मुख्य प्राविधिक सहायक (कम्प्युटर)	
१७	श्री दीपक लामिछाने	मुख्य प्राविधिक सहायक (सूचना प्रविधि)	
१८	श्री सन्देश ढकाल	मुख्य प्राविधिक सहायक (प्याथोलोजी)	करार
१९	श्री आशिष पौडेल	मुख्य प्राविधिक सहायक (प्याथोलोजी)	करार
२०	श्री कल्पना खतिवडा	कार्यालय सहायक	
२१	श्री हितबहादुर कुँवर	प्राविधिक सहायक (प्रयोगशाला)	
२२	श्री लक्ष्मीदेवी न्यौपाने	पुस्तकालय सहायक	
२३	श्री केशवसिंह ऐर	कार्यालय सहायक	
२४	श्री प्रवेश बोहरा	प्राविधिक सहायक (प्रयोगशाला)	करार
२५	श्री कृष्ण पुरी	कार्यालय सहायक (प्लम्बर)	ठेक्का करार
२६	श्री अर्जुनप्रसाद न्यौपाने	कार्यालय सहयोगी (ड्राइभर)	
२७	श्री इन्द्रबहादुर रानाभाट	कार्यालय सहयोगी (ड्राइभर)	करार
२८	श्री शम्भुराज घलान	कार्यालय सहयोगी	

२९	श्री कृष्णबहादुर सुयल क्षेत्री	कार्यालय सहयोगी	
३०	श्री मनबहादुर कार्की	कार्यालय सहयोगी	
३१	श्री भीमप्रसाद पराजुली	कार्यालय सहयोगी	
३२	श्री धावा लामा	कार्यालय सहयोगी	
३३	श्री शान्तामाया सुयल क्षेत्री	कार्यालय सहयोगी	
३४	श्री रेवती शर्मा (पौडेल)	कार्यालय सहयोगी	
३५	श्री डिल्लीप्रसाद पौडेल	कार्यालय सहयोगी	
३६	श्री कृष्णदास बैरागी	कार्यालय सहयोगी	
३७	श्री सुकबहादुर जलारी	कार्यालय सहयोगी	
३८	श्री भरतराज भण्डारी	कार्यालय सहयोगी	
३९	श्री विनोदकुमार यादव	कार्यालय सहयोगी	
४०	श्री दूधराज गुरुङ	कार्यालय सहयोगी	
४१	श्री लिलबहादुर गर्बुजा	कार्यालय सहयोगी	
४२	श्री भगवती फुयाल	कार्यालय सहयोगी	
४३	श्री विश्वक्रान्ति सिंह दनुवार	कार्यालय सहयोगी	करार
४४	श्री सचिन जलारी	कार्यालय सहयोगी	करार
४५	श्री पावल पोडे	कार्यालय सहयोगी	ठेक्का करार
४६	श्री लोकबहादुर लामिछाने	कार्यालय सहयोगी (ड्राइभर)	ज्यालादारी

स्रोत: पोखरा क्याम्पस, पोखरा

७) स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट

(क) पदाधिकारी र शिक्षकहरू (२०८० साउन १५ सम्मको अभिलेख अनुसार)

क्र. सं.	नाम	जिम्मेवारी	कैफियत
१	प्रा.डा. राजेशकुमार राई	निर्देशक	पोखरा क्याम्पसबाट काजमा
२	सहप्रा.डा. मेनुका महर्जन	एमएससी कोअर्डिनेटर	हेटौंडा क्याम्पसबाट काजमा
३	प्रा.डा. कृष्णराज तिवारी	शिक्षक	पोखरा क्याम्पसबाट काजमा
४	सहप्रा.डा. अर्जुनप्रसाद बास्तोला	शिक्षक	पोखरा क्याम्पसबाट काजमा
५	सहप्रा.डा. किशोर आत्रेय	शिक्षक	पोखरा क्याम्पसबाट काजमा

स्रोत: स्कुल अफ फरेष्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट, कीर्तिपुर

(ख) कर्मचारीहरू

क्र. सं.	नाम	हालको पद	कैफियत
१	श्री अमिर महर्जन	कार्यालय सहायक	ज्यालादारी
२	श्री सञ्जय मालुवा	कार्यालय सहयोगी	ज्यालादारी

द) वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा वि. सं. २०२९ देखि २०८० सम्म अध्यापनमा संलग्न आगन्तुक विज्ञहरू (Visiting Scholars and Volunteers)

सि.न	विज्ञहरूको नाम	आबद्ध संस्थाको नाम
१	Dr. Bob Adams	USAID/RCUP
२	Dr. Dan F. Amos	USAID/RCUP
३	Dr. Kerry Livengood	USAID/RCUP
४	John Herbart	USAID/RCUP
५	Dr. John T Davenport	USAID/RCUP
६	Dr. Robert McKelvey	USAID/RCUP
७	Shali Racket	Volunteer
८	John Heyworth	VSO British Volunteer
९	Joel T. Heinen	Peace Corp Volunteer
१०	Camille Richards	Peace Corps Volunteer
११	Markin Petuncho	Peace Corp Volunteer
१२	Mark Laurence Lindval	Peace Corp Volunteer
१३	Dr. H.C. Sharma	Colombo Plan
१४	Dr. R. B. Mathur	Colombo Plan
१५	Mr. Kamal Bhakta Shrestha	USAID/IOF Project
१६	Prof. Dr. W.R. Burch	USAID/IOF Project
१७	John McAlvis	USAID/IOF Project
१८	Dr. Don Messerschmidt	USAID/IOF Project
१९	Dr. Michael A. Reclin	USAID/IOF Project
२०	Dr. A.L. (Tom) Hammett	USAID/IOF Project
२१	Dr. Bill Buffum	USAID/IOF Project
२२	Prof. Dr. Gavin Melles	Australian Volunteer Program

सि.न	विज्ञहर्को नाम	आबद्ध संस्थाको नाम
२३	Dr. Mihai Daian	Australian Volunteer Program
२४	Dr. Andrew Bolam	Australian Volunteer Program
२५	Dr. John DeVibiss	ITTO Project
२६	Dr. Pat Devlin	ITTO Project
२७	Bob Ryan	ITTO Project
२८	Manfred Mausolf	German Development Service (DED)
२९	Gregor Mandel	German Development Service (DED)
३०	Patrick D. Smith	Michigan State University
३१	Prof.Dr. Murari Subedi	Michigan State University
३२	Prof Dr. Andrew Egan	Fulbright Scholar
३३	Prof. Dr. Neelam Chandra Poudyal	Fulbright Scholar
३४	श्री अनन्तविजय पराजुली	नेपाल सरकार, वन मन्त्रालय
३५	श्री ईश्वर देवकोटा	नेपाल सरकार, कृषि मन्त्रालय
३६	श्री उपेन्द्रमान सैजु	नेपाल सरकार, कृषि मन्त्रालय
३७	श्री एकराज शर्मा	नेपाल सरकार, वन मन्त्रालय
३८	श्री ओमप्रकाश रंगटा	नेपाल सरकार, वन मन्त्रालय
३९	श्री कृष्णबहादुर मल्ल	नेपाल सरकार, वन मन्त्रालय
४०	श्री केशवराज कँडेल	नेपाल सरकार, वन मन्त्रालय
४१	श्री ज्योतिनरसिंह रायमाझी	नेपाल सरकार, वन मन्त्रालय
४२	श्री नारायणप्रसाद देव	नेपाल सरकार, वन मन्त्रालय
४३	श्री मीनबहादुर राय क्षेत्री	नेपाल सरकार, वन मन्त्रालय
४४	श्री राम साह	नेपाल सरकार, कृषि मन्त्रालय
४५	श्री विमल कोइराला	नेपाल सरकार, वन मन्त्रालय
४६	श्री शंकरबहादुर जोशी	नेपाल सरकार, वन मन्त्रालय
४७	श्री सनत दुङ्गेल	नेपाल सरकार, वन मन्त्रालय
४८	श्री सुवर्ण कर्माचार्य	नेपाल सरकार, वन मन्त्रालय
४९	श्री हरिशंकर पाल	नेपाल सरकार, वन मन्त्रालय
५०	श्री अशोक ढुङ्गाना	ITTO Project
५१	डा.एस.एन. राय	ITTO Project
५२	डा.कीर्तिमान तामाङ	ITTO Project

सि.न	विज्ञहर्को नाम	आबद्ध संस्थाको नाम
५३	श्री केशरमान स्थापित	IITTO Project
५४	श्री खुमा धिताल	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
५५	डा.तेजबहादुर सिंह महत	IITTO Project
५६	डा.दामोदर पराजुली	IITTO Project
५७	श्री बबनप्रसाद कायस्थ	IITTO Project
५८	श्री मोती रिजाल	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
५९	श्री ललितनारायण मण्डर	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
६०	श्री श्रीप्रसाद धौभडेल	त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नोट : अध्ययन संस्थानको अभिलेखका साथै सिनियर प्राध्यापक र तत्कालीन समयका विद्यार्थीहरूसँगको कुराकानीको आधारमा तयार पारिएकाले कतिपय व्यक्तित्वहरूको नाम छुटेको हुन सक्छ। पछि भेटिएमा पुन अर्को सन्दर्भमा स-सम्मान अभिलेखमा समावेश गरिनेछ।

९) अध्ययन संस्थान स्थापना हुँदा सुरुमा नियुक्त शिक्षक तथा कर्मचारीहरू

(क) हेटौंडामा वि.सं. २०२९ मा नियुक्त/संलग्न शिक्षक तथा कर्मचारीहरू

(अ) पदाधिकारी तथा शिक्षकहरू

१. श्री बबनप्रसाद कायस्थ (डीन, वन मन्त्रालयबाट काज)
२. श्री विन्ध्याचलप्रसाद जयसवाल (वन मन्त्रालयबाट काज)
३. श्री चिन्तामणि लाल दास (वन मन्त्रालयबाट काज)
४. श्री पृथुनरसिंह प्रधान (वन मन्त्रालयबाट काज)
५. श्री सनतकुमार ढुङ्गेल (वन मन्त्रालयबाट काज)
६. श्री हरिशंकर पाल वैद्य (वन मन्त्रालयबाट काज)
७. ओमप्रकाश रंगटा (वन मन्त्रालयबाट काज)
८. गणेशबहादुर श्रेष्ठ, गेम टिचर

(आ) कर्मचारीहरू

१. गजेन्द्रध्वज जोशी - सहायक प्रशासक (वन विभागबाट काजमा र यसपछि त्रि.वि.मा समायोजन)
२. हरिहरप्रसाद श्रेष्ठ - हेड असिस्टेन्ट (वन विभागबाट काजमा र यसपछि त्रि.वि.मा समायोजन)
३. जयनारायण यादव - रेन्जर (वन विभागबाट काजमा र यसपछि त्रि.वि.मा समायोजन। यसपछि पुनः शिक्षणतर्फ स्थानान्तरण)

४. श्री महेशकुमार बास्कोटा - टा.कम.क्लर्क
५. श्री भोलाप्रसाद श्रीवास्तव - टा.कम.क्लर्क
६. श्री प्रदीपकुमार श्रेष्ठ - टा.कम.क्लर्क
७. श्री श्रीप्रसाद यादव - ल्याब ब्वाई
८. श्री पुरन्धर धिताल, - ल्याब ब्वाई
९. श्री तिलकबहादुर श्रेष्ठ - कार्यालय सहायक (खरिदार), (वन विभागबाट काजमा र यसपछि त्रि.वि.मा समायोजन)
१०. श्री विन्दु के.सी. - टाइपिष्ट (वन विभागबाट काजमा र यसपछि त्रि.वि.मा समायोजन)

नोट: माथिका कर्मचारीहरूमध्ये महेशकुमार बास्कोटा, भोलाप्रसाद श्रीवास्तव, प्रदीपकुमार श्रेष्ठ, श्रीप्रसाद यादव र पुरन्धर धिताल त्रि.वि.वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको तर्फबाट नियुक्त भएका थिए भने अरू नेपाल सरकार वन मन्त्रालयबाट समायोजन/स्थानान्तरण भइआएका थिए। यसको साथै तत्कालीन अवस्थामा इन्टिच्युटको कार्यालय, छात्रावास, वन र नर्सरीमा कार्यरत तथा सवारी चालकसहित करिब ५० जना कार्यालय सहयोगीहरू त्रि.वि.को वन विज्ञानमा समायोजन भएका थिए।

स्रोत: हेटौंडा क्याम्पसका प्राध्यापक (हाल अवकाशप्राप्त) जयनारायण यादव र सह-लाइब्रेरियन महेशकुमार बास्कोटा (हाल अवकाशप्राप्त) सँग २०८० साउन १५ गतेको कुराकानीमा आधारित।

(ख) पोखरा क्याम्पस स्थापना हुँदाको वर्ष वि.सं. २०३८ मा नियुक्त भएका शिक्षक तथा कर्मचारीहरू

(अ) शिक्षकहरू

- (१) श्री मो. शमसुल हक (प्रोग्राम इन्चार्ज)
- (२) श्री ऋदिशकुमार पोखरेल
- (३) श्री जयनारायण मेहता
- (४) श्री श्यामप्रसाद शर्मा
- (५) श्री मीनबहादुर राय क्षेत्री (वन मन्त्रालयबाट काज)

(आ) कर्मचारीहरू

- १) श्री विदुर खड्का - लेखा अधिकृत (रामपुर क्याम्पसबाट सरुवा)
- २) श्री शान्तराज शर्मा - सहायक प्रशासक (त्रि.वि.बाट सरुवा)
- ३) श्री सविता रायमाझी - लेखापाल
- ४) श्री सत्यानन्द भ्वा - हेड असिस्टेन्ट
- ५) श्री शिव बालक गिरी - हेड असिस्टेन्ट
- ६) श्री उर्मिला पौडेल - हेड असिस्टेन्ट
- ७) श्री सनतकुमार पौडेल - स्टोर किपर
- ८) श्री रामचन्द्र पौडेल - कार्यालय सहयोगी
- ९) श्री अग्निधर पौडेल - कार्यालय सहयोगी
- १०) श्री कृष्णबहादुर सुयल क्षेत्री - चौकिदार/कुक
- ११) श्री सूर्यबहादुर केसी - चौकिदार

- १२) श्री बमबहादुर कार्की - खलासी
१३) श्री रामबहादुर गुरुड - कुक

स्रोत: पोखरा क्याम्पसको अभिलेख तथा २०३८ को शिक्षक कर्मचारीको हाजिरी रजिष्टर

१०) वन विज्ञान अध्ययन संस्थानबाट सेवा निवृत्त प्राध्यापकहरू

(क) हेटौंडा क्याम्पस, हेटौंडा

क्र.सं.	नाम	पद	सेवा प्रारम्भ	अवकाश मिति
१	श्री जयनारायण यादव	प्राध्यापक	२०२९।११।२६	२०६७।०५।२६
२	श्री लक्ष्मण सुन्दर श्रेष्ठ	प्राध्यापक	२०३४।०६।०२	२०७३।०६।०१
३	श्री शंकरप्रसाद लाखे	प्राध्यापक	२०३५।०८।०१	२०७२।०४।१६
४	श्री मो. शमसुल हक	प्राध्यापक	२०३७।०६।१०	२०७१।०२।०४
५	श्री युसुफ अन्सारी	प्राध्यापक	२०३९।०२।०२	२०७९।०४।१९
६	श्री सुकदेव चौधरी	प्राध्यापक	२०४३।०३।३१	२०७०।०१।२५

नोट : संलग्न सूचीमा वन विज्ञान अध्ययन हेटौंडा क्याम्पसबाट सेवा प्रारम्भ गरी सेवा निवृत्त भएका प्राध्यापकहरूको नाम समावेश गरिएको छ। हेटौंडा क्याम्पसबाट अन्यत्र गएका प्राध्यापकहरूको नाम समावेश गरिएको छैन।

(ख) पोखरा क्याम्पस, पोखरा

क्र.सं.	नाम	पद	सेवा प्रारम्भ	अवकाश मिति
१	डा. अभयकुमार दास	प्राध्यापक	२०३०।०४।१७	२०६७।१०।०२
२	डा. ईश्वरचन्द्र दत्त	प्राध्यापक	२०३३।०५।२१	२०६८।०६।२६
३	श्री चिरञ्जीवीप्रसाद उपाध्याय	प्राध्यापक	२०३५।०४।२७	२०७७।०२।२८
४	डा. ऋदिशकुमार पोखरेल	प्राध्यापक	२०३८।०७।१७	२०७८।११।०९
५	श्री रामप्रसाद मानन्धर	प्राध्यापक	२०३८।१०।१३	२०७१।०६।२९
६	श्री मोहनकृष्ण बल्ल	प्राध्यापक	२०४०।०२।११	२०७१।०६।१६
७	डा. सन्तोष रायमाझी	प्राध्यापक	२०४०।०४।०१	२०७९।०५।०३
८	श्री अच्युतराज ज्ञवाली	प्राध्यापक	२०४०।०५।१३	२०७६।०८।१५
९	श्री इन्देश्वरप्रसाद इन्दु	प्राध्यापक	२०४०।०५।१३	२०७२।११।२१
१०	श्री अवधेश सिंह	प्राध्यापक	२०४१।०३।२०	२०७७।११।११
११	डा. भरत महतो	प्राध्यापक	२०४१।०४।१२	२०७८।०४।१७
१२	श्री मकबुल हुसेन खान	प्राध्यापक	२०४१।०८।२०	२०७१।१०।१८
१३	डा. केशवदत्त अवस्थी	प्राध्यापक	२०४३।०२।१५	२०७०।०९।०१

१४	श्री रइस अहमद खान	प्राध्यापक	२०४४।०४।११	२०७९।०५।१०
१५	श्री विश्वम्भरमान प्रधान	प्राध्यापक	२०४५।०३।१६	२०७५।०३।१७
१६	प्रा. तेजबहादुर सिंह महत (त्रि.वि.को खुला विज्ञापनमार्फत वन विज्ञानको पहिलो प्राध्यापक)	प्राध्यापक	२०५६	२०६०।०४।३०

नोट : उपरोक्त सूचीमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थानअन्तर्गतको डीन कार्यालय तथा हेटौडा र पोखरा क्याम्पसबाट सेवा प्रारम्भ गरी सेवा निवृत्त भएका र त्रि.वि.का अन्य निकायबाट वन विज्ञानमा आएर सेवा निवृत्त भएका प्राध्यापकहरूको नाम समावेश गरिएको छ। अन्य निकायबाट वन विज्ञानमा काजमा आएर पदाधिकारीको जिम्मेवारी ग्रहण गर्नुभई पुनः आफू कार्यरत निकायमा फर्कनुभएका प्राध्यापकहरूको नाम समावेश गरिएको छैन।

११) विशिष्ट श्रेणीको जिम्मेवारी वहन गर्नुभएका वन विज्ञान अध्ययन संस्थानका दीक्षितहरू

(क) त्रिभुवन विश्वविद्यालयका प्राध्यापकहरू

- (१) श्री चीरञ्जीवीप्रसाद उपाध्याय, वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, पोखरा क्याम्पस
- (२) श्री जयनारायण यादव, वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, हेटौडा क्याम्पस
- (३) श्री अच्युतराज ज्ञवाली, वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, पोखरा क्याम्पस
- (४) श्री रइस अहमद खान, वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, पोखरा क्याम्पस
- (५) डा. भरत महतो, वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, पोखरा क्याम्पस
- (६) श्री लक्ष्मण सुन्दर श्रेष्ठ, वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, हेटौडा क्याम्पस
- (७) श्री युसुफ अन्सारी, वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, हेटौडा क्याम्पस
- (८) डा.राजेशकुमार राई (त्रि.वि.को खुला विज्ञापनबाट प्राध्यापक भई हाल वन विज्ञान अध्ययन संस्थानको स्कुल अफ फरेस्ट्री एण्ड नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्ट, कीर्तिपुरमा निर्देशक पदमा कार्यरत।)

(ख) नेपाल सरकारका सचिवहरू

- (१) डा. अन्नपूर्ण दास, सचिव, कृषि मन्त्रालय, (हाल अवकाशप्राप्त)
- (२) डा. विश्वनाथ वली, सचिव, वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय (हाल अवकाशप्राप्त)
- (३) डा. कृष्णप्रसाद आचार्य, सचिव, कृषि तथा पशु विकास मन्त्रालय (हाल अवकाशप्राप्त)
- (४) डा. पेमनारायण कँडेल, सचिव, वन तथा वातावरण मन्त्रालय (हाल अवकाशप्राप्त)
- (५) डा. दीपककुमार खराल, सचिव, कृषि तथा पशु विकास मन्त्रालय

१२) वन विज्ञान अध्ययन संस्थानबाट विद्यावारिधिप्राप्त व्यक्तित्वहरू

क्र. सं.	नाम	उपाधि प्राप्त मिति	क्र. सं.	नाम	उपाधि प्राप्त मिति
१	डा. विजयकुमार सिंह	सन् २०१२	७	डा. पुष्पा के.सी. भण्डारी	सन् २०२०
२	डा. सुशीला नेपाली	सन् २०१२	८	डा. सिर्जना बराल	सन् २०२०
३	डा. भरत महतो	सन् २०१४	९	डा. विजेन्द्र बस्न्यात	सन् २०२०
४	डा. पेमनारायण कँडेल	सन् २०१७	१०	डा. योगेन्द्र यादव	सन् २०२२
५	डा. दीपककुमार खराल	सन् २०१७	११	डा. दीपा पौडेल	सन् २०२२
६	डा. भगत सुवेरी	सन् २०१९			

स्रोत: वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, डीनको कार्यालय

१३. नेपाल सरकार वन मन्त्रालयबाट त्रि.वि. को वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा रूपान्तरण भएपश्चात्को पहिलो ब्याच (२०२९-०३१) का उत्तीर्ण विद्यार्थीहरू

(क) सिनियर सर्टिफिकेट प्रथम ब्याच (२०२९-०३०)

१. कुलेश्वर भा	२. कृष्णबहादुर थापा
३. कुशेश्वर मण्डल	४. कृष्णप्रसाद अधिकारी
५. केदारसिंह बुढाथोकी	६. तुल्सीप्रसाद पराजुली
७. पूर्णप्रसाद फुयाल	८. योग्यनारायण सिंह
८. रमेशप्रसाद पौडेल	१०. रामभन्द्र भा
११. रामरतन यादव	१२. रामाशिस साफी
१४. वंशीकृष्ण श्रेष्ठ	१४. शिवशंकर लाल कर्ण

(ख) जुनियर सर्टिफिकेट प्रथम ब्याच (२०२९-०३१)

१. उग्रप्रसाद देव	२. कृष्णदेव यादव
३. कृष्णदेव शर्मा	४. कृष्णबहादुर पाण्डे
५. गंगाराम सिंह	६. गोपाल चौधरी
७. गोपालप्रसाद उपाध्याय	८. चन्द्रप्रकाश नेपाल
९. जगदेव मण्डल	१०. जगन्नाथ सिंह
११. दिगम्बर ठाकुर	१२. दुर्गाप्रसाद पौडेल
१३. देवनारायण चौधरी	१४. देवेन्द्र प्रतिहस्त
१५. नथुनी मण्डल	१६. पल्टु मण्डल
१७. बासुदेव अर्याल	१८. भूपनारायण भा
१९. मनराज महतो	२०. मसीलाल चौधरी
२१. मिट्टु प्रसाद	२२. मिहम्द मेखतार आलम

२३. योगेन्द्रप्रसाद यादव	२४. रमयश प्रसाद
२५. रामलोचन सिंह	२६. विजयकान्त भा
२७. विजयकुमार सिंह	२८. विष्णुदेव राय
२९. वेचन ठाकुर	३०. वेचन शाह (क)
३१. वेचन शाह (ख)	३२. शंकरलाल देव
३३. शेखमौला बख्स	३४. शोभाकान्त चौधरी
३५. श्यामचन्द्र दास	३६. सत्यनारायण यादव
३७. सुरेन्द्र मिश्र	३८. सूर्यबहादुर पाण्डे
३९. हरिनारायण मण्डल	४०. हरिप्रसाद पन्थी

१४) स्नातक तह प्रथम ब्याच (२०३८-०४१) का विद्यार्थीहरू

१. श्री अनिलकुमार श्रीवास्तव	२. श्री अखिलेश्वर लाल कर्ण
३. श्री इमासुद्दिन अन्सारी (इमादुन)	४. श्री कालुदत्त पन्त
५. श्री गणेश भा	६. श्री गोकुल विक्रम अधिकारी
७. श्री गोपालप्रसाद उपाध्याय	८. श्री गोपालप्रसाद बास्कोटा
९. श्री चोपलाल जोशी	१०. श्री जगदिशनारायण सिंह
११. श्री जयनारायण यादव	१२. श्री जीवदकुमार ठाकुर
१३. श्री टीकाराम अधिकारी	१४. श्री टीकाराम उपाध्याय
१५. श्री ढलप्रसाद चौलागाईं	१६. श्री तीर्थराज जोशी
१७. श्री दामेदारप्रसाद उपाध्याय	१८. श्री पुरनभक्त श्रेष्ठ
१९. श्री प्रदीपकुमार रेम्मी	२०. श्री मेघबहादुर पाण्डे
२१. श्री वज्रकिशोर यादव	२२. श्री विजयकुमार सिंह
२३. श्री विजयराज पौडेल	२४. श्री विजयसिंह श्रेष्ठ
२५. श्री योगेन्द्रप्रसाद यादव	२६. श्री योगेन्द्रप्रसाद यादव (बि)
२७. श्री राम प्रित मौर्य	२८. श्री राजदेवप्रसाद यादव
२९. श्री राजनारायण प्रसाद	३०. श्री रामानन्द शाह
३१. श्री शम्भुप्रसाद चौरासिया	३२. श्री शोहरत प्रसाद ठाकुर
३३. श्री श्यामलाल शर्मा	३४. श्री सूर्यनारायण चौधरी
३५. श्री सूर्यप्रसाद खनाल	३६. श्री सुल्तान राही

१५) वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा सञ्चालित स्नातकोत्तर (MSc) तह प्रथम ब्याचका विद्यार्थीहरू

(क) वन विज्ञान (प्रथम ब्याच २०५८-०६०)

१. अजितकुमार कर्ण	२. आभा जोशी
३. करुण पण्डित	४. कृष्णहरि होमागाईं
५. जगदिशप्रसाद चौरासिया	६. जीवनाथ पौडेल

७. ठाकुर सिलवाल	८. दिननाथ भण्डारी
९. दीर्घनारायण कोइराला	१०. देवराज पौडेल
११. पूर्णबहादुर कुँवर	१२. बुद्धिसागर पौडेल
१३. शिरोमणि ज्ञवाली	१४. श्रीकृष्ण गौतम

(ख) प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन तथा ग्रामीण विकास (प्रथम ब्याच २०६१-०६३)

१. केदार बराल	२. गोपाल प्रसाद घिमिरे
३. निशा आचार्य	४. पुष्पा के.सी.भण्डारी
५. महेन्द्रसिंह थापा	६. माधवप्रसाद बराल

(ग) जलाधार व्यवस्थापन (प्रथम ब्याच २०६१-०६३)

१. गणेशबहादुर कार्की	२. गान्धिव काफ्ले
३. रविन कडरिया	४. रुद्रबहादुर राय
५. वसन्त पन्त	६. शिवकुमार मानजन

(घ) वन्यजन्तु व्यवस्थापन तथा जैविक विविधता संरक्षण (२०७४-०७६)

१. कृतना भण्डारी	२. गोपीकृष्ण जोशी
३. चित्रण शर्मा	४. दीपक खत्री
५. नवराज थापा	६. नविना श्रेष्ठ
७. प्रताप राई	८. प्रमिला कोइराला
९. मिथिलेश महतो	१०. राघवेन्द्र प्रताप चौधरी
११. रीता खुलाल	१२. विनोद खतिवडा
१३. विश्व पौडेल	१४. सन्तोष पोख्रेल
१५. सन्देश घिमिरे	१६. सरोज लामिछाने
१७. सुजन बोहरा	१८. सुदीप के.सी.
१९. सुनिल के.सी.	२०. सोभित खत्री

(ङ) पर्वतीय वातावरण तथा विकास अध्ययन (प्रथम ब्याच २०७६-०७८)

१. अञ्जन गुरुड	२. कविता महत
३. टेकेन्द्र साह	४. पुकार था श्रेष्ठ
५. पूजा बस्नेत	६. लिजा के.सी.
७. संकल्प साह शंकर	८. सन्तकुमार श्रेष्ठ
९. सन्तोष पौडेल	१०. सुन्दरमणि ढुङ्गाना
११. सुमन भण्डारी	१२. सुस्मिता सत्याल

(च) सामुदायिक वन (प्रथम ब्याच २०७६-०७८)

१. अमृत घिमिरे	२. उर्मिला पराजुली
३. अंशु ढकाल	४. क्षितिज पौडेल
५. निरज अधिकारी	६. पवन कार्की
७. भावना बरुवाल	८. मनोज बुर्लाकोटी
९. विशाल हुमागाई	१०. साधना रानाभाट
११. सीता दाहाल	१२. सुस्मिता गौतम
१३. हरिराज पोखरेल	

१६) प्राध्यापक संघ

(क) त्रि.वि. प्राध्यापक संघ, हेटौडा क्याम्पस एकाइ समितिका सभापतिहरू

क्र.सं.	नाम	कार्यावधि	क्र.सं.	नाम	कार्यावधि
१	श्री विन्ध्याचलप्रसाद जयसवाल	२०५०-२०५२	६	श्री बलराम शर्मा	२०६६-२०६८
२	श्री रमेशकुमार त्रिवेदी	२०५३-२०५६	७	श्री कृष्णप्रसाद दाहाल	२०७०-२०७३
३	श्री जयनारायण यादव	२०५७-२०५९	८	श्री नारायणप्रसाद तिवारी	२०७४-२०७८
४	श्री रमेशकुमार पाण्डे	२०६०-२०६२	९	डा. सूर्यकुमार महर्जन	२०७८-
५	श्री मो.युसुफ अन्सारी	२०६३-२०६५			

स्रोत: हेटौडा क्याम्पस, हेटौडा

(ख) त्रि.वि. प्राध्यापक संघ, पोखरा क्याम्पस एकाइ समितिका सभापतिहरू

क्र.सं.	नाम	कार्यावधि	क्र.सं.	नाम	कार्यावधि
१	श्री मो. शमसुल हक	२०४४-०४६	९	श्री चिरञ्जीवीप्रसाद उपाध्याय	२०५७-०५९
२	श्री जयनारायण मेहता	२०४६-०४८	१०	श्री कृष्णराज तिवारी	२०५९-०६२
३	श्री अमूल्यरत्न तुलाधर	२०४८-०४९	११	श्री सुरेशकुमार श्रेष्ठ	२०६२-०६४
४	श्री केशवदत्त अवस्थी	२०४९-०५०	१२	श्री अनन्तप्रसाद श्रेष्ठ	२०६४-०६६
५	श्री केशवदत्त अवस्थी	२०५०-०५२	१३	श्री अच्युतराज ज्ञवाली	२०६६-०६९
६	श्री नरेन्द्रराज रसायली	२०५२-०५४	१४	श्री विनोदप्रसाद हेज्यू	२०७१-०७३
७	श्री अवधेश सिंह	२०५४-०५६	१५	डा. ठाकुर सिलवाल	२०७४-०७७
८	श्री ऋदिशकुमार पोखरेल	२०५६-०५७	१६	श्री उदयकुमार सिंह	२०७८-

स्रोत: पोखरा क्याम्पस, पोखरा

१७) कर्मचारी संघ

(क) त्रि.वि. कर्मचारी संघ, हेटौंडा क्याम्पस एकाइका सभापतिहरू

क्र.सं.	नाम	कार्यावधि	क्र.सं.	नाम	कार्यावधि
१	श्री रविन्द्रकुमार तिवारी	२०४९-२०५२	६	श्री प्रदीपकृष्ण श्रेष्ठ	२०६५-२०७२
२	श्री उतिमकुमार राई	२०५३-२०५५	७	श्री सियाराम उपाध्याय	२०७३-२०७४
३	श्री देवलाल हजरा	२०५६-२०५८	८	श्री कमलेशकुमार सिंह	२०७५-२०७८
४	श्री रविन्द्रकुमार तिवारी	२०५९-२०६१	९	श्री मनोजकुमार थिंग	२०७९-
५	श्री अनन्तराज उपाध्याय	२०६२-२०६४			

स्रोत: हेटौंडा क्याम्पस, हेटौंडा

(ख) त्रि.वि. कर्मचारी संघ, पोखरा क्याम्पस एकाइका सभापतिहरू

क्र.सं.	नाम	कार्यावधि	क्र.सं.	नाम	कार्यावधि
१	श्री राजेन्द्रबहादुर खड्का	२०४७-२०४८	८	श्री गोविन्द गिरी	२०६०-०६३
२	श्री भीमकृष्ण श्रेष्ठ	२०४८-०५०	९	श्री वसन्त उदास	२०६३-०६६
३	श्री कृष्णहरि घिमिरे	२०५०-०५२	१०	श्री शिवजी ढुङ्गाना	२०६६-०६९
४	श्री विनोदबहादुर थापा	२०५२-०५४	११	श्री मोहनप्रसाद शर्मा	२०६९-०७३
५	श्री भीमकृष्ण श्रेष्ठ	२०५४-०५६	१२	श्री सूर्यबहादुर क्षेत्री	२०७४-०७७
६	श्री वसन्त उदास	२०५६-०५८	१३	श्री विनोदबहादुर थापा	२०७९-
७	श्री विनोदबहादुर थापा	२०५८-०६०			

स्रोत: पोखरा क्याम्पस, पोखरा

१८) स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन

(क) स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन, हेटौंडा क्याम्पसका सभापतिहरू

क्र.सं.	नाम	निर्वाचन	क्र.सं.	नाम	निर्वाचन
१	श्री अचलकुमार ढुङ्गाना	२०४१	७	श्री दिनेश यादव	२०५६
२	श्री प्रेमप्रसाद सापकोटा	२०४३	८	श्री भक्तबहादुर लामा	२०६०
३	श्री जितेन्द्र सिंह	२०४५	९	श्री सज्जिवराज ढकाल	२०६२
४	श्री रामहरि थापा	२०४७	१०	श्री दानबहादुर श्रेष्ठ	२०६५
५	श्री जितेन्द्रकुमार पटेल	२०५२	११	श्री हेमचन्द्र जोशी	२०७३
६	श्री राजेशकुमार राई	२०५३	१२	श्री दीपेन्द्र कँडेल	२०७९

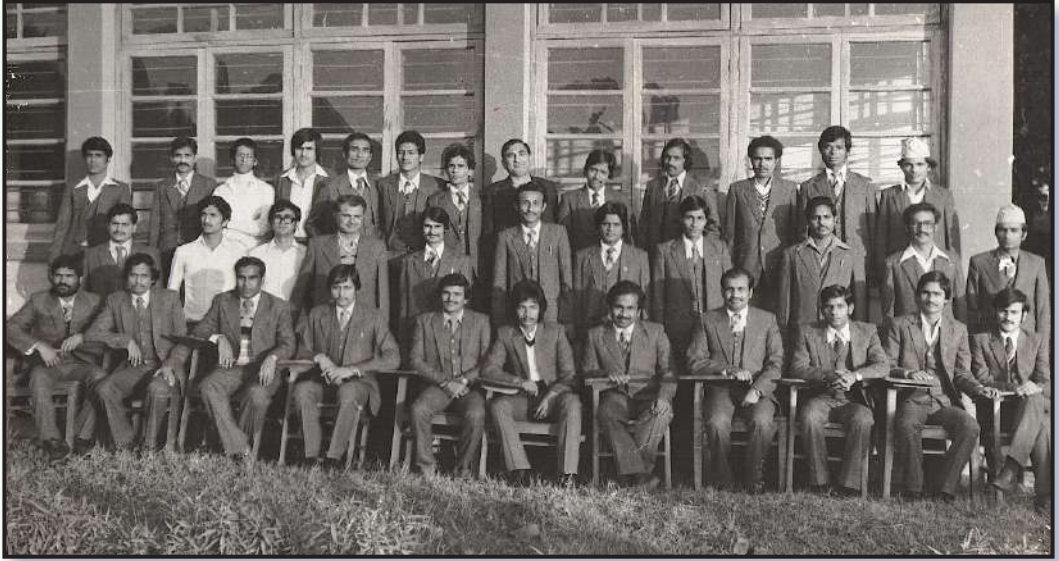
स्रोत: हेटौंडा क्याम्पस, हेटौंडा

(ख) स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन, पोखरा क्याम्पसका सभापतिहरू

क्र.सं.	नाम	निर्वाचन	क्र.सं.	नाम	निर्वाचन
१	श्री बाबुराम यादव	२०४३	७	श्री अजयविक्रम मानन्धर	२०५७
२	श्री धीरेन्द्रप्रसाद सिंह	२०४४	८	श्री सूर्य पौडेल	२०६०
३	श्री ठाकुर सिलवाल	२०४९	९	श्री विनोद न्यौपाने	२०६२
४	श्री हेमन्तराज ओझा	२०५१	१०	श्री अशोककुमार शाह	२०६५
५	श्री मणिराम बज्जाडे	२०५४	११	श्री विशाल अर्याल	२०७३
६	श्री ज्ञानेन्द्र कार्की	२०५६	१२	श्री समीर कार्की	२०७९

चौथो खण्ड

तस्विरहरू

स्नातक तह, प्रथम ब्याच २०३८-२०४१ का विद्यार्थीहरू - पोखरा क्याम्पस

आइएससी २०३९-२०४१ ब्याचका छात्राहरू - हेटौँडा क्याम्पस
दायाँतर्फबाट क्रमशः राजकुमारी मल्ल, नीमा पुन, तारा श्रेष्ठ र विन्दादेवी बस्नेत
(विन्दादेवी बस्नेत नेपाल सरकारको पहिलो महिला रेञ्जर हुन् ।)

आइएससी र विएससी २०३९-२०४२ का छात्र-छात्राहरू - हेटौंडा क्याम्पस

पोखरा क्याम्पस, स्नातक तह २०५८-२०६२ का विद्यार्थीहरू
(यो ब्याचका विद्यार्थीहरूमध्ये ८ जना हाल वन विज्ञान अध्ययन संस्थानमा शिक्षक छन् ।)

स्नातकोत्तर फरेस्ट्री समूह, प्रथम ब्याच २०५८-२०६० का विद्यार्थीहरू

हेटौंडा क्याम्पसमा शिक्षक तथा कर्मचारीहरू (२०७९)

२०४५ को दशकमा प्राध्यापक र विद्यार्थीहरू - पोखरा क्याम्पस

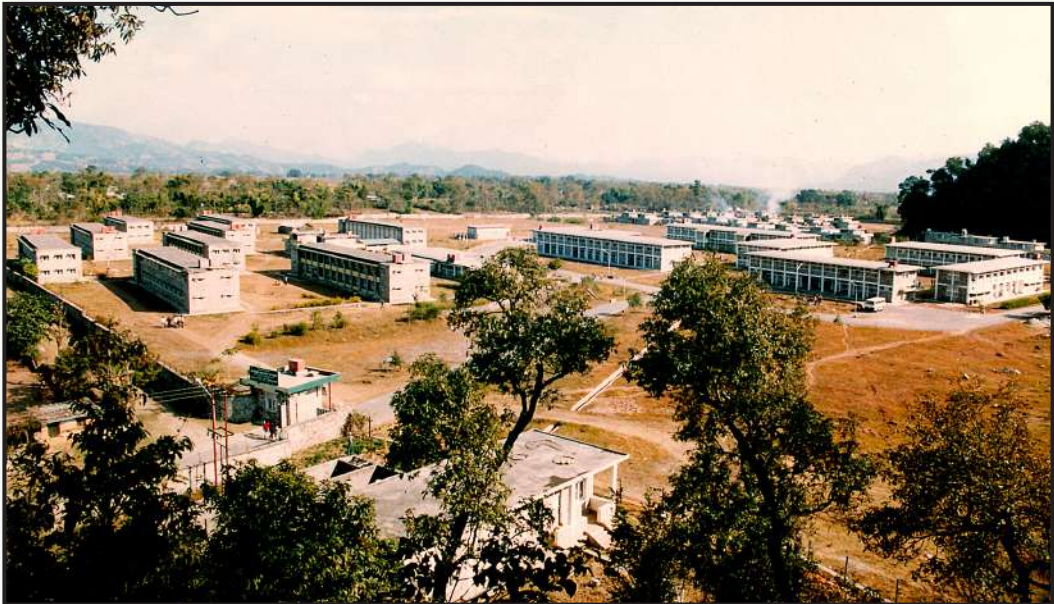
पोखरा क्याम्पसका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरू (२०८०/०८/१९)

पोखरा क्याम्पसले UGC बाट QAA को प्रमाण-पत्र प्राप्त गरेपछिको क्षण (२०७९/०५/२६)

पोखरा क्याम्पसमा पिष्टचडीका विद्यार्थीहरू र प्राध्यापकहरू (२०७६)

पोखरा क्याम्पस, पोखरा (२०४५)

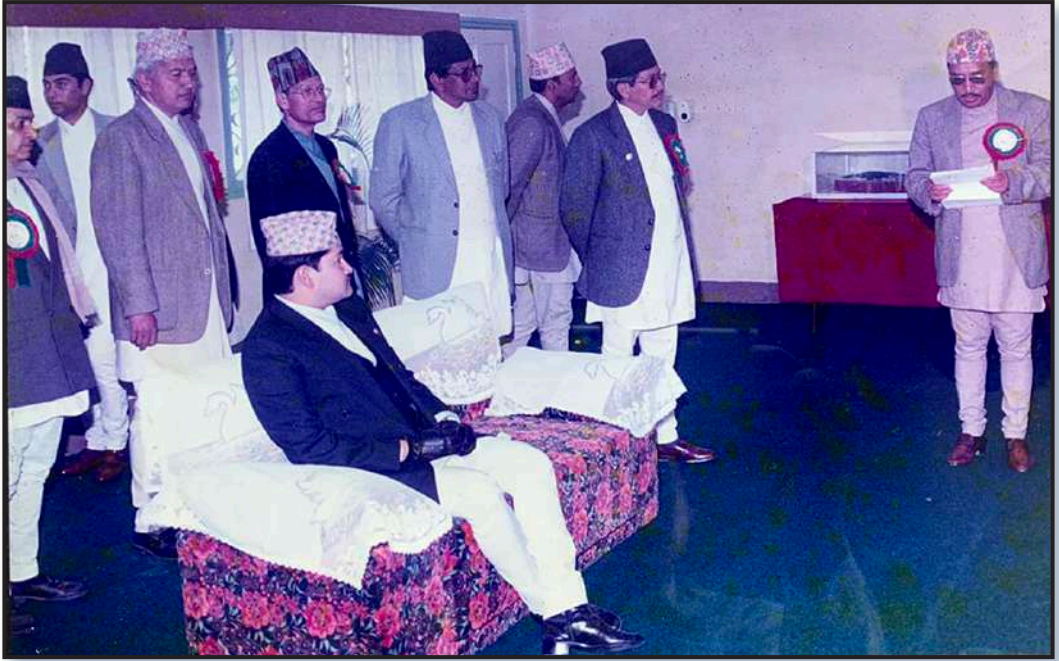
कीर्तिपुर बल्लुस्थित डीनको कार्यालय र स्कूल अफ फरेष्ट्री एण्ड
नेचुरल रिसोर्स म्यानेजमेन्टको परिसर (२०८०)

डिभिजन वन कार्यालय, काठमाडौं र स्कूल अफ फरेस्ट्रीका शिक्षक तथा विद्यार्थीहरू (२०८०)

डीन कार्यालयका पदाधिकारी, शिक्षक तथा कर्मचारीहरू (२०७९)

पोखरा क्याम्पसको उद्घाटनपश्चात् क्याम्पस अवलोकनका क्रममा तत्कालीन
युवराज दीपेन्द्र विक्रम शाह (२०५२/०८/२१)

अमेरिकी राजदूत पिटर बोडेका साथमा वन विज्ञान अध्ययन संस्थान परिवार (२०६९/११/१६)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
वन विज्ञान अध्ययन संस्थान
डीनको कार्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

Website : www.iof.edu.np